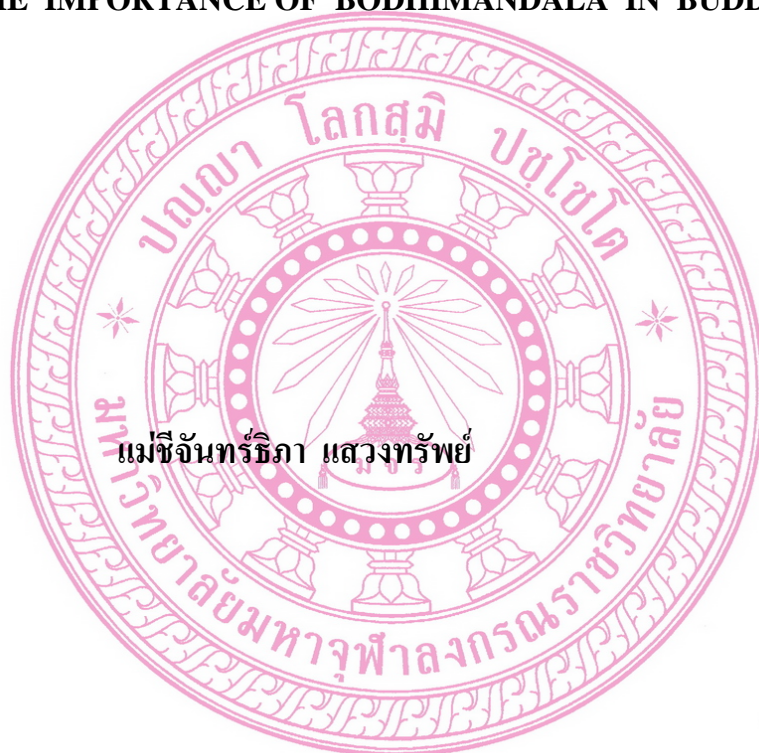

การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา
A STUDY OF THE IMPORTANCE OF BODHIMANDALA IN BUDDHISM

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

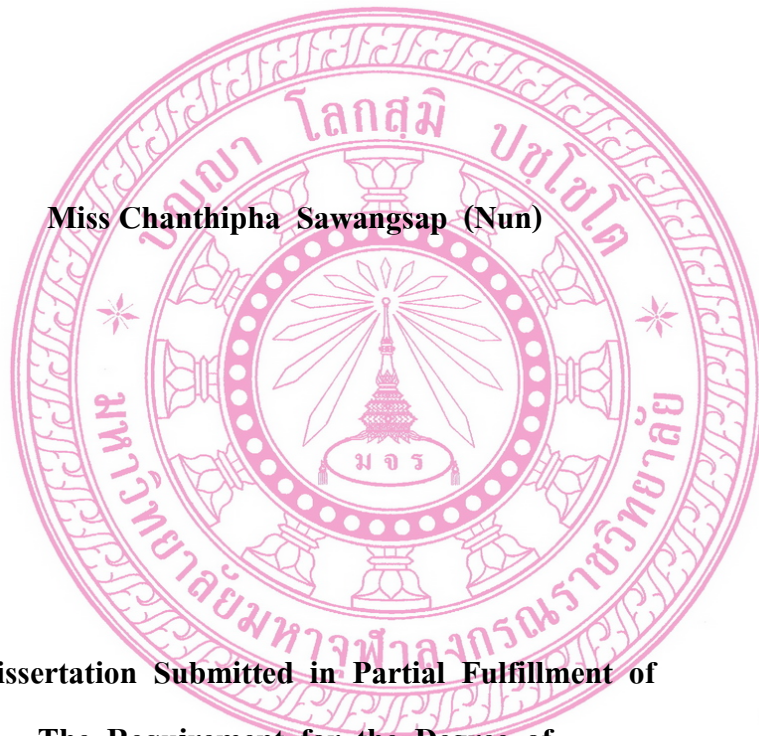
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๖

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A study of the importance of Bodhimandala in Buddhism

Miss Chanthipha Sawangsap (Nun)

**A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of**

**Master of Arts
(Buddhist Studies)**

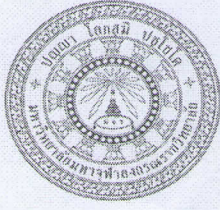
Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2013

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
“การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(พระมหาสุรศักดิ์ ปัจฉันทเสน, ดร.)

.....กรรมการ

(พระสมเกียรติ ปริญาโณ, ดร.)

.....กรรมการ

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

.....กรรมการ

(ผศ.รังษี สุทนต์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.รังษี สุทนต์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

.....

(แม่จันทร์ธิดา แสงทรัพย์)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : แม่จันท์ธรีกา แสงทรัพย์

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร. ป.ธ.๘, M.A., Ph.D.

: ผศ.รังษี สุทนต์ ป.ธ.๘, พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ (๑) เพื่อศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (๒) เพื่อศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสังฆนิยสถาน (๓) เพื่อศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นปูชนียสถาน

ผลการศึกษาเหตุการณ์สำคัญ ณ โพธิมณฑล สถานที่อันได้ชื่อว่าเป็นที่ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แห่งองค์พระศาสดาผู้ซึ่งเป็นศาสดาเอกในโลก และเป็นที่มาแห่งการประกาศอิสรภาพความเป็นมนุษย์ให้แก่มนุษย์โลกมาอย่างยาวนานถึง ๒๖๐๐ ปี ซึ่งปีนี้ก็ถือเป็นปีแห่งพุทธชยันตี ณ สถานที่แห่งนี้ องค์มหาบุรุษได้ทรงกระทำความเพียรอย่างยิ่งยวดทรงก้าวล่วงพ้นซึ่งทุกข์ทั้งปวงได้และบังเกิดประโยชน์สูงสุดทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา

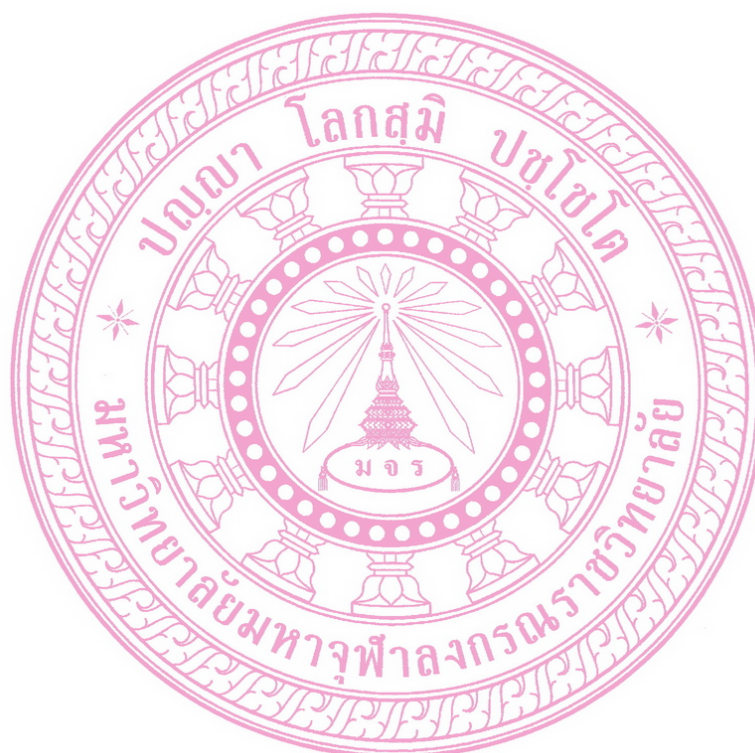
จากการศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฝ่ายเถรวาท คัมภีร์อรรถกถาและเอกสารวิชาการต่างๆ

๑. โพธิมณฑลแห่งนี้ถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้ที่สถานที่แห่งนี้เท่านั้น โพธิมณฑลเป็นมณฑลสะคือแผ่นดินเป็นแผ่นดินผืนแรกเมื่อกำเนิดโลก อีกทั้งจะเป็นแผ่นดินผืนสุดท้ายที่จะหายไปในวันสิ้นโลกและที่สำคัญยังเป็นสถานที่กำจัดกิเลส

๒. สังฆนิยสถานสถานที่ตรัสรู้ที่พระพุทธเจ้าทรงพูดถึงและมีอยู่จริงตามเอกสารที่ปรากฏ การที่ได้ไปดูไปเห็นนั้นเป็นการกระตุ้นเตือนจิตให้เกิดมีความคิดมีจิตสำนึกระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า โพธิมณฑลยังได้ชื่อว่าเป็นที่ประกาศอิสรภาพความเป็นมนุษย์และเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา

๓. โพธิมณฑลเป็นปูชนียสถาน เป็นที่ประดิษฐานสิ่งสำคัญคือต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งจัดเป็นบริโศกเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้เปรียบประดุจองค์แทนพระศาสดา เป็นที่สักการะบูชาในเบื้องต้น ภายหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ต่อมาได้มีการสร้างพระพุทธรูปจำลองขึ้นมา

พร้อมทั้งพระมหาเจดีย์และสัตตมหาสถานภายในบริเวณโพธิมณฑล สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญ
เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้าเพื่อให้เป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นศูนย์
รวมแห่งความดี และยังเป็นศูนย์รวมแห่งดวงใจชาวพุทธทั่วโลกจนได้รับยกย่องจากองค์การ
ยูเนสโกให้เป็นมรดกโลก ประเภทมรดกทางวัฒนธรรม เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๔๕

Thesis Title : A Study of The Importance of Bodhimandala in Buddhism

Researcher : Miss Chanthipha Sawangsap (Nun)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisor Committee

: Phra Suthithammanuwat, Asst. Prof. Dr., Pali IX,
M.A. (Pali & Sansakrit), Ph.D. (Pali)

: Asst. Prof. Rangsi Sudon , Pali IX, M.A.

Date of Completion : April 10, 2014

ABSTRACT

This Thesis is of 3 objectives, namely: - 1. to study the place where the Buddha attained Enlightenment. 2. To study Bodhi-Mandala as a Buddhist holly place. 3. To study Bodhimandala as the worship place.

From the study, it is found that Bodhimandala is the place where the attained the Enlightenment. The Buddha was the spiritual leader and the announces of the human freedom 2600 years ago. The Buddha made the effort to go away from all kinds of suffering. This fact causes the highest benefit to arise to the human beings and to the deities.

From the research, it is found that every Buddha Enlightened the Dhammas.

- 1.) This Bodhimandala is a sacred place in Buddhism and is the first land in the world and will the last one of the end of the world. It is also the place where the people can get rid of the defilements and the bright place for the wisdom.
- 2.) The Bodhimandala as a Buddhist holly place. It is the place to be to see the memorial to the value of the Buddha. Moreover, it is the place of the declaration of independence as a human and it is the place at the beginning of Buddhism.
- 3.) The Bodhimandala as the worship place. As, it is a statue of the Srimahabodhi tree. This Srimahabodhi is the place used by the Buddha

used. Srimahabodhi is the centre of the worldly Buddhist's hearths. Srimahabodhi is compared with the Buddha's representative and it is the worship in the introduction. Then, after the Buddha died, had a statue up and great place septem. These are important in relation to the Buddha. Then, it is a memorial to the Buddha Dharma and recall the virtues of the clergy. The embodiment of goodness. Buddhist worldwide praise The Bodhimandala to the world cultural heritage in 2002 BC.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา” นี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์ให้ความช่วยเหลือของบุคคลหลายฝ่าย ผู้วิจัยขอบันทึกนามประกาศเกียรติคุณไว้ดังนี้

ขอกราบขอบพระคุณท่านคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ซึ่งประกอบด้วย พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ท่านอาจารย์ ผศ.รังษี สุทนต์ ที่ได้กรุณาได้ให้ความรู้คำปรึกษาแนะนำและได้อำนวยความสะดวกทุกด้านในการจัดทำงานวิจัยฉบับนี้ และในขณะเดียวกันขออนุโมทนาขอบคุณผู้มีพระคุณทุกท่าน ครูอาจารย์ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่มีน้ำใจไมตรีเป็นกำลังใจและช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้วิจัยด้วยความปรารถนาดี

โดยเฉพาะขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ทั้ง ๔ ท่าน ดังนี้คือ พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร., พระมหาสุรศักดิ์ ปัจจนตเสโน,ดร., พระสมเกียรติ ปริญาโณ,ดร. และ ผศ. รังษี สุทนต์ ที่ได้กรุณาตรวจสอบและให้การแก้ไขปรับปรุงเป็นอย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณ พระอธิการมานัส ชุ่มมพโล เจ้าอาวาสวัดหุบมะกล้า พร้อมด้วยนายบุนเชียง - นางวาณี แสงทรัพย์ (บิดา มารดา) คุณธงชัย - คุณกิตติยา ศรีสุขจร คุณอุษัญญา ทศนวิรุพห์ คุณจิตวีรธรณ์ พระภูมิ และคุณอุทัย ณ นคร ผู้มีเมตตาคุณให้การอุปการะต่อผู้วิจัยมาโดยตลอด

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้วิจัยมีความรู้ เกิดศรัทธา เพิ่มปัญญา เข้าใจในพระพุทธเจ้าอย่างถูกต้องว่าพระพุทธองค์นั้น ทรงเป็นอัครริยะบุคคล หาผู้เปรียบปานมิได้จริง ทรงมีพระมหากรุณาอันยิ่งด้วยใช้ระยะเวลาเวลาที่ทรงบำเพ็ญบารมีอันยาวนาน เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าตามปณิธานแห่งพระองค์ และเพื่อมวลมนุษยชาติโดยธรรม กล่าวก็นำอริยสัจอันประเสริฐมาประกาศให้มนุษย์เทวดามารพรหม ให้ได้พบทางสว่างแห่งความสุขที่แท้จริง

ประโยชน์ใดๆ ที่จักมีเกิดขึ้นเนื่องด้วยวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา และมอบบูชาด้วยกตัญญูตเวทิตาคุณแด่ครูอาจารย์ ผู้มีพระคุณทุกท่านที่เป็นประจักษ์ผู้ให้แสงสว่างทางปัญญา ณ จุดเริ่มต้นจนสำเร็จการศึกษาด้วยดี

แม่ชีจันทร์ธิดา แสงทรัพย์

๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๗

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ ความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า	๑๒
๒.๑ นิยามและความหมายแห่งโพธิมณฑล	๑๖
๒.๒ เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับโพธิมณฑล	๑๘
๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมาแห่งโพธิมณฑล	๒๓
๒.๒.๒ ประวัติความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์	๓๐
๒.๒.๒.๑ พระศรีมหาโพธิ์ ๑ ในสหชาติของพระพุทธเจ้า	๓๑
๒.๒.๒.๒ ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ โพธิมณฑล	๓๓
๒.๒.๒.๓. อานันทโพธิ์	๔๑
๒.๒.๒.๔. พระมหาโพธิ์ เสด็จสู่สังกาทวีป	๔๒

๒.๓ ความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า	๔๖
๒.๓.๑ พระโพธิสัตว์ผู้ตรัสรู้ที่โพธิมณฑล	๕๔
๒.๓.๒ โพธิมณฑลกับเหตุการณ์หลังการตรัสรู้	๖๒
๒.๓.๓ โพธิญาณสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่โพธิมณฑล	๖๓
๒.๓.๔ โพธิมณฑลในฐานะสถานที่ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงละ	๗๑
๒.๓.๕ โพธิมณฑลในฐานะว่าด้วยธรรมดาของพระพุทธเจ้า	๗๒
บทที่ ๓ ความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสังฆนียสถาน	๗๓
๓.๑ สังฆนียสถาน ๔ ตำบลที่ปรากฏในคัมภีร์และในเอกสารที่เกี่ยวข้อง	๗๔
๓.๑.๑ ที่มาของคำว่า สังฆนียสถาน	๗๔
๓.๒ พุทธประวัติ : กว่าจะจักเป็นพระพุทธเจ้า	๗๕
๓.๓ พุทธประวัติ : ตามรอยสังฆนียสถาน ๔ แห่ง	๘๔
บทที่ ๔ ความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นปูชนียสถาน	๑๐๕
๔.๑ พัฒนาการของโพธิมณฑลจากอดีตสู่ปัจจุบัน	๑๐๖
๔.๑.๑ พระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธคยา	๑๐๘
๔.๑.๒ พระศรีมหาโพธิ์เข้าสู่ประเทศไทย	๑๑๐
๔.๑.๓ พระพุทธเมตตา	๑๑๑
๔.๑.๔ พระมหาเจดีย์โพธิวิหาร	๑๑๔
๔.๑.๕ ศัสตรมหาสถาน	๑๑๕
๔.๑.๖ พุทธคยาสมัยหลังพุทธกาล	๑๒๖
๔.๑.๗ ความขัดแย้งที่เจดีย์พุทธคยา	๑๒๕
๔.๑.๘ พุทธคยาในปัจจุบัน	๑๓๘
๔.๒ บทสัมภรณ์เรื่องโพธิมณฑลในปัจจุบัน	๑๔๑
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ	๑๔๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๕๑
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป	๑๕๓

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยคราวต่อไป

๑๕๕

บรรณานุกรม

๑๕๔

ภาคผนวก

๑๖๐

ภาคผนวก ก ซาดกที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ โพนมณฑล

๑๖๑

ภาคผนวก ข คณะกรรมการดูแลเจดีย์และพระราชบัญญัติวิหารพุทธคยา

๑๖๘

ภาคผนวก ค วัดและองค์กรในบริเวณรอบพระเจดีย์พุทธคยา

๑๗๖

ประวัติผู้วิจัย

๑๗๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อภาษาไทย

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ๔ ชุด คือ

- (๑) พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาจุฬาเตปิฎกั ๒๕๐๐)
- (๒) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕
- (๓) พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- (๔) พระไตรปิฎกอรรถกถาและฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิ.มหา.	(ไทย)	วินัยปิฎก	พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	วินัยปิฎก	พระวินัยปิฎก มหาวคฺคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	วินัยปิฎก	พระวินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)

ที.สี.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคฺคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณฺณาสกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ.	(บาลี)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	นิตานวคฺคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
สั.นิ.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย	นิตานววรรค	(ภาษาไทย)

ล้.ข.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ล้.สพ.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
ล้.ม.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิตี.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตะกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวตฺตูปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทฺเทสปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัสมกิทามวรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.	(ไทย)	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย)	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ก.	(ไทย)	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

ปกกรณีเสส

อภิ.วตาร (บาลี) อภิธมมวตาร (ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระวินัย

วิ.ม.อ. (บาลี) วินยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวคคอฎฐกถา (ภาษาบาลี)
 วิ.อ. (ไทย) วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวังคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 วิ.มหา.อ. (ไทย) วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา มหาวังคอรรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม. อ. (ไทย) สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ที.ปา.อ. (ไทย) สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกาวรรคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ม.มฺ.อ. (ไทย) ปัญจสุทนี มุลปณณาสกอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ม.ม. อ. (ไทย) ปัญจสุทนี มัชฌิมปณณาสกอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ม.อุ.อ. (ไทย) ปัญจสุทนี อุปริปณณาสกอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ส.ส. อ. (ไทย) สารัตถปกาสินี สกาลวรรคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ส.นิ.อ. (บาลี) สยัคตนิคาย สารัตถปกาสินี นิตานวคคอฎฐกถา (ภาษาบาลี)
 ส.นิ. อ. (ไทย) สารัตถปกาสินี นิตานววรรคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ส.ข.อ. (ไทย) สารัตถปกาสินี ขันธวาวรรคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ส.ม.อ. (ไทย) สารัตถปกาสินี มหาวาวรรค อรรถกถา (ภาษาไทย)
 อง.เอกก.อ. (บาลี) มโนรตปุรณี เอกกนิปาตอฎฐกถา (บาลี)
 อง.ติก.อ. (ไทย) มโนรตปุรณี ติกนิบาตอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.อุ.อ. (ไทย) ปรมัตถโชติกา อุทานอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ปรมัตถโชติกา อิติวุตตคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.สุ.อ. (ไทย) ปรมัตถโชติกา สุตตนิบาตอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ปรมัตถโชติกา เถรีคถาอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.ชา.อ. (ไทย) ขุททกนิคาย ชาคคอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.จู. อ. (ไทย) สัทธัมมปัชโชติกา จูพนิตสอรรรถกถา (ภาษาไทย)
 ขุ.ป. อ. (ไทย) สัทธัมมปัชโชติกา ปฎิสัมภิตามรรคอรรรถกถา (ภาษาไทย)

ช.อป.อ.	(ไทย)	วิสุทธชนวิลาสินี อปทาน อรรถถา	(ภาษาไทย)
ช.พุทธ.อ	(ไทย)	ชุตทกนิกาย มรุตตวิลาสินี พุทธวังสอรรถถา	(ภาษาไทย)

อรรถถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.อ	(ไทย)	อภิธรรมปิฎก สัมโมหวิโนทนี วิังคปกรณอรรถถา	(ภาษาไทย)
----------	-------	---	-----------

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

ที.ม.ฎีกา	(บาลี)	ทีฆนิกาย ลินตอุปปกาสนี มหาวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)
-----------	--------	-----------------------------------	------------

อง.เอกก.ฎีกา	(บาลี)	องคฺตุตฺรนิกาย เอกกนิปาตฎีกา	(ภาษาบาลี)
--------------	--------	------------------------------	------------

ฎีกาปกรณ์วิเสส

อภิ.วตารฎีกา	(บาลี)	อภิธมฺมตฺถวิลาสินี อภิธมฺมวตารฎีกา	(ภาษาบาลี)
--------------	--------	------------------------------------	------------

๒. การระบุหมายเลขย่อภาษาไทย

๒.๑ การอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี ระบุชื่อคัมภีร์และระบุเล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.ม.(บาลี) ๔ / ๒๓ / ๒๓๘ หมายถึง คัมภีร์วินัยปิฎก มหาวคคปาติ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐) เล่มที่ ๔ ชื่อที่ ๒๓ หน้า ๒๓๘

๒.๒ การอ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย ระบุชื่อคัมภีร์และระบุเล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับ เช่น ส.ม.(ไทย) ๑๕/๓๕/๒๕๕ หมายถึง คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ เล่มที่ ๑๕ ชื่อที่ ๓๕ หน้า ๒๕๕

๒.๓ การอ้างอิงอรรถถาภาษาไทย ระบุชื่อคัมภีร์และระบุเล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับ เช่น ช.พุทธ.อ.(ไทย) ๗๓/๒๕๕ หมายถึง คัมภีร์ชุตทกนิกาย พุทธวังสอรรถถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๗๓ หน้า ๒๕๕

๒.๔ การอ้างอิงฎีกาภาษาบาลี ระบุชื่อคัมภีร์และระบุเล่ม / ชื่อ / หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒ / ๒๓ / ๒๓๘ หมายถึง คัมภีร์ ทีฆนิกาย ลินตอุปปกาสนี มหาวคคฎีกา ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๖ เล่มที่ ๒ ชื่อที่ ๒๓ หน้า ๒๓๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา

ชมพูทวีป คือ ดินแดนถิ่นกำเนิดพระพุทธศาสนา มีสังฆนิยสถาน ๔ แห่ง ได้แก่ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนาและสถานที่ปรินิพพานของพระพุทธองค์^๑ เป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาปสาทะของพุทธศาสนิกชนที่ไปนมัสการ สังฆนิยสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ซึ่งเมื่อไปดูด้วยจิตที่เลื่อมใสทำกาละลง ชนเหล่านั้นทั้งหมดจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

โพธิมณฑล เป็นสถานที่แห่งหนึ่งในสังฆนิยสถาน ๔ คือ เป็นสถานที่ที่พระมหาโพธิสัตว์สิทธัตถะได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปัจจุบันนี้เรียกว่า พุทธคยา ซึ่งอยู่ในรัฐพิหาร ของประเทศอินเดีย ในกาลังคโพธิชาดกมีเรื่องเล่าว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้ที่มณฑลสะคือแผ่นดิน ณ ชมพูทวีปนี้เท่านั้น ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์ อรรถกถาว่า “โพธิมณฑล คือภูมิภาคอันเป็นมณฑลสะคือแผ่นดิน หรือปฐวีนาถิมณฑล มีชัยบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งปวง”^๒ และต้นพระศรีมหาโพธิ์ คือต้นโพธิ์ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นต้นไม้อันต่างชนิดกัน” ตามหลักฐานที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าในอดีต ประทับนั่งตรัสรู้ที่ต้นไม้อันใด ต้นไม้นั้นก็ได้ชื่อว่า “ต้นโพธิ์”^๓ และต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังเป็นสหชาติกับพระพุทธองค์ด้วย^๔ และพระพุทธเจ้าได้อาศัยประทับอยู่ ณ

^๑ ดูรายละเอียดในบทที่ ๓ หรือ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๑-๑๕๑.

^๒ จุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๐/๒๕๕.

^๓ จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๖๔๕.

^๔ จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๕๗๕.

^๕ จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๖๔๕.

โพธิมณฑลเป็นเวลา ๔๕ วัน ขณะที่ทรงเสวยวิมุตติสุขภายหลังการตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ^๖

พระอรรถกถาจารย์ ได้กล่าวถึงกรรมคาของพระพุทธเจ้าไว้ในอรรถกถาพุทธกนิยาพุทธวงศ์^๗ ซึ่งว่าด้วยเหตุการณ์ก่อนและหลังบรรลุนิพพาน^๘ และกล่าวสันติเกนิทานกถาไว้ในอรรถกถาว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อประทับนั่งเปล่งพระอุทานแล้ว ก็ทรงมีพระดำริว่า “เราท่องเที่ยวมา ๔ อสงไขยกาลไรรแสนกัป ก็เพราะเหตุบัลลังก์แห่งนี้ บัลลังก์นี้เป็นวิชัยบัลลังก์ มงคลบัลลังก์ของเราเนืองหนือบัลลังก์นี้ ความดำริยังไม่บริบูรณ์ตราบใด เราก็จักไม่ลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้ตราบนั้น”^๙

พุทธคยา คือคำเรียกกลุ่มพุทธสถานสำคัญในคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย พุทธคยาเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา เป็นสถานที่ที่เจ้าชายสิทธัตถะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเวลากว่าสองพันห้าร้อยกว่าปีล่วงมาที่สถานที่แห่งนี้เป็นศูนย์รวมจุดหมายของนักแสวงบุญชาวพุทธผู้มีศรัทธาทั่วโลก ปัจจุบันพุทธคยามีชื่อเรียกอีกชื่อว่า วัดมหาโพธิ์ (อังกฤษ: Mahabodhi Temple) ตั้งอยู่ที่คยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย ห่างจากริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ๓๕๐ เมตร นับจากพระแท่นวัชรอาสน์ พุทธคยามีสัญลักษณ์ที่สำคัญคือองค์เจดีย์สี่เหลี่ยมที่สูงใหญ่ โดยสูงถึง ๕๑ เมตร ฐานวัดโดยรอบได้ ๑๒๑.๒๕ เมตร ล้อมรอบด้วยโบราณวัตถุ โบราณสถานสำคัญเรียกว่า สัตตมหาสถาน ซึ่งนอกจากพุทธสถานโบราณแล้ว บริเวณโดยรอบพุทธคยาก็เป็นที่ตั้งของวัดพุทธนานาชาติ รวมทั้งวัดไทยคือ วัดไทยพุทธคยา^{๑๐}อดีตตำบลที่ตั้งพุทธคยาชื่อว่า อูรวะลาเสนาณิกม ปัจจุบันเพี้ยนมาเป็น อูเรล ในปัจจุบันพุทธคยาอยู่ในความดูแลของคณะกรรมการร่วม พุทธ-ฮินดู และพุทธคยาได้รับการยกย่องจากองค์การยูเนสโก ให้เป็นมรดกโลก ประเภทมรดกทางวัฒนธรรม เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๕^{๑๑}

^๖ ส.ข.อ. (ไทย) ๒๗/๑๓๔.

^๗ พ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๖๕๐.

^๘ คูรายละเอียดยในบทที่ ๒.

^๙ พ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๖๒๘.

^{๑๐} Dipak Kumar Barua, *The Bodhi Tree and Mahabodhi Mahavihara*, (New Delhi : Printline, First Publication, 2013), pp. 1-2.

^{๑๑} คูรายละเอียดยในบทที่ ๔.

ในสมัยพุทธกาล พุทธคยา ตั้งอยู่ในหมู่บ้านนิคมชื่อว่าอูรูเวลา ในแคว้นมคธ เป็นสถานที่ ๆ ร่มรื่นเป็นรมณีสถาน สะดวกด้วยโจจรคาม เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรทางจิต สภาพของพุทธคยาในสมัยพุทธกาลอาจจะพิจารณาได้จากพุทธพจน์ในพระไตรปิฎก ที่ได้ทรงตรัสกับโพธิราชกุมาร ในโพธิราชกุมารสูตร ราชวรรค มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสก์ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงพรรณาดังตำบลดูรูเวลาเสนานิกมไว้ว่า

“ราชกุมาร! เรานั้นเมื่อหลีกไปจากสำนักอุทกผู้รามบุตรแล้ว แสวงหาอยู่ว่าจะอะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งทีประเสริฐฝ่ายสันตอันไม่มีอื่นยิ่งกว่า เทียวจาริกไปตามลำดับหลายตำบลในมคธรัฐ จนบรรลุถึงตำบลดูรูเวลาเสนานิกม พักแรมอยู่ ณ ตำบลนั้น ณ ที่นั้น เราได้พบภาคพื้นรมณีสถาน มีชฎุป่าเยือกเย็น แม่น้ำไหลเย็นจิตสนธิ มีท่อน้ำราบเรียบเป็นอันคืบนำเพลินใจ มีบ้านสำหรับโจจรตั้งอยู่โดยรอบ ราชกุมาร! เราได้เห็นแล้ว เกิดความรู้สึกว่า "ภูมิภาคนี้น่ารื่นรมย์จริง ชฎุป่าเยือกเย็นแม่น้ำไหลใสเย็นจิตสนธิ มีท่อน้ำราบเรียบเป็นอันคืบนำเพลินใจ ทั้งที่โจจรก็ตั้งอยู่โดยรอบ ที่นี่สมควรเพื่อจะตั้งความเพียรของกุลบุตรผู้ต้องการด้วยความเพียร" ดังนี้ ราชกุมาร! เรานั่งพักอยู่ ณ ตำบลนั้นเองด้วยคิดว่าที่นี่สมควรแล้วเพื่อการตั้งความเพียร”^{๑๒}

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ได้ประทับอยู่ ณ พุทธคยา เพื่อเสวยวิมุตติสุข (ความสุขอันเกิดจากความหลุดพ้น) อยู่ ๗ สัปดาห์ และเกิดเรื่องราวต่าง ๆ มากมาย ณ โภธิมณฑลแห่งนี้ภายในเวลา ๗ สัปดาห์ดังกล่าว ซึ่งรวมถึงเรื่องราวของตปุตตะ และภักติกะ ๒ พ่อค้า ที่เดินทางผ่านมาเห็นพระพุทธองค์มีพระวรกายผ่องใส จึงเข้ามาถวายข้าวสัตตคัมภีร์และสัตตค้อน แล้วแสดงตนเป็นทวิวาจกอุบาสก ผู้ถึงพระพุทธและพระธรรมเป็นสรณะคู่แรกของโลก และพระพุทธองค์ได้ทรงประทานพระเกศาแก่พ่อค้าทั้งคู่ไว้เป็นพุทธานุสสติด้วย

โภธิมณฑล มีประวัติมายาวนานก่อนสมัยพุทธกาลกล่าวกันว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงตรัสรู้ที่สถานที่แห่งนี้เท่านั้น และเหตุการณ์สำคัญของโภธิมณฑลในวันเพ็ญวิสาขบูชา ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ นับเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โภธิมณฑลหรือพุทธคยาในปัจจุบันได้มีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างมากมาย มีเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ทรงประทับนั่งในวันที่พระองค์ทรงตรัสรู้ หลังพระพุทธเจ้าสมณโคดมเสด็จดับขันธปรินิพพาน ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามเหตุปัจจัยคือกาลเวลา และการกระทำของมนุษย์ที่จิตใจประกอบไปด้วยตัณหา ๓ คือความโลภ ความโกรธ ความหลง ในขณะนั้น ไม่มีเจดีย์หรือสิ่งก่อสร้างใด ๆ นอกจากต้นโพธิ์เท่านั้น พุทธคยาในสมัยพุทธกาล หลังจากการตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธองค์แล้ว ไม่ปรากฏ

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๒/๔๕๑/๑๐๕.

หลักฐานว่าพระพุทธองค์ได้เสด็จมา ณ ที่แห่งนี้แต่อย่างไร มีกล่าวถึงในอรรถกถาแต่เมื่อคราวพระโมคคัลลานะได้มา ณ พุทธคยา เพื่อนำเมล็ดพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้กลับไปปลูก ณ วัดพระเชตะวัน เมืองสาวัตถี ตามความต้องการของพระอานนท์และท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ซึ่งปรารถนาให้มีสิ่งเตือนใจเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับที่อื่น ต่อมาต้นโพธิ์ต้นที่อยู่ ณ วัดพระเชตะวันจึงได้ชื่อว่าอานันทโพธิ์ และเชื่อกันว่ายังคงยืนต้นมาจนถึงปัจจุบัน^{๑๑}

พุทธคยาสมัยหลังพุทธกาล บริเวณพุทธคยาได้มีการก่อสร้างวิหารขึ้นมากมาย การก่อสร้างเริ่มต้นจากสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 พระองค์ได้ทรงสร้างพระเจดีย์พุทธคยาที่มีขนาดใหญ่เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการตรัสรู้และทรงสร้างเจดีย์ต่าง ๆ ไว้โดยรอบเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการเสวยวิมุตติสุข ครั้นต่อมาได้มีพุทธศาสนิกชนอีกเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นภิกษุและสามเณรทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศต่างก็ได้สร้างและบูรณะปรับปรุงพุทธสถานเพิ่มเติมตามกำลังศรัทธา จึงทำให้พุทธสถานที่พุทธคยาเต็มไปด้วยศิลปะหลายยุคหลายสมัยนับพัน ๆ ปี พุทธสถานที่พุทธคยาเคยถูกรุกรานย่ำยีและทำลายจากคนต่างศาสนาครั้งแล้วครั้งเล่า ซากปรักหักพังของพระพุทธรูปจำนวนนับพันองค์ (ไปดูได้ที่พิพิธภัณฑ์พุทธคยา) และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ถูกทำลายนั้นยังคงมีหลักฐานเหลือให้เห็นในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในยุคสมัยต่อมาชาวพุทธก็ได้ร่วมกันบูรณะขึ้นมาใหม่อีก

พุทธคยาในปัจจุบัน เมืองพุทธคยาเป็นตำบลเล็ก ๆ มีประชากรอาศัยอยู่ประมาณ ๒๒,๐๐๐ คน บริเวณโดยรอบเป็นทุ่งนา ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน จึงมีขอทานอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อพุทธศาสนาเสื่อมสูญไปจากอินเดีย พุทธคยาเคยถูกทอดทิ้งไม่มีใครสนใจ จนกระทั่งชาวฮินดูเข้ายึดครองเอาไปเป็นกรรมสิทธิ์ทั้งหมด เวลานั้นพุทธคยามีลักษณะรกร้างสกปรก เป็นที่เลี้ยงสัตว์ และเป็นที่อยู่ของจระเข้พิษสาหัสทั้งของคนและของสัตว์

ต่อมาเมื่อชาวพุทธเดินทางมาสักการะต้นพระศรีมหาโพธิ์ ก็เกิดความสังเวชสลดใจยิ่งนักโดยเฉพาะมหาโพธิสมาคมแห่งประเทศศรีลังกา ได้พากันเรียกร้องต่อรัฐบาลอินเดียขอกรรมสิทธิ์ในที่ดินบริเวณพุทธคยาคืน แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะที่ดินดังกล่าวเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวมหันต์ ไม่ใช่ของรัฐบาล รัฐบาลจัดการได้แต่เพียงให้ย้ายหุมหมแออัดให้ลอยห่างออกไปจากบริเวณพุทธคยาประมาณ ๑ ไมล์ แล้วอนุญาตให้มีการพัฒนาสถานที่กันใหม่ จัดให้มีสวนสาธารณะ และให้พุทธศาสนิกชนจากต่างประเทศมาซื้อที่ดินโดยรอบพุทธคยาเพื่อสร้างวัดของตน จากนั้นจึงเริ่มมีการสร้างภัตตาคาร โรงแรม ที่พักนักท่องเที่ยว สนับสนุนให้มีโรงเรียน

^{๑๑} พ.ช.อ. (ไทย) ๕๘/๑๓.

ห้องสมุด อบรมให้ความรู้ในด้านการเกษตร ปรับปรุงการคมนาคม ให้สะดวก จนทำให้พุทธศาสนิกชนมีความสะอาดสะอ้าน ดังที่เห็นในปัจจุบัน^{๑๔}

ผู้วิจัยสนใจที่จะทำการศึกษาโพธิมณฑลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาเรียนรู้ และให้เกิดความเข้าใจที่ละเอียดยิ่งขึ้นในด้านต่าง ๆ อันนำไปเพื่อการสร้างความศรัทธาและความเลื่อมใส เพื่อความสิ้นสงสัยในพระพุทธเจ้า พระธรรมคำสอน พระอริยสงฆ์ เพื่อความสมบูรณ์พร้อมแห่งการปฏิบัติตามพระธรรมที่ทรงได้ตรัสแสดงไว้ อันเป็นแสงสว่างนำทางชีวิต ให้ได้ผลตรงตามความเป็นจริงในพระพุทธศาสนา และเป็น การคิดค้นเพื่อการร่วมสืบทอดรักษาพุทธศาสนา ทั้งในส่วนแห่งพระธรรมคำสั่งสอนส่วนแห่ง ศาสนสถานโพธิมณฑลพร้อมด้วยศาสนวัตถุในพุทธศาสนา และส่วนแห่งการสร้างศาสนบุคคลที่ ศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนาให้ดำรงหน้าที่ร่วมรักษาพัฒนาโพธิมณฑลให้คงอยู่ได้ภายใต้การ เปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมสังคมของมนุษย์ในโลกปัจจุบันสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสังฆนียสถาน
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นปูชนียสถาน

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ต้องการทราบความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของ พระพุทธเจ้า
- ๑.๓.๒ ต้องการทราบความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสังฆนียสถาน
- ๑.๓.๓ ต้องการทราบความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นปูชนียสถาน

^{๑๔} รศ.ดร.สำเนียง เลื่อมใส, ตามรอยจาริก อินเดีย เนปาล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๒-๔๓.

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัย “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา” มีขอบเขตการวิจัย ๒ ประเภท คือ

๑. ขอบเขตด้านเวลา

- สมัยพุทธกาล
- หลังพุทธกาล
- ปัจจุบัน

๒. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) มุ่งศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา พร้อมทั้งผลงานทางวิชาการต่างๆ อันเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการ เช่น งานเขียน บทความ สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานวิจัย โดยเน้นศึกษาเอกสาร (Documentary Research) เป็นสำคัญ

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

โพธิมณฑล หมายถึงสถานที่ตรัสรู้ของพระสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ได้อธิษฐานก่อนตรัสรู้ และทรงประกอบความเพียรด้วยองค์ ๔ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ตรัสรู้ ณ ที่ตรงนั้น หรือสถานที่ผ่องใสแห่งปัญญา

โพธิสัตว์ หมายถึง ผู้มีปัญญาเฉียบแหลมจะได้ตรัสรู้ ดำเนินชีวิตตามอริยมรรค และเป็นผู้ควรจะตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ

โพธิญาณ หมายถึง ญาณคือความรู้ ปัญญาเป็นเหตุให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ปัญญาที่ทำให้รู้แจ้งเห็นจริงอริยสังขารม เรียกรการตรัสรู้เช่นนั้นว่า บรรลุโพธิญาณ

พระพุทธเจ้า หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้ของพระสัมมาสัมโพธิญาณ

ตรัสรู้ หมายถึง รู้แจ้ง รู้อย่างแจ่มชัด รู้แจ้งอริยสัจ ๔ เป็นคำเฉพาะสำหรับพระพุทธเจ้า

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ หมายถึง ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับบำเพ็ญเพียรตรัสรู้ธรรมและเป็น ๑ ในสหชาติ ๗ ประการ

บริเวณเจดีย์ หมายถึง เจดีย์ที่พระผู้มีพระภาคเคยทรงใช้สอย หมายถึง ต้นพระศรีมหาโพธิ์

ปูชนียสถาน หมายถึง สถานที่ประดิษฐานสิ่งสำคัญอันควรแก่การนับถือและการเคารพบูชาในพระพุทธศาสนา สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็น “พุทธานุสรณ์” คือที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า

สังเวชนียสถาน หมายถึง สถานที่อันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชเป็นคำที่ใช้เรียกสถานที่ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ ดังนั้นจึงหมายถึงสถานที่ที่ทำให้เกิดความรู้สึกระลึกถึงพระพุทธเจ้า เกิดความเขม่นชื่น เบิกบาน เกิดแรงบันดาลใจที่จะทำความดี เมื่อได้ไปพบเห็น

ทัสสนานุตรริยะ หมายถึง ความเห็นอันเยี่ยม ความเห็นธรรมด้วยญาณตั้งในพุทธภายิตว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา” ดังนั้นจึงเป็นทัสสนานุตรริยะ

๑.๖ ทบทวนเอกสาร และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา” ผู้วิจัยได้ศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เอกสารทางวิชาการและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

ก. เอกสารและหนังสือ

๑.๖.๑ พระราชธรรมมุนี กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “เกี่ยวกับอินเดีย” ว่า “อรุเวลาเสนา นิกม” สถานที่ที่ตรัสรู้ปัจจุบันอยู่ในเขตคยา เรียกชื่อว่า พุทธคยา (Buddhagaya) หรือ โบชคยา (โพชคยา Bodh Gaya) เป็นตำบลนอกเมืองอยู่ห่างจากตัวเมืองคยาไปทางทิศใต้ ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร (๗ ไมล์) มีต้นพระศรีมหาโพธิ์กับพระเจดีย์หรือพระวิหารมหาโพธิ์ซึ่งใหญ่โตสง่างาม สูงถึง ๑๗๐ ฟุต เป็นที่หมายจุดซึ่งพระพุทธองค์ประทับตรัสรู้ กับมีซากปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุอื่นๆ

คยา และพุทธคยา ในสมัยที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ เป็นถิ่นที่อยู่ของนักบวชชฎิลผู้มีชื่อเสียงสามพี่น้อง พร้อมด้วยบริวารจำนวนรวมหนึ่งพัน ทั้งหมดต่อมาได้ละทิ้งลัทธิเดิมยอมตนเป็นสาวกของพระพุทธองค์ ได้บรรพชาอุปสมบทแล้วสำเร็จเป็นอรหันต์ทุกท่าน พระพุทธองค์เสด็จจากคยาไปประกาศพระศาสนาที่กรุงราชคฤห์ โดยมีพระภิกษุปุราณชฎิลทั้งหมดนี้ติดตามเป็นบริวาร^{๑๔}

๑.๖.๒ พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวุฒโน ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ห่มหาปรินิพพานสูตร” ว่า สถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือที่คองพระศรีมหาโพธิ์ ปัจจุบันได้แก่ พุทธคยา ประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นสังเวชนียสถาน อันเป็นที่ตั้งแห่งความสลดสังเวช การที่ได้

^{๑๔} พระราชธรรมมุนี (เกียรติ สุกิตติ), เกี่ยวกับอินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๑.

ไปดูไปเห็นนั้น ก็เพื่อกระตุ้นเตือนจิตให้เกิดความคิดมีจิตสำนึกระลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าและน้อมไปเพื่อกระตุ้นเตือนบุคคลให้เร่งรีบกระทำความดี^{๑๖}

๑.๖.๓ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา ได้กล่าวถึงพุทธคยาไว้ในหนังสือ “เยือนอินเดีย ตามรอยอายุธรรมพุทธ” พุทธคยาออกเสียงตามชาวอินเดียว่า โบคคยา (Bodhgaya) และเขียนตาม ภาษาบาลีว่า พุทธคยา (Bodhagaya) ซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอคยา รัฐพิหาร พุทธคยาเป็นสถานที่ที่สำคัญที่สุดสำหรับชาวพุทธศาสนิกชนทั่วโลกที่มากราบไหว้สักการะบูชาพระบรมศาสดาเพราะ เป็นสถานที่พระโพธิสัตว์ตรัสรู้ริยสัจจ์ ๔ ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ หรือต้นอัสสัตถพฤกษ์ เมื่อ ประมาณ ๒๕๕๓ ปีมาแล้ว พุทธคยา หรือ โบคคยา ตามสำเนียงอ่านเป็นตำบลในเขตคยา รัฐพิหาร^{๑๗}

๑.๖.๔ หลวงบูรตบำรุงการ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พดยศและต้นไม้อันสำคัญใน พุทธประวัติ”ว่า ตอนตรัสรู้ เมื่อพระสิทธตตะเสด็จออกมหาภิเนษกรรม (ทรงบรรพชา) เสด็จออก จากพระนครเข้าสู่ชนบทจนถึงอรุเวลาเสนาภิคม ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาที่ไม่ สามารถจะสำเร็จพระโพธิญาณได้ ภายหลังจึงกลับมาเสวยพระกระยาหาร และในเวลาเช้าวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ นางสุชาดา ธิดาของกณุมพี (คนมั่งมี นักธุรกิจการค้า) นายใหญ่แห่งชาวบ้าน เสนาภิคม ดำบลอรุเวลา ได้นำข้าวมธุปายาสมาถวาย เมื่อเสวยแล้ว ทรงนำถาดไปลอยในแม่น้ำ เนรัญชรา แล้วจึงเสด็จไปประทับในคางสานวัน ภายใต้น้ำสาละพฤกษ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราในเวลากลางวัน ครั้นเวลาเย็นเสด็จไปสู่ต้นศรีมหาโพธิ์ (อัสสัตถพฤกษ์ โพธิใบ) ทรงรับหญ้าคาของคน หาบหญ้า ชื่อโสถติยะพราหมณ์ ถวายระหว่างทาง ๘ กำ นำมาทรงลาดต่างบัลลังก์ ณ โคนต้น ศรีมหาโพธิ์ด้านปราจีนทิศ จึงได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ ในเวลารุ่งอรุณวันเพ็ญเดือน ๖ และยังได้ กล่าวถึงต้นศรีมหาโพธิ์ (อัสสัตถพฤกษ์ โพธิใบ)ว่าเป็นต้นไม้ที่สำคัญยิ่งต้นหนึ่ง เพราะ พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ที่ได้ต้น โพธิ์นี้ และทรงพิชิตพระยามารก็ภายใต้ร่มศรีมหาโพธิ์นี้ ต้น ศรีมหาโพธิ์ ชื่อสามัญของอินเดียเรียก Peepul of India – Pipal of India ดังかりเรียก Bo Tree ซึ่ง ตรงกับต้นโพธิ์ ความเกี่ยวพันทางพุทธศาสนาไทยกับลังกาคงมีมาช้านาน เราเรียกต้นศรีมหาโพธิ์ว่า

^{๑๖} พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวิมล โน, การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปริณิพพานสูตร:ศึกษาเฉพาะกรณี การรักษาหลักพระธรรมวินัย, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖, หน้า ๔๘-๔๙.

^{๑๗} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, เยือนอินเดียตามรอยอายุธรรมพุทธ Buddhist Pilgrimage in India, (กรุงเทพมหานคร : หจก. เมื่อดทราย พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๔.

ต้นโพ้นั้น คงเรียกตามชาวลังกา ชื่อพฤกษศาสตร์ Ficus religiosa, Linn. ชื่อชนิด religiosa หมายความว่าเกี่ยวข้องกับศาสนา วงศ์ Moraceae ถิ่นกำเนิดอินเดีย^{๘๘}

๑.๖.๕ พิสิฐฐ์ โคตรสุโพธิ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ คู่แดนพุทธภูมิ ว่า พระศรีมหาโพธิ์ สถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นสังเวชนียสถานที่สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าแห่งที่ ๒ ปัจจุบัน สถานที่ตรัสรู้นี้เรียกว่า ตำบลพุทธคยา หรือ โพธิคยา จังหวัดคยา รัฐพิหาร เมืองหลวงชื่อ ปฏณะ สมัยอโศกมหาราช ชื่อเมือง ปาฏลีบุตร พุทธคยาห่างจากจังหวัดคยา ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร ตำนานพุทธประวัติเล่าถึงความสำคัญของพระศรีมหาโพธิ์ไว้ว่า ต้นโพธิ์นี้ เกิดขึ้นในวันเดียวกับการ ประสูติของพระสิทธัตถะ เป็น ๑ ใน สหชาติ ๗ ประการ^{๘๙}

๑.๖.๖ สุรสีห์ วีรวงศ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ ว่าคำว่า โพธิ แปลว่า “การตรัสรู้หรือความตรัสรู้” มหาโพธิ์ ก็หมายความว่า การตรัสรู้ธรรมอันยิ่งใหญ่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็คือต้นไม้มืดที่พระพุทธเจ้าของเราประทับบำเพ็ญเพียร ตรัสรู้ธรรมภายใต้ร่มไม้ นั้น คำว่า “ศรี” แต่ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้นั้น ไม้โพธิ์ในอินเดียเรียกว่า “อัสสัตถรุกข” หรือ “อัสสัตถพฤกษ์” อาศัยที่เหตุพระพุทธเจ้าตรัสรู้ ดังกล่าว พุทธศาสนิกชนจึงนิยมเรียกกันว่า ไม้พระศรีมหาโพธิ์ กาลก่อนแต่นั้น ไม้นี้ก็ เป็นไม้ธรรมดาชนิดหนึ่ง เหมือนต้นไม้ทั้งหลาย ไม่มีความสำคัญอะไร ไม่มีใครเคารพ กราบไหว้ จะตัดจะถอนก็ไม่เป็นบาปกรรมแก่ผู้ตัดถอน เมื่อพระพุทธเจ้าทรง บรรลุธรรมที่โคนต้นไม้นี้ จึงเกิดมีความสำคัญสำหรับพุทธศาสนิกชน เป็นสังเวชนียสถานที่เคารพสักการบูชาแทนองค์พระพุทธเจ้าสืบมาจนถึงทุกวันนี้^{๙๐}

สรุปว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ที่ใต้ต้นโพธิ์ และทรงพิชิตพระยามารก็ภายใต้ร่ม ศรีมหาโพธิ์นี้ ในสมัยที่พระพุทธองค์ตรัสรู้ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ โพธิมณฑล ซึ่งอยู่ในตำบล อูรุเวลาเสนานิคมในเวลานั้น ปัจจุบันถูกเรียกว่าพุทธคยาซึ่งจัดเป็นสังเวชนียสถาน อันเป็นที่ตั้งแห่งความสลดสังเวช การที่ได้ไปดูไปเห็นนั้น ก็เพื่อกระตุ้นเตือนจิตใจให้เกิดความคิดมีจิตสำนึกระลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

^{๘๘} หลวงบูรศบารุงการ, “พัตยคและต้นไม้ม้าสำคัญในพุทธประวัติ”, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๖), หน้า ๓๕-๓๕.

^{๘๙} พิสิฐฐ์ โคตรสุโพธิ์, คู่แดนพุทธภูมิ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เค.เอส.พี. การพิมพ์ จำกัด, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕-๕๓.

^{๙๐} สุรสีห์ วีรวงศ์, ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์, (กรุงเทพมหานคร:กรมการศาสนา, ๒๕๐๑,) หน้า ๔-๖.

ข. วิทยานิพนธ์

๑.๖.๗ บุญตา อัครจันทร์ ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “ต้นไม้ในพระพุทธศาสนา: กรณีศึกษาต้นไม้ที่ปรากฏในพุทธประวัติและต้นไม้ที่ใช้เป็นยา” ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ทรงประกาศพระสัทธรรมที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ และทรงเน้นให้พระสาวกตระหนักถึงคุณค่าของธรรมชาติ และยังได้กล่าวถึงประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ว่าเป็นต้นไม้ที่ประทับตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นพรรณไม้พื้นเมืองของอินเดียเดิมชื่อ “ต้นอัสสัตถะ” เหตุที่ได้ชื่อว่า “ต้นโพธิ์” เพราะเป็นต้นไม้ที่ประทับตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หมายความว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่ได้ต้นไม้ใด (มีชื่อเดิมตามชนิดอย่างไรก็ตาม) ต้นไม้นั้นจะถูกเรียกว่า “ต้นโพธิ์” หรือเรียกเป็นเชิงยกย่องว่า “ต้นพระศรีมหาโพธิ์” โดยความหมายก็คือ ต้นไม้แห่งการตรัสรู้นั่นเอง เพราะคำว่า โพธิ์ มาจาก พุช ชาติ (อ่านว่า พุ-ทะ-ชาติ) ในภาษาบาลี แปลว่า ตรัสรู้^{๒๑}

๑.๖.๘ ศศิวรรณ กำลิ่งสินเสริม ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ลลิตวิสตระ” ว่าด้วยโพธิมณฑลวิหะปริวรรต ว่าด้วยเรื่องวิมานที่ต้นโพธิ์ แสดงความพร้อมของเหล่าโพธิสัตว์และเทวดาทั้งหลายที่จะมาร่วมอนุโมทนาทันทีที่พระโพธิสัตว์ตรัสรู้ ว่าพระโพธิสัตว์ประทับนั่ง ณ ควางโม้มหาโพธิ์ ทรงเปล่งพระรัศมีชื่อ โพธิสัตว์สัญญาโหม ทำให้ทิศทั้ง ๑๐ สว่างไสว พระโพธิสัตว์จากทั้ง ๑๐ ทิศได้แก่ ลลิตวิหะ รัตนฉัตรภูสัน ทรรสนะ อินทรชาติ วายุปราช คุณมิติ รัตนสัมภวะ เมฆภูภาภิศรชิตสวระ เหมขาลา ถึงกฤต รัตนครรภ และคณคัญชะ พร้อมทั้งบริวารมาเข้าเฝ้าพระโพธิสัตว์ผู้จะตรัสรู้ที่ โคนต้นมหาโพธิ์ เพื่อสร้างวิมานและกล่าวคำสรรเสริญพระโพธิสัตว์ด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง^{๒๒}

ผู้วิจัยสนใจที่จะทำการศึกษา โพธิมณฑลในฐานะที่ดินแดนแห่งนี้เป็นศูนย์รวมดวงใจของชาวพุทธทุกคนทั่วโลก เป็นดินแดนที่มีมนต์เสน่ห์และความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัว ณ สถานที่นี้เป็นสถานที่เดียวที่คำว่าเชื่อชาติไม่สำคัญ เป็นดินแดนเพียงแห่งเดียวที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งที่ผ่านมานในอดีต และที่จะมาอุบัติขึ้นในอนาคตจะต้องมาตรัสรู้ ณ สถานที่แห่งนี้เท่านั้น และต้นไม้

^{๒๑}บุญตา อัครจันทร์, “ต้นไม้ในพระพุทธศาสนา:กรณีศึกษาต้นไม้ที่ปรากฏในพุทธประวัติและต้นไม้ที่ใช้เป็นยา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต., (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘), หน้า ๑ และภาคผนวก ก.

^{๒๒}ศศิวรรณ กำลิ่งสินเสริม “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ลลิตวิสตระ”วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕.

ไม่ว่าจะเคยมีชื่อมาก่อนว่าอย่างไรก็ตาม แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ที่ได้ตื่นพักยานั้น ก็ถูกเรียกว่า พระศรีมหาโพธิ์ทั้งสิ้น และคำตรัสก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานใน มหาปรินิพพานสูตร กุลบุตรผู้ใดที่มีจิตเลื่อมใสศรัทธา ได้ไป ณ สังเวชนียสถานด้วยระลึกว่า “ตถาคตได้ตรัสรู้อุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้” เบื้องหน้าตายเพราะกายแตกจักได้ไปสวรรค์

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และเชิงคุณภาพโดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ผู้วิจัยศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ผู้วิจัยได้ศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาธรรมบทแปล ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นหลักในการศึกษา

๑.๗.๑.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสารที่เป็นงานวรรณกรรม หนังสือ วารสาร บทความต่างๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา

๑.๗.๒ ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในเอกสารปฐมภูมิ ทุติยภูมิ จัดหมวดหมู่ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งจากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ เอกสาร งานวิจัย และข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ ผู้วิจัยทำการเรียบเรียงและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดนั้น ตามจุดประสงค์ของการศึกษาวิจัย และกำหนดแบ่งเป็นหัวข้อย่อยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

๑.๗.๔ ผู้วิจัยทำการรวบรวมข้อมูลตามที่กำหนดเป็นหัวข้อย่อยในแต่ละบทเพื่อนำเสนอผลการวิจัยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสังเวชนียสถาน

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นปูชนียสถาน

บทที่ ๒

ความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษารวบรวมแล้วนำเสนอถึงความสำคัญของโพธิมณฑล เพื่อให้รู้จักโพธิมณฑล ในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีตในปัจจุบัน และในอนาคต เพื่อชี้ให้เห็นถึงสภาพเมื่อครั้งสมัยพุทธกาล ที่มีพัฒนาการมายาวนาน นับ ๒๖๐๑ ปีมานี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งในพระไตรปิฎก อรรถกถา บทความเอกสารวิชาการ รวมทั้งรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง พร้อมกับการนำเสนอความคิดเห็นส่วนตัวของผู้วิจัยให้ปรากฏชัดตามความเป็นจริง

พระสาวกทั้งหลายผู้ทำสังคายนาได้กล่าวถึงโพธิมณฑลไว้ว่า สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควางตันโพธิพฤกษ์^๑ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญจรา เขตตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียวเสวยวิมุตติสุขอยู่ ณ ควางตันโพธิพฤกษ์เป็นเวลา ๗ วัน ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคทรงมโนการปฏิจตุสมุปบาท โดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดปฐมยามแห่งราตรี^๒

จากข้อความดังกล่าวนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา ซึ่งเจ้าชายสิทธัตถะ เจ้าชายศากยะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ได้ทรงกระทำความเพียรอย่างยิ่งยวด เพื่อแสวงหาโมกขธรรม ณ สถานที่แห่งนี้นั่นเอง ที่ทรงบรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้กล่าวพรรณนาถึงการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคไว้ว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์ ความยิ่งใหญ่แห่งการตรัสรู้ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธองค์ ณ ดินแดนชมพูทวีป เมื่อ ๒๖๐๑ ปีล่วงมา สถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้หรืออภิสัมพุทธสถานนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนา

^๑ วิหริติ ... โพธิรุกขมูเล ปฐมาภิสัมพุทฺโธ, วิ. ม. (ไทย) ๔/๑/๑, เมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควางตันโพธิพฤกษ์ ฎีกาอธิบายว่า “อภิสัมพุทฺโธ หตุวา สพุทฺฐมฺ โพธิรุกขมูเล วิหริติ, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑, ตรัสรู้แล้ว ประทับนั่ง ณ ควางตันโพธิพฤกษ์ก่อนที่อื่นทั้งหมด”, วิ.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑/๑๐๘.

^๒ วิ. ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

เริ่มต้นจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้น คือการค้นพบสัจธรรมความจริง และความจริงที่ว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดาตามพุทธพจน์ที่ทรงแสดงไว้ว่า

“ตถาคตทั้งหลาย จะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม หลักความจริงก็ดำรงอยู่ตามธรรมดาของมัน อยู่แล้วว่่าดังนี้” ตถาคต (คือพระพุทธเจ้า) ทั้งหลาย ได้ค้นพบความจริงนั้นแล้ว จึงนำมาเปิดเผย แสดง ชี้แจงให้เข้าใจง่ายและวางเป็นหลักกลางว่าดังนี้”^๓

นี่คือพุทธพจน์ที่ตรัสแสดงหลักความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ว่าเป็นเรื่องธรรมดา แห่งธรรมชาติที่มีอยู่แล้วเพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว พระองค์จึงได้ทรงเปล่งอุทานว่า “ยथा หเว ปาตุภวตฺติ ชมฺมา” เป็นต้น ซึ่งมีคำแปลเริ่มต้นว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏแก่ พราหมณ์ คำว่า “พราหมณ์” ในที่นี้หมายถึงท่านผู้บำเพ็ญปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายที่ดั่งามสูงสุด คือเป็นคำเก่าที่เขาใช้กันสืบมาพระองค์ก็นำมาใช้ด้วย

“เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้นความสงสัยทั้ง ปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ทั่วถึงพร้อมทั้งเหตุ”^๔ อันนี้เป็นพุทธพจน์ที่แสดงหลัก ความจริงที่ตรัสรู้ส่วนหนึ่ง คือแสดงถึงกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ความจริงที่บอกว่ามีอยู่ตามธรรมดา ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนี้คืออะไร ก็คือมาค้นพบ ความจริงของกฎธรรมชาติ แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือการที่ผลเกิดจากเหตุ และเหตุ ก่อให้เกิดผลที่เรียกกันง่ายๆว่า กฎปฏิจจสมุปบาท หรือเรียกเต็มว่าอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท

ต่อจากนั้น พระองค์ก็ตรัสต่อไปเป็นคาถาที่ ๒ มีข้อความคล้ายๆกันว่า

“เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัย ของพราหมณ์นั้นย่อมหมดสิ้นไป เพราะได้รู้ธรรมอันเป็นที่สิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย”^๕

อันนี้ก็คือการที่พระองค์ตรัสอ้างอิงไปถึงธรรมอันเป็นที่สิ้นเหตุปัจจัย ที่ปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ได้ได้แก่ พระนิพพาน

ตอนที่หนึ่ง แสดงหลักปฏิจจสมุปบาทอันว่าด้วยปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย

ตอนที่สอง แสดงถึงพระนิพพานที่เป็นธรรมพ้นจากปัจจัยปรุงแต่ง

ตอนที่สาม คือต่อจากนั้น เมื่อได้ตรัสรู้ อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท พร้อมทั้งพระ นิพพานแล้ว คาถาสุดท้ายก็แสดงถึงผลของการตรัสรู้ ว่า พระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์ ทำลาย

^๓ อ.จ.ต.อ.(ไทย) ๒๐/๕๗๖.

^๔ พ.อ.อ.(ไทย) ๒๕/๓๘.

^๕ พ.อ.อ.(ไทย) ๒๕/๓๙.

ความมืดแห่งอวิชชาให้หมดไปเหมือนอย่างดวงอาทิตย์ขึ้นมาทอแสง ทำให้เห็นสิ่งทั้งหลายในโลกนี้สว่างกระจ่างชัดเจน

“เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนามารเสียได้ คุณอาทิศย์กำจัดมืดส่องฟ้าให้สว่างเจิดจ้า”^๖

สามคานานี้คือพุทธพจน์ที่เรียกว่าเป็นปฐมพุทธพจน์ ตามที่อรรถกถาจารย์อธิบายไว้เป็นอันว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา คือกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย พร้อมทั้งธรรมที่พ้นจากปัจจัยปรุงแต่ง คือนิพพาน

การตรัสรู้นั้น ถ้ามองความหมาย ก็คือการที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุจุดหมายที่ทรงประสงค์ เป็นความสำเร็จของพระองค์ ทำพระชนม์ชีพของพระองค์เองให้สมบูรณ์ เรียกว่า เป็นการทำประโยชน์ของตนเองให้เสร็จสิ้น ณ โภธิมณฑล สะคือแผ่นดินนั่นเอง^๗

อาจารย์ประเวศ วัชชี ยังได้กล่าวถึงประการสำคัญว่า สถานที่นี้เองที่พระพุทธองค์ทรงประกาศศกดิ์ศรีและศักยภาพของความเป็นมนุษย์ หรือจะเรียกว่าประกาศอิสรภาพก็ได้ และยังคงกล่าวต่อไปอีกว่า การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์โดยสิ้นเชิงว่า มนุษย์สามารถบรรลุปัญญา เป็นอิสระ และพึ่งตนเองได้ นี่เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เมื่อสำคัญที่สุดอย่างนี้ จักรวาลทั้งจักรวาลจึงสิ้นสะเทือน เป็นปรากฏการณ์ที่สะเทือนไปทั้งจักรวาล

การตรัสรู้ ณ กวางตันพระศรีมหาโพธิ์ที่อุรุเวลาเสนานิคมของคนคนเดียว ได้เป็นสายธารแห่งปัญญาให้โลกมานับด้วยพันปี ที่ผู้คนได้นำไปปฏิบัติ ทดสอบ ศึกษาค้นคว้าทั่วโลก และจะยิ่งมากขึ้นในอนาคตสืบไปชั่วกาลนาน^๘

พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์ ได้กล่าวถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่าเป็นการประกาศอิสรภาพของมนุษย์จากอำนาจบงการ และการชักใยกุมชะตาของเทพเจ้าเบื้องบน ถ้ามมนุษย์ใช้ปัญญาและความเพียรของตนอย่างเต็มที่ มนุษย์ก็สามารถปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระ ออกจากห้วงแห่งความทุกข์ เพราะการเกิดแก่เจ็บตายได้บรรลุอมตะ คือพระนิพพานด้วยตนเอง การตรัสรู้ของ

^๖ พุ.อุ.อ.(ไทย) ๒๕/๔๐.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *จาริกบุญ – จาริกธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวายจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๖, ๑๖๘-๑๗๐, ๒๘๖.

^๘ ศ.นพ.ประเวศ วัชชี, *หนังสือ ๕๔ ชีวิต ท่องแดนพุทธภูมิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๘), หน้า ๕๒.

พระพุทธเจ้า มิใช่เกิดจากอำนาจเทพบันดาล มิใช่เกิดจากการประทานของพระเป็นเจ้าแต่เกิดจากพระวิริยะ อุตสาหะ น้ำอด น้ำเพียรพยายามของมนุษย์ล้วนๆ การตรัสรู้ของพระองค์ คือการเกิดขึ้นของพระพุทธรัตนะ ซึ่งเป็นองค์ประกอบแรกของพระรัตนตรัยในพระพุทธศาสนา^๕

อาจารย์บรรณจบ บรรณรุจิ ได้กล่าวไว้ใน พุทธประวัติ : ประสูติ-ตรัสรู้ ว่า พระองค์ได้ศึกษาศิลปวิทยาถึง ๑๘ ศาสตร์ ทรงสั่งสมพระปัญญาบารมีมานับภพชาติไม่ถ้วน พระโพธิญาณที่ทรงสั่งสมอบรมมาเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเริ่มแก่กล้า สิ่งแวดล้อมรอบตัวกระตุ้นให้มีพระทัยอาจหาญในการทำความคิด ให้มีพระปัญญาเห็นโทษของกาม^๖

อาจารย์ศศิวรรณ กำลังสินเสริม ได้กล่าวไว้ใน “การศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการแสวงหาความหลุดพ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ว่า พระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นมิได้เลยหากปราศจากการอุบัติขึ้นแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้อุบัติขึ้นเพื่อการตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง ทรงเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน เป็นผู้ที่ค้นพบหนทางสู่ความหลุดพ้นอันแท้จริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ หมายความว่า ไม่ว่าพระพุทธองค์จะเสด็จอุบัติหรือไม่ก็ตาม หนทางสู่ความหลุดพ้นนั้นก็มีอยู่แล้ว พระองค์เพียงทำหน้าที่นำความจริงตามธรรมชาติที่เรียกว่า สัจธรรม นั้นมาสั่งสอนมวลมนุษยชาติให้พบความดับทุกข์ เข้าถึงความสุขที่แท้จริง ด้วยการทำให้ดูเป็นแบบอย่างว่า ไม่ว่าจะเป็ใคร วรรณะไหน ถ้าปฏิบัติตามหนทางที่พระองค์ชี้แนะนั้นอย่างจริงจัง ก็จะมีรู้แจ้งสัจธรรมเช่นเดียวกับพระองค์^๗

ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ผู้วิจัยได้สนใจโพธิมณฑล แผ่นดินที่พระพุทธองค์ทรงประทับ ณ วันที่ทรงกำจัดกิเลส วันที่พระองค์ทรงมีชัยชนะสูงสุด วันที่ท้าวทั้งจักรวาลต้องสิ้นสะเทือนให้กับคุณธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบ ซึ่งไม่มีแผ่นดินตรงไหนในพิภพสามารถรองรับด้านทานคุณธรรมที่แยกแ่การตรัสรู้ได้นอกจาก โพธิมณฑลนี้เท่านั้น ดังนั้นผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้าเก็บรวบรวมข้อมูลที่น่าสนใจซึ่งสืบค้นได้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถารวมไว้ใน

^๕ พิสิษฐ โศตรสุโพธิ์, *สู่แดนพุทธภูมิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เค.เอส.พี. การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๘.

^๖ บรรณจบ บรรณรุจิ, *พุทธประวัติ: ประสูติ-ตรัสรู้*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๕.

^๗ ศศิวรรณ กำลังสินเสริม “การศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการแสวงหาความหลุดพ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”, *สารนิพนธ์พุทธศาสนศึกษาชั้นปริญญาโท*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้าบทนำ.

งานวิจัยฉบับนี้ ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาโพธิมณฑลสมัยพุทธกาลในช่วงเวลาแห่งการตรัสรู้ขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้

๒.๑ นิยามและความหมายของโพธิมณฑลในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

โพธิ + มณฑล ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาซึ่งพระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งได้อธิบายคำว่า โพธิ ไว้ว่า

โพธิ หมายถึง พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้อริยสัจ คือ ต้นโพธิ,^{๑๒} สัจจะ ๔ หรือ มรรค,^{๑๓} พระสัพพัญญุตญาณ ธรรมที่พึงรู้ทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้,^{๑๔} พระนิพพาน ดังข้อความว่า ทรงบรรลุโพธิอันเป็นอมตะที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้^{๑๕} และยังหมายถึงนามบัญญัติ คือ ตั้งเป็นชื่อบุคคล^{๑๖}

พจนานุกรม ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของโพธิไว้ว่า (โพธิ-โพ) หมายถึง ความตรัสรู้ ชื่อต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า บัดนี้หมายถึงต้นไม้จำพวกโพ^{๑๗} (พริกสา) หมายถึง ต้นไม้^{๑๘} เมื่อนำมารวมกันเป็น “โพธิพฤกษา” หมายถึง ต้นไม้ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประทับตรัสรู้

บั้งอร พันธนะบุญ ได้กล่าวถึงต้นโพธิ์ในงานวิจัยศึกษาวิเคราะห์โพธิพฤกษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาว่า เป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งเดิมชาวอินเดียเรียกว่า อัสติละ หรืออัสวัตถ์ เนื่องจากพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ภายใต้ต้นไม้ชนิดนี้ ต่อมาประชาชนจึงเรียก โพธิ หรือ โพธิพฤกษ์ แปลว่า ต้นไม้ตรัสรู้ ต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ที่ชาวพุทธนิยมนับถือในฐานะที่เป็นต้นไม้มีคุณแก่ตน ผู้ที่ถือเคร่ง ไม่กล้าแม้แต่จะหักกิ่งรานกิ่ง นิยมปลูกไว้ตามศาสนสถาน^{๑๙}

^{๑๒} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๑/๑๑.

^{๑๓} ชุ.ม. (บาลี) ๒๕/๒๓/๓๖, ชุ.จ. (บาลี) ๓๐ / ๑๒ / ๔๑.

^{๑๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑ / ๒๑๓ / ๑๓๗.

^{๑๕} นม. ฎีกา (บาลี) ๔๔, นิต.ธาค. (ไทย) ๒/๕๕๕.

^{๑๖} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๒๔/๓๐๕.

^{๑๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนามบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๕๖), หน้า ๘๐๕.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖๘.

^{๑๙} นางสาวบั้งอร พันธนะบุญ, “ศึกษาวิเคราะห์โพธิพฤกษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕.

นอกจากนี้ บังอร พันธนนุญ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า โโพ-โพธิ ชื่อต้นไม้พวกหนึ่งที่มีปัญหาในการเขียนอยู่บ้าง ก็คือคำว่า “ต้นโพ” กับ “ต้นโพธิ์” นั้นมีความหมายต่างกันอย่างไร คำว่า “โพ” พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “น. ชื่อไม้ต้นพวกหนึ่ง มีหลายชนิด เช่นโพทะเล (*Thespesia populnea*) ในวงศ์ Malvaceae ขึ้นตามริมน้ำ ดอกคล้ายสมอฝ้าย ลูกคล้ายมะฝ่อ ใบคล้ายโพใบ (*Ficus Religiosa*) ในวงศ์ Moraveae คือ ต้นไม้จำพวกโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้, โปบาย ก็เรียก” ส่วนคำว่า “โพธิ-,โพธิ์” (โพ-ทฺิ,โพ) ซึ่งมี ฐ ฐง ฐระ อี และบางทีก็มีไม้พัฒนาตามด้วยนั้น พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ “น. ความตรัสรู้; ชื่อต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า” นอกนั้นก็ยังมีลูกคำอีก ๖ คำ คือ

๑. โพธิญาณ (โพ-ทฺิ-ยาน) น. พระปัญญาที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
๒. โพธิปักขิยธรรม (โพ-ทฺิ-ปัก-ขิ-ยะ-ท่า) น.ธรรมเป็นไปในฝึกฝายแห่งความตรัสรู้,ธรรมเครื่องเกื้อกูลแก่ความตรัสรู้มี ๓๗ ประการ
๓. โพธิบัลลังก์ (โพ-ทฺิ-บัน-ลัง) น.พระแท่นที่พระพุทธเจ้าประทับใต้ต้นพระศรีมหาโพธิในวันตรัสรู้
๔. โพธิปราสาท (โพ-ทฺิ-ปรา-สาท)น. ชื่อพรรณไม้ชนิดหนึ่ง (*Ficus rumphii*) ในวงศ์ Moraceae ใช้ทำยา
๕. โพธิสมภาร (โพ-ทฺิ-สม-พาน) น.บุญบารมีของพระมหากษัตริย์
๖. โพธิสัตว์ (โพ-ทฺิ-สัต) น.ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๒๐}

ความจริงแล้ว “ต้นโพธิ์” ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ ภายใต้นี้แล้วตรัสรู้นั้นจะเป็นต้นอะไรก็ได้ ถ้าพระพุทธเจ้าประทับนั่ง ณ โคนต้นสักแล้วตรัสรู้ ต้นสักก็กลายเป็น “ต้นโพธิ์” ที่เป็นหน่อหรือแขนงของต้นโพธิ์ตรัสรู้หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ ก็ถือเป็น “ต้นโพธิ์” ด้วย.^{๒๑}

มณฑล แปลว่า วง, ดวง (เช่น อักษรมณฑล คือ ดวงตา ผืน เช่น ปลูกมณฑล คือ ผืนแผ่นดิน เขตมณฑล คือผืนนา), บริเวณ,ขอบเขต,เขตปกครองขนาดใหญ่,ดินแดน,แคว้นแคว้น (เช่น โจฬมณฑล คือดินแดนหรือแคว้นแคว้นของชาวโจฬะ) วงการ; ชิ้นส่วนของจักรพระ ที่เรียกเป็นคำ

^{๒๐}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, หน้า ๗๖๕.

^{๒๑}จางง ทองประเสริฐ, ราชบัณฑิตสำนักศิลปกรรม ภาษาไทยไขยาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, ๒๕๒๘), หน้า ๑๕๑-๑๕๓.

ไทยว่า กระทงใหญ่, มีคำอธิบายว่า ชิ้นส่วนของจักรพระที่เป็นผืนผ้ารูปสี่เหลี่ยม มีแผ่นผ้าแคบคันแต่ละด้าน ลักษณะเหมือนกระทงนามีคันนากัน, มี ๒ ขนาด กระทงใหญ่เรียกว่า มณฑล กระทงเล็กเรียกว่า อัทมมณฑล, กระทงเล็กหรือกระทงน้อย มีขนาดครึ่งหนึ่งของกระทงใหญ่ ในจักรผืนหนึ่ง มีกระทงใหญ่และกระทงน้อยอย่างต่ำอย่างละ ๕ ชิ้น^{๒๒}

โพธิมณฑล หมายถึงประเทศเป็นที่ฝั่งใสแห่งโพธิญาณบริเวณต้นโพธิ์เป็นที่ตรัสรู้^{๒๓}

นอกจากนี้พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในกาลิงคโพธิชาดกว่า สถานที่นี้เป็น มณฑล สะคือแผ่นดิน เป็นมณฑลแห่งแผ่นดินอันทรงไว้ซึ่งภูตทั้งปวง มีสาคร หล้าและเครือเถาทั้งหลาย ม้วนเวียนโดยทักษิณาวรรตภูมิภาคส่วนนี้ เป็นที่ไม่หวั่นไหวแห่งแผ่นดิน เมื่อกัลป์จะตั้งขึ้นก็ตั้งขึ้นก่อน เมื่อกัลป์พินาศก็พินาศภายหลังและที่สำคัญสถานที่นี้เท่านั้นที่พระพุทธเจ้าทุกๆพระองค์ ทั้งในอดีตและอนาคต จะทรงตรัสรู้ธรรมอันยิ่ง เพื่อสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ข้ามพ้นวัฏฏสงสาร^{๒๔}

สรุปได้ว่า โพธิมณฑลหมายถึง พื้นแผ่นดินที่เกิดขึ้นเพื่อเป็นที่พระมหาโพธิสัตว์เสด็จมาประทับนั่งภายใต้ต้นโพธิ์บำเพ็ญเพียรสมาธิจิต ได้รับชัยชนะต่อมารทั้งปวง ตรัสรู้เป็นพระอนุตรสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก ณ สถานที่แห่งนี้

๒.๒ เหตุการณ์ที่เกี่ยวกับโพธิมณฑล

โพธิมณฑล สถานที่แห่งการเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธ พระสมณโคดม และพระพุทธเจ้าทุกๆพระองค์ การอุบัติของพระพุทธเจ้านั้นล้วนเป็นการยากยิ่งนัก ต่อกาลนานจึงจะเสด็จมาตรัสรู้พระองค์หนึ่ง ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าบุคคลที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น จะต้องเป็นบุคคลพิเศษยิ่ง ต้องมีการ บ่มเพาะสั่งสมพระปัญญาบารมีสืบเนื่องมาโดยลำดับ เพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ และจะต้องใช้เวลาในการอบรมสั่งสมบารมีหลายมหากัป^{๒๕} จนกว่าบารมีที่สั่งสมมาบริบูรณ์ทุกประการ จึงจะมาอุบัติตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้พระผู้มีพระภาคสมณโคดมก็ได้สั่งสมพระบารมีเป็นเวลาถึงสี่อสงไขยกับ

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๕๖.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๘.

^{๒๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๑๗๐๕-๑๘๐๕ / ๓๑๓ - ๓๑๔.

^{๒๕} พุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑๘๒/๔๑๖. พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๑๘๓/๔๓๕.

แสนกัป เพราะเหตุนี้พระองค์จึงได้ตรัสว่าการอุบัติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ณ โภธิมณฑล นั้นจึงเป็นการยากยิ่ง^{๒๖}

จากการค้นคว้าในคัมภีร์อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้พรรณนาถึงเรื่องราวและ เหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ โภธิมณฑล ซึ่งผู้วิจัยได้ วิเคราะห์แยกได้ ๓ ประเด็นสำคัญ ดังนี้

๑.เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งความเพียรอันมีองค์ ๔

๒.เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

๓.เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงชนะมาร

ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาขยายความให้เห็นดังนี้ โภธิมณฑล เมื่อครั้งพระศาสดาของพวกเรา ประทับนั่ง ณ มหาโพธิมณฑลทรงทำให้แจ้งด้วยพระองค์ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ^{๒๗} พระพุทธ องค์ทรงตั้งความเพียรอันมีองค์ ๔^{๒๘} เป็นผู้ฉลาดในขั้นธัมมไฟคือญาณให้สว่างภายในตน ทรงถือ พรหมจรรย์ ดำรงอยู่บนปลฐพีคือศีล ด้วยพระบาทคือความเพียร ทรงถือขวานคือญาณอันกระทำ ให้สิ้นกรรม ด้วยพระหัตถ์คือศรัทธา^{๒๙} ความหวั่นไหวแห่งปลฐพี อันมีอาการ ๖ ได้บังเกิดขึ้น^{๓๐} ทรงแทงตลอดโศคาปัตติมรรค จนถึงกระทำให้แจ้งพระอนาคามีผล เข้าสู่อรหัตมรรคจิต^{๓๑} ทรงละ กิเลสพร้อมทั้งवासนาได้ ด้วยอำนาจสมุจเฉทปหาน ด้วยอรหัตมรรคญาณ^{๓๒} ทรงเข้าสมาบัติ มีพระ นิพพานเป็นอารมณ์ ๗ วัน^{๓๓} เสด็จประทับนั่ง ณ อปราจิตบัลลังก์ (บัลลังก์ที่ไม่มีผู้ทำให้แพ้ได้)^{๓๔}

^{๒๖} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๒๔/๓๕.

^{๒๗} ที.ปา. อ.(ไทย) ๑๖/๒๗๔.

^{๒๘} ม.ม.อ.(ไทย) ๑๕/๕๑; ความเพียรที่ไม่เห็นแก่อวัยวะ ๔ คือ หนั่ง เอ็น กระดูก และเลือดเนื้อ, พุ.พุทธ. อ.(ไทย) ๗๓ /๑๗๕.

^{๒๙} ส.ส.อ.(ไทย) ๒๕/๒๓๑.

^{๓๐} พุ.สุ.อ.(ไทย) ๔๗/๕๒๕.

^{๓๑} อ.จ.ต.อ.(ไทย) ๑๔/๕๕๑.

^{๓๒} พุ.อิติ.อ.(ไทย) ๔๕/๕๑๖.

^{๓๓} พุ.อิติ.อ.(ไทย) ๔๕/๗๒๘.

^{๓๔} พุ.เถรี.อ.(ไทย) ๕๔ /๔.

^{๓๕} พุ.สุ.อ.(ไทย) ๔๗/๔๐๖.

ทรงย้ายมารั้ง ๓ เสียได้^{๓๖} ทรงแทงตลอดแล้วซึ่งอริยสังข์ทั้ง ๔^{๓๗} และพระอรรถกถาจารย์ยังได้กล่าวไว้อีกว่าพระผู้มีพระภาคทรงอุบัติในสวน ทั้งโลกียอุบัติและโลกุตระอุบัติ คือ ครั้งแรกทรงอุบัติ ณ ลุมพินีวัน ครั้งที่สองทรงอุบัติ ณ โทธิมณฑล^{๓๘} นั่นเอง

ในคัมภีร์ชินาลังการฎีกา พระพุทธรัจฉาจารย์ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ ณ โทธิมณฑลไว้ดังนี้ เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคเผชิญกับพญามาร พญามารได้กล่าวดังนี้ว่า “สิทธิถณะ เหตุไร ท่านจึงนั่งอยู่บนอาสนะของเรา” ซึ่งหมายถึงอุปราชิตบัลลังก์ หรือโพธิบัลลังก์ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั่นเอง พระองค์ทรงตรัสตอบว่า “ท่านมารชั่ว เราปรารถนาบัลลังก์นี้ โดยไม่ได้ให้ท่านไม่ได้รักษาดี ไม่ได้ทำทุกกรกิริยา ในจำนวนชาติอันหาประมาณไม่ได้ ย่อมไม่มีนอกจากท่านที่เหลือ เมื่อเราให้ท่าน ๗ ครั้ง จนกระทั่งให้นางมัทรีเทวีเป็นที่สุดในชาติที่เกิดเป็นพระเวสสันดรชาติหนึ่ง แผ่นดินได้ไหวถึง ๗ ครั้ง บัดนี้เรานั่งบนอุปราชิตบัลลังก์นี้ เพื่อเอาชัยชนะให้แก่ชาวโลกทั้งสิ้น เมื่อการรบกับมารและกองทัพมารดำเนินไปอยู่ แผ่นดินใหญ่นี้จะนั่งเฉยอยู่ได้อย่างไร ก็ท่านให้บริษัของท่านเป็นพยานโง่ แผ่นดินนี้มีความเสมอต่อท่านต่อเรา แผ่นดินนั้นถึงไม่มีจิตใจ ก็จักเป็นพยานของเรา”

พระองค์จึงเหยียดพระหัตถ์ขวา ซึ่งมีสิริดุจสายฟ้าที่แลบออกจากช่องเมฆออกมาจากภายในจีวรขึ้นไปบนแผ่นดิน ขณะนั้นเองแผ่นดินใหญ่นี้ได้หมุนเหมือนล้อดินบันลือเสียงดังลั่นอากาศก็ได้ร้องลั่นพร้อมเสียงแผ่นดิน เหมือนเมฆคำรามลั่น ห้องจักรวาลทั้งสิ้นได้ร้องดังลั่นเสียงดังเปรี้ยงปร้าง สายฟ้าได้ฟาดผ่าลงมา เหมือนฝนถ่านเพลิงที่ลุกไหม้ มารที่อยู่ในอากาศและแผ่นดินไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่หลีกเร้น ประสพกับภัยอันใหญ่หลวง พระมหาบุรุษทรงปราบมารให้พ่ายแพ้แล้ว ประสพชัยชนะให้แก่โลกทั้งสิ้น ถึงความเกษม ไม่มีภัย บรรลุเวสารัชชญาณ^{๓๙} แล้ว ณ อุปราชิตบัลลังก์ภายใต้พระศรีมหาโพธิ์นั่นเอง”

พระพุทธรัจฉาจารย์ยังได้กล่าวถึงโทธิมณฑลช่วงแห่งการตรัสรู้ไว้ว่า พระมุณีประทับนั่งขัดสมาธิพิจารณาธรรมบนบัลลังก์อันใครๆ จักทำให้พ่ายแพ้ไม่ได้ท่ามกลางได้ร่มโพธิพฤกษ์ประทับนั่งเหนืออุปราชิตบัลลังก์ ได้ฉัตรแก้วคือโพธิพฤกษ์ บริเวณลานกว้างใหญ่แห่งโพธิมณฑล ณ พื้นมหาโพธิมณฑล มีจักรวาลเป็นปราสาท นำรินรมย์ มีภูเขาจักรวาลเป็นกำแพง มีท้องฟ้าที่

^{๓๖} พุ.อุ.อ. (ไทย) ๖๗/๓๗๐; มารั้ง ๓ คือกิลเลสมาร อภิสังขารมาร และเทวาปุตตมาร.

^{๓๗} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๒๒๕; อริยสังข์ ๔ ประการคือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค.

^{๓๘} พุ.ป.อ. (ไทย) ๖๕/๒๘๖.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๗/๑๔๔; เวสารัชชญาณ คือ พระญาณที่ทำให้พระองค์เป็นผู้แก่แล้วกล้า.

แพรวพราวด้วยดวงดาว คุณแก้วมณีเป็นเพดาน มีดวงจันทร์เป็นดวงประทีป สว่างไสวด้วยรัศมีต่าง ๆ บูชาด้วยพวงดอกไม้และของหอมเป็นต้น มีหมู่เทพประโคมกลองให้รื่นเรียง ด้วยเพลงขับอันเป็นมงคล^{๔๐}

ในปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวว่า นางพระธรณีมีอาจันอยู่ได้เมื่อถูกพระโพธิสัตว์อ้างเป็นพยานเมื่อถูกพญามารทำทายน จึงได้บันดาลเป็นรูปนารีผุดขึ้นจากพื้นดิน ยืนอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์ร้องประกาศว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษ ข้าพระองค์ทราบอยู่ซึ่งบุญที่พระองค์สั่งสมมาตั้งแต่ต้น ด้วยว่าทักษิณาทที่พระองค์หลังลงเหนือพื้นปฐพีนั้น ได้ตกลงมาชุ่มอยู่ในมวยผมของข้าพระองค์มากมายประมาณมิได้ ข้าพระองค์จะได้บิดน้ำในมวยผมให้ไหลออกมาประจักษ์ ณ บัดนี้ ว่าแล้วก็บิดน้ำจากมวยผมให้ไหลออกมา น้ำนั้นมากมายไหลท่วมทันเสนามารทั้งหลายให้ลอยไป แม้ช้างคิริเมขลก็มิอาจยืนอยู่ได้ ลอยน้ำไปจนถึงมหาสมุทร ชงชวัชฉัตรชัย และจามรทั้งหลายก็หักทำลายลง)พญามารเห็นเช่นนั้นก็ให้อัจฉรย์ใจด้วยความครั่นคร้ามในพระเดชานุภาพของพระโพธิสัตว์ หนีกลับไปยังปรนิมิตสวัตติ อันเป็นเทวสถานของตน ประณมมือนมัสการ กล่าวสรรเสริญพระโพธิสัตว์ว่า

บุคคลในโลกและเทวโลก ที่จะเสมอด้วยพระองค์ไม่มี
 พระองค์จักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า
 จักขณสัตว์ผู้ชาญฉลาดให้ข้ามพ้นวัฏฏสงสาร
 บรรลุพระนิพพานในครั้งนีแน่นอน

พระโพธิสัตว์ทรงชนะเหล่ามารได้ในเวลาอาทิตย์อัสดงพอดี บรรดาทวยเทพทั้งหลาย รวมทั้งเหล่าคนและครุฑ เห็นพญามารและพลมารหนีไปแล้ว มีใจเบิกบาน ประกาศชัยชนะของพระโพธิสัตว์ในพวกของตนว่า พระสิทธิตะถรงได้ชัยชนะ มารปราศัยพ่ายแพ้แล้ว พวกเรางกระทำการบูชาชัยชนะครั้งนี้เถิด ต่างถือของหอมและดอกไม้อันเป็นทิพย์ มายัง โปธิบัลลังก์อันเป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์ กระทำการสักการบูชา กล่าวคำสรรเสริญว่า

^{๔๐}พระพุทธรักขิตาจารย์ แต่ง (รังษี สุทนต์ แปล), คัมภีร์ชินาลังการฎีกาแปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๘๖-๓๘๘.

พระสิทธิ์ดละเป็นมนุษย์ยังเอาชนะเทพบุตรมารได้
 อานุภาพเห็นปานนี้ ควรที่ทุกผู้จะน้อมเศียรลงบูชา
 พระองค์ผู้เที่ยงทีจะเป็นพระบรมศาสตราจารย์
 ของมวลมนุษย์และเทวดา^{๑๑}

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาพุทธทวศว่า พระศรีมหาโพธิ์ ณ โขทิมณฑล
 นั้นเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทุกๆพระองค์ รวมถึงพระพุทธเจ้าสมณะโคดมซึ่งรวมแล้ว ๒๘
 พระองค์ และ พระศรีอาริยมตไตรพุทธเจ้าก็จะมาตรัสรู้ ณ ที่นี้ในอนาคตกาลด้วย นอกจากนี้ใน
 กาลิงคโพธิชาดก พระอรรถกถาจารย์ยังได้กล่าวไว้อีกว่าพื้นดิน ณ โขทิมณฑลแห่งนี้ ซึ่ง
 หมายถึงบริเวณรอบๆควงไม้โพธิ์นั่นเองเป็น “ปฐมวินาศิ” หรือสะดือแผ่นดินเพราะเป็นจุดที่พื้นดิน
 โผล่ขึ้นพื้นพื้นน้ำเป็นครั้งแรกในภัทรกัปนี้ และจะเป็นจุดสุดท้ายที่จมลงสู่พื้นน้ำเมื่อสิ้นกัป^{๑๒} เหตุที่
 พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ต้องตรัสรู้ที่นี้ก็เพราะไม่มีแผ่นดินผืนใดในโลกจะสามารถรองรับบารมี
 และคุณธรรมอันยิ่งใหญ่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ได้ นอกจากสะดือแผ่นดินแห่งนี้ที่
 พระศรีมหาโพธิ์ขึ้นอยู่เท่านั้นและไม่มีผู้ใดในโลกที่จะทำได้ มีเพียงมหาบุรุษผู้ทรงปรารถนา
 เพียรเพากิเลส และตรัสรู้ขอบได้ด้วยตนเองเท่านั้น

อนึ่ง ในสมัยพุทธกาลนั้น พระศรีมหาโพธิ์ เกิดขึ้นพร้อมพระโพธิสัตว์สิทธิ์ดละ จึงถือว่า
 พระศรีมหาโพธิ์เป็นสหชาติ^{๑๓} กับผู้มีพระภาค และพระศรีมหาโพธิ์เป็นเจดีย์ประเภทที่เกี่ยวกับ
 พระพุทธเจ้าโดยตรง จึงเรียกว่าเป็น บริโกกเจดีย์ ที่ทรงอนุญาตไว้ในมหาปริณิพานสูตร ให้
 พุทธบริษัทจาริกมาปลงธรรมสังเวชได้ เหมือนสังเขกนิยสถานอีก ๓ แห่ง คือที่ประสูติ (ลุมพินี) ที่
 แสดงปฐมเทศนา (สารนาถ) และปรินิพาน (กุสินารา)^{๑๔}

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า โขทิมณฑลเป็นที่ค้นพบความจริง ควงไม้โพธิ์ เป็นสถานที่แห่ง
 การค้นพบอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้า ที่ที่พระผู้มีพระภาคทรงกระทำความเพียรอย่างยิ่งยวดและ
 ชนะซึ่งมาร ซึ่งมีประโยชน์มหาศาลยิ่งต่อมวลมนุษยชาติ

^{๑๑} สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว สา), พระปฐมสมโพธิ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไถถนทรง
 เมือง, ๒๔๖๕), หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

^{๑๒} บ.ช. (ไทย) ๒๗ / ๓๑๓ - ๓๑๕.

^{๑๓} บ.ช. พุทธ.อ. (ไทย) ๗๗/๖๔๕ ; สหชาติ ๗ ประการคือ พระนางพิมพา พระอานนท์ กาฬุทาสี
 อามาศย์ นายฉันทะ ม้ากัณฐกอัสวาร ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ขุมทรัพย์ทั้ง ๔.

^{๑๔} ดูรายละเอียดได้ในบทที่ ๓.

๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมาแห่งโพธิมณฑล

การอุบัติขึ้นแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ การตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ โพธิมณฑลนั้นต้องใช้เวลายาวนานหลายอสงไขยและอีกหลายแสนกัป ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งพระสาวกได้อรรถาธิบายไว้ว่า พระที่บิณฑกรพุทธเจ้า เป็นพระพุทธรูปพระองค์แรกในพุทธวงศ์ ที่เป็นบุญเขตแรกของพระพุทธรูปเจ้าสมณโคดม คือ เมื่อ ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัปมาแล้ว

นอกจากนี้ในพระคัมภีร์ยังได้กล่าวถึงลำดับของกัปที่มีพระพุทธรูปและกัปที่ว่างพระพุทธรูปไว้โดยนับจากกัปที่ประมาณไม่ได้ ลงมาหากัปที่ประมาณได้โดยลำดับ สรุปได้ดังนี้

กัปลำดับที่ ๑ (นับจากภัทรกัปนี้ไปประมาณมิได้) มีพระพุทธรูป ๔ พระองค์ คือ

- (๑) พระคัมภีร์พุทธเจ้า (๒) พระเมธีกรพุทธเจ้า
(๓) พระสรณังกรพุทธเจ้า (๔) พระที่บิณฑกรพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๒ เป็นอंत्रกัป คือว่างจากพระพุทธรูป

กัปลำดับที่ ๓ มีพระพุทธรูปพระองค์เดียว คือ พระโกณฑัญญะพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๔ เป็นอंत्रกัป

กัปลำดับที่ ๕ มีพระพุทธรูป ๔ พระองค์ คือ

- (๑) พระมังคลพุทธเจ้า (๒) พระสุนนพุทธเจ้า
(๓) พระเรวัตพุทธเจ้า (๔) พระโสภิตพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๖ เป็นอंत्रกัป

กัปลำดับที่ ๗ มีพระพุทธรูป ๓ พระองค์ คือ

- (๑) พระอนิมทัสสีพุทธเจ้า (๒) พระปทุมพุทธเจ้า
(๓) พระนารทพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๘ เป็นอंत्रกัป

กัปลำดับที่ ๙ มีพระพุทธรูปพระองค์เดียว คือ พระปทุมุตตรพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๑๐ เป็นอंत्रกัป

กัปลำดับที่ ๑๑ มีพระพุทธรูป ๒ พระองค์ คือ

- (๑) พระสุเมธพุทธเจ้า (๒) พระสุชาติพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๑๒ มีพระพุทธรูป ๓ พระองค์ คือ

- (๑) พระปิยทัสสีพุทธเจ้า (๒) พระอัครทัสสีพุทธเจ้า
(๓) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๑๓ (นับจากกัปนี้ไป ๕๔ กัป หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ากัปที่ ๕๔) มีพระพุทธเจ้า พระองค์เดียวคือพระสิทธัตถพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๑๔ (กัปที่ ๕๒ นับจากกัปนี้) มีพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ เรียกว่ามณฑกัป คือ

(๑) พระติสสพุทธเจ้า (๒) พระปุสสพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๑๕ (กัปที่ ๕๑ นับจากกัปนี้) มีพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว คือพระวิปัสสีพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๑๖ (กัปที่ ๓ นับจากกัปนี้) มีพระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ

(๑) พระสิขีพุทธเจ้า (๒) พระเวสสภูพุทธเจ้า

กัปลำดับที่ ๑๗ กัปนี้มีพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ เรียกว่าภัทรกัป คือ

(๑) พระกกุสันธพุทธเจ้า (๒) พระโกนาคมนพุทธเจ้า

(๓) พระกัสสปพุทธเจ้า (๔) พระโคตมพุทธเจ้า

(๕) พระเมตไตรยพุทธเจ้า ซึ่งจะอุบัติขึ้นในอนาคต^{๔๕}

ในคัมภีร์อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายเรื่อง กัป ไว้ดังนี้

กัป (กัลป์) คือ ระยะเวลา กาลกำหนด, ระยะเวลายาวนานเหลือเกิน ที่กำหนดว่า โลกคือ สากลจักรวาล ประดิษฐ์ครั้งหนึ่ง (ศาสนานี้ถือว่าเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่งของพระพรหม) พระอรรถกถาจารย์ท่านให้เข้าใจด้วยอุปมาว่าเปรียบเหมือนมีภูเขาสิลาล้วน กว้าง ยาว สูงด้านละ ๑ โยชน์ (ประมาณ ๑๖ ก.ม.) ทุก ๑๐๐ ปี มีเทวดานำฝ้านเนื้อละเอียดอย่างดีมาลูบครั้งหนึ่ง จนกว่าภูเขา นั้นจะสึกหรือสิ้นไป ถือว่าเป็นกัปหนึ่ง อายุของกัปมี ๒ แบบ คือ

๑. กำหนดอายุของโลก ซึ่งอุปมามีอายุยาวนานดังความข้างต้น

๒. กำหนดอายุของมนุษย์ในยุคนั้นๆ เรียกเต็มว่า อายุกัป เช่นว่า

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงคุณของอิทธิบาท ๔ ให้พระอานนท์ทราบ ว่า ผู้เจริญอิทธิบาท ๔ แล้วจะดำรงอยู่ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัปก็ได้ แต่สิ่งที่พุทธองค์ได้ทรงตรัส นั้นหมายถึงอายุกัปของมนุษย์ ไม่ได้หมายถึงอายุของโลก อายุกัปของมนุษย์นี้ ประมาณ ๘๐-๑๒๐ ปี หากจะเกินก็ไม่เกิน ๑๕๐ ปี^{๔๖}

ในหนังสือวิสุทธิมรรคพระพุทธโฆสาจารย์ได้ขยายความเรื่องกำเนิดอสงไขย และเขตของพระพุทธเจ้าซึ่งผู้วิจัยสรุปความได้ดังนี้

^{๔๕} จ.อุป.(ไทย) ๓๓ / ๕๕ / ๕๕-๕๖.

^{๔๖} ที.ม.อ.(ไทย) ๑๐/๕๔.

คำว่ากัณฑ์ ๔ นั้น นับตั้งแต่มหาเมฆใหญ่ยังกัณฑ์ให้พินาศไป จนกระทั่งเปลวไฟดับสูญไปนี้เป็นอสงไขยหนึ่ง ขนานนามว่า สังวัฏฏะ ตั้งแต่ขาดเปลวเพลิงที่ทำกัณฑ์ให้พินาศสูญสิ้นไป จนถึงมหาเมฆตกเต็มที่ยังแสนโกฏิจักรวาลให้เต็มนี้เป็นอสงไขยที่ ๒ ขนานนามว่า สังวัฏฏัญญาตี ตั้งแต่มหาเมฆตกเต็มที่ยาจนถึงพระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏ นี่เป็นอสงไขยที่ ๓ ขนานนามว่า วิวัฏฏะ ตั้งแต่พระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏจนถึงมหาเมฆยังกัณฑ์ให้พินาศใหม่อีกนี้เป็นอสงไขยที่ ๔ ขนานนามว่า วิวัฏฏัญญาตี อสงไขย ๔ เหล่านี้ จัดเป็นมหากัณฑ์หนึ่ง

เขตของพระพุทธเจ้ามี ๓ เขต คือ เขตที่ทรงอุบัติ เขตแห่งพระอาชญา เขตตามวิสัยในบรรดาพุทธเขตทั้ง ๓ นั้น เขตที่ทรงอุบัติมีจักรวาลหมื่นหนึ่งเป็นที่สุด ซึ่งเป็นเขตที่สัตว์หวั่นไหวในเพราะเหตุอสังขารทั้งหลาย มีการถือปฏิสนธิแห่งพระตถาคตเป็นต้น เขตพระอาชญา มีแสนโกฏิจักรวาลเป็นที่สุด เป็นที่ซึ่งมีอานุกาฬแห่งพระปริตรเหล่านี้ คือ รัตนปริตร, ชันชปริตร, ชัคคปริตร, อาณานิคมปริตร และโมรปริตรดำเนินไป เขตตามวิสัยไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า ก็หรือจะพึงหวังเท่าใด ก็ในที่ซึ่งพระตถาคตจำนงสิ่งใดๆ ก็ทรงรู้สิ่งนั้นๆ ได้ในพุทธเขตทั้ง ๓ เขตพระอาชญาอย่างเดียวกันย่อมพินาศไป ก็เมื่อเขตพระอาชญาอันพินาศไปอยู่ แม้เขตที่ทรงอุบัติก็พลอยพินาศไปด้วยและเมื่อพินาศก็พินาศร่วมกัน แม้เมื่อดำรงอยู่ก็ดำรงอยู่ร่วมกัน^{๔๗}

จากข้อความนี้พอสรุปได้ว่า เมื่อโลกพินาศไป โภติมณฑล หรือสะคือแผ่นดินก็ล่มสลายไป แต่เมื่อกัณฑ์ตั้งขึ้นใหม่ โภติมณฑลก็จะอุบัติขึ้นมาพร้อมกับการตั้งขึ้นแห่งกัณฑ์ และเกี่ยวข้องกับเนื้อหาในกาลิงคโพธิชาดกที่กล่าวไว้ว่า ณ ที่แห่งนี้เป็นที่ไม่หวั่นไหวแห่งแผ่นดิน เมื่อกัณฑ์ตั้งขึ้น แผ่นดินตรงนี้ก็ตั้งขึ้น เมื่อกัณฑ์พินาศก็พินาศ^{๔๘}

ดังนั้นการอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ สถานที่กำจัดกิเลสโภติมณฑลนั้น นับว่าเป็นความยิ่งใหญ่ ยากแก่การอุบัติในแต่ละครั้ง ล้วนใช้เวลายาวนานยิ่ง และมีแต่พื้นแผ่นดินตรงนี้เท่านั้นที่สามารถรองรับคุณธรรมอันสูงยิ่งที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้

โภติมณฑล ตั้งอยู่ในตำบลอรุเวลาเสนานิคม ซึ่งอยู่ในแคว้นมคธภายใต้การปกครองของพระเจ้าพิมพิสารในขณะนั้น ณ สถานที่ผ่องใสแห่งปัญญานันต์ต่อมาได้ชื่อตามความหมายว่า โภติมณฑล สืบเนื่องมาจากพระโพธิสัตว์สีหัตถะทรงเอาชนะมารทั้งปวงได้ภายใต้คางไม้โพธิ

^{๔๗} พระพุทธโฆสเถระ (ผู้แต่ง) (สมเด็จพระพุฒาจารย์ อจา อาสภมหาเถร แปลและเรียบเรียง), *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : ธนาพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๗๐๔- ๗๑๐.

^{๔๘} พ.ช. (ไทย) ๒๓/๑๓๐๕-๑๓๐๕/๓๐๓-๓๑๔.

บริเวณโดยรอบแห่งโพธิมณฑล ถูกเรียกว่า อรุเวลาเสนานิคม พระอรธกถาจารย์ได้อธิบายถึงที่มาของชื่อไว้ว่า ในอดีตสมัย เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติ กุลบุตรหมื่นคนบวชเป็นดาบสอยู่ที่ประเทศนั้น วันหนึ่งได้ประชุมกันทำกติกาวัตรไว้ว่าธรรมดากายกรรม วิจิตรกรรม เป็นของปรากฏแก่ผู้อื่นได้ ฝ่ายมโนกรรม หาปรากฏไม่ เพราะฉะนั้น ผู้ใดตริกกามวิตกหรือพยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตกคนอื่นที่เจาะใจผู้นั้นย่อมไม่มี ผู้นั้นต้องโจทตนด้วยตนเองแล้ว เอาห่อแห่งใบไม้ ขนทรายมาเกลี่ยในที่นี้ ด้วยตั้งใจว่า นี่พึงเป็นทัณฑกรรม จำเดิมแต่นั้นมาผู้ใดตริกวิตกเช่นนั้น ผู้นั้นย่อมใช้ห่อแห่งใบไม้ขนทรายมาเกลี่ยในที่นั้น ด้วยประการอย่างนี้ กองทรายในที่นั้นจึงใหญ่ขึ้นโดยลำดับ ภายหลังมาประชุมชนในภายหลัง จึงได้แวดล้อมกองทรายใหญ่นั้นทำให้เป็นเจดีย์สถานที่บริเวณนั้นจึงถูกเรียกว่า อรุเวลา^{๔๕}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกพระสาวกได้เล่าถึงเรื่องราวเมื่อครั้งพระพุทธองค์ยังทรงประทับอยู่ ณ อรุเวลาเสนานิคมไว้ว่า เมื่อแรกตรัสรู้ พราหมณ์แก่จำนวนมากเข้ามาสนทนากับพระผู้มีพระภาคถึงการไม่แสดงความเคารพ ลูกรับ อภิวัต พระองค์ได้มีดำริว่า ท่านเหล่านี้ไม่รู้จักเกรงหรือธรรมที่ทำให้เป็นเถระ^{๔๖} หลังจากส่งสาวก ๖๐ รูป ออกไปประกาศพระศาสนาตามทิศต่างๆ แล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จกลับมาที่อรุเวลาอีกครั้งหนึ่ง เพราะทรงเห็นว่า ถ้าสามารถปราบเจ้าลัทธิตที่อรุเวลาได้ ก็เท่ากับยึดป้อมปราการใหญ่ อันจะเป็นหนทางที่จะเผยแผ่พระศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้นไปได้

จากนั้นพระผู้มีพระภาคได้พบกับอรุเวลกัสสปะ^{๔๗} ซึ่งมีน้องชาย ๒ คน คือนทีกัสสปะ และคยากัสสปะ ซึ่งมีบริวารรวม ๑,๐๐๐ คน ทรงปราบชฎิลได้^{๔๘} แล้วได้ชฎิลทั้ง ๑,๐๐๐ อุปสมบทเป็นภิกษุ ได้แสดงอาทิตตปริยายสูตร^{๔๙} อีกครั้งหนึ่งเมื่อครั้งประทับอยู่พาราณสี ได้เสด็จไปทางตำบลอรุเวลา ได้พบกับภททวัคคีย์ ๓๐ คนและได้ทรงแสดงธรรมโปรดภททวัคคีย์ ๓๐ คนจน

^{๔๕}วิ.ม.อ. (บาลี) ๖/๘.

^{๔๖}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๒/๓๕; ธรรมที่ทำให้เป็นเถระ ๔ ประการ ๑.) ที่สมควร(เอกมนต์) ในที่นี้หมายถึงที่เหมาะสม เว้นโทษการนั่ง ๖ ประการ คือ (๑)ไกลเกินไป (๒)ใกล้เกินไป (๓) อยู่เหนือลม (๔) สูงเกินไป (๕) อยู่ตรงหน้าเกินไป (๖) อยู่ข้างหลังเกินไป, ๒.) เป็นเถระ หมายถึงผู้มีใจมั่นคง หนักแน่น.

^{๔๗}วิ.ม.(ไทย) ๔/๓๗/๔๗.

^{๔๘}บุ.อป.(ไทย) ๓๓/๒๘๕-๒๘๖/๒๗๗.

^{๔๙}วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๔/๖๓; อาทิตตปริยายสูตร คือพระสูตรที่ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟคือราคะ โทสะ โมหะ และร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ เพราะทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจ.

บรรลอรหัตตผล^{๔๔} พระพุทธองค์ทรงพบอุปกะว่าเป็นที่หนึ่งในระหว่างคยากับโพธิ์^{๔๕} สันนิษฐานว่า คงเป็นบริเวณแถบนี้เหมือนกัน

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ณ โขธัมมถล พระพุทธองค์ได้ใช้เวลา ๔๕ วันในการอยู่เสวยวิมุตติสุข เป็นเวลา ๗ แห่งแห่งละ ๗ วัน ดังมีรายละเอียดดังนี้

ในสัปดาห์ที่ ๑ ณ บริเวณโขธัมมถล เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ที่ภายใต้ควางไม้โพธิ พุทฺธย์ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในอุรุเวลาประเทศแล้วพระผู้มีพระภาคประทับนั่งด้วยบัลลังก์เดี่ยวเสวยวิมุตติสุข ณ ควางไม้โพธิ์พุทฺธย์ตลอด ๗ วัน ทรงมนสิการปฏิจสมุปบาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดปฐมยามแห่งราตรี

พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานในปฐมยามว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์ย่อมสิ้นไป เพราะได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย”

ทรงเปล่งอุทานในมัชฌิมยามว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้ธรรมพร้อมทั้งเหตุ”

ทรงเปล่งอุทานในปัจฉิมยามว่า “เมื่อใดแล ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น พราหมณ์ย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้ คุุพระอาทิตย์อุทัยขึ้นสาดส่องฟ้าให้สว่างไสว ฉะนั้น”^{๔๖}

สัปดาห์ที่ ๒ นับตั้งแต่วันแรม ๘ ค่ำเดือนวิสาขะ^{๔๗} ในอนุปุปพีถลา พระอรธกถาจารย์ได้เล่าไว้ดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ประทับนั่งด้วยการนั่งขัดสมาธิอันเดียวได้ ๑ สัปดาห์ เทวดาบางพวกเกิดความเคลงใจขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เสด็จลุกขึ้นธรรมที่ทำความเป็นพระพุทธเจ้า แม้อัน จะมีอีกลกะระมัง ? ถ้าคดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากสมาบัติในวันที่ ๘ ทรงทราบความเคลงใจของเหล่าเทวดา เพื่อคัคความเคลงใจจึงทรงเหาะ

^{๔๔} วิ.ม. (ไทย) ๔ /๓๖/๔๕.

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๕/๓๑๐, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๑/๔๑๒.

^{๔๖} วิ.ม. (ไทย) ๔ /๑/๑-๓, วิ.ม.อ. (ไทย) ๖/๑-๖.

^{๔๗} ศิลปากร กรมกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาล-มาลีปกรณ์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเว่น พรินต์ติ้งกรุ๊ปจำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๒๕๖.

ขึ้นไปในอากาศ แสดงยมกปาฏิหาริย์กำจัดความแคลงใจของเหล่าเทวดาเหล่านั้นแล้ว ประทับยืน
 จ้องดูด้วยพระเนตรมิได้กระพริบ ซึ่งพระบังลังก์ และโพธิพฤกษ์ อันเป็นสถานที่บรรลุผลแห่ง
 พระบารมีที่ทรงสร้างมาตลอด ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัลป์ ให้สัปดาห์ ๑ ผ่านพ้นไปทางด้านทิศ
 อุดรเฉียงไปทางทิศปราจีนหน้อยหนึ่ง (ทิศอีสาน) แต่พระบัลลังก์ สถานที่นั้น ชื่อ อนิมิสเจดีย์
 ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์กำจัดความสงสัยของพวกเทวดาที่ว่า “ธรรมที่ทำความเป็นพุทธะอย่างอื่น
 มีอยู่หรือหนอแล”^{๕๘}

สัปดาห์ที่ ๓ ทรงผ่านเวลาในการ เสด็จจงกรมไปมาระหว่างต้นโพธิพฤกษ์กับอนิมิส
 เจดีย์ เรียกบริเวณนี้ว่า “รัตนจงกรมเจดีย์”^{๕๙} เป็นเวลา ๗ วัน ตั้งแต่วันอุโบสถสิ้นเดือนวิสาขะ^{๖๐}

สัปดาห์ที่ ๔ เสด็จประทับอยู่ ณ รัตนจงกรมเจดีย์ ที่เทวดาเนรมิตขึ้นมาลอยตั้งอยู่ทางทิศ
 ตะวันตกของต้นโพธิพฤกษ์ ทรงพิจารณาพระอภิธรรมทั้ง ๗ ปกรณ์ คือพิจารณา รัมมสังคณี
 วิกัณฑ์ปกรณ์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุปกรณ์ ยมกปกรณ์ พระรัศมีก็ยังไม่แผ่ออกจากพระ
 สรีระ แต่ในเวลาทีพระบรมศาสดาทรงหยั่งลงสู่ มหาปรกณส์มันตปิฎฐานอนันตนัย ซึ่งมีนัยไม่
 ล้นสุดในพระอภิธรรมนั้น โดยพิสดารพระนัพพธรรมรังสีก็ชานออกจากพระสรีระปกคลุมไปทั่ว
 โลกธาตุหาประมาณมิได้พระพุทธรองค์ประทับอยู่ตลอด ๗ วันในเรือนแก้วจึงได้ชื่อว่า รัตนจงกรมเจดีย์
^{๖๑} นับตั้งแต่ ๗ ค่ำเดือน เชษฐุระ (ราวเดือน ๗ ไทย)^{๖๒} (ที่ชื่อว่าเรือนแก้ว หมายถึงสถานที่ทรง
 พิจารณาปกรณ์ทั้ง ๗ มิใช่เรือนที่ทำจากแก้ว ๗ ประการ)

สัปดาห์ที่ ๕ ตั้งแต่วันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือนเชษฐุระ^{๖๓} ทรงผ่านเวลาโดยประทับอยู่ ณ ควาง
 ดันขอपालนิโครชซึ่งอยู่ห่างออกไปไกลทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นโพธิพฤกษ์ ณ ที่นี้ ทรง
 พบกับพราหมณ์ผู้ชอบवादคนชื่อว่า “หี หี” ทรงแสดงธรรมเป็นเหตุให้เป็นพราหมณ์ว่า
 “พราหมณ์ใดลอยบาปกรรมเสียแล้ว ไม่वादผู้อื่นว่า หี หี ไม่มีกิเลสจนน้ำฝน ส้ารวมตน เรียน

^{๕๘} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๕๕/๑๒๕.

^{๕๙} พุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑/๑-ธ, พุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๗๓/๒๔-๓๔.

^{๖๐} ศิลปากร กรมกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาล-
 มาลีปกรณ์, หน้า ๒๕๖.

^{๖๑} ม.ม.อ.(ไทย) ๑๘/๔๕๗.

^{๖๒} ศิลปากร กรมกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาล-
 มาลีปกรณ์, หน้า ๒๕๖.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

จบพระเวท อยู่จบพรหมจรรย์ พรหมณ์นั้น ไม่มีกิเลสเครื่องพัวพันในอารมณ์ไหนๆ ในโลกควร
กล่าววาทะว่า เราเป็นพรหมณ์โดยธรรม”^{๖๔}

สัปดาห์ที่ ๖ ตั้งแต่แรม ๖ ค่ำเดือนเดียวกัน^{๖๕} ประทับอยู่ ณ ควางตันมุจลินท์ซึ่งอยู่ห่าง
ออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของต้นโพธิพฤกษ์ ณ ที่นี้ เกิดมีฝนนอกฤดูตกลงมาอย่าง
หนัก พญานาคชื่อมุจลินท์มาแผ่พังพานวงขนดกั้นรอบพระวรกายของพระผู้มีพระภาค เพื่อ
ป้องกันลมและฝน พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งอุทานปรารภความสุข ๔ ประการ คือ

ความสงบเป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ
ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่
ความไม่เบียดเบียน คือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก
ความปราศจากราคะ คือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลก
ความกำจัดอสมิมานะเสียได้ เป็นสุขอย่างยิ่ง^{๖๖}

สัปดาห์ที่ ๗ ตั้งแต่วันแรม ๑๓ ค่ำเดือนเชษฐ^{๖๗} ทรงประทับอยู่ ณ ควางตันราชายตนะ
(ต้นเกด) ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศใต้ของต้นโพธิพฤกษ์ ณ ที่นี้ ทรงพบกับพ่อค้าชาวอุกกถชนบท
๒ คนคือ ตปุสสะและภัลลิกะ ทั้ง ๒ น้อมถวายข้าวตูก่อนและข้าวตูกุศลปรุงด้วยน้ำผึ้ง แล้วแสดง
ตนเป็นอุบาสกผู้ถึงรัตนะ ๒ คือพระพุทธและพระธรรม เป็น ๒ คนแรกในโลก^{๖๘}

ในชินกาลมาลีปกรณ์ ได้มีกล่าวไว้ว่า พอถึงวันขึ้น ๑๓ ค่ำเดือน ๑๔ (๒ วัน) เสด็จไป
บิณฑบาตในหมู่บ้านบริเวณรอบๆ ควางตันโพธิ์นั้น ในวันกลางเดือนอาสาฬหะทรงบาตรจีวรแต่
เช้าเสด็จไประยะทาง ๑๘ โยชน์ ถึงป่าอิสิปตนะ^{๖๙}

^{๖๔} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๔ / ๗, วิ.ม.อ. (ไทย) ๖ / ๗.

^{๖๕} ศิลปากร กรมกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาล-
มาลีปกรณ์, หน้า ๒๕๗.

^{๖๖} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๕ / ๘, วิ.ม.อ. (ไทย) ๖ / ๘.

^{๖๗} ศิลปากร กรมกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาล-
มาลีปกรณ์, หน้า ๒๕๗.

^{๖๘} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๖ / ๙-๑๐, วิ.ม.อ. (ไทย) ๖ / ๙-๑๐.

^{๖๙} ศิลปากร กรมกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาล-
มาลีปกรณ์, หน้า ๒๕๗.

โพธิมณฑล ในสมัยพุทธกาล เมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคทรงประกอบความเพียรโดยลำพังอย่างที่ทำใครกระทำตามได้ยากนั้น ณ บริเวณนั้นยังไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆทั้งสิ้น เป็นเพียงป่าชุก ดังปรากฏในโพธิราชกุมารสูตรว่า เมื่อครั้งพระพุทธองค์ทรงแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธโดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอรุเวลาเสนาณิกม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่าน่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดคือน้ำรื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ พระองค์จึงทรงดำริว่า ‘ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร’^{๓๐} จนถึงเวลาเช้าของวันก่อนตรัสรู้หลังจากทรงรับข้าวมธุปายาสและทรงลอยถาดทองคำแล้วทรงเสด็จข้ามแม่น้ำเนรัญชราไปยังอีกฟากที่มีต้นอัสสัตถพฤกษ์ยืนต้นตระหง่านอยู่ในราวป่า ณ ที่นั่นเองที่ทรงเลือกเป็นที่กำจัดกิเลส ซึ่งผู้วิจิตรได้นำมาเรียบเรียงอย่างละเอียดในบทนี้ ซึ่งจะกล่าวถึงโพธิญาณที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ความสำคัญของพระศรีมหาโพธิ์ สัตตมหาสถานสถานที่ทรงเสวยวิมุตติสุข และได้กล่าวถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงละไว้ด้วย ณ ดินแดนซึ่งได้ชื่อว่าเป็นบ่อเกิดแห่งแสงสว่างของโลก และ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างแล้วในเบื้องต้นว่า พระพุทธองค์ทรงบรรลุนุตรธรรมสัมมาสัมโพธิญาณภายใต้ดวงไม้โพธิ์ จนกลายมาเป็นพระศรีมหาโพธิ์คู่บุญบารมี จากต้นหลักชัยแห่งธรรม ณ โพธิมณฑลก็ได้แพร่ขยายไปสู่เชดวัน และศรีลังกา ซึ่งมีเรื่องราวที่น่าสนใจดังนี้

^{๓๐} ม. ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๒๕ / ๓๕๘.

๒.๒.๒ ประวัติความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์

ในเรื่องประวัติความสำคัญของต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา ค้นคว้าเก็บรวบรวมประวัติจากหนังสือทั้งในพระไตรปิฎกที่เหล่าพระสาวกได้เล่าไว้ ในคัมภีร์อรรถกถาจารย์ที่พระอรรถกถาจารย์ได้เล่าขยายความไว้ รวมไปถึงหนังสือที่ผู้ทรงคุณวุฒิเรียบเรียงไว้ดังนี้

๒.๒.๒.๑ พระศรีมหาโพธิ์ ๑ ในสหชาติ ของพระผู้มีพระภาค

คำว่า สหชาติ หมายถึง ผู้เกิดร่วมด้วย หมายถึง บุคคล ตลอดจนสัตว์และสิ่งของ ที่เกิดร่วมวันเดือนปีเดียวกัน^{๑๐}

พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายแสดงกำหนดสหชาติเมื่อเจ้าชายประสูตินั้นว่าพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ทรงมีสหชาติ ๗ เหล่า คือ

๑. พระมารดาของเจ้าชายราหุล (เจ้าหญิงยโสธรา หรือพิมพา)
๒. พระอานนท์
๓. นายฉันทะ
๔. อามตย์กาฬทายี
๕. ม้ากัณฐกะ
๖. พระมหาโพธิ์
๗. ขุมทรัพย์ทั้ง ๔ (นิธิกุมภี) นี้ชื่อว่ากำหนดสหชาติ^{๑๒}

ดังที่ได้แสดงไว้แล้วว่าเมื่อครั้งพระโพธิสัตว์ประสูติ พระองค์ทรงมีพระมหาโพธิ์เกิดร่วมวันเดือนปีเดียวกันกับพระองค์

พระศรีมหาโพธิ์ ในบาลีใช้คำว่า โพธิรุกข โพธิรุกขมุล เดิมชื่อว่า อัสสัถะ ปราภฏา ในคัมภีร์ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ ๒๔ แห่ง ตามข้อความที่พระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ทรงพยากรณ์ถึงพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลาย ดังข้อความว่า “พระองค์ผู้มีพระยศยิ่งใหญ่จักทำประทัภณินโพธิมณฑลอันยอดเยี่ยมแล้วตรัสรู้ที่โคนต้นอัสสัถพฤกษ์”^{๑๓} นอกจากนี้ยังมีข้อความที่ท้าวสักกะได้ตอบคำถามกับภิกษุในนิกายสมัตติยะและนิกายเวตุลลกะว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ที่ควงไม้

^{๑๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๘.

^{๑๒}จ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๑ / ๖๔๕.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน จ.พุทธ. (ไทย) ๓๓ / ๑๒ / ๕๕๘ – จ.พุทธ. (ไทย) ๓๓ / ๒๐ / ๗๑๔.

โพธิ์^{๓๔} และเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงประทับตรัสรู้ในวันเพ็ญเดือน ๖ โดยพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ภายใต้นพระศรีมหาโพธิ์

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงต้นโพธิ์ไว้หลายตอนด้วยกัน เช่น

พระอรชกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในมหาขันธกะสูตร (โพธิกถาว่าด้วยเหตุการณ์แรกตรัสรู้ ณ ต้นโพธิพฤกษ์)ว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ใหม่ๆ ทรงประทับอยู่ ณ ควางต้น โพธิพฤกษ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอุรุเวลาเสนานิคม พระองค์ทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม ตลอดทั้ง ๓ ยาม ในสัปดาห์ที่ ๑ แห่งการตรัสรู้^{๓๕} และในมหาปทานสูตร^{๓๖} ตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเรื่องบุพเพนิวาสแก่ภิกษุ โดยข้อความตอนหนึ่งได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้า พระนามว่า วิปัสสี ตรัสรู้ที่ควางไม้แคฝอย...ภิกษุทั้งหลาย เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในบัดนี้ ตรัสรู้ที่ควางไม้โพธิ์”^{๓๗}

อีกตอนหนึ่งในพระสูตรเดียวกัน ทรงเล่าถึงเหตุการณ์ที่พระองค์เสด็จเข้าไปหาเทวดาชั้นสุทธาวาส เหล่าเทวดานับร้อยนับพันได้เข้าเฝ้าพระองค์แล้วกราบทูลพระองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ในภัทรกัปนี้เอง (ภัทรกัป หมายถึง กัปอันเจริญ คือ กัปปัจจุบัน) ซึ่งมีพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ๕ พระองค์ พระนามว่า กกุสันธะ โภณาคมนะ กัสสปะ โคตมะ (องค์ปัจจุบัน) และอริยมตฺตโดย (พระพุทธเจ้าในอนาคต) บัดนี้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงเป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงเป็นโคตมะโดยพระโคตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ที่ควางไม้โพธิ์ทรงมีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเป็นพระอัครสาวก”^{๓๘}

อีกตอนหนึ่งในโคตมพุทธวงศ์ที่ ๒๕ ได้กล่าวไว้ว่าพระพุทธเจ้าตรัสว่า “บัดนี้ เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นามว่าโคตมะ เจริญในสากยสกุล เราบำเพ็ญเพียรแล้ว บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอันอุดมที่ควางไม้อัสดตถพฤกษ์”^{๓๙} ในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ายังมีข้อความที่กล่าวถึงการตรัสรู้ ณ ควางไม้โพธิ์อีกหลายตอนด้วยกัน เช่น ในโพธิสูตรและโลกสูตร^{๔๐}

^{๓๔} อภ.ก. (ไทย) ๓๓ / ๒๖๕ / ๑๔๕, อภ.ก. (ไทย) ๓๓ / ๘๐๒ / ๘๓๕.

^{๓๕} วิ.อ. (ไทย) ๓ / ๑ / ๕.

^{๓๖} วิ.อ. (ไทย) ๓ / ๓ / ๖.

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๔ / ๓.

^{๓๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๕๕ / ๕๔ - ๕๘.

^{๓๙} พุ.อ. (ไทย) ๒๕ / ๓๐ / ๒๒๕.

^{๔๐} พุ.อ. (ไทย) ๒๕ / ๘๔ / ๑๐๕.

๒.๒.๒.๒ ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ โขิมณฑล

พระอรธกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อรธกถาว่าบุคคลใดทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์กรรมอันหนัก เช่นกับอนันตริยกรรม ย่อมเกิดแก่เขา บุคคลย่อมควรเพื่อตัดกิ่งมหาโพธิ์อันเบียดเบียนพระสถูปบรรจุพระธาตุพระรูปปฏิมากร (รูปจำลอง) หรือแม้ถ้าพวกนกทั้งหลายแอบแฝงที่ต้นมหาโพธิ์นั้นย่อมถ่วงจะ (อุจจาระ) ตกลงไปที่พระเจดีย์ จึงสมควรเพื่อตัดกิ่งมหาโพธิ์นั้น เพราะว่าสรีระเจดีย์ (เจดีย์ที่บรรจุพระธาตุ) ใหญ่กว่าบริโศกเจดีย์ (เจดีย์ที่บรรจุของใช้ของพระพุทธเจ้า) การตัดแม่ที่โคนต้นโพธิ์อื่นทำลายวัตถุเจดีย์ นำออกไปก็ควร ก็กิ่งแห่งต้นโพธิ์ใดย่อมเบียดเบียนเรือนโพธิ์ ไม่ควรตัดกิ่งโพธิ์นั้นเพื่อรักษาเรือนโพธิ์เอาไว้ จริงอยู่ เรือน เพื่อประโยชน์แก่ต้นโพธิ์มีอยู่ ไม่ควรตัดต้นโพธิ์เพื่อประโยชน์แก่เรือน แม้นเรือนอาสนะ(ที่เก็บพระธาตุ) ก็นัยนี้ แต่พระธาตุอันบุคคลรักษาไว้ที่เรือนอาสนะใดเพื่อต้องการรักษาเรือนอาสนะนั้น ควรเพื่อตัดกิ่งโพธิ์และเพื่อต้องการรักษาต้นโพธิ์ไว้ สมควรตัดกิ่งที่นำไอชะออกไป หรือที่เนา (ที่เสีย) นั้นแหละแม้บุญก็ย่อมเกิดแก่บุคคลนั้น เช่นการปฏิบัติต่อพระสรีระ.^{๕๐}

จากข้อความที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า พระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งที่ใครๆอาจทำลายได้ เนื่องด้วยเปรียบเสมือนองค์แทนพระศาสดา แต่จากประวัติความเป็นมาที่ผู้วิจัยได้ทำการสืบค้นมานั้น จะเห็นได้ว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้ถูกทำลายครั้งแล้วครั้งเล่า ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของมนุษย์ที่จิตใจประกอบไปด้วยกิเลส ตัณหา มุ่งทำลายเบียดเบียนจนกระทั่งพระศรีมหาโพธิ์ไม่อาจยืนต้นด้านทานแรงแห่งกรรมกิเลสของมนุษย์ต่อไปได้จนได้ล้มตายลง ดังมีเรื่องราวเหตุการณ์ดังนี้

พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๑ ตามพุทธประวัติกล่าวว่าเป็นต้นไม้คู่บารมี เป็น ๑ ในสหชาติของพระผู้มีพระภาคเกิดเมื่อ ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี พร้อมกับเจ้าชายสิทธัตถะ พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ได้ดวงไม้โพธิ์ เมื่อเพ็ญเดือน ๖ ในปฐมยาม ทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสติญาณ สามารถระลึกชาติหนหลังได้ทั้งสิ้น ในมัชฌิมยามทรงบรรลุดุจจุปปาตญาณ รู้การเกิดตายของสรรพสัตว์ และในปัจฉิมยาม ทรงบรรลุอาสวักขยญาณ ทรงพระปรีชาสามารถทำลายอาสวะกิเลสทั้งหลายให้สิ้นไป ด้วยพระปัญญาที่ทรงพิจารณาธรรมโดยอนุโลม ปฏิโลม ก็ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในสมัยรุ่งอรุณเพ็ญเดือน ๖^{๕๑} ทรงเบิกบานพระทัยอย่างสูงสุด

^{๕๐} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๗๘/๖๘๓.

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

ถึงกับเปล่งพระอุทานเขี่ยคัมภีร์อันเป็นตัวก่อให้เกิดสังสารวัฏฏ์ทุกข์แก่พระองค์แต่อดีตชาติ^{๔๓} ภายใต้อันพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๑ นี้

และตามประวัติได้กล่าวไว้ว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๑ มีอายุยืนยาวมาถึงประมาณปี พุทธศักราช ๒๕๒ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ ได้ถูกทำลายด้วยความริษยาของพระนางติษยรัถยิตา พระมเหสีองค์ที่ ๔ ของพระเจ้าอโศกมหาราช ไม่พอพระทัยที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเอาพระทัยใส่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ต้นโพธิ์ศรีสุทนต์ที่พุทธคยา) มากกว่าสิ่งอื่นใด จึงสั่งสาวใช้ให้นายาพิษ และนักร้อนไปรดที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ทุกวัน จนต้นโพธิ์แห่งนี้ตายและตัดโค่นลง ในปีพุทธศักราช ๒๕๒^{๔๔}

ดั่งบันทึกจากหลวงจีนฟาเหียนผู้จาริกมายังอินเดียสมัยนั้นว่า “พระมเหสีได้รับสั่งถามว่า พระเจ้าอโศกเสด็จไปที่ไหนเนื่องๆ พวกอำมาตย์กราบทูลว่า เห็นพระองค์เสด็จไปประทับอยู่ภายใต้อันปัทม (ต้นโพธิ์) เสมอ พระมเหสีทรงคอยเฝ้าดู จนครั้งหนึ่งเมื่อพระเจ้าอโศกมิได้เสด็จไปในที่นั้น พระนางก็ส่งคนไปตัดต้นไม้ให้ล้มลง”^{๔๕}

นั่นคือ การสิ้นไปของต้นโพธิ์ที่พระเจ้าพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ เกิดในช่วงปี พุทธศักราช ๒๕๒ นับอายุได้ ๓๓๒ ปี (ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี ถึง พุทธศักราช ๒๕๒)

พระศรีมหาโพธิ์ ต้นที่ ๒ หลังจากที่ดินเดิมเมื่อถูกตัดโค่นลง โดยคำสั่งพระนางติษยรัถยิตา พระเจ้าอโศกได้เสด็จมาเห็นการกระทำที่เกิดขึ้นเช่นนั้นแล้ว จึงสละเป็นลมล้มลงบนแผ่นดิน ด้วยความเสียดพระทัย พวกเสนาอำมาตย์ที่ตามเสด็จ ต่างเอาน้ำประพรมพระพักตร์ ครั้งพระองค์ฟื้นขึ้นมา ทรงใช้ความพยายามสุดกำลังความสามารถเพื่อชุบชีวิตต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงให้ก้ออริฐขึ้นรอบตอต้นโพธิ์นั้น ให้เท่านั้นมโค ๑๐๐ หม้อรดลงบนตอต้นโพธิ์นั้น ส่วนพระองค์ก็ทอดพระวรกายลงบรรทมเหยียดพระหัตถ์และพระบาทที่พื้นดินบริเวณนั้นตั้งสัตย์ปฏิญาณว่า “ถ้าต้นไม้ไม่คงคืนชีวิต (ไม่งอกขึ้นมาใหม่) ข้าพเจ้าจะไม่ลุกขึ้นจากที่นี่เลย”

^{๔๓} จุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๑๓/๒๖, รายละเอียดอยู่ในหัวข้อที่ ๒.๓.๒.

^{๔๔} พระมหานามเถระ และคณะบัณฑิต แต่ง ผ.ศ.สุเทพ พรหมเลิศ แปล, คัมภีร์มหาเวศภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๓-๑๘๔.

^{๔๕} พระราชรัตนรังษี(ว.ป. วีรยุทธ) , สู่แดนพระพุทธองค์ อินเดีย-เนปาล, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๖-๑๖๗.

ตั้งปาฏิหาริย์ เมื่อสิ้นคำสัจย์ปฎิญาของพระเจ้าอโศก กิ่งโพธิ์ก็แตกงอกขึ้นมาจากคอ เจริญงอกงามขึ้นมา นับเป็นต้นที่ ๒ ที่งอกขึ้นมาใหม่ เป็นอัสจรรย ในปีที่พุทธศักราช ๒๕๒ พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๒ นี้ ได้มีชีวิตสืบต่อมาจนถึงสมัยที่หลวงจีนฟาเหียนไปนมัสการนั้น มีความสูงเกือบจะถึง ๑๐๐ ศอก แต่วิบากต้นโพธิ์ก็ยังไม่สิ้นกลับถูกพวกนอกศาสนาทำลายลงอีก โดยพระเจ้าสาสังกะ กษัตริย์แคว้นเบงกอล ได้ยกทัพมาทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตัดลำต้น ขูดรากถอนโคน ราดน้ำมันจุดไฟเผาจนตายสิ้น ประมาณพุทธศักราช ๑๑๔๓ พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๒ มีอายุประมาณ ๘๕๑ ปี (พุทธศักราช ๒๕๒-๑๑๔๓)^{๘๖}

พระศรีมหาโพธิ์ ต้นที่ ๓ ครั้นพระเจ้าสาสังกะ ทำลายพระศรีมหาโพธิ์แล้ว ดำนานเล่าว่า ท่านกระอักเลือดตายภายใน ๗ วัน กองทัพก็แตกพ่ายไปในเวลา ๑ เดือน ต่อมาในปีพุทธศักราช ๑๑๔๓ นั้นเอง พระเจ้าปुरुณวรรมา กษัตริย์ชาวพุทธแคว้นมคธ ได้เสด็จมาถึงพุทธคยา จึงโปรดให้รดพื้นที่ตรงโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์เดิมด้วยน้ำนมวิวด ที่รีดจากแม่วัวนม ๑,๐๐๐ ตัว ในเพลาคืนนั้น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็งอกขึ้นมาใหม่สูงประมาณ ๑๐ ฟุต ตั้งปาฏิหาริย์เช่นกัน เพื่อปกป้องต้นพระศรีมหาโพธิ์จะถูกทำลายอีก พระเจ้าปुरुณวรรมา รับสั่งให้สร้างกำแพงล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์สูงถึง ๒๔ ฟุต ถวายเป็นพุทธบูชา และรักษาสืบมา พระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ มิได้ถูกผู้ใดรบกวนทำลาย ดำรงอยู่สืบมาจนอายุชยี่ สัมลงเองในปีพุทธศักราช ๒๔๑๘ ตามบันทึกของเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม นักโบราณคดีชาวอังกฤษที่ขุดค้นโบราณสถานอินเดียสมัยนั้น กล่าวไว้ว่า

“ในเดือนธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๐๕ (คริสต์ศักราช ๑๘๖๒) ข้าพเจ้าได้พบต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ชรามาก ลำต้นเอนไปทางทิศตะวันตก มีสามกิ่งใหญ่ที่ยังคงมีความเขียวชอุ่มอยู่ แต่กิ่งอื่นที่เหลือ เปลือกหลุดหมดและผุพัง ข้าพเจ้าได้มาพบต้นพระศรีมหาโพธิ์อีกในปีพุทธศักราช ๒๔๑๔ และอีกครั้งในปี พุทธศักราช ๒๔๑๘ กิ่งส่วนหนึ่งได้ถูกลมพายุพัดหักตกลงไปทางแนวกำแพงด้านตะวันตก ต้นเก่าได้ล้มลง อย่างไรก็ตามเมล็ดพันธุ์จำนวนมากได้ถูกเก็บรวบรวมไว้และต้นอ่อนก็ถูกเก็บรักษาและปลูกใหม่ตรงที่เก่า พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๓ นี้ มีอายุยืนประมาณ ๑,๒๗๕ ปี (พุทธศักราช ๑๑๔๓-๒๔๑๘)

^{๘๖} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๔ ครั้นต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๓ ล้มลงตามกาลเวลา ในปี พุทธศักราช ๒๔๑๘ และยังมีเมล็ดหล่นอยู่รอบบริเวณนั้นมากมาย มีผู้เก็บรวบรวมและเพาะเมล็ด ก็เกิดหน่อต้นอ่อนที่สืบมาจากต้นเดิมในปีพุทธศักราช ๒๔๑๘ นั่นเอง เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม ก็ได้นำต้นอ่อน ๒ ต้น มาปลูกแทนไว้ โดยต้นที่โตกว่า ปลูกไว้แทนที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๓ ส่วนต้นที่ขนาดย่อมกว่า ปลูกเคียงคู่เคียงไปทางทิศเหนือห่างจากต้นโพธิ์เดิมประมาณ ๒๐ เมตร จนถึงปัจจุบัน (พุทธศักราช ๒๕๕๖) ต้นโพธิ์ต้นที่ ๔ มีอายุแล้ว ๑๓๘ ปี^{๘๗}

จะเห็นได้ว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์จากต้นที่เป็นสหชาติและกลายเป็นโพธิ์ที่ทรงประทับตรัสรู้และตายลงด้วยน้ำมือมนุษย์ จากนั้นก็ถูกปลูกขึ้นใหม่ด้วยสองมือและด้วยหัวใจที่ศรัทธายิ่งในพระธรรมคำสั่งสอนและเคารพยิ่งต่อพระศาสดา สุดท้ายก็ล้มตายอีกตามกาลเวลาดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนเรื่องธรรมดาและความจริงของโลกไว้ว่า ทุกสรรพสิ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ไม่มีใครรอดพ้นไปจากความจริงนี้ได้ แม้แต่องค์พระผู้มีพระภาคเองและแม้แต่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ แม้จะมีอายุไขยืนยาวกว่ามนุษย์มาก แต่ก็ไม่สามารถยืนต้นฝืนความจริงแห่งกาลเวลาไปได้ เมื่อเติบโตขึ้น ยืนต้นสูงตระหง่านให้ร่มเงาแก่ผู้คนที่สัญจรไปมาและนกกาได้อิงพักอาศัยหลบร่มก็ยังคงต้องประสบกับภัยธรรมชาติ ด้านทั้งลมแดดฝนและภัยจากคนที่คอยบริดรอนกิ่งก้านสาขา

ในคัมภีร์อรรถกถาพระอรรถกถาจารย์ได้เล่าถึงชื่อต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าทั้ง ๒๘ พระองค์ทรงประทับตรัสรู้ ซึ่งล้วนมีชื่อต่างกัน แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงตรัสรู้ภายใต้ต้นไม้เหล่านั้นแล้ว ชื่อเรียกต้นไม้เหล่านั้นก็จะเรียกว่า ต้นโพธิ์พุกขบั้ง โพธิ์รุกขบั้ง จนกลายมาเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยผู้วิจัยจึงได้ทำการรวบรวมมาทั้งหมดทั้งชื่อภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ซึ่งบังอร พันธนะบุญ ได้อ้างไว้ในงานวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์โพธิ์พุกขาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร (ผู้ทรงไว้ซึ่งปัญญาอันรุ่งเรือง) ตรัสรู้ที่ต้นกปิตนะ หรือต้นมะขวิด ในหลักฐานอื่นว่าเป็นต้น ปีปผลิ หมายถึง ต้นเลียบ

พระโกณฑัญญะ (ผู้เป็นประมุขแห่งหมู่ชน) ตรัสรู้ที่ต้นสาละกัลยาณี หมายถึง ต้นขนาง

^{๘๗} พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, สูแดนพุทธภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เค.เอส.พี. การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕-๕๐.

พระสุมังกละ (ผู้องอาจและประเสริฐ) พระสุนนะ (ผู้มีพระหฤทัยงาม) พระเรวตะ (ผู้
เพิ่มพูนความยินดี) พระโสภิตะ (ผู้สมบูรณ์ด้วยพระคุณ) ตรัสรู้ที่ต้น นาคะ หมายถึง ต้นกาคะทิง

พระอินมัทสสี (ผู้สูงสุดในหมู่ชน) ตรัสรู้ที่ต้นอชฺฐนะ หมายถึง ต้นกุ่ม ที่ชื่อว่าต้น
รกฟ้า

พระปทุมะ (ผู้ทำให้โลกสว่าง) พระนารทะ (ผู้เป็นสารถิประเสริฐ) ตรัสรู้ที่ต้นมหา
โธณะ หมายถึง อ้อยช้างใหญ่

พระปทุมุตตระ (ผู้เป็นที่พึงของหมู่สัตว์) ตรัสรู้ที่ต้นสลละ หมายถึง สาละ

พระสุเมธะ (ผู้หาบุคคลเปรียบมิได้) ตรัสรู้ที่ต้นปีปะ (กะทุม)

พระสุชาตะ (ผู้เลิศกว่าสัตว์โลกทั้งปวง) ตรัสรู้ที่ต้นเวฬุ หมายถึง ต้นไผ่

พระปิยทัสสี (ผู้ประเสริฐกว่านรชน) ตรัสรู้ที่ต้นกฤชะ หมายถึง กุ่ม

พระอถลทัสสี (ผู้มีพระทัยกรุณา) ตรัสรู้ที่ต้นจัมปกะ หมายถึง จำปา

พระชัมทัสสี (ผู้บรรเทาความมืด) ตรัสรู้ที่ต้นรัตตกรวกะ หมายถึง ช้องแมวแดง

พระสิหัตถะ (ผู้หาบุคคลเสมอมิได้ในโลก) ตรัสรู้ที่ต้นกณิการะ หมายถึง กรรมกร

พระติสสะ (ผู้ประเสริฐกว่านักปราชญ์ทั้งหลาย) ตรัสรู้ที่ต้นอสนะ หมายถึง ประดู่ลาย

พระปุตสะ (ผู้ประทานธรรมอันประเสริฐ) ตรัสรู้ที่ต้นอาลมกะ หรืออามัณฑะ
หมายถึง ต้นมะขามป้อม

พระวิปัสสี (ผู้หาที่เปรียบมิได้) ตรัสรู้ที่ต้นปาฐุติ หมายถึง แคล้อย

พระสิขี (ผู้เป็นศาสดาเกือบแก่สรรพสัตว์) ตรัสรู้ที่ต้นปุนจาริกะ หมายถึง กุ่มบก ที่
อื่นแปลว่า มะม่วงป่า

พระเวสสภู (ผู้ประทานความสุข) ตรัสรู้ที่ต้นสาละ หมายถึง ต้นรัง

พระกกุสันธะ (ผู้นำสัตว์ออกจากกันดารกิเลส) ตรัสรู้ที่ต้นสรีสะ หมายถึง ชีก

พระโกนาคมนะ (ผู้หักกิเลส) ตรัสรู้ที่ต้นอทุมพระ หมายถึง มะเดื่อ

พระกัสสปะ (ผู้สมบูรณ์ด้วยสิริ) ตรัสรู้ที่ต้นนิโครธ หมายถึง ไทร หรือกร่าง

พระโคตมะ (ผู้ประเสริฐแห่งหมู่สากยราช) ตรัสรู้ที่ต้นอัสสัตถะ (โพธิใบ) หมายถึง โพธิพฤกษ์^{๘๘}

จากรายชื่อต้นไม้ที่ได้รวบรวมมานั้นจะเห็นได้ว่าล้วนมีชื่อต่างกันทั้งสิ้น แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๘ พระองค์ได้ตรัสรู้ภายใต้ต้นไม้เหล่านั้นแล้ว ชื่อต้นไม้นั้นก็ถูกเปลี่ยนไปสถานะก็เปลี่ยนกลายเป็นไม้ที่มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นไม้มงคลขึ้นมาทันที และกลายเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งที่คนทั่วไปโดยเฉพาะชาวพุทธจะให้ความเคารพ ไม่กล้าตัด โคน ทำลาย แม้จะไม่ใช่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่โพธิมณฑลก็ตาม

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือจาริกบุญจาริกธรรมว่า ในสมัยเดิมนั้นถึงแม้ไม่มีพระพุทธรูป แต่ก็ยังมีสิ่งหนึ่งที่เป็นอนุสรณ์ เป็นเครื่องเตือนใจ เป็นที่ระลึกแทนพระพุทธเจ้า นั่นคือต้นโพธิ์หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์นั่นเอง^{๘๙}

การสักการบูชาต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ ชี้ให้เห็นความสำคัญของต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า ต้นไม้ที่พระองค์ประทับนั่งตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณนั้น จัดเป็นเจดีย์^{๙๐} คือสิ่งที่พึงสักการบูชาของพุทธบริษัท

พระพุทธองค์ตรัสว่า “อานนท์ ธาตุเจดีย์ ไม่สามารถสร้างได้ เพราะธาตุเจดีย์นั้น จะมีได้ก็ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จดับขันธปรินิพพานไป อุทเทสิกเจดีย์ ก็ไม่มีวัดลูปราภุ เป็นของเนื่องกับเวลาดาครด ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายอาศัยเป็นสถานที่ตรัสรู้ แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายอาศัยเป็นสถานที่ตรัสรู้ แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะยังทรงพระชนม์อยู่ ก็เป็นเจดีย์ได้”

^{๘๘} จุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๗๗/๖๔๗.

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), จาริกบุญ – จาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทพิมพ์สวายจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๖๕.

^{๙๐} เจดีย์ หมายถึง สิ่งที่พึงบูชา เจดีย์มี ๔ ชนิด คือ

๑. บริโภคเจดีย์ เจดีย์คือเครื่องใช้สอยของพระพุทธเจ้า
๒. อุทเทสิกเจดีย์ เจดีย์ที่ทำอุทิศพระพุทธเจ้า
๓. ธาตุเจดีย์ เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
๔. ธรรมเจดีย์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ จัดเป็นบริโภคเจดีย์ พระพุทธรูป จัดเป็นอุทเทสิกเจดีย์ สถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จัดเป็นธาตุเจดีย์ คัมภีร์ที่เขียนจารึกพระธรรม จัดเป็นธรรมเจดีย์ อานันทโพธิ์ จัดเป็นบริโภคเจดีย์.

พระพุทธองค์รับสั่งว่า “เมื่อเราตถาคตนั่งเข้าสมาบัติที่เคยเข้า ณ ควางตันมหาโพธิประเทศอื่น (พื้นที่อื่นๆ) ก็ไม่อาจจะทรงอยู่ได้”^{๕๑}

กาลิงคโพธิชาดกนี้เป็นจุดสำคัญที่สนับสนุนชี้ให้เห็นว่า โภธิมณฑล เป็นสถานที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทธเจ้าทั้งปวงไม่ทรงละ พระพุทธเจ้าทุกๆพระองค์ต้องมาตรัสรู้ที่สระคือแผ่นดินนี้เท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ชาดกนี้เป็นชาดกที่เกิดขึ้นในระหว่างพุทธันดร เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นปุโรหิต น่าจะอยู่ในช่วงเวลาระหว่าง ๔ อสงไขย กับอีกแสนกับหรือในยุคของพระพุทธเจ้าที่ปังกร จนถึงพระเวสสันดรนั่นเอง ซึ่งมีเรื่องเล่าที่รังษี สุทนต์ได้สืบค้นจากคัมภีร์อรรถกถาและได้นำมาเล่าไว้เกี่ยวกับ โภธิมณฑล^{๕๒}

ในครั้งนั้น ช้างพระที่นั่งของพระเจ้ากาลิงคะไม่สามารถจะเหาะข้ามมหาโพธิมณฑล ซึ่งเป็นสระคือแผ่นดินอันเป็นพระชัยบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไปได้

พระเจ้ากาลิงคะ รับสั่งให้ไล่ช้างหลายครั้ง ช้างพระที่นั่งก็ไม่สามารถไปได้ ปุโรหิตของพระเจ้ากาลิงคะ ซึ่งตามเสด็จไป คิดว่าในอากาศไม่มีสิ่งกีดขวาง เหตุไรพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงสามารถจะไล่ช้างไปได้ จึงต้องตรวจตราดูจึงลงจากอากาศแล้วได้เห็นภาคพื้นที่เป็นลานสระคือแผ่นดิน ซึ่งเป็นบัลลังก์แห่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์

ในครั้งนั้น ณ สถานที่ประมาณ ๘ กรีส^{๕๓}นั้น ต้นหญ้าแม่สักประมาณเส้นผมและหนวดมิได้เลย มีแต่ทรายสีเงินกระจายอยู่ทั่วไป รอบๆบริเวณโพธิมณฑล มีต้นไม้ใหญ่หลายต้น มีเรือเกาฬพันเวียนขวายขึ้นไป

ภราทชาวปุโรหิต ตรวจดูพื้นที่นั้นแล้วคิดว่า สถานที่นี้เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ประทับตรัสรู้ ไม่ว่าใครๆ แม้แต่ท้าวสักกะ ก็ไม่สามารถจะเหาะผ่านไปได้อันเป็นเหตุให้พระเจ้ากาลิงคะกราบทูลให้ทรงทราบที่ตรงที่ช้างพระที่นั่งไม่สามารถเหาะผ่านไปนั้น เป็นโพธิมณฑลสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ประทับตรัสรู้มีต้นหญ้าและเรือเกาฬพันเวียนโดยรอบเป็นทักษิณาวรรต พื้นที่ตรงนี้เป็นสระคือแผ่นดิน ซึ่งมีทะเลเป็นขอบเขตที่รองรับสัตว์ทั้งปวงแล้วทูลเชิญพระเจ้ากาลิงคะเสด็จลงไปนอนนมัสการ

^{๕๑} รังษี สุทนต์, **อานันทโพธิ์ ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒), หน้า ๑-๒.

^{๕๒} เนื้อหาฉบับเต็มอยู่ในภาคผนวก.

^{๕๓} กรีสมาตราวัดความยาว ๑ กรีสเท่ากับ ๑๒๕ สอก.

การทวาชปุโรหิตกราบทูลต่อว่า “ข้างพระที่นั่งซึ่งเกิดในตระกูลข้างอุโบสถ จะไม่ยอมเข้าใกล้สถานที่นี่ ถ้าพระองค์ยังทรงสงสัย ก็จงทรงใส่ข้างพระที่นั่งไปเถิด”

พระเจ้ากาลิงคะพอสดับคำของการทวาชปุโรหิตแล้วทรงทราบอยู่ว่า ปุโรหิตชำนาญใน การทำนาย แต่ต้องการทราบว่าจริงหรือไม่ จึงใส่ข้างพระที่นั่งไป

ข้างพระที่นั่งถูกพระเจ้ากาลิงคะใช้ขอประดับเพชรกระดุนเดือนใสไปก็ส่งเสียงร้องดัง เสียงนกกระเรียน ถอยกลับขวงวงขึ้นแห่งนคอประคูดุไม่สามารจนำภาระหนักไปคุกเข้าอยู่ใน อากาศนั่นเอง พอถูกแทงด้วยขอช้าแล้วช้าอีกทนต์ทุกขเวทนาไม่ไหวก็ล้มตายลง

พระเจ้ากาลิงคะไม่ทรงทราบว่ข้างพระที่นั่งตายแล้วยังคงประทับนั่งอยู่บนหลังข้าง ปุโรหิตการทวาชจึงกราบทูลให้ทรงทราบว่าข้างพระที่นั่งตายแล้ว ขอให้ประทับข้างเชือกอื่น ถ้ายัง ประทับนั่งอยู่บนหลังข้างนี้ก็ไม่สามารไปพ้นเขตโพธิมณฑลได้^{๕๔}

จากข้อความที่ยกมาจาก กาลิงคโพธิชาดกนั้นจะเห็นว่า โพธิมณฑลเป็นสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง ที่สัตว์ มนุษย์ เทวดา แม้แต่ท้าวสักกะ ก็มีอาจะเข้ามพื้นได้ และในชาดกที่พระ พุทธองค์ทรงเล่าให้พระสาวกทั้งหลายฟังนั้น พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสเล่าอีกว่า ที่ตรงนี้เป็นสะดือ แผ่นดิน ก็กล่าวแต่การที่พระเจ้ากาลิงคะ กระทำสักการบูชาโพธิมณฑล คือ บริเวณสถานที่ที่ พระพุทธเจ้าตรัสรู้เท่านั้น

นอกจากนี้ ในคัมภีร์อรรถกถาพระอรรถกถาจารย์ได้เล่าเรื่องอานันทโพธิ์ไว้ด้วยว่า อานันทโพธิ์มีความเกี่ยวเนื่องกับพระศรีมหาโพธิ์ ณ โพธิมณฑล เนื่องจากว่า พระโมคคัลลานะ ได้เหาะจากเชตะวันไปสู่โพธิมณฑล ทำการอัญเชิญเมล็ดโพธิ์จากต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปปลูกที่วัด พระเชตะวันตามคำขอของพระอานนท์ พุทธอุปลาก เพื่อเป็นสิ่งที่ฟังบูชา เป็นองค์แทนพระศาสดา เวลาที่พระศาสดาเสด็จไปประทับจำพรรษาที่แคว้นอื่น^{๕๕}

การสักการบูชาต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ ซึ่งให้เห็นความสำคัญของต้นไม้ม ที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนทว่า ต้นไม้มที่พระองค์ประทับ นั่งตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณนั้น จัดเป็นเจดีย์ คือสิ่งที่ฟังสักการบูชาของพุทธบริษัท และ อานันทโพธิ์เป็นต้นโพธิ์อีก ๑ ต้นถือว่าเป็นบริโภคเจดีย์ ซึ่งจากหลักฐาน คนส่วนมากมีความเชื่อว่า อานันทโพธิ์ต้นนี้ เป็นต้นโพธิ์ที่ถูกนำมาปลูกไว้ครั้งเมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ และยังคง

^{๕๔} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๖๐/๒๗๓.

^{๕๕} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๖๐/๒๖๘.

ขึ้นต้นยาวนานมา ๒๕๐๐ กว่าปี จนทราบเท่าทุกวันนี้ ซึ่งเราอาจจะได้ยินคนเรียกกันติดปากว่า โปธิ์อานนท์ หรืออานันทโปธิ์นั่นเอง ซึ่งผู้วิจัยได้นำประวัติมาเรียบเรียงไว้ดังนี้

๒.๒.๒.๓ อานันทโปธิ์

การที่พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์เสด็จจาริกจากพระเชตวันมหาวิหารไปเมืองอื่น เป็นเหตุให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ถูกนำมาปลูก ณ พระเชตวันมหาวิหาร ได้รับการขนานนามว่า อานันทโปธิ์ และได้อยู่ต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้

เมื่อพระพุทธองค์ เสด็จจาริกไปตามชนบท เพื่อทรงอนุเคราะห์เวไนยสัตว์ ประชาชน ชาวกรุงสาวัตถีถือถือของหอมและพวงดอกไม้มายังพระเชตวันมหาวิหาร หาสถานที่สักการบูชาไม่ได้ จึงโยนไว้ที่ประตูพระคันธกุฎี พวกเขาไม่มีความปราโมทย์ ในการที่หาสถานที่สักการบูชาไม่ได้ ท่านอนาถบิณฑิกะทราบเหตุนั้นเข้า พอพระพุทธองค์เสด็จกลับมายังพระเชตวัน จึงเข้าไปหาท่าน พระอานนทเถระ กราบเรียนว่า “พระคุณเจ้าเมื่อพระพุทธองค์เสด็จจาริกไป พระเชตวันนี้ ก็ไม่มี สิ่งจูงใจ ประชาชนหาสถานที่ที่จะนำเครื่องสักการบูชามายบูชาไม่ได้ ขอพระคุณเจ้ากรุณาช่วยกราบ ทูลเรื่องนี้ให้พระพุทธองค์ทรงทราบ”

ท่านพระอานนท์รับคำแล้ว ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ว่า “เจดีย์สถานที่ สักการบูชา มีกี่ชนิด” พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า มี ๓ ชนิด คือ พระธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ อุทเทสิกเจดีย์

ในครั้งนั้นพระโมคคัลลานะได้พาไปนำเมล็ดโพธิ์สุกมาจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ โภธิมณฑล และได้ทำการปลูกโดยท่านอนาถบิณฑิกะ

ท่านอนาถบิณฑิกะ จึงขุ่ยเปลือกตมกลั่นหอมในกระถางทองแล้ววางลูกโพธิ์สุกไว้ใน กระถางทองนั้นพอลูกโพธิ์สุกนั้นพินมือท่านอนาถบิณฑิกะเท่านั้น ขณะประชาชนกำลังมองดูอยู่ ต้นโพธิ์ลำต้นเต่างอนไถ สูงประมาณ ๕๐ ศอก ได้งอกขึ้นมาแตกกิ่งประมาณ ๕๐ ศอก ๕ กิ่ง ตั้ง ตรง ๑ กิ่ง ต้นโพธิ์นั้นขึ้นต้นเป็นไม้ใหญ่ในป่า ในขณะนั้นเองพระเจ้าปเสนทิโกศล รับสั่งให้นำ หม้อทองคำหุ้มเงินประมาณ ๑๘ หม้อใส่น้ำหอมจนเต็ม ปักดอกอุบลเขียวสูง ๑ ศอก ตั้งล้อมต้น มหาโพธิ์ รับสั่งให้ช่างสร้างแทนด้วยรัตนะ ๗ ประการ โปรยทรายผสมทอง รับสั่งให้สร้างกำแพง ล้อมรอบ รับสั่งให้สร้างซุ้มประตูด้วยรัตนะ ๗ ประการ เครื่องสักการะได้มีมากมาย

ท่านพระอานนทเถระได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์กราบทูลขอให้ประทับนั่งเข้าสมาบัติที่เคย เข้า ณ ควางต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่ท่านนำมาปลูกนี้เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน

พระพุทธองค์รับสั่งว่า “เมื่อเราตถาคตนั่งเข้าสมาบัติที่เคยเข้า ณ ควางต้นมหาโพธิ์ ประเทศอื่น (พื้นที่อื่นๆ) ก็ไม่อาจจะทรงอยู่ได้”

พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงโปรดใช้สอยควางต้นโพธิ์นั้นด้วยสุขอันเกิดแต่สมาบัติ โดยกำหนดสถานที่ใกล้ๆพื้นที่นี้เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชนเกิด”

พระพุทธองค์ ทรงใช้สอย^{๕๖} ควางต้นโพธิ์นั้น ด้วยสุขอันเกิดจากสมาบัติ ๑ ราตรี

ท่านพระอานนทเถระ พุทธเจ้าให้พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบ และได้แจ้งให้ท่านอนาถบิณฑิกะ นางวิสาขา มหาอุบาสิกา ประชาชนผู้มีศรัทธาอื่นๆ ทราบชักชวนให้ทำการฉลองต้นโพธิ์ ต้นโพธิ์นั้น ปรากฏนามว่า “อนันตโพธิ์” เพราะเป็นต้นไม้ที่ท่านอานนทเถระดำริให้ปลูก^{๕๗}

๒.๒.๒.๔ พระศรีมหาโพธิ์เสด็จสู่ลังกา

ในคัมภีร์อรรถกถาพระอรรถกถาจารย์ได้เล่าว่าภายหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ประมาณ ๒๐๐ กว่าปี พระพุทธสาวกก็นำพระธรรมในพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ยังแคว้นต่างๆทั้งที่ไกลและที่ใกล้ รวมทั้งสิ้น ๘ สาย การเผยแผ่พระสัทธรรมคำสั่งสอนของพระศาสดานี้จัดเป็นมงคลอย่างยิ่ง เพราะบุคคลใดที่ได้ฟัง ได้ปฏิบัติตามพระสัทธรรมบุคคลนั้นย่อมเข้าถึงความสุขอย่างยิ่ง เปรียบเสมือนได้เข้าเฝ้าฟังพระโอวาทจากพระโอรสผู้ผู้มีพระภาค และในสมัยนั้นบุคคลที่ให้การสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง ก็คือพระเจ้าอโศกผู้เปลี่ยนแผ่นดินเลือดให้กลายเป็นแผ่นดินทองที่เรืองรองไปด้วยแสงแห่งพระธรรม พระองค์ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงทำนุบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้ดำรงตั้งมั่น และเกาะตัมพัตถนิทวิปหรือประเทศศรีลังกาในปัจจุบันก็เป็นอีกหนึ่งแผ่นดินที่ทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระสัทธรรม ยังผลให้พระพุทธศาสนาดำรงตั้งมั่นมาจนถึงทุกวันนี้^{๕๘}

พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาว่า เมื่อพระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว ทรงส่งพระมหินท์เถระไปประกาศพระพุทธศาสนาที่ศรีลังกา ซึ่งเป็นพระราชกุมารของพระองค์เอง ครั้งนั้นเองที่พระอินทร์ทรงเล่าเรื่องพุทธพยากรณ์ถวายให้พระมหินท์ทราบบว่า บัดนี้พระเจ้าเทวานัมปิยติสสมหาราชเสวยราชย์แล้ว และสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็

^{๕๖} หมายถึงประทับอยู่อาศัย.

^{๕๗} พุ.ชา.อ.(ไทย) ๖๐/๒๖๗-๒๖๘.

^{๕๘} วิ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๐๕-๑๑๔.

ทรงพยากรณ์องค์ท่านไว้แล้วว่า ในอนาคต ภิกษุชื่อมหินท์ จักยังชาวเกาะดัมพปณณทวิปให้
เลื่อมใส ดังนั้นเป็นกาลอันควรแล้วที่พระมหินท์เถระสมควรที่จะไปยังเกาะอันประเสริฐแล้ว^{๕๕}

พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวอธิบายไว้อีกว่า พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูโลกด้วย
พุทธจักขุ ที่ควงแห่งโพธิพฤกษ์นั่นเอง ได้ทอดพระเนตรเห็นสมบัติแห่งเกาะนี้ในอนาคต จึงได้
ตรัสบอกความนั้นแก่ท้าวสักกะ และทรงสั่งบังคับไว้ในเวลานั้น ด้วยว่า ถึงบพิตรก็ควรร่วมเป็น
สหายด้วย ท้าวสักกะจึงได้ตรัสอย่างนี้^{๕๖}

พระมหินท์เถระพร้อมกันคณะไปเกาะลังกา พระมหินท์เถระไปถึงที่เกาะนี้ในปีที่
๒๓๖ นับแต่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน และได้พบกับพระเจ้าเทวานัมปิยติสโดยการ
จำแลงของเทวดาองค์หนึ่งเป็นตัวเนื้อ เพื่อหลอกลำทางไปให้พระราชินีได้พบพระเถระ ทั้งสองได้
พบกัน พระเจ้าอโศกได้ส่งเครื่องบรรณาการ พร้อมทั้งธรรมบรรณาการถวายพระราชินีด้วยมี
ใจความดังนี้

หม่อมฉัน (พระเจ้าอโศก) ได้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะที่
พึ่งแล้ว ได้แสดงตนเป็นอุบาสกในพระศาสนาแห่งศากยบุตร ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่า นรชน ถึง
พระองค์ท่าน ก็ยังจิตใจเลื่อมใสในอุคมวัตถุทั้ง ๓ เหล่านี้เกิด ขอให้ทรงเข้าถึงรัตนะทั้ง ๓ นั้น ว่า
เป็นที่พึ่งด้วยพระศรัทธาเถิด^{๕๗}

พระราชินีพร้อมด้วยข้าราชการดำรงอยู่ในไตรสรณคมณ์ เมื่อนั้นสุมนสามเณร
ผู้ติดตามพระมหินท์ไปด้วยได้ประกาศโฆษณาเวลาฟังธรรมดั่งคันทิวเกาะลังกา และกระฉ่อนไปถึง
ชั้นพรหมโลก พระเถระแสดงธรรมโปรดพระราชินีและชาวเกาะแล้ว พระราชินีถวายอุทยานสร้าง
วัด พระเถระแนะนำพระราชินีให้หาสิ่งทีควรกราบไหว้บูชา สุมนสามเณรจึงรับอาสาหาไป
อัญเชิญพระบรมธาตุ โดยไปอัญเชิญพระบรมธาตุกับแก้วมุกดาจากพระเจ้าอโศก ๑ และจากท้าว
สักกะอีก ๑ ซึ่งได้ประทานพระธาตุรากขวัญเบื้องขวาให้แก่ชาวลังกาได้เป็นองค์แทนพระบรม
ศาสดา

กุลบุตรชาวเกาะลังกาออกบวชมากขึ้น จนพระนางอนุพาเทวีทรงมีพระประสงค์จะ
ผนวช พระราชินีจึงส่งทูตไปยังชมพูทวีปถวายพระราชสาสน์และเถรสาสน์เพื่ออัญเชิญพระนาง
สังฆมิตตามาเป็นอุปัชฌายาให้ ในกาลนี้ พระเจ้าอโศกตั้งพระทัยจะส่งต้นมหาโพธิ์ไปเกาะลังกา

^{๕๕} วิ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๑๔.

^{๕๖} วิ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๑๖.

^{๕๗} วิ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๒๓.

อยู่ก่อนแล้ว จึงได้ตั้งมหาอริยฐาน ๔ ข้อ ตามที่ พระโมคคลีบุตรตีสเถระ ได้กราบทูลว่า เมื่อกาลที่พระผู้มีพระภาคทรงบรรทมบนพระแท่นปรินิพพาน ได้ทรงอริยฐานว่า เพื่อต้องการให้ตั้งมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่ในลังกาทวีป พระเจ้าอโศกมหาราชจึงเสด็จไปรับเอาตั้งมหาโพธิ์ ในเวลานั้น

(๑) กิ่งมหาโพธิ์ด้านทิศทักษิณจงขาดเองทีเดียว แล้วประดิษฐานอยู่ในกระถางทอง
(๒) มหาโพธิ์จึงลอยเข้าไปสู่กลุ่มเมฆหมอกตั้งอยู่
(๓) ในวันที่ ๗ ตั้งมหาโพธิ์จึงลอยลงมาจากกลุ่มเมฆหมอก ตั้งอยู่ในกระถางทอง
เปล่งฉัพพรรณรังสีจากใบและผลทั้งหลาย

(๔) พระรากขวัญเบื้องขวาจึงทำยมกปาฏิหาริย์ในวันประดิษฐานอยู่ที่พระเจดีย์ใน
อุปัราม

(๕) พระธาตุของเราประมาณโทณะหนึ่ง ในเกาะลังกานี้ ในเวลาประดิษฐานอยู่ใน
มหาเจดีย์ จงแปลงเพศเป็นพระพุทธรูปแล้วเหาะขึ้นสู่เวหาส ทำยมกปาฏิหาริย์^{๑๐๒}

ดังนั้นวิศสุกรรมเทพบุตรปลอมตัวเป็นช่างเนรมิตกระถางทอง พระราชาพร้อมด้วย
เสนาเสด็จไปยังต้นโพธิ์ พระราชาทรงทำสัตยาธิษฐาน กิ่งต้นมหาโพธิ์ลอยขึ้นไปอยู่บนท้องฟ้า ๗
วัน ต้นมหาโพธิ์แตกหน่อมากมาย พระเจ้าอโศกทรงตั้งตระกูลต่างๆไว้เพื่อรักษาต้นมหาโพธิ์ เมื่อ
ถึงวันเสด็จ พระเจ้าอโศกทรงลှ่น้ำส่งต้นมหาโพธิ์ไปเกาะลังกา ในระหว่างทาง นาคพิภพทูลเชิญ
ต้นมหาโพธิ์ไปสู่ นาคพิภพ บูชาด้วยราชสมบัติแห่งนาคตลอด ๗ วันแล้วนำกลับมาสู่เรือ จนล่องถึง
ลังกา

พระเจ้าเทวานัมปิยคิสิเตรียมต้อนรับมหาโพธิ์ ทรงลှ่น้ำไปรับเสด็จทรงพักต้นมหา
โพธิ์ไว้ในปูชนียสถาน ๓ แห่ง ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระศรีมหาโพธิ์ของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์
ก่อนคือ พระนามกฤษณะพุทธเจ้า พระนามโกนาคมพุทธเจ้าและพระนามกัศสปสัมมา
สัมพุทธเจ้า ต้นที่นำมาเป็นต้นที่ ๔

ต้นมหาโพธิ์แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เปล่งรัศมีแผ่ปกคลุมไปทั่วทั้งเกาะ แผ่นดินไหวทั่วทั้ง
เกาะ ต้นมหาโพธิ์ลอยเข้าไปในเมฆหมอกเป็นเวลา ๗ วัน ก็เปล่งรัศมีมีวรัณะ ๖ ประการ ต้นมหา
โพธิ์ขยายออกเป็น ๘ ต้น และ ๓๒ ต้น ยังความปิติและเลื่อมใสให้เกิดทั่วทุกจิตที่ได้เห็นเมื่อปลูก
พระศรีมหาโพธิ์แล้ว พระนางอนุพาเทวีจึงผนวชและสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระพุทธศาสนาจึง
ดำรงตั้งมั่นในลังกานับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา^{๑๐๓}

^{๑๐๒} วิ.ม.อ.(ไทย) ๑/๑๔๓.

^{๑๐๓} วิ.มหา.อ.(ไทย) ๑/๑๒๖-๑๖๔.

ผู้วิจัยมีความเชื่อเช่นกันว่าพระศรีมหาโพธิ์ที่ยืนต้นอยู่ในปัจจุบันที่ศรีลังกานั้นคือต้นที่พระนางสังฆมิตตาได้นำมาปลูกไว้ ซึ่งนับได้ว่ามีอายุยืนนานมาก สมดังที่พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในศรีลังกาแล้วนั่นเองและพระศรีมหาโพธิ์นั้นเปรียบเสมือนองค์แทนพระศาสดา เป็นที่ตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าสมณโคดมพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และต้นไม้ที่มีชื่อต่างกันเมื่อพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้ตรัสรู้ภายใต้ต้นไม้นั้นแล้ว ชื่อของต้นไม้นั้นก็จะเป็นไป จะถูกเรียกเหมือนกันหลังการตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้าทั้งปวงว่า พระศรีมหาโพธิ์ และบุคคลใดที่ทำให้พระศรีมหาโพธิ์ล้มตายลงบุคคลนั้นก็เป็อันหวังทุกดิได้ บุคคลใดบำรุง ส่งเสริม พระศรีมหาโพธิ์ให้ความเคารพด้วยจิตผ่องใสก็เป็อันหวังทุกดิได้ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นปัจจุบันนั้นเป็ต้นลำดับที่ ๔ ซึ่งอเล็กซานเดอร์คั่นนิ่งแฮมได้นำเมล็ดจากต้นเดิมคือต้นที่ ๓ ที่ล้มตายลงเพราะสิ้นอายุไข ได้นำเมล็ดนั้นมาปลูกไว้ตรงที่สันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งเดิมของต้นเดิมที่ล้มตายลง นอกจากนี้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ทั้งที่เกิดโพธิมณฑล ที่อนูราชปุระประเทศศรีลังกา ที่วัดพระเชตะวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ล้วนมีความเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธองค์ทั้งสิ้นซึ่งชาวพุทธให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ดังที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้ว ซึ่งพระศรีมหาโพธิ์ที่โพธิมณฑลนั้นปัจจุบันมีอายุ ๑๓๕ปีแล้วจัดเป็ต้นที่ ๔ ส่วนที่วัดพระเชตะวันและอนูราชปุระนั้นกล่าวกันว่ายังเป็นต้นแรกและต้นเดิมเมื่อครั้งพุทธกาล

๒.๓ ความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

โพธิมณฑล สถานที่แห่งการตรัสรู้ของบุตรสัมาสัมโพธิญาณ เป็นสถานที่กำจัดกิเลสแห่งเดียวเท่านั้นในโลกของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ซึ่งได้ประกาศศักยภาพอันสูงสุดของความเป็นมนุษย์ว่าสามารถก้าวข้ามพ้นสังสารวัฏได้ สังสารวัฏอันหาที่เริ่มต้นและหาที่สุดอันประมาณมิได้ แต่องค์มหาบุรุษผู้ตั้งสมบารมีมาอย่างยาวนานนับหลายอสงไขยทรงดำรงพระองค์ด้วยขันติธรรม คือความอดทน อดกลั้นต่อสิ่งที่บุคคลอื่นทนได้ยาก ทรงใช้พระวิสุทธิปัญญามุ่งมั่นประหารกิเลสได้ เฉพาะตนหมดสิ้นได้ชนะแล้วซึ่งมารทั้งปวง ทรงเป็นผู้มีชัยแล้ว ณ อปราจิตบัลลังก์ ณ โพธิมณฑล สะดือแผ่นดินนี้เอง

พระสาวกทั้งหลายได้เล่าถึงเหตุการณ์ตั้งแต่ก่อนที่จะตรัสรู้ จนกระทั่งทรงตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ณ โพธิมณฑลว่าพระองค์ทรงเข้าไปสู่น้ำกัลลว ที่คนเข้าไปแล้วโดยมากยอมขมพองสยองเกล้า พระองค์ทรงอยู่กลางแจ้งตลอดทั้งคืนที่หนาวเหน็บ ระหว่างเดือน ๓ ต่อเดือน ๔ ซึ่งเป็นเวลาที่หิมะตก และพระองค์อยู่ในแนวป่าในเวลากลางวัน ในเดือนท้ายฤดูร้อน ซึ่งเมื่อพระองค์อยู่อย่างนั้น ก็ได้มีคาถาที่พระองค์ไม่เคยได้ยินมาก่อน ปรากฏแก่พระองค์ว่า

“นักปราชญ์ผู้เสาะแสวงหาความหมดจด อาบแดด อาบน้ำค้าง เป็นคนเปลือย ทั้งหมดได้ผิงไฟ อยู่คนเดียวในป่าอันน้ำกัลลว”พระองค์นอนทับกระดูกในป่าช้า พวกเด็กเลี้ยงโคเข้ามาใกล้แล้ว ก็ถ่มน้ำลายรดบ้าง ถ่ายปัสสาวะรดบ้าง โปรรยฝุ่นรดบ้าง เอาไม้ยอนที่ช่องหูบ้าง พระองค์ก็รู้สึกว่ามีจิตอกุศลเกิดขึ้นในเด็กเหล่านั้นเลย นี่เป็นวัตรในการอยู่อุเบกขาของพระพุทธองค์

พระองค์ทรงบริโภคอาหารน้อย จนถึงเท่าเมล็ดข้าวสาร และทรงชุปพอมอย่างยิ่ง พระองค์ก็ทรงทราบด้วยพระองค์เองว่า แม้พระองค์ปฏิบัติด้วยความเพียรอย่างยิ่งไม่มีใครเทียบ ที่กระทำได้แสนยากนี้ พระองค์ก็ไม่ได้บรรลุธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ที่เป็นญาณทัสสนะอันวิเศษพอกว่าความเป็นอริยะ เพราะข้อปฏิบัตินี้มีไขข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุบรรลุปัญญาอันประเสริฐ^{๑๑๔}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ด้วยความเพียรพยายามอย่างยิ่ง ซึ่งพระองค์ได้ตรัสว่า ไม่มีสมณะพราหมณ์คนใดจะทำได้เกินไปกว่านี้ จึงแม้จะบำเพ็ญเพียรอย่างไรก็ได้เพียงเท่านี้ และทางนี้ก็มีไขแนวทางแห่งการบรรลุถึงปัญญาอันประเสริฐ คือพระนิพพาน สุดท้ายพระองค์ก็ได้หันมาบริโภคอาหารหยาบ และเริ่มบำเพ็ญเพียรทางจิต ทำให้ปัญจวัคคีย์ไม่พอใจหนีจากไปอยู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

^{๑๑๔} ที.สี.(ไทย) ๘/๒๖๘-๒๖๙/๒๒๘-๒๓๔.

พระองค์ทรงเห็นอุปมาดังพิณสามสาย ซึ่งแสดงให้เห็นทราบโดยพระอินทร์ สายแรกเคร่งเกินไปคิดได้ไม่นานก็ขาด สายที่สองหย่อนเกินไปเสียงไม่ไพเราะ ส่วนสายที่สามพอดี เสียงไพเราะน่าฟัง เมื่อพระองค์หันกลับมาเสวยพระกระยาหาร พระฉวีวรรณก็กลับมาผ่องใสหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการของพระองค์ก็กลับมาปรากฏเหมือนเดิมอีกครั้ง

เมื่อพระโพธิสัตว์หันมาบำเพ็ญเพียรทางจิต พระองค์ทรงควบคุมวิตก^{๑๐๕} จึงทรงกำหนดสมาธินิมิต^{๑๐๖} ทรงคิดค้นข้อปฏิบัติเพื่อความเจริญแห่งอิทธิบาท^{๑๐๗} ทรงคิดค้นเรื่องเบญจขันธ์^{๑๐๘} ทรงคิดค้นเรื่องเวทนา^{๑๐๙} ทรงคิดค้นเรื่องการเกิดดับแห่งทุกข์^{๑๑๐} ทรงพยายามในอนุปปพวิหารสมาบัติ^{๑๑๑} พระองค์ทรงเจริญอิทธิบาท ๔ และมีความเพียรยิ่งเป็นข้อที่ ๕^{๑๑๒} พระองค์ได้อาศัยวิหารธรรมที่ทรงอยู่เป็นนิมิต^{๑๑๓} คืออานาปานสติสมาธิว่าทรงได้โดยไม่ยาก ถ้ากระทำสมาธิได้แล้วกายไม่ไหว ไม่เหน็ดเหนื่อย และจิตไม่กวัฏแกว่ง สมาธินั้นยอมได้ไม่ยาก ซึ่งพระองค์ทรงได้แสดงถึงอานาปานสติสมาธิว่าทำให้มาก ความหวั่นไหวหรือความกวัฏแกว่งแห่งจิตก็ด้อยลงไม่มี อยู่ในป่า อยู่โคนต้นไม้ อยู่ที่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก พระองค์อยู่ด้วยวิหารธรรมอย่างนี้โดยมาก กายไม่ลำบาก จักขุไม่ลำบาก และจิตของพระองค์ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งปวงเพราะไม่ถ้อยมัน

วันหนึ่งก่อนการตรัสรู้ พระมหานุรุชทรงเห็นมหาสุบิน ๕ ประการ ในคืนนั้นทรงใคร่ครวญจึงรู้ว่าเราจะได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างมีต้องสงสัย พอเช้าตรู่จึงเสด็จมาประทับนั่งที่โคนไม้นั้น ทำให้โคนไม้นั้นสว่างไสวไปด้วยรัศมีของพระองค์ นางบุญฉาทาสีเห็นเข้านึกว่าเป็นเทวดามารอรับเครื่องพลีกรรม จึงรีบกลับไปแจ้งแก่นางสุชาดา

นางสุชาดาลูกสาวนายบ้านอุรุเวลาเสนานิคม ในอดีตได้อธิษฐานกับเทวดาอารักษ์ว่า ถ้าได้สามีที่มีฐานะเสมอกัน และได้บุตรชายเป็นคนแรก จะทำการบวงสรวงด้วยข้าวมธุปายาส และ

^{๑๐๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๓๒-๒๓๖.

^{๑๐๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕๒-๔๖๖ / ๓๐๒-๓๑๐.

^{๑๐๗} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๒๐๕/๓๖๒.

^{๑๐๘} ส.บ. (ไทย) ๑๓/๕๕/๓๔.

^{๑๐๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๓๕/๒๘๕.

^{๑๑๐} ส.บ. (ไทย) ๑๓/ ๖๑/๓๖.

^{๑๑๑} อ.จ. นวก. (ไทย) ๒๓/๒๔๕/๔๕๗.

^{๑๑๒} อ.จ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖๘/๕๔.

^{๑๑๓} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๓๒๔-๑๓๒๖/๓๕๕-๔๐๐.

วัตถุประสงค์ค่าแสนกหาปณะ เมื่อนางได้สมความปรารถนา จึงนำข้าวมธุปายาสมาบวงสรวง เมื่อเห็นมหาบุรุษมีลักษณะงดงาม ประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์ใหญ่จึงคิดว่าเป็นเทวดาอารักษ์ จึงน้อมถวายข้าวมธุปายาส แล้วไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์กล่าวว่า “มโนรทความปรารถนาของดิฉันสำเร็จแล้วฉันใด แม้มโนรทของพระองค์ก็จงสำเร็จนั้นนั่นเถิด”^{๑๑๔} พระองค์ทรงรับมาเสวยโดยแบ่งเป็นก้อนได้ ๔๕ ก้อน เท่ากับเวลาที่พระองค์เสวยวิมุตติสุขหลังตรัสรู้ หลังจากเสวยแล้วทรงนำถาดทองคำลอยน้ำที่ทำสุปติภุระริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา โดยอธิษฐานว่าถ้าจะได้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณของให้ถาดใบนี้ลอยทวนกระแสแม่น้ำ และผลก็เป็นไปอย่างที่พระองค์หวัง โดยทรงอธิษฐานว่า “ถ้าวันนี้เราจักเป็นพระพุทธเจ้าแล้วไซ้ร้ ขอถาดทองนี้จงลอยทวนน้ำ”^{๑๑๕} ถาดได้ลอยทวนกระแสและจมลงสู่ก้นแม่น้ำ ไปยังภพของพญานาคชื่อว่า กภาพนาคราช ยกถาดของพระพุทธเจ้าสามพระองค์ขึ้นแล้วตั้งอยู่ข้างใต้ถาดเหล่านั้น

พระโพธิสัตว์ประทับพักกลางวัน ณ ราวป่า นั้น เวลาเย็นทรงรับหญ้า ๘ กำ ที่คนหาบหญ้าชื่อโสถติยะ ผู้ทราบอาการของพระมหาบุรุษแล้วถวาย เสด็จขึ้นสู่โพธิ์มณฑปสถาน ประทับยืน ณ ทิศทักษิณ ก็ที่ตรงนั้นไหวเหมือนหยาดน้ำบนใบบัว พระมหาบุรุษทรงทราบว่า “ที่ตรงนี้ไม่อาจทรงคุณของเราได้” ก็เสด็จไปทิศปัจจิม แม้ที่ตรงนั้นก็ไหวเหมือนกัน จึงเสด็จไปทิศอุดรอีก แม้ที่ตรงนั้นก็ไหวเหมือนกัน จึงเสด็จไปทิศบูรพาอีก ในทิศนั้น สถานที่ขนาดบัลลังก์มิได้ไหวเลย พระมหาบุรุษทรงสันนิษฐานว่า “ที่นี่เป็นสถานที่กำจัดกิเลสแน่”^{๑๑๖} จึงทรงจับปลายหญ้าเหล่านั้นสะบัด หญ้าเหล่านั้นได้เรียงกันเหมือนปลายแปรงทาสี พระโพธิสัตว์ก็ทรงอธิษฐานความเพียรมีองค์ ๔ ว่า “เราไม่บรรลุปุทธิญาณแล้ว จักไม่ทำลายบัลลังก์”^{๑๑๗} แล้วทรงนั่งคู้บัลลังก์นั่งขัดสมาธิ ประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์อยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ หันพระพักตร์ออกสู่ทิศบูรพา

เมื่อพระพุทธองค์ประทับนั่งบำเพ็ญภาวนาใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์พร้อมอธิษฐานจิตว่า “แม้เนื้อและเลือดในกายนี้จะเหือดแห้งไปหมดสิ้นเหลือแต่หนัง เอ็นและกระดูกก็ตาม ทรายใดที่ยังไม่บรรลุปุทธิญาณ ทรายนั้นเราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้โดยเด็ดขาด”^{๑๑๘}

พระพุทธรักขิตาจารย์ได้เล่าไว้ในคัมภีร์ชินาลังการฎีกาว่า พระโพธิสัตว์ได้ทรงอธิษฐานว่า “ถึงแผ่นดินใหญ่จะม้วนกลับ ถึงเครื่องประหาร ๑,๐๐๐ ชิ้นจะตกลงมา ถ้าเรายังไม่บรรลุปุ

^{๑๑๔} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๓ / ๒๕.

^{๑๑๕} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๓ / ๒๕.

^{๑๑๖} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๓ / ๒๕.

^{๑๑๗} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๓ / ๒๕.

^{๑๑๘} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๓ / ๒๕.

พระสัมมาสัมโพธิญาณ ก็จะไม่ขอยุคความเพียร” แล้วทรงประทับนั่ง ณ โคนต้นโพธิทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก พระปฤษฎางค์ไปทางต้นโพธิประมาณขนาด ๕๐ ศอก ซึ่งเป็นตั้งคูด่างเงินที่วางไว้บนตั้งทองคำ มีกิ่งโพธิ์คูด่างแก้ววางกั้นอยู่เบื้องบน ยอดโพธิ์ตกลงบนจีวรที่มีสีดุกทองคำของมหาบุรุษนั้น ก็ได้รุ่งโรจน์เหมือนแก้วประพาฬที่เก็บไว้ในแผ่นทองคำ

พระรักจิตาจารย์ได้กล่าวว่า “พระมหาบุรุษเอง ทรงปลั่งนารายณะ ทรงสำเร็จอภิญญา พลเสด็จมาสู่โพธิมณฑลเพื่อเอาชนะให้แก่โลกทั้งปวง”

ในขณะนั้นเองพญามารนามว่า วสวัตตีผู้มีอำนาจเหนือสัตว์โลกทั้งปวง ได้สละความเป็นใหญ่แห่งเทพของตน เป็นเวลา ๖ ปี ใช้จิตคอยกำหนดคฤจิตของมหาบุรุษ ก็ไม่เห็นความพลั่งพลาดอะไรๆ จึงปริวิตกว่าพระสัทธัตถะจะล่วงพ้นจากอำนาจของตนเองจึงนั่งช้านามว่า ศิริเมฆละตัวขนาด ๑๕๐ โยชน์ นำกองทัพมารเข้าโจมตี แต่ในที่สุดก็ตกพ่ายไปด้วยอำนาจแห่งทานบารมีที่พระองค์บำเพ็ญมานานหลายแสนกัปป์ ได้รับการบูชาด้วยยอดอ่อนโพธิ์ทิ้งดงามเสมือนหน่อแก้วประพาฬสีแดงซึ่งร่วงตกลงบนจีวรที่มีสีเสมือนดอกชบาแฉ้ม ประหนึ่งแทนปีติทีเดียว^{๑๑๕}

พระสาวกได้เล่าว่าก่อนที่พระผู้มีพระภาคจะตรัสรู้ทรงมีพระดำริดังนี้ว่า “อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยแห่งการเจริญอิทธิบาท และพระองค์ทรงมีความคิดดังนี้คือ

การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขารดังนี้ว่าฉันทะ วิริยะ จิตตะและวิมังสา ของเรายังไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ต้องประคับประคองเกินไป ไม่หดหู่ในภายใน ไม่ช้านไปภายนอก และมีความหมายรู้ว่าเบื้องหน้าและเบื้องหลังอยู่ คือ มีความหมายรู้ว่าเบื้องหลังเหมือนเบื้องหน้า เบื้องหน้าเหมือนเบื้องหลัง เบื้องบนเหมือนเบื้องล่าง เบื้องล่างเหมือนเบื้องบน กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสงัด ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่างอยู่ (หมายถึงทำจิตให้สว่างด้วยทิพพจักขุญาณ)

เมื่อเจริญทำให้มากแล้วมีผลานิสงส์มาก คือย่อมแสดงฤทธิ์ได้ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนได้ ใช้อำนาจทางกายไปถึงพรหมโลกได้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๑๒๐}

ในที่สุดในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำเดือน ๖ เพ็ญวิสาขะ

^{๑๑๕} พระพุทธรักจิตาจารย์แต่ง (รังษี สุทนต์และคณะแปล), คัมภีร์ชินาลังการฎีกาแปล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๘), หน้า ๓๗๓-๓๗๖.

^{๑๒๐} ส.ม.(ไทย) ๑๕ / ๘๒๓ / ๓๕๑ - ๓๕๔.

ในช่วงยามแรก คือ ปฐมยาม พระองค์ได้บรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ อันเป็นญาณที่ทำให้ระลึกชาติอดีตตั้งแต่หนหลังได้

ในยามที่๒ คือ มัชฌิมยาม ทรงบรรลุ จุติปาตญาณ ญาณที่หยั่งรู้การเกิดดับของสรรพสัตว์ทั้งมวล

ยามสุดท้าย คือ ปัจฉิมยาม ก็ทรงหยั่งพระญาณลงในปัจจุสมุปบาท ทรงพิจารณาวิภูษะและวิวิภูษะ พระองค์ทรงบรรลุอาสวักขณญาณ อันเป็นญาณที่กำจัดกิเลสทั้งปวงให้หมดสิ้นไป พอรุ่งอรุณอุทัยก็ ทรงบรรลุเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์^{๑๒๑} ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ว่า

“เราแสวงหาช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ ก็ท่องเที่ยวไปสู่สงสารเป็นอนงชาติ ความเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ แน่ช่างผู้สร้างเรือน เราพบเจ้าแล้ว เจ้าจักสร้างเรือนอีกไม่ได้ โครงเรือนของเจ้าเราหักเสียหมดแล้ว ยอดเรือนเราก็รื้อเสียแล้ว จิตของเราเข้าถึงพระนิพพานแล้ว เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาทั้งหลายแล้ว”^{๑๒๒}

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าคือการค้นพบความจริงที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ เคยค้นพบมาแล้วดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราได้พบมรรคาเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ เคยเสด็จไป ก็มรรคาเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ เคยเสด็จไปนั้น เป็นไฉน คือมรรคาอันประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ นี้แล ได้แก่สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ นี้แลมรรคาเก่า หนทางเก่า ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ เคยเสด็จไปแล้ว เราก็ได้เดินตามหนทางอันประเสริฐซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันเป็นหนทางเก่านั้น”^{๑๒๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ขยายความคำว่า “ตรัสรู้” หรือ “โพธิญาณ” ว่าเป็นศัพท์ทางพระพุทธศาสนา หมายถึง “การรู้แจ้ง” (รู้อย่างแจ่มแจ้ง รู้อย่างชัดเจน) เป็นอาการของการเข้าถึงความจริง ใน “ซัมมจักกัปปวัตตนสูตร” พระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายไว้ถึงความหมายและเงื่อนไขของ “การตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ” ว่าเป็นการรู้แจ้งซึ่งความจริงที่เรียกว่า “อริยสัจ ๔”^{๑๒๔}

^{๑๒๑} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๓ / ๒๖.

^{๑๒๒} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๓ / ๒๖.

^{๑๒๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๕๓/๑๑๖.

^{๑๒๔} วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๑๔, ส. ม.อ. (ไทย) ๑๕/๑๖๖๕, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๓๕/๑๔๕.

การรู้อริยสัจ ๔ นี้ มีเงื่อนไขต้องประกอบด้วย ญาณ ๓ จึงจะเรียกได้ว่าเป็นการตรัสรู้ กล่าวคือ ต้องเป็นการรู้อริยสัจแต่ละข้อครบทั้ง ๓ รอบ (ปริวัฏ ๓) รวมทั้งหมดเป็น ๑๒ รายการ ได้แก่

สัจญาณ การหยั่งรู้สัจจะหรือความจริงของอริยสัจแต่ละข้อตามที่มันเป็นจริง คือ รู้ว่าทุกข์คือเช่นนี้ สมุทัยคือเช่นนี้ นิโรธคือเช่นนี้ และมรรคคือเช่นนี้

กิจญาณ การหยั่งรู้กิจหรือหน้าที่ที่ต้องทำในอริยสัจแต่ละข้อ คือ รู้ว่าทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ สมุทัยนี้ควรละเสีย นิโรธนี้ควรทำให้แจ้ง และมรรคควรปฏิบัติ

กตญาณ การหยั่งรู้สิ่งอันทำแล้วในอริยสัจแต่ละข้อ คือ รู้ว่าทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยนี้ได้ละเสียแล้ว นิโรธนี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว และมรรคนี้ได้ปฏิบัติอย่างถึงพร้อมแล้ว

เมื่อได้รู้แจ้งจนครบทั้ง ๑๒ รายการดังนี้แล้ว จึงทรงปฏิญาณพระองค์เองว่าได้ตรัสรู้ อнуตรสัมมาสัมโพธิญาณบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว^{๑๒๕} และได้ทรงนำมาประกาศสอนเหล่าเวไนยสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ คือเกิด แก่ เจ็บ ตาย

พระสัมมาสัมพุทธะถือว่าเป็นภาวะแห่งการตรัสรู้ที่สูงที่สุด มีปัญญามากที่สุด มีขอบเขตของความรู้หรือ “รู้ความจริง” ที่บรรลุกว้างขวางที่สุด จนนำไปสู่ความสำเร็จในการประกาศพระศาสนาให้บุคคลอื่นรู้ตามได้เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยความรู้อันเป็นคุณสมบัติพิเศษที่ไม่มีในพุทธะอื่นๆ ความรู้อันเป็นคุณสมบัติพิเศษที่ว่านี้มีด้วยกัน ๖ ประการ ได้แก่

อินทรีย์โรปรียัตตญาณ คือ ญาณหยั่งรู้อินทรีย์อันยิ่งหย่อนของสัตว์ หมายถึง การหยั่งรู้ภาวะทางจิตใจของสัตว์ทั้งหลายว่ามีลักษณะที่แตกต่างกัน ทั้งในเรื่องแนวความคิด ความรู้ ความสามารถ ความมีกิเลสมาก กิเลสน้อย ความเป็นคนสอนง่าย สอนยาก ฯลฯ

อาสขานุสยญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ภาวะที่แฝงอยู่ในกมลสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีทั้งภาวะที่ดีงาม (อาสยะ) และภาวะที่ชั่ว (อนุสย) มีกามราคะ เป็นต้น

ยมกปาฏิหาริยญาณ คือ ญาณอันทำให้สามารถแสดงปาฏิหาริย์ได้ คือปาฏิหาริย์เนื่องด้วยธาตุน้ำและธาตุไฟ แสดงออกพร้อมกัน

มหากุณาสมาบัติญาณ คือ ญาณในการเข้าสมาบัติ มีมหากุณาเป็นอารมณ์ ไปสำรวจภาวะทางจิตของผู้ที่พร้อมจะตรัสรู้ตาม ทำให้หมู่สัตว์ได้รับประโยชน์จากการตรัสรู้ของพระองค์

^{๑๒๕}วิ.ม.อ.(ไทย) ๔/๑๔-๑๗.

สัพพัญญุตญาณ คือ ญาณหยั่งรู้สิ่งทั้งปวง ทั้งที่เป็นอดีตปัจจุบันและอนาคต

อนาวารญาณ คือ ญาณอันไม่มีความข้องขัดไม่มีเครื่องกั้น^{๑๒๖}

ในบรรดาความรู้เฉพาะของพระสัมมาสัมพุทธะทั้ง 6 ประการนี้ สัพพัญญุตญาณ น่าจะถือได้ว่าเป็นข้อที่ถูกหยิบยกขึ้นมาอภิปรายถกเถียงกันมากที่สุด ไม่ว่าจะในประเด็นเรื่องของความหมาย หรือขอบเขตของความรู้แบบนี้ ตัวอย่างเช่น ข้อถกเถียงของพระยามิลินท์และพระนาคเสนในมิลินทปัญหา (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในหนังสือมิลินทปัญหา ตอนที่ ๑๘ ปัญหาที่ ๘ ถามเรื่องสำเร็จสัพพัญญุตญาณ)

ที่โพธิบัลลังก์ ณ โพธิมณฑลนั่นเอง ที่พระมหาบุรุษทรงบรรลุซึ่งโมกขธรรม และได้ทรงไว้ซึ่ง โลกุตตารายิมรรคผล คือ อริยมรรคและอริยผลที่พื้นวิสัยของโลก โลกุตตรธรรม คือ สภาวะพ้นโลก มี ๘ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ โลกุตตรปัญญา คือ ปัญญาที่สัมปยุตด้วย โลกุตตรมรรค ความรู้ที่พ้นวิสัยของโลก ความรู้ที่ช่วยคนให้พ้นโลก

โลกุตตรภูมิ คือขั้นที่พ้นจากโลก หมายถึงระดับจิตของพระอริยะเจ้า (ข้อ ๔ ในภูมิ ๔ อีก ๓ ภูมิ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรวิมุตติ คือความหลุดพ้นที่เหนือวิสัยโลก ซึ่งกิเลสและความทุกข์ที่ละได้แล้วไม่กลับคืนมาอีก ไม่กลับกลาย ได้แก่วิมุตติ ๓ อย่างหลัง คือ สมุจเฉทวิมุตติ, ปฏิปัตสัทธวิมุตติ, และนิสสรณวิมุตติ และโลกุตตรสุข คือความสุขอย่างโลกุตตระ ความสุขที่อยู่เหนือความสุขของชาวโลก นั่นคือความสุขเนื่องด้วยมรรคผลนิพพาน^{๑๒๗}

ในอุทกสูตร พระองค์ทรงตรัสว่า “เราเป็นผู้ถึงเวทแน่นอน เราชนะวิภูฏะทั้งปวงแน่นอน รากเหง้าแห่งทุกข์ที่ใครๆขุดไม่ได้ เราขุดได้แล้วแน่นอน”^{๑๒๘}

เหตุที่เรียกว่า พระองค์ทรงตรัสรู้เองแล้วโดยชอบนั้น เพราะในยุคก่อนกาลอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้านั้น เป็นยุคที่พระสัทธรรมได้เสื่อมสลายไปนานแล้ว ไม่มีใครรู้หนทางแห่งความพ้นทุกข์เลย เมื่อพระองค์มาตรัสรู้ จึงได้ทรงประกาศพระสัทธรรมดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ได้เคยทรงประกาศ ดังปรากฏในกัณฑ์ตรกสูตรว่า “ดูกรกัณฑ์ทระกะ ข้อนี้เป็นอย่างนั้น พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด ได้มีแล้วในอดีตกาล พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใด จักมีใน

^{๑๒๖} บ.ป.อ. (ไทย) ๓๑ / ๒๖๕- ๒๕๐.

^{๑๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕๔.

^{๑๒๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๐๓/๑๑๔.

อนาคตกาล แม้พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น ก็จักทรงให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติชอบเป็นอย่างยิ่ง เหมือนเรา ให้ภิกษุสงฆ์ ปฏิบัติชอบในบัดนี้”^{๑๒๕}

ดังพระโอวาทที่ทรงตรัสตอบพระโมคคัลลานะใน จปลายมานสูตร ว่า “โมคคัลลานะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่าธรรมทั้งปวง อันใครๆไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ครั้นได้สดับดังนี้แล้ว เธอทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญา ยิ่ง ครั้นทราบธรรมทั้งปวงชัดอย่างนี้แล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงดังนี้แล้ว เธอได้ประสบพบเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุขก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง เมื่อเป็นดังนี้ เธอย่อมมีปัญญา ในทางเบื่อหน่ายในทางดับ ในทางสลละคืนซึ่งเวทนา (ความรู้สึกในอารมณ์) ทั้งปวง เมื่อเป็นดังนี้ ย่อมไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดๆในโลก เมื่อไม่ยึดมั่นย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสได้เฉพาะตน และทราบชัดว่า ความเกิดขึ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่ควรทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกแล้ว ว่าโดยย่อข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้ และภิกษุชื่อนาน้อมไปแล้วในธรรมเป็นที่สิ้นค้นหา มีความสำเร็จอย่างยิ่ง เกษมจากโยคะธรรม อย่างยิ่ง เป็นพรหมจารีบุคคลอย่างยิ่ง ถึงที่สุดอย่างยิ่ง ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๑๓๐}

ธรรมทั้งปวง คือสิ่งทั้งหลายทั้งปวง อันบุคคลไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนั้น เป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นยอดแห่งธรรม อันเป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยไม่มีเชื้อเหลือ คือดับทุกข์โดยสิ้นเชิง

ธรรมอันไม่เป็นสาธารณแก่คนทั่วไป เป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งมีแต่องค์มหาบุรุษผู้ทรงสั่งสมพระบารมีจนควรแก่พระวิริยะมาอย่างยาวนานถึง ๔ อสงไขย ๑ แสนกัปผู้เดียวเท่านั้น ดังที่วสัน อินทสระ ได้กล่าวสรรเสริญพระผู้มีพระภาคไว้ว่า พระองค์ทรงมีปกคิอดทนสิ่งที่คนทั้งหลายทนได้ยาก เอาชนะสิ่งที่คนทั้งหลายเอาชนะได้ยาก และทำสิ่งที่คนทั้งหลายทำได้ยาก จึงได้รับสิ่งที่คนทั้งหลายรับได้ยาก^{๑๓๑} พระองค์คือผู้นำโลกที่แท้จริง พระองค์คือผู้นำทางจิตหรือวิญญาณ เป็นผู้มีอำนาจราชศักดิ์แห่งธรรมโดยชอบ^{๑๓๒} ดำรงตนอยู่ในโลกอย่างอิสระอย่างแท้จริง ยอดแห่งคุณธรรมแห่งเทวดาและมนุษย์^{๑๓๓}

^{๑๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒/๒.

^{๑๓๐} อ.ส.ต.ต. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๕.

^{๑๓๑} วสัน อินทสระ, ผู้สละโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๕๕), หน้า ๘๑.

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

๒.๓.๑ พระโพธิสัตว์ผู้ตรัสรู้ที่โพธิมณฑล

ความหมายของคำว่า “พระโพธิสัตว์” ในพระพุทธศาสนาเถรวาทคำว่า “พระโพธิสัตว์” ตามรูปศัพท์ในภาษาบาลี คือ โพธิสตุต มาจากคำ ๒ คำ คือ “โพธิ” และ “สตุต” ซึ่งคำว่า โพธิ ประกอบรูปมาจากคำว่า “พุช” ชาติ ลง “อิ” ปัจจัย ลงโย วิภัติ ลบ อิเสย แปลง ชย เป็น ชุม ได้รูปเป็น “โพชโณ” แปลว่า ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ ดำรงไว้โดยกรรมโบราณให้ ความหมายของ “พุช” ชาติ ไว้ต่างกัน ๒ นัย คือ นัยที่หนึ่ง แปลว่า รู้ เข้าใจ และนัยที่สอง แปลว่า เบิกบาน และตื่น นักปราชญ์ส่วนใหญ่เห็นว่า ชาติ “พุช” ควรมีความหมายว่า รู้ หรือ ตรัสรู้ ส่วนความหมายว่า บาน, ตื่น เป็นความหมายเกิดจากการตีความและนิยมนำมาใช้กันต่อมา ภายหลัง คำว่า “โพธิ” ในคัมภีร์ชาดกปทีปิกา แสดงความหมายของคำว่า “โพธิ” ไว้ ๕ นัย (๑) ต้นโพธิที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ดังบาลีว่า โพธิรุกขมูเล ปฐมาภิสมาพุทโธ (๒) มรรค ซึ่งคู่กับผล ดัง บาลีที่ว่า โพธิ วุจฺจติจตุสฺส มกฺกเสฏฺฐญฺญานิ (๓) สัพพัญญุตญาณ ดังบาลีที่ว่า ปโปโปติ โพธิ วรฺภูริ เมธโส (๔) พระนิพพาน ดังบาลีที่ว่า ปตฺวาน โพธิ อมตํ อสงฺขตํ (๕) ชื่อ นาม ดังบาลี ว่า โพธิ ภูเต ราชกฺมาโร

คำว่า “สตุต” ใช้ความหมายในรูปธรรมแปลว่า “สตุตว” ว่า สิ่งที่มีชีวิต สิ่งที่มีชีวิตที่ ฉลาด มีเหตุผล ใช้ความหมายทางนามธรรมแปลว่า แก่น ธรรมชาติ ธรรมชาติที่แท้จริง และ แปลว่า จิตใจความตั้งใจ ความมุ่งหมาย^{๑๓๔}

ในคัมภีร์เถรวาทจะพบความหมายที่ปรากฏดังต่อไปนี้เช่นในอรรถกถาวิปัสสีสูตร

บทว่า “โพธิ” ในคำว่า โพธิสตุตสเสว สตุโต นี้ ได้แก่ ญาณสวัตต์ ผู้ตรัสรู้ชื่อว่า พระโพธิสัตว์ อธิบายว่า ผู้มีญาณ คือ ผู้มีปัญญา ชื่อว่า บัณฑิต จริงอยู่สัตว์นั้น เป็นบัณฑิต จำเดิมแต่ทรงมือภินิหารแทบบาทมูลแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่ใช่อันธพาล เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าพระโพธิสัตว์ อนึ่ง ชื่อว่า โพธิสัตว์ เพราะเป็นสัตว์ผู้จะเบิกบาน บำเพ็ญพระบารมี แล้วจักเบิกบานโดยหาอันตรายมิได้อย่างแน่นอน เพราะได้คำพยากรณ์ในสำนักของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เปรียบเหมือนดอกปทุมที่โผล่ขึ้นจากน้ำตั้งอยู่แล้วจักบานโดยสัมผัสแสงอาทิตย์อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า ดอกปทุมบาน อนึ่ง สัตว์ผู้ปรารถนา โพธิ กล่าวคือ ญาณ ในมรรค

^{๑๓๔} พระมหาธีระ ชนฺธิโร, “การศึกษาขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๗-๒๘.

๔ ปฏิบัติอยู่ เหตุนี้ผู้ที่ยังคิดอยู่ใน โภธิ จึงชื่อว่าพระโภทิสต์ว์ ดังนี้ก็มี เมื่อพระโภทิสต์ว์ มีอยู่ โดยพระนามที่เกิดขึ้น^{๑๓๕}

ดังนั้น โภทิสต์ว์จึงหมายถึง บุคคลผู้ได้ตั้งสมภารมีและตั้งความปรารถนาที่จะตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้านั่นเอง ดังเช่นเรื่องราวของพระพุทธเจ้า สมณโคตม พระพุทธเจ้าในกัปนี้ ในบท นี้ผู้วิจัยได้เล่าพุทธประวัติช่วงเวลาแห่งการออกผนวชของพระโภทิสต์ว์การบำเพ็ญตปัสสวัตรของ พระโภทิสต์ว์ ก่อนที่จะทรงบรรลุนุตรธรรมสัมมาสัมโพธิญาณดังมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

กาลเวลานับจากนี้ไป ๔ อสงไขย ๑ แสนกัป สุเมธดาบสปรารถนาตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้า และเมื่อสุเมธดาบสได้รับการพยากรณ์ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตจาก พระพุทธเจ้าที่ปางกร ท่านก็เป็นพระโภทิสต์ว์ จึงถูกเรียกว่า โภทิสต์ว์ คือบุคคลผู้จะตรัสรู้ ก่อนที่ ท่านจะได้ตรัสรู้นั้นท่านได้เวียนตายเวียนเกิดบำเพ็ญบารมีหลายภพชาติ หลังจากชาติที่ท่านได้พบ พระพุทธเจ้าที่ปางกรแล้ว ท่านยังได้เกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าอีก ๒๓ พระองค์ ซึ่งได้รับการ พยากรณ์ว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๑๓๖}

พระสาวกทั้งหลายได้กล่าวถึงการเสด็จออกบรรพชาแสวงหาโมกขธรรมว่า พระ โภทิสต์ว์ลืมหื้มถึงทรงพิจารณาถึงความแก่ ความเจ็บและความตายแล้วจึงได้น้อมจิตเพื่อจะ แสวงหาแนวทางหลุดพ้นจากความแก่ความเจ็บและความตาย ต่อมาพระโภทิสต์ว์ได้ทรงพิจารณา เห็นว่า การอยู่ครองเรือนแล้วประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์นั้นเป็นไปได้ยาก จึงได้ ตัดสินพระทัยออกบวช ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

“เมื่อเรายังเป็นโภทิสต์ว์ ยังมีได้ตรัสรู้ ได้มีความดำริดังนี้ว่า ฆราวาสเป็นที่คับแคบ เป็นทางมาแห่งธุลี บรรพชาเป็นช่องว่าง การที่เราอยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้ บริบูรณ์ให้บริสุทธิ์คัจฉาสงฆ์ที่เขาขัดแล้ว ไม่ใช่ทำได้ง่าย ถ้ากระไร เราพึงปลงผม และหนวด นุ่งห่ม ผ้ากาสาพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิต”^{๑๓๗}

พระพุทธบริษัทอาจารย์ได้กล่าวถึงพระโภทิสต์ว์ว่า พระมหาบุรุษทรงละวิมานและ ยานพาหนะที่บังเกิดด้วยบุญที่พระองค์ทรงสั่งสมสิ้นกาลอันหาที่สุดมิได้ ทรงละพระชายากับ พระโอรสที่ประสูติในวันนั้น ทรงละพระบิดาพระมารดาผู้ยังทรงพระชนม์อยู่ พระประยูรญาติ เหล่าสตรีและที่ประทับอันนารีนรมย์เหล่านั้น ทรงละผ้าเปลือกไม้ ผ้าปัตตุมณะ (ผ้าไหมที่ซัก

^{๑๓๕} ส.น. (ไทย) ๒๖/๓๐/๔๒-๔๓.

^{๑๓๖} พุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๑-๑๒/๕๕๗-๕๕๘.

^{๑๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๑/๔๔๒.

แล้ว) ผ้าทูกุละ ผ้าจากเมืองจีน และผ้าจากแคว้นกาสิ ซึ่งอบร่ำด้วยกลิ่นหอมอย่างดี ทรงดงาม
 คุจทำวาวสวะ ทรงละเอียดจจากไป

ทรงละพระนางยโสธราผู้ประเสริฐ ผู้มีรูปร่างยิ่งกว่าพระนางประภาวดี^{๓๓๘} ผู้มีความรู้
 ไม่ปรารถนาตามสภาพ ซึ่งเป็นเหตุให้พระเจ้ากุศราขที่นางคบหาต้องขนหาอาหารไปให้ ทรงละ
 เสด็จจจากไปเป็นพระสุคติ^{๓๓๙}

จากบทความที่ได้กล่าวมา จะเห็นว่าพระโพธิสัตว์ทรงตัดความอาลัยยินดีในทุกสิ่งเสี
 ลึนในสิ่งทั้งปวงเพื่อพระโพธิญาณ

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะ โพธิสัตว์พระชนมายุ ๒๕ พรรษา ขณะที่พระกุมารน้อยราหุล
 ประสูติได้ ๗ วัน เจ้าชายสิทธัตถะจึงได้เรียกนายฉันทมาแล้ว สั่งให้นำม้ากัณฐกะ ที่ปราดเปรียว
 และรวดเร็วมาให้ทรง

พระพุทธชรัคจิตาจารย์เล่าว่าพระโพธิสัตว์ทรงทำลายกิเลสตามแล้ว พนางตรัสว่า “พ่อ
 ม้ากัณฐกะ เจ้าจงพาเราข้ามไปในคืนเดีววันนี้ เราจะอาศัยเจ้าตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า”^{๓๔๐}

ขณะนั้น มารผู้ชั่วช้าคิดว่า เราจะให้พระมหาสัตว์เสด็จกลับ จึงถือดาบมายืนกล่าวใน
 ท้องฟ้าว่า “มหาราช พระองค์อย่าเสด็จออกไป ในวันที่ ๗ นับจากวันนี้ จักรณะทิพย์ จักปรากฏ

^{๓๓๘} เรื่องพระนางประภาวดี มีเรื่องย่อว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ากุศราขครองราช
 สมบัติ ณ กรุงกุสาวดี พระองค์มีพระรูปอัปลักษณ์แต่ทรงมีพระปัญญามาก ทรงได้พระนางประภาวดีผู้มีพระรูป
 งดงามมาเป็นมเหสี ทรงอยู่ร่วมกันในเวลากลางคืน พระนางประภาวดีไม่มีโอกาสได้เห็นพระรูปของพระเจ้า
 กุศราข แต่ภายหลังพระนางได้ทราบว่พระสวามีมีพระรูปอัปลักษณ์ทรงรู้สึกเกลียดชังพระสวามีเป็นอย่างมาก
 จึงเสด็จหนีกลับเมืองพระบิดาเมื่อพระนางประภาวดีเสด็จจจากไป พระเจ้ากุศราขทรงเศร้าซึมเสีพระทัย ด้วย
 ความรักในพระนางประภาวดี พระเจ้ากุศราขได้ติดตามปลอมองค์ไปเป็นคนปั้นหม้อบั้ง เป็นช่างจักสานบั้ง
 แล้วไปเป็นพ่อครัวปรุงอาหารหาบไปส่งพระนางประภาวดีแต่ถูกพระนางว่ากล่าวเสียดสี แต่ในที่สุดพระเจ้า
 กุศราขก็ทรงเอาชนะพระนางประภาวดีได้พากันกลับไปครองราชสมบัติ ในกรุงกุสาวดีจนสิ้นอายุไข ในชาติ
 นั้นพระโพธิสัตว์ถูกพระนางประภาวดีซึ่งมาเกิดเป็นพระนางพิมพาในชาติสุดท้ายนี้ทอดทิ้งต้องทรงติดตามง้อ
 งอน แต่ในชาติสุดท้าย พระโพธิสัตว์สิทธัตถะทรงทิ้งพระนางพิมพาซึ่งอดีตชาติในกุสชาดกทรงเกิดเป็นพระนาง
 ประภาวดี; คุรายละเอียดเพิ่มเติมใน พุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๕๓๑/๑๒๓-๑๖๕.

^{๓๓๙} พระพุทธชรัคจิตาจารย์แต่ง (รังสีสุทนต์และคณะแปล), คัมภีร์ชินาลังการฎีกาแปล,
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐๗.

^{๓๔๐} เล่มเดียวกัน, หน้า ๓๕๒-๓๕๔.

แก่พระองค์แน่นอน พระองค์จักได้ครองราชย์สมบัติในทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ซึ่งมีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปเป็นบริวาร จงเสด็จกลับเถิดผู้นิรทุกข์”

พระมหาบุรุษตรัสว่า “เรารู้ว่าจักรจะเกิดขึ้นแก่เรา แต่เราไม่ต้องการราชสมบัติไปเกิดมาร ท่านอย่าอยู่ในที่นี้เลย”

จากนั้นเสด็จออกประตูเมืองทางทิศตะวันออกในเวลากลางคืน เสด็จไปสิ้นระยะทางประมาณ ๓๐ โยชน์ โดยราตรีเดียวเท่านั้นเสด็จถึงฝั่ง อโนมานที ในเวลาอรุณขึ้น

พระพุทธรักจิตาจารย์ได้เล่าต่อไปว่า ณ ฝั่งริมน้ำอโนมานที พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า “การบวชของเราจักชื่อว่าไม่ต่ำทราม” และทรงมีพระดำริว่า “ผมของเรานี้ไม่เหมาะสมกับสมณะ เราจะเอาคางคกออกมา” ทรงใช้พระหัตถ์ขวาจับคางคกที่ลับคมกริบ ใช้พระหัตถ์ซ้ายจับมวยผมแล้วตัดออกพร้อมกับพระโมฬี พระเกสาประมาณ ๒ องคุลีได้เวียนขวาดิตอยู่บนพระเศียร พระเกสาได้มีประมาณนั้นจนตลอดพระชนม์ชีพ ส่วนพระมัสสุก็ได้มีเหมาะสมกับพระเกสานั้น พระองค์ไม่ต้องปลงพระเกสาและพระมัสสุอีกเลย พระโพธิสัตว์ทรงจับมวยผมพร้อมกับพระโมฬีโยนไปในอากาศด้วยทรงอธิษฐานพระทัยว่า “ถ้าเรจักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ขอผมมวงค์ดำรงอยู่ในอากาศเถิด ถ้าไม่ได้เป็นก็จงตกลงมาบนพื้น” กลุ่มมวยพระเกสานั้นได้ลอยไปประมาณหนึ่งโยชน์ลอยอยู่กับที่ในอากาศ

ครั้งนั้นท้าวสักกะได้ทรงใช้พอบทองอย่างเลิศรับกลุ่มมวยผมนั้นไว้ประดิษฐานไว้ที่พระจุพามณีเจดีย์ประมาณ ๓๐ โยชน์ไว้ในภพดาวดึงส์

และเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นคางคก เมื่อพระองค์เดินลับตาไป ม้ากัณฐกะผู้รักคืออกแตกสลายสิ้นบุญ ณ ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานทีนั่นเอง คงได้กลับพระนครแต่นายฉันทะเท่านั้น พระองค์ในเครื่องทรงของนักบวชได้เดินทางไกลแต่เพียงพระองค์เดียวจนลุดึงแคว้นมคธ ต่อมาพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาของเมืองราชคฤห์ทรงทราบ โปรดให้อารชนา มาประทับพร้อมจะมอบราชสมบัติให้ครองครึ่งหนึ่ง แต่พระองค์ปฏิเสธ พระเจ้าพิมพิสารได้ทูลต่อว่า ถ้าหากได้บรรลุสุธรรมแล้วขอให้พระองค์เสด็จมาโปรด พระองค์รับคำอารชนา ทรงเดินทางต่อเพื่อศึกษากับอาจารย์ที่มีชื่อเสียงหลายสำนัก เช่น อพารคาส กาลามโคตร จนได้สมบัติ ๗ คือ รูปฉาน ๔ อรูปฉาน ๓ มีความรู้เท่าเทียมอาจารย์และไม่สามารถสอนอะไรให้อีก จึงเสด็จไปศึกษากับอุทกคาส รมบุตรที่มีชื่อเสียง เมื่อลงมือปฏิบัติจนชำนาญตามคำแนะนำของอาจารย์แล้ว จึงได้รูปฉานที่ ๔ ทรงทราบว่านี่ไม่ใช่หนทางพ้นทุกข์บรรลุโพธิญาณตามที่มุ่งหวัง ไม่ได้เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน ไม่ใช่สิ่งที่ตนปรารถนา จึงได้ออกมาจากสำนักทั้ง ๒ แห่งที่คาสสนั้นแต่งตั้งให้พระองค์มีฐานะเสมอกับคนและชักชวนให้อยู่สอนลัทธินั้น

เมื่อพระโพธิสัตว์หลีกออกมาจากสำนักทั้ง ๒ แล้ว ก็ได้แสวงหาทางพ้นทุกข์ที่พระองค์ปรารถนา คือพระนิพพานอันเป็นความสงบอันยอดเยี่ยม ไปโดยลำดับผ่านหลายตำบลจนล่วงสู่ถึงตำบลอูรูเวลาเสนานิคม พระองค์ได้พบสถานที่ที่เหมาะสม สมควรแก่การบำเพ็ญเพียร^{๑๔๑}

ทรงมีพระดำริว่า “เราจักกระทำกิจที่ทำได้ยากให้ถึงที่สุด”

เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ ณ สถานที่นั้นนั่นเอง อุปมา ๓ ข้อที่ไม่เคยฟัง ไม่เคยทราบมาก่อนก็มาปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ ซึ่งอุปมาทั้ง ๓ ข้อนั้น มีเนื้อความดังนี้

อุปมาข้อที่ ๑ ความว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด เหล่าหนึ่ง มีกายยังไม่หลีกออกจากกาม ยังมีความพอใจในกาม ยังเสนาหาในกาม ยังหลงอยู่ในกาม ยังกระหายในกาม ยังมีความเร่าร้อนเพราะกาม ยังละไม่ได้ด้วยดี ยังให้สงบระงับไม่ได้ด้วยดีฝนภายใน สมณะพราหมณ์เหล่านั้น ถึงแม้จะได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าเผ็ดร้อนอันเกิดเพราะความเพียรที่ดี ถึงแม้จะไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าเผ็ดร้อนอันเกิดเพราะความเพียรที่ดี ก็ไม่ควรเพื่อจะรู้ เพื่อจะเห็น เพื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า เปรียบเหมือนไม้สดชุ่มด้วยยาง ถ้าบุรุษพึงมาด้วยหวังว่า จักถือเอาไม้ นั้นมาสีให้เกิดไฟ จักทำไฟให้ปรากฏจะเป็นไปไม่ได้ เพราะไม้ยังสด ชุ่มด้วยยาง ตั้งอยู่ในน้ำ บุคคลนั้นก็พึงเห็นคิดเห็น้อยลำบากกายเปล่า

อุปมาข้อที่ ๒ ความว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีกายหลีกออกจากกาม แต่ยังมีความพอใจในกาม ยังเสนาหาในกาม ยังหลงอยู่ในกาม มีความกระหายในกามมีความเร่าร้อนเพราะกาม ยังละไม่ได้ด้วยดี ยังให้สงบระงับไม่ได้ด้วยดีในภายใน สมณะพราหมณ์เหล่านั้น ถึงแม้จะไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าเผ็ดร้อนอันเกิดเพราะความเพียรที่ดี ถึงแม้จะไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าเผ็ดร้อนอันเกิดเพราะความเพียรที่ดี ก็ไม่ควรที่จะรู้ เพื่อจะเห็นเพื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าเปรียบเสมือนไม้สดชุ่มด้วยยางตั้งอยู่บนบกไกลน้ำ ถ้าบุรุษพึงมาด้วยหวังว่า จะเอาไม้ นั้นมาสีให้เกิดไฟ จักทำไฟให้ปรากฏ ก็จะเป็นไปไม่ได้เพราะไม้สดนั้นยังสดชุ่มด้วยยาง แม้จะตั้งบนบกไกลน้ำ บุรุษนั้นก็พึงเห็นคิดเห็น้อยลำบากกายเปล่า

อุปมาข้อที่ ๓ ความว่า สมณะพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีกายหลีกออกจากกามแล้ว ไม่มีความพอใจในกาม ไม่เสนาหาในกาม ไม่หลงอยู่ในกาม ไม่กระหายในกาม ไม่เร่าร้อนเพราะกาม ละได้ด้วยดี ให้สงบระงับด้วยดีในภายใน สมณะพราหมณ์เหล่านั้น ถึงแม้จะไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าเผ็ดร้อนอันเกิดเพราะความเพียรที่ดี ถึงแม้จะไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าเผ็ดร้อนอันเกิดเพราะความเพียรที่ดี ก็ควรเพื่อที่จะรู้ เพื่อจะเห็น เพื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่ง

^{๑๔๑}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๑/๔๔๘.

กว่าได้เปรียบเหมือนไม้แห้ง ตั้งอยู่บนบกใกล้น้ำ ถ้าบุรุษพึงมาด้วยหวังว่า จักเอาไม้นั้นมาสีไฟให้ เกิด จักทำไฟให้ปรากฏ ข้อนั้นย่อมเป็นไปได้ เพราะไม้แห้งนั้น และตั้งอยู่บนบกใกล้น้ำ^{๑๔๒}

เมื่ออุปมาทั้ง ๓ ข้อเกิดขึ้นแล้ว ต่อมาพระโพธิสัตว์ก็ได้เกิดความคิดที่จะบำเพ็ญเพียร ทุกรกิริยา เพื่อแสวงหาแนวทางตรัสรู้

พระสาวกทั้งหลายได้กล่าวไว้ในอเจลกสูตร^{๑๔๓} ถึงการบำเพ็ญทุกกิริยาเป็นการ กระทำที่บุคคลทำได้ยาก ที่พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญเช่น ทรงกดพระทนต์ (ฟัน) ด้วยพระทนต์ กด พระตาตุ (เขี้ยว) ด้วยพระชิวหา (ลิ้น) กลั้นลมหายใจเข้าออก และเริ่มลดการเสวยกระยาหารทีละ น้อยจนไม่เสวยเลย พระองค์ทำอยู่อย่างนั้น จนพระวรกายชুবวมเห็นซี่โครงทั่วพระสรีระอย่าง ชัดเจน จนพระโลมา (ขน) หลุดออกจากขุมขนหมด การกระทำอย่างนี้เป็นที่ประทับใจต่อนักบวช ปัญจวัคคีย์อย่างมากเพราะพวกเขาคิดว่านี่คือทางแห่งการบรรลุธรรมการประพฤติอิตถกิลมถานุโยค นั้น เป็นการประพฤติอันไร้ผล และเป็นการแสดงความมุ่งมั่นในการแสวงหาแนวทางแห่งการตรัส รู้ของพระพุทธองค์ ซึ่งพระสูตรที่ได้แสดงถึงการประพฤติวัตร ๔ ประการ คือ ตปัสสีวัตร ลูขวัตร เชฎจวัตร และปริวิตวัตร โดยได้ตรัสว่า พระองค์ประพฤติกิเลสทุกประการแล้วอย่าง ยิ่งไม่มีใครที่ทำได้ยิ่งกว่านี้ และทรงเป็นพยานได้ด้วยพระองค์เองว่า ไม่ใช่แนวทางพันทุกข์ ไม่ใช่ แนวทางแห่งพระนิพพานอย่างแน่นอน ซึ่งจะได้แสดงวัตรทั้ง ๔ ประการนั้น ดังนี้

ตปัสสีวัตร ในตปัสสีวัตรนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงว่า พระองค์ได้เป็นผู้บำเพ็ญ ตบะคือพระองค์เคยเป็นอเจลกคนเปลือย ไร้มรรยาท เลียมมือ เขาเชิญให้มารับภิกษาก็ไม่มา เขาเชิญให้หยุดก็ไม่หยุด ไม่ยินดีภิกษาที่เขานำมาให้ ไม่ยินดีภิกษาที่เขาทำเฉพาะ ไม่ยินดีภิกษาที่เขา ไม่รับภิกษาปากหม้อข้าว ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมธรณีประตูให้ ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อม ท่อนไม้ให้ ไม่รับภิกษาที่บุคคลยื่นคร่อมสากให้ ไม่รับภิกษาของคนสองคนผู้กำลังบริโภคนอยู่ ไม่ รับภิกษาของหญิงมีครรภ์ ไม่รับภิกษาที่นัดแนะกันไว้ทำ ไม่รับภิกษาในที่ซึ่งสุนัขได้รับเลี้ยงดู ไม่ รับภิกษาในที่มิมีแมลงวันไต่ตอมเป็นกลุ่มๆ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยา ดอง ทรงรับภิกษาที่เรือนหลังเดียว เขียวยาอัทธภาพด้วยข้าวคำเดียวบ้าง รับภิกษาที่เรือนสองหลัง เขียวยาอัทธภาพด้วยข้าว ๒ คำบ้าง ฯลฯ รับภิกษาที่เรือน ๓ หลัง เขียวยาอัทธภาพด้วยข้าว ๓ คำบ้าง ทรงเขียวยาอัทธภาพด้วยภิกษาในถาดน้อยใบเดียวบ้าง ๒ ใบบ้าง ฯลฯ กินอาหารที่เก็บค้างไว้วันหนึ่ง

^{๑๔๒} ม.ม.อ.(ไทย) ๑๓/๗๔๑-๗๔๒.

^{๑๔๓} ที.สี.(ไทย) ๘/๒๖๘/๒๒๘.

บ้าง ๒ วันบ้าง ฯลฯ ประกอบด้วยความชวนชววยในการบริโภคภัตตาหารที่เวียนมาตั้งถึงเดือน
เช่นนี้บ้าง

พระองค์ทรงมีฝักทองเป็นภักษาบ้าง มีข้าวฟ่างเป็นภักษาบ้าง มีลูกเดือยเป็นภักษาบ้าง
มีกากข้าวเป็นภักษาบ้าง มียางเป็นภักษาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักษาบ้าง มีรำเป็นภักษาบ้าง มีข้าวตัง
เป็นภักษาบ้าง มีกำยานเป็นภักษาบ้าง มีหญ้าเป็นภักษาบ้าง มีโคมัยเป็นภักษาบ้าง มีเหง้าและ
ผลไม้ในป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นเหยี่ยวาอัถภาพ

พระองค์ทรงฝ่าป่านบ้าง ฝ่าแกมกันบ้าง ฝ่าห่อศพบ้าง ฝ่าบังสุกุลบ้าง ฝ่าเปลือกไม้บ้าง
หนังสือบ้าง หนังสือทั้งเล่มบ้าง ฝ่าคากรองบ้าง ฝ่าเปลือกไม้กรองบ้าง ฝ่ากัมพลทำด้วยम्मมนุษย์
บ้าง ฝ่ากำพลทำด้วยหนังสัตว์บ้าง ฝ่าทำด้วยปีกนกเค้าบ้าง เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือ
ประกอบความชวนชววยในการถอนผมและหนวดบ้าง เป็นผู้ถือยื่น คือห้ามอาสนะบ้าง เป็นผู้
กระโหย่ง คือประกอบความเพียรในการกระโหย่ง (เดินกระโหย่งเหยียบพื้นไม้เต็มเท้า) บ้างเป็นผู้
นอนบนหนาม คือสำเร็จการนอนบนหนามบ้าง เป็นผู้ประกอบความชวนชววยในการย่างและบ่ม
กาย หลายรูปแบบอยู่ดังนี้เป็นการบำเพ็ญตปัสสวัตร์ของพระพุทธองค์^{๑๔๔}

ลู่วัตร ในลู่วัตรนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงว่า พระองค์ประพตติเศร้าหมองมถทิน
คือละอองธุลีตั้งสมในกายของพระองค์ นับหลายปี จนเป็นสะเก็ด เปรียบเหมือนตอตะโก มี
ละอองธุลี ตั้งสมนับหลายปี จนเกิดเป็นสะเก็ด ฉะนั้น พระองค์ไม่คิดที่จะลูบคลำปัดละอองธุลี
ด้วยฝ่ามือ ไม่คิดว่า คนเหล่านี้จะพึงลูบคลำปัดละอองธุลี(ให้พระองค์) นี้เป็นวัตรในความ
ประพตติเศร้าหมองของพระพุทธองค์^{๑๔๕}

เชคุฉฉวัตร ในเชคุฉฉวัตรนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงการประพตติเศร้าหมองของ
พระองค์ว่า พระองค์ทรงประพตติเกลียดบาป ทรงมีสติก้าวไปข้างหน้า มีสติถอยกลับ ความเอ็นดู
ของพระองค์ปรากฏเฉพาะจนกระทั่งในหยดน้ำว่า อย่าได้ล้างผลาญสัตว์เล็กๆ ที่อยู่ในที่อันไม่
สม่าเสมอนี้เป็นวัตรในความประพตติเกลียดบาปของพระพุทธองค์^{๑๔๖}

ปวิวัตตวัตร ในปวิวัตตวัตรนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงการประพตติเป็นผู้สังข์ของ
พระองค์ว่า พระองค์ทรงเข้าอาศัยชายป่าแห่งหนึ่งอยู่ ในกาลที่พระองค์ได้พบคนเลี้ยงโค หรือคน
ปลูสัตว์ หรือคนหาหญ้า หรือคนหาฟืน หรือคนที่เขวหาผลไม้เป็นต้นในป่า พระองค์ก็จะเดิน

^{๑๔๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๖๒.

^{๑๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๕๕.

^{๑๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๕๕.

หนีจากป่าไปสู่ป่า จากชฎไปสู่ชฎ จากที่ลุ่มไปสู่ที่ลุ่ม จากที่ดอนไปสู่ที่ดอน เพราะพระองค์คิดว่า คนเหล่านั้น อย่าได้เห็นพระองค์ และพระองค์ก็อย่าได้เห็นคน เหล่านั้น เปรียบเหมือนเนื้อที่เกิด ในป่าเห็นมนุษย์ทั้งหลายแล้วก็วิ่งหนีจากป่าไปสู่ป่า จากชฎไปสู่ชฎ จากที่ลุ่มไปสู่ที่ลุ่ม จากที่ดอน ไปสู่ที่ดอนนั้น นั่นเป็นวัตรในความประพฤตีสักของพระพุทธองค์^{๑๔๗}

นอกจากวัตร ๔ ประการดั่งนั้นแล้ว พระองค์ยังได้ตรัสถึงการประพฤตวัตรอย่างอื่นอีก ว่า พระองค์คลานเข้าไปในคอกที่ฝูงโคออกไปแล้วไม่มีคนเลี้ยงโคอยู่แล้ว กินมูลโคของลูกโคตัว อ่อนที่ยังค่อมม กินปัสสาวะ อุจจาระของตนนั่นเอง ตลอดเวลา ที่ปัสสาวะและอุจจาระยังไม่หมด นี้เป็น โภชนามหาวิภวของพระองค์

จากข้อความข้างต้นสรุปได้ว่าก่อนที่พระโพธิสัตว์สิทธัตถะจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ปฏิบัติหลายวิธี ปรากฏตามที่พระองค์เล่าไว้ หลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้ทรง ปฏิบัติแบบทรมาณตน เรียกทวาริกิริยา ตามเรื่องที่ทราบกันอันปรากฏในหนังสือพุทธประวัติ และ ยังมีนอกจากที่กล่าวในหนังสือพุทธประวัติอีก ดังที่พระองค์ทรงเล่าให้พระสารีบุตรฟัง พอสรุปได้ ว่า พระองค์เคยถือการประพฤตเปลือยกาย มีความเป็นอยู่แสวงหาอาหารเลี้ยงชีพแบบพวคนิครนถ์ เมื่อละการเปลือยกายก็นุ่งห่มแบบนักบวชประเภทต่างๆ^{๑๔๘} เคยถือประพฤตเฝ้าหมอง ปล่อยให้ รุฬิมักหมมในกายเป็นปี^{๑๔๙} เคยถือประพฤตริงเกียจ คือเวลาก้าวไปลอยกลับก็กลัวว่าจะเบียดเบียน สัตว์แบบพวคนิครนถ์^{๑๕๐} เคยประพฤตีสัก เมื่อคราวที่พักอาศัยชายป่า พบผู้คนที่หลบหนีไปที่อื่น จุดสัตว์ป่าที่พบมนุษย์แล้วพากันหลบหนี เสวยมูลโค เสวยอุจจาระปัสสาวะของพระองค์เอง^{๑๕๑} เคย ถือการอยู่ในป่าช้าที่น่ากลัว สถานที่ที่คนยังมีกิเลสเข้าไปแล้วขนพองสยองเกล้า ทรงอยู่กลางแจ้ง ตลอดทั้งคืนในคืนที่หนาวเหน็บ ทรงอยู่กลางแจ้ง เวลากลางวันในฤดูร้อนจัด^{๑๕๒} ทรงทดลองอด อาหารตามลัทธิที่ถือว่า จะบริสุทธได้ด้วยการอดอาหาร^{๑๕๓}

ดั่งนั้นจากข้อความที่พระองค์ทรงเล่านี้ แสดงว่าพระองค์ได้ผ่านการปฏิบัติแบบ อัตถิกลมณานุโยคมาทุกอย่างจนทรงเห็นว่าเป็นข้อปฏิบัติที่สุดโต่งไม่สามารถทำให้ตรัสรู้ได้

^{๑๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๖๐.

^{๑๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๕/๑๕๘-๑๕๙.

^{๑๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๕๙.

^{๑๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๕๙.

^{๑๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๖/๑๖๐.

^{๑๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๗/๑๖๐-๑๖๑.

^{๑๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๙/๑๖๒.

๒.๓.๒ โภธิมณฑลกับเหตุการณ์หลังการตรัสรู้

นอกจากหลักฐานการตรัสรู้ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาแล้ว ผู้วิจัยได้ทำการสืบค้นในคัมภีร์อรรถกถาและในคัมภีร์ชินมหานิทานซึ่งได้แสดงพุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขไว้อย่างได้รรรสรว่า

สัปดาห์ที่ ๑ หลังจากการตรัสรู้ พระพุทธองค์ยังคงประทับนั่งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ตลอด ๗ วัน ระหว่างนั้นทรงตรัสว่า “นี่คือต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ซึ่งเราได้ชนะมารแห่งกิเลสและมารเทพบุตร ที่นี้เราได้เห็นผลแห่งคำอธิษฐานที่เราได้ตั้งจิตในกัปก่อนหน้าจำนวนนับไม่ถ้วน”

ทันใดนั้นเทวดาและพรหมนับพันต่างก็มาชุมนุมกันบนท้องฟ้า บนท้องฟ้าและต้นพระศรีมหาโพธิ์ถูกตกแต่งด้วยฉัตรและธงจำนวนมาก สัตว์โลกและสัตว์ลักษณะมงคลทั้งมวลหันหน้าไปสู่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทันใดนั้นได้เกิดรัศมีแผ่ออกมาจากพระพุทธองค์ทำให้ไฟนรกอันร้อนแรงดับลง และทำให้สัตว์โลกในพุทธเกษตรหลุดพ้น ในคัมภีร์ชินมหานิทานว่าด้วยปฐมสัตตกถา^{๑๕๔} ได้กล่าวไว้ว่า ขณะนั้นธงแห่งชัยชนะซึ่งมีความสูงไปถึงพรหมโลกถูกยกขึ้นในทุกทิศของหมื่นจักรวาล พันธุ์ไม้ทั้งหลายผลิดอกบานในหมื่นจักรวาลเต็มไปด้วยดอกไม้และกลิ่นรูปหอม แผ่นดินซึ่งโดยปกติแล้วสามารถรองรับเขาพระสุเมรุและมหาสมุทรกลับไม่สามารถรองรับคุณอันหนักได้ แผ่นดินจึงสั่นไหว สัตว์โลกที่เป็นศัตรูกัน เช่น ครุฑกับนาค สิงห์กับกวาง แมวและหนู กลายเป็นมิตรกัน เทวดาและอสูรทั้งมวลต่างประโลมดนตรีทิพย์ ผู้ป่วยและผู้พิการที่ป่วยหายจากโรคร้ายและเกิดแสงสว่างในขุมนรกอันมืด

ขณะนั้นเองพญามารผู้กำลังเศร้าโศกจากการพ่ายแพ้ ได้นั่งลงกับพื้น ชิดพื้นด้วยไม้ และกล่าวว่าพระศากยสิงห์ได้ชนะเขาเสียแล้ว

สัปดาห์ที่ ๒ พระพุทธองค์ประทับยืนและหันพระพักตร์ไปทางต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงจ้องต้นพระศรีมหาโพธิ์และตรัสว่า “ที่นี่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เราได้ทำให้การเกิดและการตายอันนับไม่ถ้วนนั้นจบสิ้นลง เราได้ชนะมารแห่งกิเลส มารแห่งความตาย มารแห่งขันธ และมารเทพบุตร ที่นี้เราเห็นผลแห่งคำอธิษฐานที่เราได้ตั้งจิตในกัปก่อนหน้าจำนวนนับไม่ถ้วนและที่นี้เราได้รับชัยชนะอันสูงสุดในโลก

^{๑๕๔} กรมศิลปากร, ชินมหานิทาน เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), หน้า ๕๘-๑๑๔.

ทรงยับยั้งอยู่ด้วยการเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน วันที่ ๘ ทรงออกจากสมาบัติ ทรงทราบความสงสัยของเทวดาทั้งหลาย ทรงเหาะไปในอากาศเพื่อกำจัดความสงสัยของเทวดาเหล่านั้น ครั้นทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์กำจัดความสงสัยของเทวดาเหล่านั้นแล้ว ประทับยืน ณ เบื้องทิศอุดร เชื้องทิศบูรพาจากบัลลังก์ไปเล็กน้อย ทรงจ้องดูบัลลังก์และต้นโพธิ์ สถานที่ที่บรรลุผลแห่งพระบารมีทั้งหลายที่ทรงบำเพ็ญมาถึงสี่สงฆ์ขยแสนกัปด้วยดวงพระเนตรที่ไม่กระพริบว่า “เราแทบตลอดศัพพัญญุตญาณเหนือบัลลังก์นี้” ทรงยับยั้งอยู่ ๗ วัน จึงชื่อว่า อนิมิสเจติย์^{๕๕}

สัปดาห์ที่ ๓ พระพุทธองค์ทรงเสวยวิมุตติสุขด้วยการเดินจงกรม ขณะนั้นพญามารซึ่งกำลังนั่งบนพื้นไม้ไกลจากพระพุทธองค์มากนัก ได้ใช้ไม้ขีดลงบนพื้นและรำพึงว่า “พระโคตมะได้ออกไปจากอำนาจของเราแล้ว”

ตันตรี รากา และอรติ ธิดามาร ๓ นางได้เข้าเฝ้าบิดา หลังจากที่ถูกสาหัสแล้วนางจึงเข้าไปหาพระพุทธเจ้า เดินไปและกลับตามพระพุทธองค์ เนื่องจากธิดามารคิดว่าปกติแล้ว บุรุษย่อมมีความปรารถนาต่างกัน ธิดามารจึงกลายร่างเป็นผู้หญิงในวัยต่างๆกัน ครั้งแรกแปลงเป็นเด็กหญิงอายุ ๑๕ ต่อมาแปลงเป็นผู้หญิงพร้อมด้วยบุตร ๑ คน และ ๒ คน ผู้หญิงในวัยกลางคน และหญิงแก่ตามลำดับ อย่างไรก็ตามพระพุทธรองค์ไม่ได้ใส่ใจพระทัย ธิดามารจึงถามคำถามบางประการแล้วกลับไปหาบิดาของตน

ในที่สุดพญามารได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และกล่าวโคลกบทหนึ่งว่า “แม่ตันตรีอรติ และรากา ได้เข้ามาช่วยวณพระองค์ แต่พระองค์ก็กวาดพวกนางออกไปประดุจลมที่พัดปุยฝ้าย ฉะนั้น” เมื่อกล่าวแล้วพญามารที่เสวราโศกก็หายไปจากทางเดินจงกรมนั้น

ต่อจากนั้น เสด็จจงกรม ณ รัตนจงกรม ต่อจากทิสบูรพาและทิสปัสจิมระหว่างบัลลังก์และสถานที่ประทับยืน ทรงยับยั้งอยู่ ๗ วัน สถานที่นั้น จึงชื่อว่า รัตนจงกรมเจติย์^{๕๖}

ต่อจากนั้น เทวดาทั้งหลายช่วยกันเนรมิตเรือนแก้วถวายในส่วนทิสปัสจิม ก็ประทับนั่งขัดสมาธิ ณ ที่นั้น ทรงพิจารณาเห็นพระอภิธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งคัมภีร์สมันตปิฎฐานที่มีนัยไม่มีที่สุด ณ ที่นั้น ทรงยับยั้งอยู่ ๗ วัน สถานที่นั้น จึงชื่อว่า รัตนจรเจติย์^{๕๗} พระพุทธเจ้าทรงยับยั้งอยู่ โกลัๆ ต้นโพธิ์ ๔ สัปดาห์อย่างนี้แล้ว ในสัปดาห์ที่ ๕ จึงออกจากโคนต้นโพธิ์ เสด็จเข้า

^{๕๕} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓ / ๒๖.

^{๕๖} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓ / ๒๖.

^{๕๗} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓ / ๒๖.

ไปยังต้นอชปาลนิโครธ แม้ในทีนั้นก็ทรงเฟ้นธรรม และเสวยวิมุตติสุข ทรงยับยั้งอยู่ ณ อชปาลนิโครธ ๗ วัน

อีกสัปดาห์หนึ่ง ประทับนั่งอยู่อย่างนั้น ณ ต้นมุจลินท์ (ต้นจิก) พระผู้มีพระภาคเจ้าพอประทับนั่งในที่นั้นเท่านั้น มหาเมฆซึ่งมิใช่ฤดูกาลก็เกิดขึ้นเต็มทั่วห้องจักรวาล เมื่อมหาเมฆเกิดขึ้นแล้ว พญานาคชื่อมุจลินท์ก็คิดว่า “เมื่อพระศาสดาพอเสด็จเข้าสู่ที่อยู่ของเรา มหาเมฆนี้ก็เกิดขึ้น ควรมีอาคารที่ประทับอยู่สำหรับพระศาสดานั้น” พญานาคนั้นแม้จะสามารถเนรมิตวิมานทิพย์ได้เหมือนวิมานเทพอันสำเร็จด้วยรัตนะ ๗ ประการแต่ก็คิดว่า “เมื่อเราสร้างวิมานอย่างนี้ จักไม่มีผลมากแก่เรา จักรাজักชวนขวยถวายตนเองเพื่อพระทศพล” จึงทำอัญญาให้ใหญ่ยิ่งล้อมพระศาสดาไว้ด้วยขนาด ๗ ชั้น แต่พังพานไว้ข้างบน ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ บัลลังก์มีค้ำยี่ง ที่สำเร็จด้วยรัตนะ ๗ ประการ เพดานมีพวงดอกไม้หอมต่างชนิดห้อยอยู่เบื้องบน อบอวลด้วยกลิ่นต่างชนิด ในโอกาสใหญ่ภายในชนดล้อม เหมือนประทับอยู่ในพระคันธกุฎี พระผู้มีพระภาคทรงยับยั้งอยู่ที่ต้นมุจลินท์นั้นตลอด ๗ วันอย่างนี้ ต่อจากนั้น ก็ประทับนั่ง ณ ราชายตนะ (ต้นเกด) อีก ๗ วัน เสวยวิมุตติสุขอยู่ในที่นั้นนั่นแล ด้วยอาการดังกล่าวมานี้ ก็ครบ ๗ สัปดาห์บริบูรณ์ ในระหว่างนี้ พระผู้มีพระภาคทรงยับยั้งอยู่ด้วยสุขในฉานและสุขในผล

ครั้นล่วงไป ๗ สัปดาห์ พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ใต้ต้นกัมภีริกา ในขณะนั้น พระพุทธองค์ไม่ได้เสวยสิ่งใดตลอด ๔๕ วัน ในช่วงนั้นเองพ่อค้าสองคนชื่อตปุสสะและภัลลิกะนำ เภวียน ๕๐๐ เถ่ม มาจากเมืองอุกกละ โดยในขบวนของเขามีโคมงคล ๒ ตัว ชื่อว่าสุชาตะ กับ กิรติคะ^{๕๔} โคทั้งสองมีพลังพิเศษคือ ถ้าข้างหน้าจะเกิดภัยอันตราย โคทั้งสองจะไม่เดินไปทางนั้น เมื่อเดินผ่านเข้าไปใกล้ที่ประทับของพระพุทธเจ้า โคทั้งสองกลับหยุดเนื่องจากพลังอำนาจของ เทวดาผู้เคยเป็นญาติกับสองพ่อค้าในอดีตชาติ ขณะที่ทั้งสองกำลังตกใจกลัวเทวดาองค์นั้นก็ได้ปรากฏกายต่อหน้าพ่อค้าและเชิญชวนให้ถวายอาหารแด่พระพุทธเจ้า เทวดากล่าวว่า “พระพุทธองค์ไม่ได้เสวยสิ่งใดมากกว่า ๔๕ วัน โปรดถวายอาหารแด่พระองค์และพวกท่านจะได้บุญอันหาประมาณมิได้” พ่อค้าทั้งสองจึงได้เข้าเฝ้า เมื่อพ่อค้าทั้งสองได้เข้าเฝ้าต่างตะลึงกับความสง่างามของพระพุทธองค์ที่ประกอบไปด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ และอนุพยัญชนะ ๘๐ และถวายอาหารที่ประกอบจากน้ำผึ้งและนม เรียกว่ามธุปนิชกา^{๕๕} แต่พระพุทธเจ้าแต่พระพุทธองค์ทรงค้ำนึ่งว่า พระองค์ไม่ควรรับอาหารใดๆ โดยปราศจากบาตร เมื่อจตุโลกบาลทราบถึงพุทธปริวิตกนี้จึงเข้าเฝ้า

^{๕๔} เรื่องโคมงคล อ้างในคัมภีร์มหาวัสสุและลลิตวิสตระ.

^{๕๕} มธุปนิชกา อาหารที่พระพุทธองค์ทรงรับจากพ่อค้าทั้งสองอ้างในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา และนิทานกาลา.

และถวายบาตรที่ทำจากทองคำ ๔ ใบ อย่างไรก็ตามเนื่องจากทองคำเป็นสิ่งมีค่าไม่สมควรที่จะเป็นของใช้ของนักบวช พระพุทธองค์จึงทรงปฏิเสธ แม้ท้าวจตุโลกบาลจะถวายบาตรที่ทำจากสิ่งของมีค่าอื่นๆ เช่น บาตรเงิน บาตรไข่มุก บาตรแก้วผลึกบาตรปะการังขาว บาตรทับทิม แต่พระพุทธองค์ก็มีทรงรับเลย สุดท้ายท้าวจตุโลกบาลได้ถวายบาตรศิลา ๔ ใบ พระองค์จึงทรงรับและรวมบาตรทั้งสี่ให้กลายเป็นหนึ่งใบ พระผู้มีพระภาคเจ้าในครั้งนั้นก็เกิดพระดำริว่า “จะบ้วนพระโอษฐ์” ท้าวสักกะจอมทวยเทพก็นำผลสมอที่เป็นยาถวาย ครั้งนั้น ท้าวสักกะได้ถวายไม้สีฟันชื่อนาคลดา และน้ำบ้วนพระโอษฐ์ต่อพระองค์ ต่อแต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเคี้ยวไม้สีฟัน ทรงบ้วนพระโอษฐ์ด้วยน้ำในสระอนาคาค ประทับนั่ง ณ โคนต้นราชายตนะทรงรับข้าวสัตตุงและสัตตูก้อนของพานิชชื่อตปุตสะและภัลลิกะ (ด้วยบาตรนั้น) เสวยเสร็จแล้ว^{๖๖๐} พระพุทธองค์ทรงอำนวยการแก่พ่อค้าทั้งสองโดยอ้างถึงอำนาจของจตุโลกบาล คือ ฤทธราชกุมาร วิรูปากษะ และ กุเวร พระยม และพระวารุณ รวมถึงสิ่งที่เป็นมงคลทั้งมวล เช่น กลุ่มดาว ๒๘ กลุ่มและสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งมวล ให้เป็นผู้ปกป้องรักษาพ่อค้าทั้งสอง ทั้งสองได้ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะถึงพระพุทธและพระธรรมเป็นที่พึ่ง จากนั้นได้ทูลขอของบางสิ่งเพื่อการบูชาในภายหลัง พระพุทธองค์จึงประทานพระเกศา (ผม) และพระนขา (เล็บ) ทั้งสองนำกลับไปบ้านเกิดแล้วประดิษฐานไว้ในเจดีย์เป็นที่สักการบูชาต่อมา

เมื่อพระพุทธองค์เริ่มเสวยอาหาร ทันใดนั้นได้เกิดอาการประชวรพระนาภีขึ้น พญามารจึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์และทูลเชิญให้เสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่พระองค์ปฏิเสธและตรัสว่าตราบไคที่พุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ยังไม่สมบูรณ์ พระองค์จะยังไม่ทรงปรินิพพาน

ท้าวสักกะ กษัตริย์แห่งเทวดาได้ไปยังต้นหว่าใหญ่อันเป็นต้นไม้ประจำชมพูทวีป ใกล้ต้นหว่าใหญ่นั้นมีดินหริตถิ (ดินสมอ) ดินหนึ่ง ท้าวสักกะได้นำผลสมอมาลถวายเพื่อบรรเทาอาการประชวรพระนาภีของพระพุทธเจ้า

พระองค์เสด็จกลับไปยังต้นอชปาลนิโครธอีกครั้ง ลำดับนั้น พระองค์พอประทับนั่ง ณ ที่นั้นเท่านั้น ทรงพิจารณาทบทวนถึงภาวะแห่งธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุเป็นธรรมลุ่มลึก ก็ทรงเกิดปริวิตกที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงประพฤตินมา ซึ่งถึงอาการคือความที่มี

^{๖๖๐} บุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓ / ๒๘.

พระพุทธประสงค์จะไม่ทรงแสดงธรรมโปรดผู้อื่นว่า “ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ลึกซึ้ง เห็นยาก ฐิตตามได้ยาก สงบ ประณีต ตรีกาคาคิดเอาไม่ได้ละเอียด เป็นธรรม ที่ผู้เป็นบัณฑิตพึงรู้”^{๖๑}

ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมล่วงรู้ถึงจิตปริวิตกของพระทศพลด้วยใจตนแล้ว ก็เปล่งวาจาว่า “เห็นทีโลกจะพินาศละสิหนอ เห็นทีโลกจะพินาศละสิหนอ” อันหมู่พรหมในหมื่นจักรวาลแวดล้อมแล้ว อันท้าวสักกะ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ท้าวนิมมิต ท้าวปรนิมมิตวสวัตตี ติดตามเสด็จมา ปรากฏอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท้าวสหัมบดีพรหมนั้นทรงเนรมิตผืนแผ่นดิน เพื่อเป็นที่ประทับยืนของพระองค์เอง จึงทรงคุกขานมณฑล (หัวเข่า) เบื้องขวาลงที่แผ่นดิน ทรงทำอัญชลีที่รุ่งเรื่องด้วยนิ้วทั้งสิบ เสมือนบัวตูมเกิดในน้ำ ไร่ลมทินไม่วิกलขึ้นเหนือเศียร ทูลวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงธรรม โดยนัยมิใช่น้อยเป็นต้นอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรม ขอพระสुकตเจ้าจงแสดงธรรมโปรดเถิด หมุ่สัตว์ผู้มีฤทธิ์ในดวงตาน้อยยังมีอยู่ เพราะไม่ได้สดับธรรม ก็ยอมเสื่อมเสียประโยชน์ไปเปล่าหมู่สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรมคงจักมีแน่แท้”

พระองค์เกิดความท้อพระทัยจึงดำริที่จะไม่แสดงธรรม เพราะเห็นว่าคำสอนของพระองค์ทวนกระแสของโลก ท้าวสหัมบดีพรหมทราบความปริวิตกของพระองค์จึงได้มาอาราธนาให้โปรดเวไนยสัตว์ พระองค์พิจารณาแล้วเห็นว่าเวไนยสัตว์พอที่จะโปรดได้ยังมีอยู่ เปรียบเหมือนดอกบัว ๓ ชนิด คือ^{๖๒} ใต้น้ำ เสมอน้ำ และโผล่พ้นน้ำ จึงรับคำอาราธนาของพระพรหม ต่อมาพญามารได้โอกาสจึงอาราธนาให้เสด็จปรินิพพาน แต่หาได้ทรงรับไม่ เพราะพระศาสนาของพระองค์ยังไม่ตั้งมั่นในโลก^{๖๓}

สรุปได้ว่าการตรัสรู้ เป็นพุทธประวัติที่สำคัญที่สุด เนื่องจากการตรัสรู้ได้ทำให้เจ้าชายสิทธัตถะผู้เป็นบุคคลธรรมดากลายเป็นพระพุทธเจ้าผู้อยู่เหนือโลก ด้วยเหตุที่การเสวยวิมุตติสุขเป็น

^{๖๑} บุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๓๓ / ๒๘.

^{๖๒} เรื่องการเปรียบเทียบบุคคลกับดอกบัวนี้ ในพระไตรปิฎก กล่าวถึงบุคคลเปรียบเหมือนดอกบัว ๓ เหล่า คือดอกบัวจมอยู่ใต้น้ำ เสมอน้ำ และพ้นน้ำ แต่รรถกถาเพิ่มเป็น เหล่าในภายหลัง โดยเปรียบกับบุคคล ๔ ประเภท คือ ๑. อุชฌฏิตัญญู แปลว่า ผู้อาจรู้ได้โดยจับปล้น เปรียบเหมือนบัวพ้นน้ำเมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็บาน ๒. วิปจิตัญญู แปลว่า ผู้อาจรู้ธรรมได้ต่อเมื่อทำนอธิบายความซอ้นั้น เปรียบเหมือนบัวเสมอน้ำรอบานในวันรุ่งขึ้น ๓. เนยยะ แปลว่า ผู้พอแนะนำได้ เปรียบเหมือนบัวที่จมน้ำ รอวันบานในวันที่ ๓ และ ๔. ปทปรมะ แปลว่า ผู้มีบทเป็นอย่างยิ่ง เปรียบเหมือนบัวเพิ่งเกิด ไม่มีโอกาสบาน เป็นอาหารของปลาและเต่า ; ม.ม.อ. (ไทย) ๑๒ / ๓๒๘.

^{๖๓} พระมหาควาสุยาม วชิรปัญโญ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : หจก เมื่อดทรายพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๐-๔๑.

ช่วงเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกันที่ภายหลังการตรัสรู้ การเสวยวิมุตติสุขจึงถูกกำหนดโดยผู้แต่งคัมภีร์ให้เป็นช่วงเวลา que แสดงความเป็น “โลกุตตระ” ของพระพุทธเจ้า เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระองค์ไม่ใช่คนธรรมดาอีกต่อไป ด้วยเหตุการณ์นี้การเสวยวิมุตติสุขของพระพุทธเจ้านั้นจึงเต็มไปด้วยปาฏิหาริย์อันน่าอัศจรรย์ยิ่ง

๒.๓.๓ โภชญาณสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่โพธิมณฑล

การที่พระโพธิสัตว์วิเศษจะตั้งความปรารถนาที่จะตรัสรู้พระโพชฌังคเพื่อเป็นพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ต้องมีธรรมที่รวมอยู่ในตน ๘ ประการ เริ่มตั้งแต่พระชาติที่เป็นสุเมธดาบส อันธรรมทั้ง ๘ ประการนั้นคือ

๑. ท่านเกิดเป็นมนุษย์
๒. เป็นบุรุษ
๓. มีอุปนิสัยที่สามารถบรรลุนิพพาน
๔. ได้พบพระพุทธเจ้า
๕. เป็นนักบวช
๖. ได้สมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕
๗. สละชีวิตเพื่อพระพุทธเจ้า
๘. มีฉันทะ พอใจจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๑๖๔}

เฉพาะฉันทะท่านต้องมื่ออย่างแรงกล้าที่จำบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ถึงขนาดว่า ถ้าท่านต้องตกนรกเป็นเวลาถึง ๔ อสงไขย ๑๐๐,๐๐๐ กัป หรือต่อให้ท่านต้องเดินลุยถ่านเพลิงที่มีเปลวไฟลุกโชนช่วงเต็มทั้งจักรวาล หรือต่อให้ท่านเดินลุยหอกหลาวที่ปักไว้เต็มจักรวาล หรือต่อให้ท่านต้องเดินเหยียบหนามไฟที่ขึ้นเต็มทั้งจักรวาล จึงจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ท่านก็ยินดีที่จะทำอย่างนั้น ขอให้ได้ตรัสรู้พระโพชฌังคเป็นพระพุทธเจ้า^{๑๖๕}

พระสาวกทั้งหลายได้กล่าว โภชญาณ ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้คือ อริยสัจ^{๑๖๖}

^{๑๖๔} บุ.พุทธ.(บาลี) ๓๓/๕๕/๔๕๔, บุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๕๕๕๗๔-๕๗๕.

^{๑๖๕} บุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๒๒-๒๓, บุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๑๕-๒๐, บุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๑๓๕/๑๔๐.

^{๑๖๖} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๕/๑๗.

ในคัมภีร์อรรถกถาพระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายคำว่า โภชัญญาน ว่าได้แก่ อรหัตตมรรคญาณ หรือสัพพัญญุตญาณ^{๖๖๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวไว้ใน จาริกบุญ-จาริกธรรมว่า โภชัญญานที่พระพุทธองค์ ทรงตรัสรู้คือ ความจริงแห่งกฎธรรมชาติ ที่ครอบคลุมทั้งเรื่องนามธรรมและรูปธรรม เป็นความจริงที่มีความสมบูรณ์ในตัว ไม่ใช่เป็นความจริงเฉพาะด้าน^{๖๖๘}

พระอรรถกถาจารย์ได้เล่าถึงโภชัญญานที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ไว้ในช่วงยามแรก คือ ปฐมยาม พระองค์ได้บรรลุรูปเพนิวาसानุสสติญาณ อันเป็นญาณที่ทำให้ระลึกชาติอดีตตั้งแต่หนหลังได้ ในยามที่ ๒ คือ มัชฌิมยาม ทรงบรรลุ จุตูปปาตญาณ ญาณที่หยั่งรู้การเกิดดับของสรรพสัตว์ทั้งหมด ยามสุดท้าย คือ ปัจฉิมยาม ก็ทรงหยั่งพระญาณลงในปัจจุสมุปบาท ทรงพิจารณา วิภูฏะและวิวิภูฏะ พระองค์ทรงบรรลุอัสวักขยญาณ อันเป็นญาณที่กำจัดกิเลสทั้งปวงให้หมดสิ้นไป พอรุ่งอรุณอุทัยก็ ทรงบรรลุเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์^{๖๖๙} ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ว่า

เราแสวงหาช่างผู้สร้างเรือน เมื่อไม่พบ ก็ท่องเที่ยวไปสู่สงสารเป็นอเนกชาติ ความเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ แนะช่างผู้สร้างเรือน เราพบเจ้าแล้ว เจ้าจักสร้างเรือนอีกไม่ได้ โกรธเรือนของเจ้าเราหักเสียหายหมดแล้ว ยอดเรือนเราก็รื้อเสียแล้ว จิตของเราเข้าถึงพระนิพพานแล้ว เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นค้นหาทั้งหลายแล้ว^{๖๗๐}

พระสาวกได้กล่าวไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า พระองค์ทรงยืนยันว่า พระองค์เป็นสัมมาสัมพุทธะ คือ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ก็เพราะทรงรู้ทรงเห็นอริยสัจ ๔ ประการนี้ ยังไม่หมดจด ดิตรบาปใด เราก็ยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพชัญญานอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ตราบนั้น เมื่อใดญาณทัสสนะตามความเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ ประการนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้นเราจึงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพชัญญานอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก^{๖๗๑}

^{๖๖๗} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๑๗๕/๑๗๖.

^{๖๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), จาริกบุญ-จาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวายจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗๒.

^{๖๖๙} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓ / ๗๖.

^{๖๗๐} จุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓ / ๗๖.

^{๖๗๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕/๑๗.

จากข้อความนี้ หมายความว่า เจ้าชายสิทธัตถะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เพราะ ตรีสรู้อริยสัจ ๔ พระองค์ได้รับการขนานพระนามว่า พุทฺโธ ก็เพราะตรีสรู้อริยสัจ ๔ อันเป็น คำอธิบายที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอธิบายไว้เป็นนัยหนึ่งใน ๑๕ นัย ดังข้อความว่า

๑. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะตรีสรู้อริยสัจจะทั้งหลายแล้ว
๒. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงทำหมุ่สัตว์ให้ตรีสรู้อริยสัจ
๓. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นพระสัพพัญญู
๔. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นผู้เห็นธรรมทั้งปวง
๕. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะไม่มีคนอื่นแนะนำ
๖. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นผู้เบิกบาน
๗. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นพระจีณาสพ
๘. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นผู้ปราศจากอุปกิเลสโดยสิ้นเชิง
๙. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะปราศจากโมหะโดยสิ้นเชิง
๑๐. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะปราศจากโทสะโดยสิ้นเชิง
๑๑. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะปราศจากโมหะโดยสิ้นเชิง
๑๒. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิง
๑๓. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะเสด็จถึงทางสายเอก
๑๔. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะตรีสรู้อริยสัจธรรมสัมมาสัมโพธิญาณล้ำฟ้าพระองค์เดียว
๑๕. ชื่อว่าพระพุทธเจ้า เพราะทรงเป็นผู้จัดซึ่งความไม่รู้ได้แล้ว เพราะทรงเป็นผู้ได้ เฉพาะซึ่งความรู้^{๑๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายคำว่า โพธิญาณ เพิ่มเติมว่า ญาณคือความตรัสรู้ ญาณคือปัญญาตรัสรู้, มรรคญาณทั้งสี่มีโศคาปัตติมคคญาณ เป็นต้น^{๑๓}

คำว่า ตรีสรู้อริยสัจ หมายถึง รู้แจ้ง คือรู้แจ้งอริยสัจจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค^{๑๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายคำว่า ตรีสรู้อริยสัจอย่างละเอียดในหนังสือ พุทธธรรม โดยอาศัยคำในภาษาบาลี มาแปลเป็นภาษาไทยและเรียงตามลำดับตัวอักษรบาลี ซึ่งง่าย ต่อเข้าใจคำว่า ตรีสรู้อริยสัจ เช่น

^{๑๒} บุ.ม.(ไทย) ๒๕/๑๕๒/๕๕๑-๕๕๒.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๗.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

อภินิหาร	ไม่ดำไม่ขาว (ไม่จำกัดชั้นวรรณะ, ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป)
อชาตะ	ไม่เกิด
อนิทัตสนะ	ไม่เห็นด้วยตา
นิพพุติ	ความดับเจริญเย็นใจ
ปาระ	ฝั่ง, ที่หมายอันปลอดภัย
มุตติ	ความพ้น, หลุดรอด
วิสุทธิ	ความบริสุทธิ์, หอมจืด ^{๑๕}

สรุปได้ว่า โภชิตถุณที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ณ โภชิตถุณชาลนั้น คือความรู้เห็นในอริยสัจ ๔ อันมี ๓ รอบ ๑๒ อากาโรและพระองค์ทรงเกิดญาณทัตสนะว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก พระองค์ทรงบรรลุเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์ ณ โภชิตถุณชาล ในเวลานั้นเองที่ทั้งหมื่นโลกธาตุก็ได้ตื่นสะเทือน เกิดแสงสว่างเจิดจ้าอันหาประมาณมิได้ปรากฏในโลก ล่วงเทวานุภาพทั้งหลาย

จากการวิจัยทำให้ผู้วิจัยพบว่าการแสวงหาโมกขธรรมของพระโพธิสัตว์สิทธัตถะได้สิ้นสุดลงเมื่อทรงค้นพบความจริงอันประเสริฐ ทรงก้าวข้ามจากความเป็นมนุษย์ธรรมดาสู่ความเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้รู้แจ้งโลก เมื่อพระองค์ทรงรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔ ทรงพบว่าสัตว์โลกเป็นไปตามกรรมที่ทำไว้แล้ว เมื่อทำกรรมดีก็ย่อมได้ดี เมื่อทำชั่วก็ย่อมได้ชั่ว พระองค์ทรงค้นพบความเป็นเหตุเป็นผลของสรรพสิ่งคือกฎที่บีบบังคับ ทรงได้พบว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์และสิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะเหตุนี้พระองค์จึงได้ชื่อว่าตรัสรู้เองโดยชอบ พระสัทธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้นั้น เป็นความจริงที่กล่าวได้ว่าไม่มีทางที่จะกลับกลายมาเป็นความไม่จริง คือไม่มีอะไรจะมาทำอันตรายหรือบิดเบือนความจริงนี้ให้กลายเป็นความไม่จริงไปได้ เป็นความจริงที่ไม่ประกอบด้วยกาลเวลา ความจริงที่พระองค์ทรงค้นพบนั้นมีได้จำกัดไว้เฉพาะพระองค์เท่านั้น แต่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติ ตามทางที่พระองค์ทรงชี้แนะไว้ ซึ่งหากปฏิบัติได้ถูกต้อง แม้พระพุทธองค์จะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม การปฏิบัตินั้นก็ย่อมจะให้ผลได้

การตรัสรู้ที่ยิ่งใหญ่แห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าภายใต้ดวงไม้โพธิ์ ณ โภชิตถุณชาล พระองค์ไม่มีครูผู้สอนทางนี้ให้และไม่เคยมีใครรู้มาก่อนทรงกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นโดยไม่มีเชื้อเหลือ ทรงชนะมารทั้งภายนอกและภายใน ทรงเป็นผู้ชนะสูงสุด ทรงเป็นแบบอย่างแห่งความเป็น

^{๑๕}รายละเอียดเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๓๔-๒๓๕.

ผู้ประเสริฐสูงสุดคนแรกของมนุษย์และเทวดา ทรงเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณซึ่งชี้ทางให้ดวงตาของเหล่าสรรพสัตว์ที่มีขอบตา ได้มีดวงตาที่มองเห็นแสงสว่างและชี้ทางไปให้ได้บรรลุธรรมตามแบบอย่างแห่งพระพุทธองค์

๒.๓.๔ โภธิมณฑลในฐานะสถานที่ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงละ

ผู้วิจัยพบว่าเหตุการณ์หลังจากพระโพธิสัตว์ทรงตรัสรู้ภายใต้พระศรีมหาโพธิ์แล้วพระพุทธองค์ทรงมีพุทธจริยาอย่างนี้เสมอ คือไม่ทรงละสถานที่ทั้ง ๔ จนกลายเป็นวงศ์ เป็นแบบแผนประเพณีของพระพุทธเจ้าไปด้วยเช่นกัน

พระอรรถกถาจารย์ได้เล่าไว้ว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ไม่ทรงละสถานที่ ๔ แห่ง ดังนี้คือ

(๑) โภธิบัลลังก์ (บัลลังก์ที่ได้ตื่นพระศรีมหาโพธิ์) พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงละเป็นสถานที่แห่งเดียวกัน

(๒) ไม่ทรงละการประกาศพระธรรมจักร ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

(๓) ไม่ทรงละสถานที่เหยียบพระบาทครั้งแรกใกล้ประตูสังกัสสนคร ครั้งเสด็จลงจากเทวโลก

(๔) ไม่ทรงละสถานที่วางเท้าเพียง ๔ เท้าในพระคันธกุฎี ณ พระวิหารเชตวัน พระวิหารเล็กก็มี ใหญ่ก็มี ทั้งพระวิหารก็ไม่ละ ทั้งพระนครก็ไม่ละ^{๑๖๖}

ที่ว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไม่ทรงละสถานที่ ๔ แห่งนี้ หมายความว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ทั้งที่ตรัสรู้ไปแล้วในอดีต ทั้งที่ตรัสรู้ไปแล้วในอดีต ทั้งที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต ทั้งองค์มาตรัสรู้แล้วพระศาสนาของพระองค์ยังแพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน ทั้งหมดจะประทับนั่งตรัสรู้ ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่พุทธคยา จะแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ณ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน จะเสด็จลงจากเทวโลกแล้ววางพระบาทลง ณ ประตูเมืองสังกัสสนคร เที่ยงที่ประทับอาศัยในพระคันธกุฎีก็จะอยู่ ณ ซากพระคันธกุฎีในพระเชตวัน

^{๑๖๖} พุ.พุทธ.อ.(ไทย) ๗๓/๓๐๓.

๒.๓.๕ โภธิมณฑลในฐานะว่าด้วยธรรมดาของพระพุทธเจ้า

จากเหตุการณ์ที่แสดงถึงความวิริยะ อุตทนเหนือวิสัยคนธรรมดาสามัญจนตลอดถึงความศักดิ์สิทธิ์ อธิษฐาน ปาฏิหาริย์ เพื่อให้เห็นถึงพระบุญญาธิการขององค์พระศาสดาผู้เป็นเลิศสูงสุดในโลก ย่อมเกิดขึ้นจากความศรัทธาที่มีต่อพระผู้มีพระภาคอย่างแท้จริง พุทธศาสนิกชนชาวพุทธย่อมสิ้นความเคลือบแคลงสงสัยในบุญญาภาพแห่งพระองค์ เพราะถือว่าทั้งหมดทั้งมวลนั้นคือ ธรรมดาของพระพุทธเจ้า

คำว่า ธรรมดา หมายถึง อาการหรือความเป็นไปแห่งธรรมชาติ, สามัญ^{๑๗}

พระสังคีติกจารย์ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาว่าด้วยธรรมดาของพระพุทธเจ้าว่า ณ โภธิบัลลังก์นั่นเอง ก่อนที่พระพุทธองค์จะทรงบรรลुพระสัพพัตถธรรม พระโพธิสัตว์ทรงประทับนั่งเหนือสันถัดหน้าบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ ทรงบริกรรมอานาปานัสสติกัมมัฏฐาน ทรงกำจัดกองกำลังของมาร จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงได้คุณมีอสาธาณญาณเป็นอาทิตั้งแต่วิชา ๓ และทรงใช้เวลา ณ โภธิพฤกษ์ ๗ สัปดาห์^{๑๘}

จากข้อความนี้ก็เป็นที่ยืนยันว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ต้องมาประทับตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณภายใต้คางไม้โพธิ ณ มณฑลสะคือแผ่นดิน โภธิมณฑล ที่ตำบลอรุเวลา เสนานิคมนี้เท่านั้น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วความสำคัญของโภธิมณฑลนั้นล้วนเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธเจ้า ทั้งสิ้นทั้งในอดีตและในอนาคต พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ล้วนต้องมาตรัสรู้ที่ภายใต้คางไม้ ณ สะคือแผ่นดิน ณ โภธิมณฑล ชมพูทวีปนี้ และต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ทรงประทับนั่งจนตรัสรู้นั้นก็เป็นไม้คนละชนิดกัน แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว ชื่อก็จะถูกเรียกเป็นพระศรีมหาโพธิ์ทันที นั่นคือไม้ที่เป็นมงคล เป็นไม้แห่งการตรัสรู้มีความเกี่ยวข้องกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าโดยตรง ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติในปีทั้ง ๒ ครั้ง นั่นคือที่ประสูติ ลุมพินี และที่ตรัสรู้ ที่โภธิมณฑล สถานที่เริ่มต้นของพระพุทธศาสนา เป็นการเริ่มต้นที่ยิ่งใหญ่ที่มีคุณาถการอย่างใหญ่หลวงต่อมนุษยชาติ ที่ที่เรียกได้ว่าเป็นที่ประกาศศักยภาพสูงสุดของความเป็นมนุษย์

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๔๔.

^{๑๘} บ.พุทธ.อ. (ไทย) ๘๓/๖๕๐.

บทที่ ๓

ความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสังฆนียสถาน

ในบทนี้ ผู้วิจัยมีความตั้งใจที่จะอธิบายพุทธประวัติซึ่งได้เล่าโดยย่อว่าด้วยเรื่องในคราวที่พระผู้มีพระภาค ครั้นยังทรงเป็นนายสำเภาหนุ่มผู้แบกมารดาว่ายน้ำข้ามมหาสมุทร เพราะกุศลเช่นนั้นจึงเป็นเหตุให้ได้ปรารถนาพุทธภูมิเป็นครั้งแรก จากนั้นก็พระชาติที่เป็นช่างทอง พระชาติที่เป็นน้องสาวของพระปูลานทีปิงกร จนมาถึงทรงได้รับพุทธพยากรณ์ ณ บาทมูลของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าทีปิงกร ในพระชาติที่เป็นสุเมธดาบส ซึ่งข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ค้นคว้ามานั้น ผู้วิจัยได้ค้นมาจากหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ที่แต่งขึ้นในยุคหลัง ภายหลังจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา

ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นถึงความมานะ เพียรมุ่งมั่นแห่งองค์มหาบุรุษที่ทรงตั้งสมมหาบารมีมาแสนยาวนานเพื่อมวลมนุษยชาติ และพระชาติสุดท้ายของพระพุทธองค์เพื่อชี้ให้เห็นถึงการไม่เคยเสด็จกลับไปยังโพธิมณฑลอีกเลย นับแต่พระองค์ทรงตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุข และออกไปโปรดเวไนยสัตว์ ตามมรรควิธีแห่งพระพุทธเจ้า กว่าจะถึงโพธิมณฑล กว่าจะบรรลู่ แต่เพราะเหตุใดพระพุทธองค์มิเคยเสด็จกลับไปอีกเลยนับแต่ทรงบรรลุนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ต่อยอดจากสุเมธดาบส ด้วยพุทธประวัติโดยอาศัยตามรอยพระบาทจาก ๔ สังฆนียสถานตามลำดับ ดังมีใจความโดยย่อ ดังนี้ ก่อนอื่นผู้วิจัยขออธิบายความหมายของคำว่าสังฆนียสถาน ตามความหมายที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ก่อน เพื่อความเข้าใจที่ละเอียดยิ่งขึ้น

๓.๑ สัณเขณียสถาน ๔ ตำบลที่ปรากฏในคัมภีร์และเอกสารที่เกี่ยวข้อง

สัณเขณียสถาน ๔ ตำบลนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา ค้นคว้าเก็บรวบรวมประวัติจากหนังสือทั้งในพระไตรปิฎกที่เหล่าพระสาวกได้เล่าไว้ ในคัมภีร์อรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์ได้เล่าขยายความไว้ รวมไปถึงหนังสือที่ผู้ทรงคุณวุฒิเรียบเรียงไว้ดังนี้

๓.๑.๑ ที่มาของคำว่าสัณเขณียสถาน

พระอานนท์กราบทูลว่า เมื่อพระพุทธเจ้าล่วงลับไปแล้ว จะทำให้ภิกษุทั้งหลายที่อยู่ทุกสารทิศไม่ได้พบปะกันเพราะไม่ได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าได้มีรับสั่งฝากพระอานนท์ไว้ว่า

อานนท์ สัณเขณียสถาน ๔ แห่งนี้ เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู คือ

๑. สัณเขณียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคตประสูติในที่นี้”
๒. สัณเขณียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคตได้ตรัสรู้ อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้”
๓. สัณเขณียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคตทรงประกาศธรรมจักอันยอดเยี่ยมในที่นี้”
๔. สัณเขณียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า “ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้”^๑

พระสูตรที่กล่าวถึงสัณเขณียสถาน ๔ แห่งว่า นอกจากจะปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร^๒ ยังปรากฏในจตุกกนิบาตแห่งคัมภีร์อังกุตตรนิกาย^๓ ที่พระสังคีติกาจารย์ จัดเรื่องสัณเขณียสถาน ๔ แห่งไว้ ในคัมภีร์อังกุตตรนิกาย ก็เพราะสัณเขณียสถานมี ๔ ประการ^๔ ตั้งชื่อสูตรว่า สัณเขณียสูตร โดยเอาคำว่า “สัณเขณียานี” จากข้อความว่า “จตุตทาริมานี อานนุท สทฺทสฺส กุล

^๑ ที.ม. (บาลี) ๑๐ / ๒๐๒ / ๑๒๓ - ๑๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๐๒ / ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๒ ที.ม. (บาลี) ๑๐ / ๒๐๒ / ๑๒๓ - ๑๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๐๒ / ๑๕๐ - ๑๕๑.

^๓ อจ. จตุกก. (บาลี) ๒๑ / ๑๑๘ / ๑๓๖ - ๑๓๗, อจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๑๑๘ / ๑๘๐.

^๔ ที.ม. (บาลี) ๑๐ / ๒๐๒ / ๑๒๓ - ๑๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๐๒ / ๑๕๐ - ๑๕๑, อจ. จตุกก. (บาลี) ๒๑ / ๑๑๘ / ๑๓๖ - ๑๓๗, อจ. จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๑๑๘ / ๑๘๐.

ปุตตสฺส ทสฺสนีนยานิ สํเวชนีนยานิ ฐานานิ”^๕ อานนทํ สํเวชนีนยสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ที่
 กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู”^๖ มาเป็นชื่อสูตร ชื่อความในสังเวชนียสูตรตรงกับชื่อความในมหา
 ปรีนิพพานสูตร” สังเวชนียสูตรเป็นชื่อความสั้นๆ เริ่มด้วยคำว่า “จตุตารี อานนท...” จบลงด้วยคำ
 ว่า “...สังเวชนีนยานิ ฐานานิ”^๗

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์อรรถกถาเรื่องครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์
 อยู่ ภิกษุทั้งหลายจะมาเข้าเฝ้า ๒ คราว คือมารับกัมมัฏฐานตอนใกล้เข้าพรรษา และพอออก
 พรรษาก็พากันมาราบทูลบอกคุณพิเศษที่ตนทำให้เกิดขึ้นเนื่องจากการประกอบกัมมัฏฐานที่รับไป

ซึ่งพระอานนทได้กราบทูลพระพุทธองค์ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานไปแล้ว
 จะไม่มีภิกษุทั้งหลายไปมาดังที่กล่าว

พระพุทธองค์ทรงดำริว่า ที่พระอานนทบอกว่าจะจักไม่เห็นภิกษุทั้งหลายที่น่าเจริญใจ
 ตถาคตจักบอกสถานที่ให้เห็นสิ่งที่น่าเจริญใจ ซึ่งก็คือสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง^๘

ในคัมภีร์ฎีกาพระฎีกาจารย์ได้อธิบายความหมายว่า คำว่า สํเวชนนิกานิ ได้แก่ ความ
 สังเวช คือญาณพร้อมทั้งโสตตปปะ (ความรู้กับความเกรงกลัวบาป)^๙ คำนี้ส่วนมากจะแปลทับศัพท์
 คือ สังเวชนียานิ ก็แปลว่า สังเวช ทำให้เข้าใจความหมายผิดไป สำหรับคำว่า “สังเวช” นี้ใน
 ความหมายภาษาไทยหมายถึงกิริยาอาการที่รู้สึกเศร้าสลดหดหู่ เช่นสลดหดหู่ผู้ที่ตนเคารพนับถือซึ่ง
 ประพติตนไม่เหมาะสม สังเวชก็หมายถึงความสลด^{๑๐} ความหมายนี้คงจะไม่ถูกต้อง เพราะคำนี้มา
 คู่กับคำว่า ทสฺสนีนยานิ ซึ่งแปลว่า นำดูนำชม แล้วนำดูนำชมกลับไปสลดหดหู่ได้อย่างไร เมื่อ
 พิจารณาคำอธิบายที่ว่า ความสังเวช ก็คือญาณพร้อมทั้งโสตตปปะ (ความรู้กับความเกรงกลัวบาป) ก็
 น่าทำความเข้าใจ ผู้วิจัยเห็นว่า คำว่า “ธมฺมสํเวโค” ความสังเวชในธรรม ถ้าถือเอาความใน

^๕ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑ / ๑๑๘ / ๑๓๖ - ๑๓๗.

^๖ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑ / ๑๑๘ / ๑๘๐.

^๗ ที.ม. (บาลี) ๑๐ / ๒๐๒ / ๑๒๓ - ๑๒๔.

^๘ พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวิฑูณโน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปรีนิพพานสูตร: ศึกษาเฉพาะกรณี
 การรักษาหลักพระธรรมวินัย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖.

^๙ ที.ม. (บาลี) ๒ / ๒๐๒ / ๑๘๘.

^{๑๐} สํเวโค นาม สโหตตปฺปญฺญํ ใน ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๐๒/๒๒๑.

^{๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิริ
 วัฒนา อินเตอร์พรีนซ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๖๐.

ภาษาไทย ก็หมายถึงความสลดหดหู่ในธรรม คงจะไม่ถูกต้อง จึงได้ค้นคว้าในขณะเขียนงานวิจัยนี้ ได้พบว่า ธรรมสังเวชก็เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้า^๒ แต่ไม่ใช่ความสลดหดหู่ เพราะภิกขาได้อธิบายว่า ธรรมสังเวชที่เกิดขึ้นกับพระพุทธองค์นั้น คือ ญาณพร้อมทั้งโอดตปปะที่เกิดขึ้นตามธรรมดา^๓ แต่ไม่ใช่ความสลดหดหู่ เพราะภิกขาได้อธิบายว่า ธรรมสังเวชที่เกิดขึ้นกับพระพุทธองค์นั้น คือ ญาณพร้อมทั้งโอดตปปะที่เกิดขึ้นตามธรรมดา^๔

ในคัมภีร์สารัตถ์ปกาสินีได้อธิบายธรรมสังเวชที่เกิดขึ้นกับพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพวกภิกษุที่บวชเข้ามาใหม่ฉันอาหารโดยไม่พิจารณา ทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านี้ คราวบวชในสำนักของเรา ก็มีได้บวชเพราะอยากได้จีวรบิณฑบาต เสนาสนะ คิลานเภสัช แต่บวชเพื่อต้องการอรรถผล มาคราวนี้พวกเธอมิได้ทำสิ่งที่ไม่มีสาระให้เป็นสาระ มิได้ทำสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ให้มีประโยชน์ จึงทรงเกิดธรรมสังเวช^๕

ในงานวิจัยของพระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวฑฒโนยังได้ให้ความหมาย คำว่า “ไปดู” แปรจากคำว่า “ทสสนียะ” ว่าจะไม่ตรงความหมายตามพระพุทธประสงค์ เพราะข้อความบริบทที่พระอานนท์กราบทูลว่า “เจ้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อน ภิกษุทั้งหลายพ้อออกพรรษาพากันมาเฝ้า (พบ) พระตลาคต ทำให้ปวงข้าพระองค์ ได้พบภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ได้มีโอกาสสนมณากัน (ปยุรุปาสนา) ต่อไป เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานแล้ว ปวงข้าพระองค์ก็ไม่มีโอกาสพบปะสนมณากันอีก”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “จตุตริมานิ อานนุท สทฺธสฺส กุลปฺตตสฺส ทสฺสนียานิ สวีชนียานิ ฐานานิ” ซึ่งน่าจะแปลว่า ดูกรอานนท์ สถานที่ ๔ แห่งต่อไปนี้ เป็นที่ก่อให้เกิดพลังใจ (สังเวชนียะ) เป็นที่พบปะ (ทสสนียะ) ของกุลบุตรผู้มีศรัทธา” ความหมายอย่างกว้างขวางคือ เป็นที่รวมพลังชาวพุทธนั่นเอง ซึ่งมีความหมายว่าไปดูเฉย ๆ

คำว่า สังเวช แปรจากคำว่า สังเวชนียะ ไม่ใช่ความสลดหดหู่แน่นอน เพราะนางทาสีของพราหมณ์ในหมู่บ้านคยาได้เห็นพระพุทธเจ้าแล้วนางเกิดความสังเวช (ความอาทวาท) ซึ่งอรรถกถาหมายถึงญาณพร้อมทั้งโอดตปปะ^๖ คัมภีร์ปรหมัตถทีปนีได้อธิบายสังเวชที่เกิดกับหญิงชาวบ้านไว้

^๒ตสมฺมึ ขณเ ภควโต ฆมฺมสํเวโค อุปฺปชฺชึ ใน อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๓/๖๑.

^๓ฆมฺมสํเวโคติ ฆมฺมตาวเสน อุปฺปชฺชนกํ สโหตุตฺตปฺปณฺณํ ใน อัง.เอกก.ภิกขา. ๑/๕๓/๑๓๒.

^๔สฺ.นิ.อ. (บาลี) ๒ / ๖๓ / ๑๑๗.

^๕สฺ.นิ.อ.(บาลี) ๒/๖๓/๑๑๗.

^๖บุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๘๓๓ - ๘๓๘ / ๘๓ - ๘๔, บุ.วิ. (ไทย) ๒๖ / ๘๓๓ / ๘๓๘ / ๕๖ - ๕๗, บุ.วิ.อ.

ว่า “สมัยที่พระสุลาเถรียังเป็นคฤหัสถ์เติบโตรู้เพียงสาแล้ว ได้ฟังธรรมเทศนาของพระเถระรูปหนึ่ง เกิดความสังเวชจึงออกบวชเจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตผล”^{๑๓} บุคคลที่เกิดความสังเวช ไม่ใช่บุคคลที่สลดหดหู่หมดอาลัยตายอยาก แต่เป็นบุคคลที่เกิดสังเวชแล้วเริ่มตั้งความเพียร มี พระบาลีรับรองว่า “บุรุษอาชาไนยสังเวชแล้วเริ่มบำเพ็ญเพียร โดยแยกกาย”^{๑๔} ซึ่งคัมภีร์ อภิธัมมวาทารได้อธิบายว่า “บุคคลผู้มีความกล้าหาญเป็นบุคคลที่มีความเพียร และความเพียรนั้นมี ลักษณะอุตสาหะ เป็นปทัฏฐานแห่งความสังเวช”^{๑๕} คัมภีร์ฎีกาอภิธัมมวาทารอธิบายว่า “ความสังเวช”^{๑๖} คือญาณที่เกิดจากความสังเวช”^{๑๗}

เมื่อพิจารณาจากคำอธิบายของอรรถกถาและฎีกาแล้วจะพบว่า สถานที่ที่ทำให้เกิดความสังเวชนั้นเป็นสถานที่ที่ทำให้เกิดความอาหยาญ เป็นสถานที่ที่กระตุ้นเตือนให้บุคคลรีบเร่งกระทำความดี เรื่องนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ก็ได้ให้ความหมายแห่งสังเวชนียสถานตามนัยที่อรรถกถาอธิบายเช่นกันว่า

ท่านได้กล่าวสรุปไว้ในตอนท้ายว่า สังเวชนียะในที่นี้หมายถึงสถานที่ที่พุทธบริษัทจะเกิดกำลังใจ หรือจะเกิดความเร่งเร้ากระตุ้นให้เกิดแรงใจขึ้น สถานที่ทั้ง ๔ แห่งนี้เมื่อพุทธบริษัทไป ดูไปเห็นแล้ว การที่ได้ไปดูไปเห็นนั้น จะกระตุ้นเตือนจิตใจให้เกิดความคิดมีจิตสำนึกระลึกถึง พระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ ระลึกถึงพระสาวกที่ทรงจำสืบทอดคำสั่งสอน จิตใจน้อมไปในการที่จะนำคำสั่งสอนไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อเป็นผู้ไม่ประมาทสังเวชในที่นี้มีความหมายตามที่ท่านอธิบายไว้ในคัมภีร์^{๑๘}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายคำว่าสังเวชนียสถานในหนังสือ จาริกบุญ จาริกธรรมไว้เพิ่มเติมว่า เป็นสถานที่ตั้งแห่งความสังเวช สถานที่เนื่องด้วยพุทธประวัติ

^{๑๓} จุ.เถร.อ. (บาลี) ๔๔๕/๑๑๖.

^{๑๔} สิวฺคฺโค โยนิโส ปทหติ ใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑/๑๓๑-๑๓๒.

^{๑๕} อภิ.วตาร (บาลี) ๒๐.

^{๑๖} อภิ.วตารฎีกา (บาลี) ๒๖๘.

^{๑๗} พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวิฑูณ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปริณิพพานสูตร : ศึกษาเฉพาะกรณีการรักษาหลักพระธรรมวินัย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๘.

^{๑๘} โมโนสมุตเตชตยาติ จิตตสังเวชนตยา ใน วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๗๖๘/๓๓๔, การกระทำใจให้เกิดความเร่งเร้า คือการกระทำจิตให้สังเวช, หมายความว่า การกระทำจิตให้สังเวช ก็คือการกระทำใจให้สมุตเตชนา (กระตุ้นเตือนนั่นเอง), และพระเทพเวที (ประยูร ปยุตฺโต), ตามทางพุทธกิจ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง, ๒๕๓๑), หน้า ๕๒ – ๕๓.

ซึ่งพุทธศาสนิกชนควรไปดูเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดความไม่ประมาท จะได้เร่งขวนขวาย ประกอบกุศลกรรม และสำหรับผู้ศรัทธาจะได้จาริกไปชม เพื่อเพิ่มพูนปสาทะ กระทำสักการบูชา อันจะนำไปเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^{๒๓}

พระเทพโพธิวิเทศได้ให้ความหมายคำว่า สังฆเนยยสถาน เป็นพุทธานุสติ ธรรมมานุสติ และสังฆมานุสติ เป็นศูนย์รวมใจชาวพุทธ^{๒๔}

ประมวล เพ็งจันทร์ได้พูดถึงคำว่าสังฆเนยยสถานว่า หมายถึงการเดินทางสู่สังฆเนยยสถานนั้นมิได้อยู่เพียงแค่สถานที่เชิงกายภาพ แต่เมื่อเรามาถึงแล้วก็ขอให้เกิดธรรมสังฆะ ธรรมสังฆะนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะหมายความถึง ใจของเราได้มองเห็นถึงธรรมะ เมื่อได้มาเห็นความเสื่อมสลายของสิ่งที่เคยปรากฏอยู่เมื่อ ๒,๕๐๐ กว่าปีที่ผ่านมา ความเป็นไตรลักษณ์ ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา ย่อมปรากฏชัดเจนผ่านสภาวะจิตเราที่ศรัทธาต่อพระศาสดา ถ้าเราเห็นและใจของเราเกิดเข้าถึงความเปลี่ยนแปลงความเสื่อมสลายไปนี้ เราก็ได้เห็นพระไตรลักษณ์ เห็นความไม่แน่นอน เห็นความไม่เที่ยง หากความไม่แน่นอน ความไม่เที่ยงปรากฏต่อเราไม่บีบคั้นจิตใจเรา ไม่ทำให้เราหวั่นกลัว นั่นหมายความว่า เราได้เห็นพระไตรลักษณ์ในความหมายที่ผู้ปฏิบัติธรรมทุกคนต่างมุ่งหวังจะบรรลุถึงสภาวะนี้^{๒๕}

ส่วนความหมายในภาษาไทย มันเปลี่ยนไป ท่านให้ความหมายว่า สังฆเนยยสถาน คือ สถานที่ทางพระพุทธศาสนาอันเป็นที่ตั้งแห่งความสดสังฆะ มี ๔ แห่ง คือ

สถานที่ที่พระพุทธเจ้าประสูติ ได้แก่ สวนลุมพินี ปัจจุบันได้แก่ รุมมินเด ในประเทศเนปาล สถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือ ที่ควงพระศรีมหาโพธิ์ ปัจจุบันได้แก่ พุทธคยา ประเทศอินเดีย สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา คือป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), จาริกบุญ – จาริกธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวายจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐.

^{๒๔} พระเทพโพธิวิเทศ (ทองยอด ฐิริปาโล), ๕๐ ปี วัดไทยพุทธคยา อินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^{๒๕} ประมวล เพ็งจันทร์, จาริกทางจิตวิญญูณบนแดนพุทธภูมิ, (กรุงเทพมหานคร:พิมพ์ที่บริษัท ตลาตาพับลิเคชั่นจำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔-๑๕.

ปัจจุบัน ได้แก่ สารนาถ ประเทศอินเดีย สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน คือ ป่าสาละวัน เมืองกุสินารา ปัจจุบัน ได้แก่ เมืองกาเซีย ประเทศอินเดีย^{๒๖}

สรุปได้ว่า สังฆนียสถาน หมายถึง สถานที่ที่ไปดูแล้วทำให้เกิดความสด สังฆเห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเปลี่ยนแปลงไป หรือเพื่อให้นักแสวงบุญได้มองเห็นพระไตรลักษณ์ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนไว้นั่นเอง

๓.๒ พุทธประวัติ : กว่าจะจักเป็นพระพุทธเจ้า

พระผู้มีพระภาค พระองค์เสด็จอุบัติขึ้นมาเพื่อขจัดความมืดให้สว่าง เพื่อหายของทีคว้าเปิดของที่ปิด มาบอกทางแก่ผู้หลงทาง ยังหมู่ชนกล่าวคือดอกบัวอันหอมนุ่มแห่ง ๓ แห่งเวไนยพันธุ์ ให้เบิกบานบริบูรณ์คือ ให้ตรัสรู้ ซึ่งมรรคญาณ ผลญาณ ตามอุปนิสัยสันดานสัตว์ ด้วยพระรัศมีคือพระสัทธรรมอันประเสริฐสว่างแล้วในโลก

พระพุทธเจ้า เป็นปัญญาโพธิกะโพธิสัตว์ เพราะกำลังพระปัญญาธิริย์แรงมาก พระองค์ทรงปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้านับได้ ๒๐ อสงไขยกับอีกแสนกัป

เริ่มจากนายสาวาหนุมแบกมารดาว่ายข้ามมหาสมุทร และน้อมเอากุศลที่เกิดขึ้นตั้งความปรารถนาด้วยจิตที่คิดว่า

“เราตรัสรู้แล้ว	จะให้ผู้อื่นตรัสรู้ด้วย
เราหลุดพ้นแล้ว	จะให้ผู้อื่นพ้นด้วย
เราข้ามได้แล้ว	จะให้ผู้อื่นข้ามได้ด้วย”

เรียกว่า ปฐมจิตตูปบาทกาลอันเป็นชาติแรกของพระโพธิสัตว์ (อนิยตโพธิสัตว์) เมื่อเริ่มความปรารถนาพุทธภูมิขึ้น แต่คิดอยู่ในพระหฤทัยอย่างเดียว ยังออกพระวาจาไม่ได้ขึ้น ก็นานนับได้ ๗ อสงไขย จึงเปล่งวาจาออกปรารถนาพุทธภูมิได้ กำหนดแต่ออกพระวาจาปรารถนาเฉพาะต่อพุทธภูมิได้แล้วนั้น ก็นานนับได้ ๕ อสงไขยกับ จึงปรารถนาพร้อมทั้งกายวาจาใจได้

^{๒๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนามบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๖๐ – ๑๑๖๑.

กำหนดแต่พระองค์ปรารถนาพร้อมด้วยกายวาจาและใจตั้งนั้นได้แล้ว ก็นานนับได้ถึง ๔ อสงไขยเศษแสนกัปอีก จึงได้ตรัสรู้เป็นองค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งปวง^{๒๗}

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมาณพหนุ่มน้อย ณ ตระกูลเชษฐา เมื่อเจริญวัยบิดามารดาปรารถนาให้มาณพหนุ่มได้ออกเรือน แต่มาณพหนุ่มได้ปฏิเสธเนื่องจากมิปรารถนาจะมีเรือนจนบิดาถึงแก่อนิจกรรม ท่านก็ออกหาหักไม้และผักมาขายเลี้ยงมารดา จนวันหนึ่งขณะที่กำลังพักผ่อนเหนื่อยใกล้ทำสำเภาก็ได้คำริขึ้นมาจากปากว่าถ้าหากว่าแก่ตัวไปจะยังมีเรี่ยวแรงทำงานอย่างนี้อีกคงไม่ไหวมาณพหนุ่มจึงตัดสินใจจะไปสุวรรณภูมิกับพ่อค้านายสำเภาก็ได้ชวนมารดาไปด้วย นายสำเภาก็เต็มใจยิ่งกับการไปของคนทั้ง ๒ เมื่อสำเภากลับไปในมหาสมุทรได้ ๗ วัน สำเภานั้นก็ต้องลมพายุใหญ่เหลือกำลัง ถึงซึ่งอับปางลงในท้องสมุทร บรรดาพ่อค้าทั้งหลายก็พากันจมน้ำตายสิ้น พระโพธิสัตว์แบกมารดาว่ายข้ามมหาสมุทร โดยให้มารดานั่งเหนือกอแห่งตน ทรงสู้อุตทนทานกำลังน้ำเซียวเต็มเต็มไปด้วยคลื่นใหญ่ ในขณะที่นั่งว่ายทวนน้ำหาพรหม ยังมองไม่เห็นว่าเป็นอนาคตกาลล่วงไปอสงไขยกัป ๑ แล้ว ยังมีได้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาตรัสรู้ เมื่อเห็นพระโพธิสัตว์แบกมารดาอยู่บนคอว่ายน้ำฝ่าคลื่นอยู่นั้น จึงได้คลพระทัยให้พระโพธิสัตว์ปรารถนาพุทธภูมิ และด้วยกำลังแห่งเทพดาอนุเคราะห์ ๒-๓ วันก็บรรลุถึงฝั่ง ก็เข้าไปอาศัยบ้านหลังหนึ่งเลี้ยงดูมารดา จนมารดาสิ้นอายุไข ครั้นที่สุดพระชนมายุแล้วพระโพธิสัตว์ก็ได้ไปบังเกิดในสุคติ ส่วนมารดาก็ไปตามขณแห่งกรรมของตน

พระโพธิสัตว์ได้เมื่อท่องเที่ยวไปในสวรรค์และมนุษย์นับด้วยร้อยอัฐภาพ เป็นอันมากในชาติต่อๆมาทรงจุดใจในโลกมนุษย์เป็นนายช่างทอง ที่กระทำผิวดิลข้อ ๑ ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ถึงปลายทางของดวงจิตที่จากไปเมื่อกายแตกดับ พระโพธิสัตว์ต้องไปใช้กรรมในนรกถึง ๑๔ กัปครั้นจุติจากนรกแล้วเศษกรรมยังส่งผลให้กำเนิดเป็นกระเทย ๕๐๐ ชาติ เป็นพา ๕๐๐ ชาติ เป็นโค ๕๐๐ ชาตินี้คือผลจากเศษกรรม

อีกพระชาติหนึ่งทรงจุติจากเทวโลกมาเกิดเป็นกนิษฐภคินีต่างมารดาของพระปુราณที่ปึงกรพุทธเจ้า ด้วยผลแห่งบุญกุศลที่เคยสั่งสมไว้นั่นเอง ในกาลร่วมกันครั้งนี้เองพระปัจฉิมทีปึงกรโพธิสัตว์ปรารถนาพุทธภูมิ เมื่อได้ฟังพระสัทธรรมของพระปุราณที่ปึงกรพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์จึงปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลด้วยองค์หนึ่ง แล้วได้ทรงเสด็จไปบิณฑบาตน้ำมันภายในนคร จนมาพบพระนางสุมิตตาราชบุตรีนางจึงถวายน้ำมัน พร้อมทั้งอชยฐานปรารถนาพุทธภูมิ

^{๒๗} สุริย์ มีผลกิจ, พระพุทธประวัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทคอมฟอร์มจำกัด, ๒๕๕๕), หน้าอารัมภกถา.

เป็นพระพุทธเจ้าเหมือนพระเชษฐา พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ว่า จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าสิทธัตถะ^{๒๘}

ในคัมภีร์อรรถกถา ได้เริ่มเล่าแสดงประวัติของพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเป็นสุเมธดาบสดังมีใจความดังนี้กาลล่วงเลยแสนยาวนานจนถึงเสวยพระชาติเป็นพราหมณ์ชื่อสุเมธผู้มั่งมี คงแก่เรียน ทรงมนต์ได้ ต่อมาได้สละสมบัติทั้งปวงให้แก่คนยากไร้ แล้วออกจากเมืองไปอยู่ที่ป่าหิมพานต์ สร้างอาศรมด้วยฤทธิ์ บริโภคผลไม้ ทำความเพียรภายใน ๗ วันก็ได้อภิญา ๕ สมบัติ ๘ ได้เกิดสุขอันเกิดจากสมบัติ จนมิได้ยินเสียงลั่นสะเทือน หวั่นไหวแห่งโลกธาตุ จากการอุบัติขึ้นแห่งองค์พระศาสดานามว่า ทีปังกร ในกาลนั้นสุเมธดาบสได้เหาะอยู่ในอากาศ มองเห็นพวกมนุษย์กำลังร่าเริงกันเลกลงจากอากาศ ถึงได้ทราบความว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก ณ กาลครั้งนี้เองที่สุเมธดาบสได้อุทิศถวายตัวนอนบนเปลือกตม เป็นสะพานให้พระมหามุนีทีปังกรผู้เป็นพระชินเจ้าและพระสาวกได้ก้าวข้ามผ่าน แล้วตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล

องค์พระผู้มีพระภาคทีปังกรเสด็จมาแล้วยืนที่เบื้องศีรษะของสุเมธดาบส ทรงเห็นสุเมธดาบสนอนอยู่เหนือหลังเปลือกตม จึงทรงดำริว่า ดาบสผู้นี้กระทำความปรารถนาอันยิ่งใหญ่เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า จึงได้นอนอยู่ ความปรารถนาของดาบสนี้จะสำเร็จหรือไม่หนอ จึงทรงส่งอนาคตังสญาณ ใคร่ครวญอยู่ ทรงทราบว่าล่องล่อสงไสยยิ่งด้วยแสนกัปแต่กัปนี้ไป ดาบสนี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตม พระทีปังกรพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ไว้ท่ามกลางบริษัทว่า

“ท่านทั้งหลาย เห็นดาบสผู้มีตบะสูงผู้นี้ซึ่งนอนอยู่บนหลังเปลือกตมหรือไม่ ดาบสนี้กระทำความปรารถนาอันยิ่งใหญ่เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า จึงได้นอนอยู่ ความปรารถนาของดาบสนี้จักสำเร็จ ด้วยว่าในที่สุดล่องล่อสงไสยยิ่งด้วยแสนกัป

แต่กัปนี้ไปดาบสนี้ จักได้เป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตม ก็ในอรรถกถานั้น พระนคเรณนามว่ากบิลพัสดุ์จักเป็นที่อยู่อาศัยของเขา พระเทวีพระนามว่ามายาจักเป็นพระมารดา พระราชาพระนามว่าสุทโธทนะจักเป็นพระบิดา พระเถระนามว่าอุปติสสะจักเป็นพระอัครสาวก พระเถระนามโกลิตะจักเป็นพุทธิสสาวก พระเถระนามว่าอานนท์จักเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระเถรีนามว่าเขมาจักเป็นอัครสาวิกา พระเถรีนามว่าอุบลวรรณาจักเป็นพุทธิสสาวิกา ดาบสนี้มีญาณแก่กล้าแล้วจักออก

^{๒๘} ศิลปกรรมกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาลมาลีปกรณ์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเวน พรินต์ติ้งกรุ๊ปจำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๒๑๒-๒๑๓.

มหาภิเนษกรรมณ์ ตั้งความเพียรใหญ่ รับข้าวมธุปายาสที่คองไม้โคธแล้ว บริโภคที่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แล้วขึ้นสู่โพธิมณฑล จักตรัสรู้พร้อมเฉพาะที่โคนต้นอัสสัตถพฤกษ์”^{๒๕}

การจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแสดงว่าได้รับการพยากรณ์ไว้ก่อนแล้ว ไม่ว่าจะประเทศ บิคมารดาได้ถูกกำหนดไว้แล้ว การพยากรณ์อย่างนี้มีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นจึงจะทำได้ เพราะทุกอย่างเกิดขึ้นจากอนาคตังสญาณหรือญาณมองเห็นอนาคต พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ กว่าจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าให้เรากราบไหว้บูชา นั้นล้วนแต่ตั้งความปรารถนามาเนิ่นนาน เริ่มตั้งแต่ความปรารถนาในใจก่อนนับเวลาอย่างน้อย ๑ อสงไขย ปรารถนาด้วยวาจา ๕ อสงไขย ประกาศด้วยกายและวาจาอีก ๔ อสงไขยแสนกัป...

สุเมธดาบสครั้งได้รับพุทธพยากรณ์ ก็ได้ชื่อว่าเป็น โภทิสัตว์ นับแต่นั้นมา ท่านแสดงว่า อภินิหาร ความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง จักสำเร็จเพราะผู้ตั้งความปรารถนา ประกอบด้วย ธรรมสโมธาน ๘ ประการ^{๒๖}

ต่อจากนั้น พระโภทิสัตว์ก็ได้บำเพ็ญ พุทธการธรรมสิบประการ ได้แก่

๑. บำเพ็ญทาน สละบริจาคลังทั้งปวงจนถึงร่างกาย และชีวิตให้ได้หมดสิ้น เหมือนอย่างเทภชนะใต้น้ำกว่าจนหมดน้ำ
๒. บำเพ็ญศีล รักษาศีลยิ่งกว่าชีวิต เหมือนอย่างเนื้อทรายรักษาขนยิ่งกว่าชีวิต
๓. บำเพ็ญเนกขัมมะ ออกจากกาม จากบ้านเรือน เพื่อมุ่งออกจากพันธนาการ
๔. บำเพ็ญปัญญา เข้าหาศึกษา ได้ตามบัณฑิต โดยไม่เว้นว่าจะเป็นคนมีชาติชั้นวรรณะต่ำ ปานกลางหรือสูงเหมือนอย่างภิกษุเที่ยวไปตามลำดับ ไม่เว้นแม้ที่ตระกูลต่ำ
๕. บำเพ็ญวิริยะ มีความเพียร ไม่ย่อหย่อนทุกอิริยาบถ เหมือนอย่างสิทธราชมีความเพียรมั่นคงในอิริยาบถทั้งปวง
๖. บำเพ็ญขันติ อดทนทั้งในคำยกย่อง ทั้งในการดูหมิ่นดูแคลนเหมือนอย่างแผ่นดินไครทิงของสะอาดหรือไม่สะอาดก็รับได้ทั้งนั้น
๗. บำเพ็ญสังจະ รักษาความจริงไม่พูดเท็จทั้งที่รู้ แม้ฟ้าจะผ่าเพราะเหตุไม่พูดเท็จ ก็ไม่ยอมพูดเท็จ

^{๒๕} ฐ.ชา.อ.(ไทย) ๕๕/๑๕-๒๔.

^{๒๖} ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒.

๘. บำเพ็ญอุชิฐาน ตั้งใจมุ่งมั่นไม่หวั่นไหว คือเด็ดเดี่ยวแน่นอนในสิ่งที่อุชิฐานใจไว้ เหมือนอย่างภูเขาหิน ไม่หวั่นไหวในเมื่อถูกลมกระทบทุกทิศ

๙. บำเพ็ญเมตตา แผ่มิตรภาพไมตรีจิต ไม่คิดโกรธอาฆาต มีจิตสม่ำเสมอเป็นอันเดียว ทั้งในผู้ให้คุณ ทั้งในผู้ไม่ให้คุณ หรือผู้ให้โทษ เหมือนน้ำแผ่ความเย็นไปให้อย่างเดียวกันแก่คนทั้งชั่วทั้งดี

๑๐. บำเพ็ญอุเบกขา วางจิตมัชฌิ์สัจเป็นกลาง ทั้งในคราวสุขในคราวทุกข์ เหมือนอย่างแผ่นดิน เมื่อใครทิ้งของสะอาดหรือไม่สะอาดลงไป ย่อมวางจิตเป็นกลาง

พุทธการธรรมสิบประการนี้เรียกว่า บารมี แปลว่าอย่างยิ่ง หมายถึงว่า เต็มบริบูรณ์ บำเพ็ญจนเต็มบริบูรณ์ เมื่อใดก็สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อนั้น พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมี นับตั้งแต่ได้รับพยากรณ์ จากพระที่บิณฑกรพุทธเจ้า ตลอดเวลาสี่อสงไขยแสนกัป ผ่านพบพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสรู้ในกัปนั้น ๆ นับแต่พระที่บิณฑกรพุทธเจ้าเป็นต้นมาถึง ๒๔ พระองค์ เป็นการนับแต่พระองค์แรกที่พระโคตมพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) ได้ทรงพบและทรงได้รับการพยากรณ์ว่าจะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าก็พระบรมโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้งหลาย ตลอดระยะเวลาสี่ อสงไขยยังแสนกัป จนกระทั่งถึงพระชาติเป็นพระเวสสันดร อันเป็นการบำเพ็ญพระบารมีเป็นชาติสุดท้าย และเมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตจากชาติพระเวสสันดรแล้ว เสด็จอุบัติในสวรรค์ชั้นดุสิต ชื่อว่า เสตเกตตเทพบุตร รอคอยกาลอุบัติเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้า ทรงดำรงอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิตนั้น ๓๐๐๐ ปี

ก็ในกาลใกล้จตุตินั้น เทวดา พรหมทั้งปวง ไปยังสำนักของพระบรมโพธิสัตว์ ในภพชั้นดุสิต ได้กราบทูลอาราธนาพระโพธิสัตว์ให้มาตรัสรู้ พระมหาสัตว์ยังมีได้ให้ปัญญา แก่เทวดาทั้งหลายแต่ทรงตรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ ประการ มี กาล ได้แก่อายุของมนุษย์ต้องไม่เกิน ๑ แสนปี ไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ ปี ทวีป ได้แก่ชมพูทวีปเท่านั้น ภูมิประเทศ ได้แก่ มัชฌิมประเทศ ในที่นี้คือ นครกบิลพัสดุ์ ตระกูล ได้แก่ตระกูลกษัตริย์หรือตระกูลพราหมณ์เท่านั้น ที่ในเวลานั้นโลกยกย่องว่าประเสริฐกว่า พระชนมายุของพระมารดาทรงเห็นว่าจักมีพระชนมายุอีก ๑๐ เดือน กับ ๗ วันทรงเห็นว่า เป็นกาลอันควรเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงถูกแวดล้อมแล้วด้วยเหล่าเทวดาชั้นดุสิต เสด็จไปสู่สวนนันทวัน อันเหล่าเทวดาคอยเตือนให้ระลึกถึงกุศลอยู่อย่างนี้ได้เสด็จจุติ แล้วทรงถือ

ปฏิสนธิในพระครรภ์ ของพระนางมหายาเทวี ตระกูลศากยะราช หมั้นโลกธาตุ ได้สะท้อน
หัวน้ําใจขึ้นพร้อมกัน^{๓๐}

๓.๓ พุทธประวัติ : ตามรอยสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง

จากสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงกัลบุตร กุลธิดา ควรทำการ
ทัศนานุตรียะนั้น ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมสืบค้นอย่างละเอียดจากคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งมี
เหตุการณ์มากมายที่น่าสนใจควรแก่การศึกษา และสืบทอด จดบันทึกไว้ถึงความยิ่งใหญ่แห่งองค์
พระศาสดาอย่างละเอียด โดยผู้วิจัยได้ทำการแยกประเด็น เป็นหัวข้อตามแต่ละเหตุการณ์เพื่อง่ายต่อ
การศึกษาดังนี้

๑. ลุมพินี สถานที่ประสูติ
๒. เสด็จออกบรรพชา
๓. โภชิมณฑลสถานที่ตรัสรู้
๔. แสดงปฐมเทศนา ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร
๕. ปรีนิพพาน

ซึ่งในการทำวิจัยในบทนี้ผู้วิจัยต้องการบอกเล่าเรื่องราวพุทธประวัติของพระผู้มีพระภาค
นับตั้งแต่ได้รับคำทำนายจากพระพุทเจ้าปทุมุตระอย่างย่อ จนกระทั่งถึงช่วงเวลาเสด็จปรีนิพพาน
เพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้ที่น่าที่เป็นเลิศที่สุดทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดา
พระองค์มีเคยอาศัยในสถานที่ เพราะในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้มุ่งประเด็นหลักคือทำการสืบค้นเรื่องราว
ของโภชิมณฑล สถานที่ที่ทรงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณและได้ทรงประทับเสวยวิมุตติสุข
ถึง ๗ สัปดาห้หลังการตรัสรู้ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๒ และ หลังจากเสด็จออกประกาศ
พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ก็มีเคยเสด็จกลับมายังโภชิมณฑลอีกเลย

๓.๓.๑ ลุมพินีวัน สถานที่ประสูติ

ในพระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ได้มีกล่าวถึงสถานที่ประสูติ
ไว้ว่าในสมัยพระพุทเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ นับจากนี้ไป ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระศาสดาพระ
นามว่าพระสมณโคดม จักอุบัติขึ้นในโลก นามว่าเจ้าชายสิทธัตถะ ได้ประสูติแล้วที่สวนลุมพินีที่

^{๓๐}พระมหาสมปอง มุทิโตและอาจารย์สุรพงศ์ เทพสุธา, สัมภารวิบาท (ชื่อรอง กว่าจักเป็น
พระพุทธเจ้า), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร ; บริษัท ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า คำนำ, ๑-๑๘๑.

รื่นรมย์ เพื่อเกื้อกูลและความสุขแก่สัตว์โลกทั้งมวล^{๓๒} ในพระอภิธรรม กถาวัตถุ (ก) พรหมจรรย์ ท้าวสักกะได้ตอบคำถามกับภิกษุในนิกายสมิตติยะว่า พระผู้มีพระภาคประสูติที่สวนลุมพินี ตรัสรู้ที่คางไม้โพธิ์ ทรงประกาศธรรมจักรที่กรุงพาราณสี^{๓๓} และยังมีกล่าวไว้ใน อัฐสารสมวรรค มนุสสโลกกถา ว่าด้วยมนุษยโลก ระหว่างท้าวสักกะกับภิกษุในนิกายเวตุลลกะ ท้าวสักกะได้ตรัสว่า พระผู้มีพระภาคประสูติที่ป่าลุมพินี ตรัสรู้ที่คางไม้โพธิ์ ประกาศธรรมจักรที่กรุงพาราณสี ปลงอายุสังขารที่ป่าवालเจดีย์ ปรีนิพพานที่กรุงกุสินารา^{๓๔}

หลังจากพระเจ้าสุทโธทนะทรงอภิเษกสมรสกับพระนางสิริมหามายา ได้เวลาพอสมควรแล้ว ในพระไตรปิฎกได้ลำดับเหตุการณ์ของพระโพธิสัตว์คือ ตั้งแต่พระนางสิริมหามายาที่ทรงพระครรภ์ จนพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน ดังมีใจความดังนี้

๓.๓.๒ เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จอยู่ในพระครรภ์

พระโพธิสัตว์เป็นผู้บำเพ็ญบารมีมาตั้งแต่ในอดีตกาล ดังนั้นขณะที่พระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระราชมารดา ก็ด้วยอำนาจที่พระโพธิสัตว์และพระราชมารดาได้บำเพ็ญบารมีร่วมกันมา ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลธรรมดาโดยทั่วไป พระสาวกได้เล่าไว้ในพระไตรปิฎกว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ก้าวลงสู่พระครรภ์แห่งพระราชมารดา ในกาลนั้นพระราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ ย่อมเป็นผู้มีศีลอยู่โดยปกติ... ย่อมไม่มีความคิดอันเจือด้วยกามคุณ^{๓๕} เป็นผู้มิลาภด้วยกามคุณทั้งห้า... ย่อมไม่มีอาพาธใดๆ มีความสุขไม่อ่อนเพลีย...พระราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ ย่อมแลเห็นพระโพธิสัตว์ ผู้อยู่ในครรภ์ มีอวัยวะน้อยใหญ่สมบูรณ์ มีอินทรีย์ไม่ทราม...ย่อมอุ้มครรภ์ไว้ ๑๐ เดือนเต็มทีเดียว แล้วจึงประสูติ^{๓๖}

^{๓๒}บุ. อป. (ไทย) ๓๓ / ๑๘๒ - ๑๘๓ / ๓๑๕.

^{๓๓}อภิ. ก. (ไทย) ๓๓ / ๒๖๕ / ๑๔๕.

^{๓๔}อภิ. ก. (ไทย) ๓๓ / ๘๐๒ / ๘๓๕.

^{๓๕}กามคุณห้าในที่นี้ หมายถึงเครื่องบำรุงตามธรรมดา มิได้หมายถึงที่เกี่ยวกับกามารมณ์โดยตรง ที่มา พุทธทาส อินทปัญโญ, พุทธประวัติจากพระโอษฐ์-ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗.

^{๓๖}ม.อุ. (ไทย) ๑๔ / ๒๐๕ - ๒๐๘ / ๒๓๕ - ๒๔๑.

๓.๓.๓ พระโพธิสัตว์ทรงประสูติ

พระสาวกได้เล่าว่านอกจากการเสด็จอยู่ในพระครรภ์ของพระโพธิสัตว์จะแตกต่างจากบุคคลธรรมดาแล้ว การประสูติของพระโพธิสัตว์ยังแตกต่างจากบุคคลทั่วไป โดยพระราชมารดานั้น ทรงยืนคลอด พระโพธิสัตว์ก็ไม่เปรอะเปื้อนด้วยเมือกหนองเลือด และของไม่สะอาด ดังที่พระสาวกเล่าไว้ในพระไตรปิฎกว่าดูก่อนอนานนท์ หลิงอื่นย่อมนั่งคลอดบ้าง นอนคลอดบ้าง ส่วนพระราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ หาเป็นอย่างนั้นไม่ พระราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ ย่อมยืนคลอด พระโพธิสัตว์...ในกาลนั้นเทวดาทั้งหลาย ย่อมเข้ารับก่อน ส่วนมนุษย์ทั้งหลายย่อมเข้ารับต่อภายหลัง...ในกาลใด พระโพธิสัตว์ประสูติออกมาจากพระครรภ์แห่งพระมารดา ยังไม่ทันถึงแผ่นดิน เทพบุตรทั้งหลายก็รีบเอามาวางตรงหน้าแห่งพระมารดา... ในกาลใดพระโพธิสัตว์ออกมาจากพระครรภ์แห่งพระมารดา ในกาลนั้นเป็นผู้สะอาดหมดจด ไม่เปื้อนด้วยเมือก ไม่เปื้อนด้วยเสมหะ ไม่เปื้อนด้วยหนอง ไม่เปื้อนด้วยของไม่สะอาดอย่างใดๆเป็นผู้บริสุทธิ์สะอาดหมดจดมาทีเดียว เหมือนอย่างแก้วมณีที่วางอยู่บนผ้าเนื้อเกลี้ยงอันมาแต่แคว้นกาสิ... ในกาลใดพระโพธิสัตว์ประสูติออกมาจากพระครรภ์แห่งพระมารดา ในกาลนั้น ท่อธารแห่งน้ำสองท่อ ปรากฏจากอากาศ เย็นท่อนึ่งร้อนท่อนึ่ง อันเขาใช้ในกัจจันเนื่องด้วยน้ำแก่พระโพธิสัตว์ และแก่พระราชมารดา...^{๓๖}

ดูก่อนอนานนท์ พระโพธิสัตว์ผู้ประสูติแล้วขณะนี้ เหยียบพื้นดินด้วยฝ่าเท้าสามฝ่าเสมอผืนพระพักตร์ทางทิศเหนือ ก้าวไป ๗ ก้าว มีฉัตรขาวกั้นอยู่ ณ เบื้องบนย่อมเปลี่ยวคูทิศทั้งหลาย และกล่าว อาสภิวาจา ว่า “เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดแห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งโลก ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ย่อมไม่มี”... ดูก่อนอนานนท์ ในกาลใด พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์แห่งพระมารดา ในกาลนั้นแสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ยิ่งใหญ่มากกว่าอาณาเขตของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลให้ได้ปรากฏขึ้นในโลก พร้อมทั้งเทวดามารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ถึงแม้ในโลกกันตริกนรก อันโล่งโล่งไม่มีอะไรปิดกั้น แค่มืดมนหากการเกิดแห่งจักขุวิญญาณมิได้ อันแสงสว่างแห่งดวงจันทร์แลดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์อำนาจอย่างนี้ ส่องไปไม่ถึงนั้น แม้นในที่นั้น แสงสว่างอันโอฬาร จนหาประมาณมิได้ ยิ่งใหญ่มากกว่าอาณาเขตของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้ ก็ได้ปรากฏขึ้นเหมือนกัน...ดูก่อน อนานนท์ เมื่อใดพระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ ออกจากพระครรภ์

^{๓๖} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕/๑๐.

แห่งพระราชมารดา เมื่อนั้นแผ่นดินย่อมหวั่นไหว ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมสั่นสะท้าน อานนท์ นี้ เป็นเหตุปัจจัย คำรบสี่แห่งการปรากฏการไหวแห่งแผ่นดินอันใหญ่หลวง^{๓๘}

๓.๓.๔ พระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๕ วัน

เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะทรงจัดให้มีการเฉลิมฉลอง อีกทั้งยังให้เชิญพราหมณ์เพื่อมาถวายอาหาร และจัดให้มีการทำนายลักษณะของพระโอรส ซึ่งเหล่าพราหมณ์ทั้ง ๘ ได้ทำนายลักษณะของมหาบุรุษ ดังที่พระสาวกเล่าไว้ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย มหาบุรุษ (คือพระองค์เองก่อนผนวช) ผู้ประกอบด้วยมหา ปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ย่อมมีคติเป็นสอง หาเป็นอย่างอื่นไม่ คือ ถ้าเป็นฆราวาสย่อมเป็นจักรพรรดิผู้ประกอบด้วยธรรม เป็นพระราชบิดาโดยธรรม มีแว่นแคว้นจรดมหาสมุทรทั้ง ๔ เป็นที่สุดมีชนบทอันบริบูรณ์ ประกอบด้วยแก้ว ๗ ประการ ย่อมเกิดแก่มหาบุรุษนั้น คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗ เป็นบุตรผู้กล้าหาญ มีแววแห่งคนกล้าอันใครย่ำยีมิได้ ตามเสด็จกว่า ๑,๐๐๐ มหาบุรุษนั้นขณะแล้วครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นที่สุดโดยรอบ ไม่มีหลักต่อเสี้ยนหนาม มั่งคั่ง เบิกบาน เกษม ร่มเย็น ปราศจากเสนียดคือโจร ทรงครอบครองโดยธรรมอันสม่าเสมอ มีโชโดยอาญาและศาสตร์ ถ้าออกบวชจากเรือน เป็นผู้ไม่มีประโยชน์เกื้อกูลด้วยเรือน ย่อมเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีกิเลสเครื่องปกปิดอันเปิดแล้วในโลก”^{๓๙}

๓.๓.๕ พระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน

พระสาวกได้เล่าต่อไว้ว่าเมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระนางสิริมหามายาก็เสด็จสวรรคต ซึ่งการเสด็จสวรรคตดังกล่าวเป็นประเพณีของผู้ที่พระราชมารดาของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ดังความที่ปรากฏในพระพุทธประวัติจากพระโอยฐ์ กล่าวไว้ว่า “ถูกแล้วอานนท์...จริงเทียวพระราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ประสูติแล้วได้ ๗ วัน พระราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ย่อมสวรรคต ย่อมเข้าถึงเทวนิกายชั้นดุสิต”^{๔๐}

ดังนั้นผู้วิจัยพอสรุปได้ว่า เหตุการณ์ตอนประสูติ นั้นในพุทธประวัติกล่าวไว้ว่า พระราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ ย่อมเป็นผู้มีศีล ไม่เจ็ดด้วยกามคุณไม่มีโรคภัย มีแต่ความสุข ไม่อ่อนเปลี้ยและพระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์ครบสิบเดือนเต็ม และการประสูติของพระโพธิสัตว์ยัง

^{๓๘} ม. อุ. (ไทย) ๑๔ / ๑๕ / ๒๔๑.

^{๓๙} ที. ปา. (ไทย) ๑๑ / ๑๕๘ - ๒๐๐ / ๑๕๕ - ๑๖๐.

^{๔๐} พุ. อุ. (ไทย) ๒๕ / ๔๒ / ๒๕๔.

แตกต่างจากบุคคลทั่วไป โดยพระราชมารดานั้น คลอดโดยอาการเย็น ทำให้พระวรกายของพระโพธิสัตว์ไม่เปราะเปื้อนด้วยของไม่สะอาด พระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๕ วัน จัดให้มีการทำนaylorลักษณะของพระโอรส และหลังจากประสูติได้ ๗ วันแล้ว พระนางสิริมหามายาก็เสด็จสวรรคต ซึ่งการเสด็จสวรรคตดังกล่าวเป็นประเพณีของผู้ที่เป็นพระราชมารดาของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์

๓.๓.๖ เสด็จออกบรรพชา

เหตุการณ์นับแต่พระโพธิสัตว์ทรงประสูติจนกระทั่งได้ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางยโสธรา พระองค์ทรงได้รับการดูแลให้มีความสุขสบายอย่างดี ทั้งนี้เพราะพระราชบิดามีพระราชประสงค์จะให้พระองค์เป็นกษัตริย์สืบราชสมบัติต่อไป แต่เมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนมายุ ๒๕ พรรษา ทรงมีพระประสงค์ที่จะออกบรรพชา ด้วยเหตุนี้จึงควรศึกษาถึงมูลเหตุที่เสด็จออกบรรพชา การเสด็จออกบรรพชา ดังนี้

๓.๓.๗ มูลเหตุที่เสด็จออกบรรพชา

พระสาวกได้เล่าไว้ในพระไตรปิฎกว่ามูลเหตุที่เสด็จออกบรรพชานั้น พระองค์ทรงเกิดความรู้สึกเกิดขึ้นภายในใจ ๔ ประการ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่ครอบงำสรรพสัตว์ทั้งหลายอยู่ จึงแสวงหาทางปฏิบัติ เพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ คือการออกผนวชเท่านั้น ดังความที่เล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในโลกนี้ ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้เกิดความรู้สึกขึ้นภายในใจว่า ตนเองมีความเกิด...ความแก่...ความเจ็บไข้...ความตาย...มีความโศก เป็นธรรมดาอยู่แล้ว ก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่มีความเกิด...ความแก่...มีความเจ็บไข้...มีความตาย...มีความโศก เป็นธรรมดาอยู่นั่นเอง ตนเองมีความเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดาอยู่แล้วก็ยังมัวหลงแสวงหาสิ่งที่เศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดาอยู่นั่นเองอีก ภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นสิ่งที่มีความเกิด ความแก่และความตาย มีเศร้าหมองโดยรอบด้านเป็นธรรมดา บุตรภรรยา... ทาสหญิงทาสชาย... แพะ แกะ... ไก่ สุกร... ช้าง ม้า ... โกลา... ทองและเงิน... สิ่งที่มีมนุษย์เข้าไปเกิดทวนเอาไว้ เหล่านี้แล ที่ชื่อว่าสิ่งที่มีความเกิดเป็นธรรมดา...ความแก่และความตาย...การทวาชะ ในโลกนี้ ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ความคิดนี้เกิดมีแก่เราว่า “จรวาสาคับแคบเป็นทางมาแห่งธุลี ส่วนบรรพชา เป็นโอกาสสว่าง : ผู้อยู่ครองเรือน จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียว เหมือนสังข์ที่เขาขัดดีแล้วโดยง่ายนั้นไม่ได้ ถ้าโจนเราพึงปลงผมและหนวด ครองผ้าข้อมผ้าดอกบวชจากเรือน เป็นผู้ไม่มีประโยชน์เกี่ยวข้องกับด้วยเรือนเกิด...การ

ทวาชะ เรานั้นโดยสมัยอื่นอีกยังหนุ่มเที่ยว ตามคำกล่าวของโศณพราหมณ์ที่กล่าวกับพราหมณ์ทั้งหลายว่า พระสมณโคดม ทรงละหมู่ญาติอันยิ่งใหญ่ แล้วออกผนวช...สละเงินและทองเป็นอันมาก ทั้งที่อยู่ในแผ่นดิน และนำขึ้นจากดินแล้ว ออกผนวชแล้ว พระสมณโคดม ยังเป็นผู้หนุ่มแน่น มีผมดำสนิท ประกอบด้วยวัยเยาว์ที่กำลังเจริญ ตั้งอยู่ในปฐมวัย ออกจากเรือน บวชไม่หวังประโยชน์เกื้อกูลด้วยเรือน...พระสมณโคดมนั้น ขณะเมื่อพระราชมารดาและพระราชบิดา ไม่ปรารถนาให้ออกบวช กำลังมีหน้าเต็มไปด้วยน้ำตาทรงกันแสงอยู่ ท่านได้ปลงผมและหนวด ทุ่มผมผ้าข้อมด้วยน้ำฝาด ออกบวชจากเรือนไม่หวังประโยชน์เกื้อกูลด้วยเรือนแล้ว”^{๔๐}

๓.๓.๘ เสด็จออกบรรพชา

จะเห็นได้ว่าพระโพธิสัตว์ได้เติบโตขึ้นเสวยสุขอยู่ในพระราชวังซึ่งเป็นการยากที่บุคคลทั่วไปจะยอมละทิ้งสิ่งเหล่านี้ได้ แต่พระองค์ทรงเกิดสังเวชในชีวิตและคิดว่านี่ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริงพระองค์จึงเสด็จออกผนวชเพื่อหาความสุขที่แท้จริงที่เกิดจากการตรัสรู้อนุตรธรรม ดังความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกดังนี้ว่า พระสาวกได้เล่าไว้ว่าครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้เกิดความรู้สึกขึ้นภายในใจว่า ชื่อว่า ความสุขแล้วใครๆ จะบรรลุได้โดยง่ายเป็นไม่มี ความสุขเป็นสิ่งที่ใครๆบรรลุได้โดยยากยิ่งดังนี้ ราชกุมารครั้งสมัยอื่นอีก เรานั้นยังหนุ่มเที่ยว เกสายังดำจัด บริบูรณ์ด้วยเยาว์อันเจริญในปฐมวัย เมื่อพระราชมารดาและพระราชบิดาไม่ปรารถนาด้วย กำลังพากันร้องให้น้ำตานองหน้าอยู่ เราได้ปลงผมและหนวด ครอบผ้าข้อมฝาด ออกบวชจากเรือน เป็นผู้ไม่มีเรือนแล้ว...ดูก่อนสุภัททะ เรามีอายุได้สามสิบห่อนหนึ่งโดยวัยได้ออกบรรพชา แสงสว่างว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศลดังนี้”^{๔๑}

จากเหตุการณ์นี้พอสรุปได้ว่า เหตุการณ์ตอนเสด็จออกบรรพชานั้น พระองค์ทรงระลึกถึงสภาวะตามธรรมชาติ ๔ ประการ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ชีวิตฆราวาสคับแคบ การบรรพชาประพฤติพรหมจรรย์เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงออกบรรพชา โดยต้องการที่จะแสวงหาสิ่งที่เป็นสัจธรรม สิ่งที่เป็นกุศล

๓.๓.๙ ตรัสรู้

พระสาวกเล่าว่าเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา พระโพธิสัตว์ลีลิตละทรงออกบรรพชา ทั้งที่พระราชบิดาและพระราชมารดาไม่ประสงค์ให้ออกผนวช เมื่อทรงผนวชแล้วได้

^{๔๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๔๓๕ / ๖๐๐.

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๒๗ / ๓๕๕.

เสด็จเดินทางผ่านกรุงราชคฤห์จึงได้พบกับพระเจ้าพิมพิสาร และเมื่อได้สนทนากับพระเจ้าพิมพิสาร จึงทราบความประสงค์ที่พระโพธิสัตว์ต้องการจะบรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น อธิษฐานจิตก่อนการตรัสรู้ นางสุชาดา การผจญมารและมารช่วยวน การตรัสรู้ พุทธประวัติ ท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลอาราธนา และทรงพิจารณาเห็นสัตว์จุกดอกบัว

๓.๓.๑๐ อธิษฐานจิต

หลังจากพระโพธิสัตว์ได้ทรงใช้วิธีต่างๆ ในการหาหนทางเพื่อการตรัสรู้แล้ว แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ จนกระทั่งพระโพธิสัตว์ได้พิจารณาถึงทางสายกลาง ก็ไม่ควรตั้งหรือหย่อนมากเกินไป ดังนั้นจึงได้เริ่มเสวยพระกระยาหารและตั้งใจปฏิบัติโดยใช้วิธีเจริญอานาปานสติสมาธิภาวนา และได้อธิษฐานจิตที่จะปฏิบัติให้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราได้รู้ถึงธรรมสองอย่าง คือความไม่รู้จักพอในกุศลธรรมทั้งหลาย และความเป็นผู้ไม่ถอยหลังในการตั้งความเพียร เราตั้งความเพียรหรือความไม่ถอยหลังว่า “หนั่งเอ็น กระดุก จักเหลืออยู่ เนื้อและเลือด ในสรีระจักแห้งเหือดไปก็ตามที่ เมื่อยังไม่บรรลุถึงประโยชน์ อันบุคคลจะบรรลุได้ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักหยุดความเพียรนั้นเสีย เป็นไม่มีเลย ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เราได้บรรลุความตรัสรู้นั้น ด้วยความไม่ประมาท ได้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอันไม่มีอื่นยิ่งไปกว่าเพราะความไม่ประมาทแล้ว”^{๓๗}

๓.๓.๑๑ ก่อนการตรัสรู้

ในช่วงก่อนการตรัสรู้เหล่าพระสาวกเล่าว่าหลังจากบรรพชาพระโพธิสัตว์ก็ได้แสวงหาวิธีที่จะให้บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งได้ใช้วิธีต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวิธีของเดียรถีย์อันได้แก่ อุตตกิลมถานุโยค เป็นเวลาถึง ๖ ปี ก็ยังไม่อาจตรัสรู้ได้ ต่อมาก่อนที่พระโพธิสัตว์จะตรัสรู้พระองค์ได้สุบินนิมิตครั้งสำคัญเกี่ยวกับมหาสุบิน ๕^{๓๘} ประการ ในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่า

^{๓๗}อง. ทุก. (ไทย) ๒๐ / ๕ / ๖๑.

^{๓๘}มหาสุบิน หมายถึงความฝันที่สำคัญ ซึ่งมีเหตุ ๔ อย่าง คือ (๑) ธาตุกำเริบเป็นต้น (๒) อารมณ์ที่เคยรับรู้มาก่อน (๓) เทวดาดลใจ (๔) ปุพพนิมิต (लग्नबोकहेतुहेतुराय) ในความฝัน ๔ อย่างนี้ ความฝัน ๒ อย่างแรก ไม่เป็นจริง ความฝันอย่างที่ ๓ เป็นจริงก็มี ไม่เป็นจริงก็มี ที่เป็นอย่างนี้ เพราะเทวดาบางเหล่า โกรธประสงคร้าย บางเหล่าประสงคดี ความฝันอย่างที่ ๔ เป็นจริงแน่นอน ; ตามนัย อง.ปญจก.อ.(ไทย) ๓/ ๑๕๖/๑๘-๑๙, อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๓๖๖/๔๓๖.

ภิกษุทั้งหลาย ความฝันครั้งสำคัญ (มหาสุบิน) ๕ ประการ ได้ปรากฏแก่ตาคคผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้งเมื่อก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ๕ ประการ นั่นคืออะไรบ้างเล่า คือ มหาปฐพีเป็นที่นอนอันใหญ่ของตาคค จอมเขาหิมวันต์เป็นหมอน มือข้างซ้ายพาดลงที่สมุทรด้านตะวันออก มือข้างขวาพาดลงที่สมุทรด้านตะวันตก เท้าทั้งสองหย่อนลงที่สมุทรด้านทักษิณ ภูเขาคางอกขึ้นจากสะดือขึ้นไปสูงจดฟ้า หนอนทั้งหลาย มีสีขาวหัวดำ กลานขึ้นมาตามเท้าจนถึงเข่า นกทั้งหลายสีจำพวก มีสีต่างๆกัน มาแล้วจากทิศทั้ง ๔ หมอบลงที่ใกล้เท้า แล้วกลายเป็นสีขาวหมด ตาคคได้เดินไปบนอุจจาระกองใหญ่เหมือนภูเขา อุจจาระมิได้เปื้อนเลย^{๔๕}

๓.๓.๑๒ นางสุชาดา

นางสุชาดาเป็นอุบาสิกาที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระองค์แล้วได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน ดังความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “อานนท์ อุบาสิกาสุชาดาเป็นโสดาบัน เพราะหมดสังโยชน์สามอย่าง มีความไม่ตกต่ำ (ลงอบาย) เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง (ต่อนิพพาน) เป็นผู้มีการตรัสรู้ในเบื้องหน้า”^{๔๖}

๓.๓.๑๓ ผจญมารและมารยั่ววน

พระสาวกได้เล่าว่าก่อนที่พระโพธิสัตว์จะตรัสรู้พระองค์ได้ต่อสู้กับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ โดยกล่าวไว้ว่า มีมารมาผจญ แต่พระองค์ก็ทรงต่อสู้จนชนะมารได้ด้วยพระบารมีที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญมา พระองค์สามารถอดทนต่อสู้ฟันฝ่าเอาชนะอุปสรรคต่างๆ ได้ในที่สุด ในพระไตรปิฎกอธิบายไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นพระโพธิสัตว์ มีความรู้สึกเกิดขึ้นว่า กามคุณห้าที่เป็นอดีต ที่เราเคยสัมผัสมาแล้วแต่ก่อน ได้ดับไปแล้วเพราะความแปรปรวนก็จริง แต่โดยมากจิตของเราเมื่อจะเล่น ก็เล่นไปสู่กามคุณเป็นอดีตนั้น น้อยนักที่จะเล่นไปสู่กามคุณในปัจจุบันหรืออนาคต ดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย ความตกลงใจได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ความไม่ประมาทและสติ เป็นสิ่งที่เราผู้หวังประโยชน์แก่ตนเองพึงกระทำให้เป็น

^{๔๕}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๑๕๖ / ๓๓๕.

^{๔๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๑๕๗ / ๑๐๑.

เครื่องป้องกันจิต ในเพราะกามคุณห้าเป็นอดีต ที่เราเคยสัมผัสมาและดับไปแล้วเพราะความแปรปรวนนั้น^{๔๓}

เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ยังเป็นพระโภทิสัตว์อยู่ ได้เกิดความรู้สึกอันนี้ขึ้นว่า เราพึงทำวิตกทั้งหลายให้เป็นสองส่วนเถิด ภิกษุทั้งหลาย เราได้ทำกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกสามอย่างนี้ให้เป็นส่วนหนึ่ง ได้ทำเนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก สามอย่างนี้ให้เป็นส่วนหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอยู่อย่างนี้ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น เราย่อมรู้ชัดแจ้งกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอยู่อย่างนี้ เนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น เราย่อมรู้ชัดแจ้งเนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก อวิหิงสาวิตก ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา เป็นไปเพื่อปริญิพาน^{๔๔}

เมื่อพระโภทิสัตว์ได้บรรลุข้อปฏิบัติแล้ว พระองค์ก็รู้ถึงการปลงสังขาร รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ... รูปคืออย่างนี้ๆ เหตุให้เกิดรูป คืออย่างนี้ๆ ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งเวทนา คืออย่างนี้ๆ และว่า สัญญา คืออย่างนี้ๆ เหตุให้เกิดสัญญา คืออย่างนี้ๆ ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งสัญญา คืออย่างนี้ๆ และว่า สังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้ๆ เหตุให้เกิดสังขารทั้งหลาย คืออย่างนี้ๆ ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งสังขาร คืออย่างนี้ๆ และว่า วิญญาณคืออย่างนี้ๆ เหตุให้เกิดวิญญาณ คืออย่างนี้ๆ ความไม่ตั้งอยู่ได้แห่งวิญญาณ คืออย่างนี้ๆ^{๔๕}

๓.๓.๑๔ การตรัสรู้

ดังนั้นเหตุการณ์ต่อมาเมื่อพระโภทิสัตว์พิจารณาแนวทางในการบำเพ็ญเพื่อการตรัสรู้ที่ถูกต้องแล้ว พระโภทิสัตว์ก็ได้ปฏิบัติอย่างแน่วแน่งจนบรรลุอนุตรธรรม เพราะพระโภทิสัตว์มีจิตใจที่ตั้งมั่นบริสุทธฺ์ผ่องใสปราศจากกิเลสจึงทำให้พระองค์ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในพระไตรปิฎกพระสาวกได้อธิบายไว้ว่าพระโภทิสัตว์ เมื่อครั้งจิตตั้งมั่นบริสุทธฺ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส เป็นธรรมชาติอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ เรานั้นระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อนได้หลายประการ...เรานั้นได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อจตุปปาตญาณ เรามีจักขุทิพย์ บริสุทธฺ์กว่าจักขุของสามัญ

^{๔๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘ / ๑๑๓ / ๑๓๔.

^{๔๔} ม. ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๐๖ / ๒๑๘.

^{๔๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖ / ๒๑ / ๓๘.

มนุษย์ ย่อมแลเห็นสัตว์ทั้งหลาย จุดอยู่ บังเกิดอยู่ เลวทรามประณีต...ก็ย่อมจิตไปเฉพาะต่อ
 อาสวักขยญาณ เราย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์ นี่เหตุแห่งทุกข์ นี่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์
 นี่เหตุแห่งอัสวะทั้งหลาย ดับไม่เหลือแห่งอัสวะทั้งหลาย...เรารู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบ
 แล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความหลุดพ้นเป็นอย่างนี้มิได้มีอีก... นี่เป็น
 วิชาที่ ๓ ที่เราได้บรรลุแล้วยามปลายแห่งราตรี อวิชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้วความมืด
 ถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทน เช่นเดียวกับที่เกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเพา
 ราบมีตนส่งไปแล้วอยู่โดยควร”^{๕๐}

๓.๓.๑๕ พุทธปริวิตก

พระสาวกเล่าว่าการที่พระโพธิสัตว์ทรงตรัสรู้ นั้น พระองค์ได้พิจารณาจนแน่ใจแล้วสิ่ง
 ที่พระองค์ทรงค้นพบนั้นเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ทำให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ แต่พระ
 พุทธองค์ทรงมีพุทธปริวิตก คือ การตรึกตรอง หลังจากการตรัสรู้แล้วว่า หลักธรรมที่
 พระพุทธองค์ทรงค้นพบนั้นละเอียดลึกซึ้งมากนัก เป็นการยากที่บุคคลทั่วไป ที่ไม่เคยฝึกขัดเกลา
 ตนเองจะเข้าใจได้โดยง่าย ดังที่พระองค์ได้ตรัสแก่โพธิราชกุมารตามที่ปรากฏในพุทธประวัติใน
 พระไตรปิฎกว่า “ราชกุมาร ความคิดนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้ เป็นธรรมอันลึก
 ซึ้ง สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมระงับและประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลง
 ง่ายๆแห่งความตรึกตรอง เป็นของละเอียด เป็นวิสัยรู้ได้เฉพาะบัณฑิต...กาลนี้ไม่ควรประกาศ
 ธรรมที่เราบรรลุได้แล้วโดยยาก ธรรมนี้สัตว์ที่ถูกราคะ โทสะ รวรัดแล้ว ไม่รู้ได้โดยง่ายเลย
 สัตว์ที่กำหนดด้วยราคะ ถูกกลุ่มมืดห่อหุ้มแล้ว จักไม่เห็นธรรมอันให้ถึงที่ทวนกระแส อันเป็น
 ธรรมละเอียดลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เป็นอณู ดังนี้ ราชกุมาร เมื่อเราพิจารณาเห็นดังนี้ จิตก็โน้มไป
 เพื่อความขวนขวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อการแสดงธรรม”^{๕๑}

๓.๓.๑๖ ท้าวสหัมบดีพรหมกราบทูลอาราธนา

พระสาวกได้เล่าต่อมาว่าเมื่อพระโพธิสัตว์พิจารณาแล้วพระองค์ก็ทรงพบว่า การที่จะสั่ง
 สอนสิ่งที่พระองค์ค้นพบนั้นให้กับผู้อื่นเป็นเรื่องที่เข้าใจยาก จึงยังคงใช้เวลาพิจารณา จนกระทั่ง
 ท้าวสหัมบดีพรหมซึ่งในอดีตชาติเคยเป็นเพื่อนปฏิบัติธรรมร่วมกันกับพระองค์ ทราบเข้าจึงได้ลง
 มาเพื่ออาราธนาให้ทรงแสดงธรรม เป็นการสนับสนุนแนวคิด ให้พระองค์ได้แสดงธรรม ดังที่ได้
 อธิบายไว้ในพระไตรปิฎกว่า “ราชกุมาร ครั้งนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม ห่มผ้าเฉวียงบ่า ประคอง

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๓๖ / ๔๐๕.

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๓๗ / ๔๐๖.

อัญชลี เข้ามาหาเราถึงที่อยู่แล้วกล่าวคำนี้กะเราว่า พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงแสดงธรรมเพื่อเห็นแก่ข้าพระองค์เถิด ขอพระสุคตจงแสดงธรรมเถิด สัตว์ที่มีรูปในดวงตาแต่เล็กน้อยก็มีอยู่ เขาจักเสื่อมเสียเพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมีโดยแท้” ดังนี้ ราชกุมารสหัมบดีพรหมได้กล่าวคำนี้แล้ว ยังได้กล่าวคำอื่นสืบไปอีก (เป็นคาถา) ว่า ธรรมไม่บริสุทธิ์ ที่คนมีมลทินได้คิดขึ้น ได้มีปรากฏอยู่ในแคว้นมคธแล้ว สืบมาแต่ก่อน ขอพระองค์จงเปิดประตูประนิพพานอันไม่ตาย สัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระองค์ผู้ปราศจากมลทินได้ตรัสรู้แล้วเถิด คนยืนบนยอดชะง่อนเขา เห็นประชุมชนได้โดยรอบ ฉันทิ ; ข้าแต่พระผู้มีเมธาบดี ผู้มีจักขุเห็นโดยรอบ ขอพระองค์จงขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จด้วยธรรม จักเห็นหมู่สัตว์ ผู้เคลื่อนกล่นด้วยโศก ไม่ห่างจากความโศก ถูกชาติชราครอบงำ ได้ฉันทันนั้น จงลุกขึ้นเถิด พระองค์ผู้วิระ ผู้ชนะสงครามแล้ว ผู้ขนสัตว์ด้วยยานคือเกวียน ผู้ไม่มีหนี้สิน ขอพระองค์จงเที่ยวไปในโลกเถิด ขอพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมีเป็นแน่ ดังนี้ “จะเห็นได้ว่าเมื่อพระองค์ทรงยินดีที่จะแสดงธรรมนั้นก็เพราะความจำเป็นของสัตว์บางพวก”^{๕๒}

๓.๓.๑๖ ทรงพิจารณาเห็นสัตว์ดุดอกบัว

พระพุทธองค์ ได้จำแนกลักษณะบุคคลไว้เปรียบเหมือนกับดอกบัว ๔ เหล่า ที่สามารถจะรับพระธรรมคำสอนตามวาสนาบารมีของตนเอง ที่สั่งสมอบรมมา และบรรลุตามวัตถุประสงค์ของพระองค์ที่ทรงแสดงธรรมด้วยความกรุณาในหมู่สัตว์ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ราชกุมารครั้งนั้น เรารู้แจ้งคำเชื้อเชิญของสหัมบดีพรหมแล้ว และเพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลายผู้มีรูปในดวงตาเล็กน้อยบ้าง มากบ้าง ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าบ้าง...เปรียบเหมือนในหนองบัว อุบล บัวปทุม บัวบุณฑริก ดอกบัวบางเหล่าเกิดขึ้นแล้วในน้ำ เจริญในน้ำ อันน้ำพยุงไว้ตั้งอยู่เหนือพื้นน้ำ บางเหล่าเกิดแล้วในน้ำ เจริญในน้ำ อันน้ำพยุงไว้ โผล่ขึ้นพ้นน้ำ อันน้ำไม่ถูกแล้ว มีฉันทิ ราชกุมาร...เราได้รับรองกะสหัมบดีพรหม ด้วยคำที่ผูก เป็นกาพย์ว่า “ประตูแห่งนิพพานอันเป็นอมตะ เราเปิดไว้แล้วแก่สัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใดมีโสตประสาธ สัตว์เหล่านั้น จงปลงศรัทธาลงไปเถิด คู่ก่อนพรหม เราสู้สึกว่ายาก จึงไม่กล่าวธรรมอันประณีต ที่เรากล่องแล้วชำนาญ ในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้”^{๕๓}

ดังนั้นเหตุการณ์ตอนตรัสรู้นั้น ผู้วิจัยพอสรุปได้ตามที่ ในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า พระโพธิสัตว์ได้แสวงหาวิธีที่จะบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งใช้วิธีต่างๆ ก็ยังไม่อาจตรัสรู้ได้

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๓๘ / ๔๐๘.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๓๘ / ๔๐๘.

ทั่วถึงธรรมโดยที่เดียว...ราชกุมาร ความคิดนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้อุปัฏฐากเรา เมื่อบำเพ็ญความเพียร เป็นผู้มึนอุปการะแก่เรามาก ถ้ากระไรเราควรแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ก่อนเถิด...เราได้เห็นภิกษุปัญจวัคคีย์ ผู้อยู่แล้วที่เมืองพาราณสี ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน...ตำบล อุรุเวลา”^{๕๔}

๓.๓.๒๐ พระพุทธเจ้าพบอุปกาศิวก

ในระหว่างการเดินทางจากตำบลคยาไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้พบอาชีวกคนหนึ่งจึง ได้ทักทายกับอาชีวกพร้อมทั้งได้ตอบคำถามของเขาและได้นำคำถามและคำตอบของอาชีวกมาเล่า ให้โพธิราชกุมารฟัง ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติในพระไตรปิฎกว่า “ราชกุมาร อาชีวกชื่ออุปกะ ได้พบกะเราที่ระหว่างตำบลคยาและโพธิ เขาได้กล่าวคำนี้กะเราผู้เดินทางไกลมาแล้วว่า ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของท่านหมดจดขาวผ่อง ผู้มีอายุ ท่านบวชเจาะจงกะใคร หรือว่าใครเป็นครูของท่าน หรือว่าท่านชอบใจธรรมของใคร” ดังนี้

ราชกุมาร เมื่ออุปกะซักถามแล้วอย่างนี้ เราได้ตอบอุปกะด้วยคำ (ที่ผูกเป็นกาพย์ ทั้งหลาย) ว่า เราเป็นผู้ครอบงำได้หมด เป็นผู้รู้จบหมด ไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย ละได้ แล้วซึ่งสิ่งทั้งปวง หลุดพ้นแล้วเพราะธรรมเป็นที่ลึ้นค้นหา รู้ยิ่งเองแล้ว จะต้องเจาะจงเอาใครเล่า อาจารย์ของเราไม่มี ผู้ที่เป็นเหมือนเราไม่มี ผู้จะเปรียบกับเราก็มไม่มีในโลก และทั้งเทวโลก เรา เป็นอรหันต์ในโลก เราเป็นครูไม่มีใครยิ่งไปกว่าเรา เราผู้เดียวเป็นสัมมาสัมพุทธะ เราเป็นผู้ดับ แล้วเย็นสนิท เราจะไปสู่เมืองแห่งชาวกาลิ เพื่อแผ่ธรรมจักร ในเมื่อโลกเป็นราวกะคนตาบอด เรา ได้กระหน่ำตีกลองแห่งอมตะธรรมแล้ว ดังนี้ ครั้นเรากล่าวดังนี้ อุปกาศิวกได้กล่าวว่า “เห็นจะ เป็นได้ผู้มีอายุ ดังนี้แล้ว สายสิริชะ แลบลิ้น ถือเอาทางสูง หลีกไปแล้ว”^{๕๕}

๓.๓.๒๑ ท่าทีของปัญจวัคคีย์ที่มีต่อพระพุทธเจ้า

พระสาวกได้เล่าต่อไปว่าหลังจากที่ปัญจวัคคีย์หลีกมาจากพระโพธิสัตว์ ก็ได้มายังป่า อิสิปตนมฤคทายวันเมืองพาราณสี เพื่อมุ่งจะปฏิบัติในแนวทางที่ตนเองมีความเชื่อว่า การทรมาน ตนให้ลำบาก สุกโด่ง ๒ทางเท่านั้น เป็นทางแห่งการบรรลุธรรมสูงสุด เมื่อเห็นพระโพธิสัตว์หัน มาฉันพระกระยาหารเหมือนคนธรรมดาทั่วไปจึงหมดศรัทธา แล้วก็หลีกจากพระโพธิสัตว์ไปอยู่ป่า

^{๕๔} ม.ม.(ไทย) ๑๓ / ๓๐๔ / ๔๑๑.

^{๕๕} ม.ม.(ไทย) ๑๓ / ๓๔๑ / ๔๑๒.

อติปตนมฤคทายวัน “ลำดับนั้น พระศาสดาจาริกไปโดยลำดับ ไปสู่เมืองพาราณสีถึงที่อยู่ของ ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอติปตนมฤคทายวัน”^{๕๖} ฤาษีปัญจวัคคีย์เห็นพระองค์เสด็จมา จึงนัดแนะกันว่า จะไม่แสดงอาการต้อนรับดังความปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ภิกษุปัญจวัคคีย์ เห็นเรามาแต่ไกลได้ตั้ง กติกาแก่กันและกันว่า ผู้มีอายุพระสมณะโคดมกำลังมาอยู่ เธอเป็นผู้มีมาก สลัดความเพียร เวียน มาเพื่อเป็นคนต่ำเสียแล้ว เช่นนั้นเราอย่าไหว้ อย่าลูกรับ อย่าพึงรับบาตรจีวรของเธอ เป็นอันขาด แต่จัดตั้งอาสนะไว้ ถ้าเธอปรารถนา จักนั่งได้...เราเข้าไปใกล้ภิกษุปัญจวัคคีย์ด้วยอาการอย่างไร เธอไม่อาจถือตามกติกาของตนได้ด้วยอาการอย่างนั้น บางพวกลูกรับ และรับบาตรจีวรแล้ว บาง พวกปูอาสนะแล้ว บางพวกตั้งน้ำล้างเท้าแล้ว

๓.๓.๒๒ ทรงประกาศธรรมจักรกัปปวัตตสูตรที่ป่าอติปตนมฤคทายวัน

พระธรรมจักรกัปปวัตตสูตรแรกที่พระศาสดาแสดงกัมมัทแรกในโลก ใจความสำคัญใน พระสูตรแสดงถึง กามสุขัลลิกานุโยค อุตตกิลมถานุโยค ทางสายกลางคือ มัชฌิมาปฏิปทา อริยสัจ ๔ คือทุกข์ สาเหตุของการเกิดทุกข์ หนทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์และการดับทุกข์เสียได้ ผล ทำให้โภณทัณฺณูญะได้ดวงตาเห็นธรรม ดังอรรถาธิบายไว้ในพระไตรปิฎกว่า

มีสิ่งที่โลดแล่นไปสุดโต่ง ๒ สิ่ง ที่บรรพชิตไม่ควรข้องแวะด้วย สิ่งที่แล่นดังไปสุดโต่ง นั้นคืออะไร คือ การประกอบตนพัวพันอยู่ด้วยความใคร่ในกาม...และการประกอบความเพียรใน การทรมานตนให้ลำบาก...ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง ที่ไม่ดังไปหาสิ่งสุดโต่ง ๒ อย่างนั้น เป็นข้อ ปฏิบัติ ที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นไปเพื่อนิพพาน^{๕๗} ภิกษุทั้งหลาย ธรรมใดไม่เป็นเครื่อง ประกอบตามซึ่งความโสมนัส ของผู้มีสุขแนบเนื่องอยู่ในกามอันเป็นสุขอันต่ำทราม...ภิกษุทั้งหลาย ธรรมใดไม่เป็นเครื่องประกอบตามซึ่งความประกอบที่ยังตนให้ลำบากอันเป็นทุกข์...ภิกษุทั้งหลาย ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ธรรมใดเป็นมัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วได้เห็นแจ้งกระทำเป็น จักขุแล้ว ได้รู้แจ้งกระทำให้เป็นญาณแล้ว ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความสงบ ความรู้ยิ่ง ความรู้ พร้อม และเพื่อนิพพาน ธรรมนั้นไม่เป็นทุกข์ ไม่ทำความแห้งผากในใจไม่เผาผลาญ แต่เป็นสัมมา ปฏิปทา: เพราะเหตุนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า ไม่เป็นข้าศึก

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๔๒ / ๔๑๓.

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๓๔๒ / ๔๑๓.

มัชฌิมาปฏิปทา ไม่เอียงไปหาส่วนสุดทั้งสอง ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้วนั้น หมายถึงอะไรเล่า? นี่หมายถึงอริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประกาศอนุตตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันใกล้นครพาราณสี เป็นธรรมจักร ที่สมณะหรือพราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกจะต้านทานให้หมุนกลับไม่ได้ ข้อนี้คือ การบอก การแสดง การบัญญัติ การแต่งตั้ง การเปิดเผย การจำแนก และการทำให้ตื่น ซึ่งความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐคือความทุกข์...คือเหตุให้เกิดทุกข์...คือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์...และความจริงอันประเสริฐคือทางทำผู้ปฏิบัติถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์...เราได้สามารถทำให้ภิกษุปัญจวัคคีย์เชื่อเราแล้ว... ญาณ และทักษะได้เกิดขึ้นแล้วแก่เธอเหล่านั้น ความหลุดพ้นของเราไม่กลับมาทำวัชชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไปดังนี้^{๕๘}

๓.๓.๒๓ พระผู้มีพระภาคส่งสาวกไปประกาศพระศาสนา

พระสาวกเล่ากันต่อมาว่าหลังจากพระพุทธองค์ได้ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยพระองค์เองเป็นเวลาพอสมควรแล้ว และทรงพิจารณาถึงจำนวนพระภิกษุสงฆ์ว่ามีพอสมควรและมีความรู้ความสามารถที่จะช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ พระองค์จึงได้อนุญาตให้สาวกเหล่านั้นไปช่วยประกาศพระศาสนา ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ภิกษุทั้งหลาย เราเป็นผู้พ้นจากบ่วงบาปทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์และเป็นของมนุษย์แม้พวกเธอทั้งหลาย ก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งสองทั้งที่เป็นทั้งของทิพย์และของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอทั้งหลาย จงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่อความเอ็นดูแก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย อย่าไปทางเดียวสองรูป ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงแสดงธรรมให้งามในเบื้องต้น ให้งามในท่ามกลาง ให้งามในที่สุดลงรอบ จงประกาศพรหมจรรย์ให้เป็นไปพร้อม ทั้งอรรด ทั้งพยัญชนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในดวงตาเล็กน้อยก็มีอยู่ สัตว์พวกนี้หากไม่ได้ฟังธรรม ย่อมเสื่อมจากคุณที่ควรได้ สัตว์ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมีเป็นแน่ ภิกษุทั้งหลาย แม้เราเองก็จักไปสู่ตำบล อรุณเวลาเสนาณิกม เพื่อแสดงธรรม^{๕๙}

^{๕๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔ / ๓๗๑ / ๔๑๖.

^{๕๙} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๓๒ / ๔๐.

เหตุการณ์แสดงปฐมเทศนานั้นในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า บุคคลผู้ควรแก่การสั่งสอน ก่อนคือ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุทกดาบส รามบุตร ซึ่งได้เสียชีวิตเสียแล้ว พระพุทธองค์จึงได้พิจารณาถึงปัญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีปัญญาสามารถ พอที่จะรับรู้ธรรมนี้ได้ ระหว่างเดินทางไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้พบอาชีวกคนหนึ่งจึงได้ทักทายพร้อมกับได้ตอบคำถามอาชีวก เมื่อถึงเมืองพาราณสี ปัญจวัคคีย์นัดแนะกันว่าจะไม่แสดงอาการต้อนรับแต่เมื่อถึงเวลาไม่ได้ปฏิบัติตามที่ได้ตกลงกันไว้ และพระองค์ก็ได้ทรงแสดงพระธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร ซึ่งมีใจความสำคัญแสดงถึง ทุกข์ สาเหตุของการเกิดทุกข์ หนทางปฏิบัติถึงความดับทุกข์และการดับทุกข์เสียได้ ทำให้โกณฑัญญะ เชื่อในพระธรรมเทศนาและการตรัสรู้ของพระองค์ เมื่อพระองค์พิจารณาถึงจำนวนพระภิกษุสงฆ์ว่ามีพอสมควรและมีความรู้ความสามารถที่จะช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้แล้ว จึงได้ส่งสาวกเหล่านั้นไปช่วยประกาศพระศาสนา

๓.๓.๒๔ ปรีนิพพาน

จะเห็นได้ว่านับแต่พระพุทธองค์ทรงออกบวชเมื่ออายุ ๒๕ พรรษา และใช้เวลาในการแสวงหาแนวทางการตรัสรู้ถึง ๖ ปี เมื่อตรัสรู้แล้ว พระพุทธองค์ก็ได้ทรงมุ่งมั่นที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวร จนมีพระชนม์พรรษา ๘๐ ปี ซึ่งในช่วงระยะเวลานี้จะศึกษาเกี่ยวกับเรื่องมารทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพาน ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ ปัจฉิมโอวาท พุทธลีลาปรีนิพพาน สถานที่ปรีนิพพาน การปฏิบัติต่อพุทธสรีระ และสังเขปนียสถาน

๓.๓.๒๕ มารทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพาน

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้แล้ว พระยามารกราบทูลอาราธนาขอให้พระองค์ทรงเสด็จดับขันธปรีนิพพาน แต่พระองค์มิได้ทรงรับ และมีความตั้งใจจะเผยแผ่ให้พระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงเสียก่อน จึงจะปรีนิพพาน ดังความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “อาหนนท์ ครั้งหนึ่งที่เราอยู่ที่ตำบลอรุเวลา ไกลฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่ดินไทรเป็นที่พักร้อนของเด็กเลี้ยงแพะ เมื่อได้ตรัสรู้ใหม่ๆ มารผู้มีบาปได้เข้ามาหาเราถึงที่นั่น ยืนอยู่ที่ควรแล้ว กล่าวกะเราว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรีนิพพานเถิด ขอพระสุคตจงปรีนิพพานเถิด บัดนี้เป็นเวลาสมควรปรีนิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เราได้กล่าวกะมารนั้นว่า ท่านผู้มีบาป เราจักไม่ปรีนิพพานก่อน ตลอดการที่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เป็นสาวกของเรา ยังไม่เป็นผู้ฉลาด ยังไม่ได้รับคำแนะนำ ยังไม่แก่แล้ว กล่าว ยังไม่เป็นผู้สุดทรวงธรรมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติตามธรรม ยังต้องเรียนความรู้ของอาจารย์ตนต่อไปก่อน จึงจักบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก

กระทำให้ตื่นซึ่งพระสัทธรรม จนข่มขี้ปรับวาทะที่เกิดขึ้น ให้ราบเรียบโดยธรรมแล้ว แสดงธรรม ประกอบด้วยความน่าอัศจรรย์ได้ ท่านผู้มีบาป เราจักไม่ปรินิพพานก่อน ตลอดเวลาที่พรหมจรรย์ (คือศาสนา)นี้ยังไม่ตั้งมั่น รุ่งเรือง แผ่ไพศาล เป็นที่รู้จักแห่งชนเป็นอันมาก เป็นปีกแผ่นแน่นหนา จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย สามารถประกาศแล้วด้วยดี”^{๖๐}

๓.๓.๒๖ ประทานโอวาทแก่พระอานนท์

เมื่อใกล้ปัจฉิมกาล เพื่อให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคง และไม่ยึดติดกับบุคคลใด บุคคลหนึ่ง โดยมอบความเป็นใหญ่ให้แก่หมู่สงฆ์ ก่อนจะปรินิพพานพระพุทธองค์ไม่ทรงแต่งตั้ง บุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นตัวแทนพระองค์ แต่ทรงแต่งตั้งพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงตรัสไว้ดีแล้ว เป็นตัวแทน รวมทั้งยังทรงอนุญาตให้ถือนสิกขาบทที่เล็กน้อยได้ ดังความที่ปรากฏใน พระไตรปิฎกว่า “อานนท์ ความคิดอาจมีแก่พวกเธออย่างนี้ว่า ธรรมวินัยของพวกเรา มีพระศาสดา ล่วงลับไปเสียแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา ดังนี้ อานนท์ พวกเธออย่าคิดอย่างนั้น อานนท์ ธรรม กี่ดี วินัยกี่ดี ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอทั้งหลาย ธรรมวินัยนี้ จักเป็นองค์ศาสดาของ พวกเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว

อานนท์ เวลานี้พวกภิกษุทั่วไป เรียกกันด้วยคำว่าอาวุโส ต่อกันและกัน (ทั้งแก่ทั้ง อ่อน) : โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว ไม่ควรเรียกร้อกันตั้งนั้น : ผู้แก่กว่าจงเรียกผู้อ่อน โดยชื่อ หรือ โดยชื่อสกุล หรือโดยคำว่า อาวุโส ผู้อ่อนกว่า จงร้องเรียกผู้แก่กว่า ว่า กันเต หรือ อาัยสมา อานนท์ โดยกาลที่เราล่วงลับไปแล้ว สงฆ์จงเลิกถือนสิกขาบทเล็กน้อยได้ ถ้าต้องการ”^{๖๑}

๓.๓.๒๗ ปัจฉิมโอวาท

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตั้งใจที่จะละสังขารแล้ว ก็ยังทรงไม่หยุดการเผยแผ่และอบรมสั่ง สอน ดังนั้นพระองค์จึงทรงได้ประทานปัจฉิมโอวาท คือ โอวาทครั้งสุดท้ายที่พระศาสดาตรัสเป็น ครั้งสุดท้ายเดือนทุกคนไม่ให้ประมาท ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราจัก เดือนพวกท่านทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไป เป็นธรรมดา พวกเธอทั้งหลาย จงยัง

^{๖๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๑๖๘ / ๑๑๓.

^{๖๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๑๖ / ๑๖๔.

ประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด ดังนี้ เป็นวาจาครั้งสุดท้ายของตถาคต”^{๖๒}

๓.๓.๒๘ พุทธลีลาปรินิพพาน

ก่อนที่จะปรินิพพาน พระองค์ทรงแสดงให้เห็นถึงความจริงของไตรลักษณ์ และยังได้ทรงแสดงให้เห็นถึงวิธีปรินิพพาน และเหตุการณ์ที่จะเกิดหลังจากปรินิพพานซึ่งได้เคยเกิดขึ้นกับพระผู้มีพระภาคเจ้าทุกพระองค์ ดังความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ประทับสี่หาไสยาสน์ครั้งสุดท้าย “อานนท์ เธอจงจัดตั้งที่นอน ระหว่างต้นสาละคู่มิตรีษะทางทิศเหนือ เราลำบากกายนักเรจักนอน” ทรงเข้าปฐมฌาน, ทุตติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน, อาภาสณัญญาขณฌาน, วิญญาณัญญาขณฌาน, อากิญจัญญาขณฌาน, เนวสัญญานาสัญญาขณฌาน, สัญญาเวทิตินิโรธ, แล้วย้อนกลับมาตามลำดับ จนถึงปฐมฌาน แล้วย้อนขึ้นอีกโดยลำดับ ๆ จนถึงจตุตถฌาน เสด็จปรินิพพาน ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในกาลนั้น ปฐวีข้อมหวั่นไหว ข้อมสัน ข้อมสะเทือนอานนท์ นี่เป็นเหตุที่แปล เป็นปัจจัยที่แปลแห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดินอันใหญ่หลวง”^{๖๓}

๓.๓.๒๙ สถานที่ปรินิพพาน

การปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแตกต่างจากบุคคลธรรมดาสามัญโดยทั่วไป ทรงปลงอายุสังขารล่วงหน้าเป็นเวลา ๓ เดือน มีสติสัมปชัญญะตลอดเวลา จนถึงวาระสุดท้ายก็ยังทรงเตรียมการเพื่อปรินิพพาน ตามความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

อานนท์ ! บัดนี้เราแก่เฒ่าเป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยนานโดยลำดับ วัยของเราเป็นมาได้ ๘๐ ปีแล้ว กายของตถาคตคร่ำคร่าแล้ว เปรียบเหมือนเกวียนคร่ำคร่า ที่เขาซ่อมแซมปะทังไว้ด้วยไม้ไผ่...เธอจงถือผ้าปูนั่งไปเรจักไปสู่ป่าวาลเจดีย์ เพื่อนั่งพัก...เมื่อตะกัณนี้มารผู้โง่บาป ได้เข้ามาหาเรา...แล้วกล่าวแก่เราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานเสียเถิดบัดนี้ถึงเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว...ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานเถิด ขอพระสุคตจงปรินิพพานเถิด เราตอบว่า มารผู้โง่บาป เธอไม่ต้องชวนขวยดอกไม่นานเลย ตถาคตจักปรินิพพาน อีกสามเดือนจากนี้ ตถาคตจักปรินิพพาน”^{๖๔}

^{๖๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๑๘ / ๑๖๔.

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๑๘ / ๑๖๕.

^{๖๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๑๘๘ / ๑๔๗.

บัดนี้เรามีสติสัมปชัญญะ ปลงอายุสังขารแล้ว ณ ปาวาลเจดีย์ อานนท์ อย่าเลย อย่าวิงวอนตลาคตเลย มิใช่เวลาจะวิงวอนตลาคตเสียแล้ว ในที่นั้นๆ ถ้าเธอวิงวอนตลาคต ตลาคตจะห้ามเสียสองครั้ง แล้วจกัรบคำในครั้งที่สาม, อานนท์ เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้จะจึงเป็นความผิดพลาดของเธอแต่ผู้เดียว อานนท์ ในกาลใด ตลาคตมีสติ สัมปชัญญะปลงอายุสังขาร ในกาลนั้นแผ่นดินย่อมหวั่นไหว ย่อมสั่นสะเทือน

อานนท์ เราจักไปสู่เมืองปาวา จุนทะ สุกรมัททวะ ที่จัดไว้ จงนำมาเลี้ยงเรา, ขาหนีบะ โภชนียะ อย่างอื่นที่ตกแต่งไว้ จงนำไปเลี้ยงภิกษุสงฆ์ จุนทะ สุกรมัททวะ ที่เหลือนี่ท่านจงพึงเสียในบ่อ เรามองไม่เห็นใครในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ บริโภคแล้ว จักให้ย่อยได้ นอกจากตลาคต...กายของตลาคตย่อมมีจิตผุดพองในกาลสองครั้ง คือ ในราตรีที่ตรีสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และราตรีที่ตลาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ, อานนท์ การปรินิพพานของตลาคตจักมีในระหว่างต้นสาละคู่ในสวนสาละอันเป็นที่แวะพักกลางทาง ของพวกมัลลกะษัตริย์ ใกล้เมืองกุสินารา ในตอนปัจฉิมยามแห่งคืนนี้^{๖๕}

๓.๓.๓๐ การปฏิบัติต่อพุทธสรีระ

เมื่อพระอานนท์พุทธอุปัฏฐาก ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จปรินิพพานก็มีความวิตกในเหตุการณ์ต่างๆที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รวมถึงเรื่องการปฏิบัติต่อพุทธสรีระของพระองค์ว่าจะให้ดำเนินการอย่างไร ซึ่งเรื่องดังกล่าว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่พระอานนท์ ตามความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “อานนท์ พวกเธออย่าชวนชวายเป็น เพื่อจัดการบูชาสรีระของตลาคตเลย กษัตริย์ พราหมณ์ หรือคหบดี ผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในตลาคตก็มีอยู่ เขาเหล่านั้น จักจัดการบูชาสรีระของตลาคต” อานนท์ เขาพึงจัดเหมือนที่จัดในสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ เขาพันสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าไหม ชับสำลี แล้วพันด้วยผ้าไหม โดยอุบายนี้ ๕๐๐ กู้ แล้วเชิญลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ปิดด้วยรางเหล็กอีกรางหนึ่ง กระทำจิตกาธานด้วยของหอมทุกอย่างจึงถวายพระเพลิง การทำสถูปสำหรับพระมหาจักรพรรดิ ไว้ ณ หนทางสี่แยก ชนเหล่านั้นพึงปฏิบัติในสรีระของตลาคต เช่นเดียวกับที่ชนทั้งหลายปฏิบัติในสรีระของพระมหาจักรพรรดินั้นแล

๓.๓.๓๑ สังเวชนียสถาน

^{๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๑๕๓ / ๑๔๖.

ก่อนที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะปรินิพพาน พระอานนท์ ได้ทูลกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ในกาลก่อน ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษาอยู่ในทิศต่างๆ ล้วนไตรมาตามวินัยนิยมแล้ว ย่อมมาเฝ้าพระตถาคตเจ้าโดยอาจินวัตร ย่อมได้เห็น ได้สนทนาธรรมกับภิกษุทั้งหลายที่ให้เจริญจิต ก็ด้วยล่องไปแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ข้าพระองค์จักไม่ได้สนทนาธรรมกับภิกษุทั้งหลายที่ให้เจริญจิตเหมือนเมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ เมื่อพระอานนท์กราบทูลดังนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ดังความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

ดูก่อนอานนท์ สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา มีอยู่ ๔ ตำบล ๔ ตำบลอะไรเล่า? ดูก่อนอานนท์ สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาว่า พระตถาคตประสูติแล้ว ณ ที่นี้^๑, สถานที่ที่ควรเห็นและเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาว่า พระตถาคตได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและ ณ ที่นี้^๑, สถานที่ที่ควรเห็นและเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาว่า พระตถาคตได้ประกาศอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ณ ที่นี้^๑,...ว่าพระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุแล้ว ณ ที่นี้^๑, อานนท์ สถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวช แก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา มี ๔ ตำบลเหล่านี้แล้ว^{๖๖}

๓.๓.๓๒ สรุป

เหตุการณ์ปรินิพพานนั้น ในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์ได้ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาตลอดจนถึงพระชนมายุ ๘๐ พรรษาแม้ใกล้จะปรินิพพาน ก็ยังทรงสั่งสอน เพราะพระองค์ต้องการให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคง ไม่ยึดติดกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยมอบความเป็นใหญ่ให้แก่หมู่สงฆ์ ให้พระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงตรัสไว้เป็นตัวแทน พระองค์ได้ทรงประทานปัจฉิมโอวาทเตือนทุกคนไม่ให้ประมาท และแสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดหลังจากปรินิพพานแก่พระสาวกซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวได้เคยเกิดขึ้นมาแล้วกับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ การปรินิพพานของพระองค์ มีสติสัมปชัญญะตลอดเวลา ทรงบอกล่วงหน้าเป็นเวลา ๓ เดือน จนวาระสุดท้ายก็ยังเตรียมการเพื่อปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ได้ชี้แจงถึงสถานที่ที่ควรเห็นและควรเกิดความสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธา ที่เรียกว่าสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

จากพุทธประวัติที่ผู้วิจัยได้ค้นคว้ามา นับตั้งแต่ ปฐมจิตตูปบาทกาลอันเป็นชาติแรกของพระโพธิสัตว์ (อนิยตโพธิสัตว์) เมื่อเริ่มความปรารถนาพุทธภูมินั้น แรกคิดอยู่ในพระหฤทัยอย่างเดียว ยังออกพระวาจาไม่ได้นั้นก็นานนับได้ ๗ อสงไขย จึงเปล่งวาจาออกมาปรารถนาพุทธภูมิได้

^{๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐ / ๒๐๒ / ๑๕๐.

กำหนดแต่ออกพระวาจารรณานเฉพาะต่อพุทธภูมิได้แล้วนั้น ก็นานนับได้ ๕ อสงไขย จึงปรารณพร้อมทั้งกายวาทใจได้ กำหนดแต่พระองค์ปรารณพร้อมด้วยกายวาทและใจดังนั้นได้ แล้วก็นานนับได้ถึง ๔ อสงไขยเศษอีกแสนกัปจึงได้ตรัสรู้เป็นองค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งปวง

เริ่มตั้งแต่นายสำเภาหนุ่มแบกมารดาว่ายน้ำข้ามมหาสมุทร เพราะกุศลเช่นนั้นเป็นเหตุให้ได้ปรารณพุทธภูมิเป็นครั้งแรก ในพระชาติต่อมาก็ได้เป็นน้องสาวของพระปราชญ์ที่ปึงกร จนมาถึงพระชาติที่ทรงได้รับพุทธพยากรณ์ ณ บามูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปึงกรเมื่อครั้งยังเป็นสุเมธดาบส พระโพธิสัตว์ยังได้ท่องเที่ยวไปในสวรรค์และมนุษย์โลกนับด้วยร้อยอัฐภาพเป็นอันมากจะเห็นได้ว่าองค์มหาบุรุษพระศาสดาทรงมีพระหฤทัยมุ่งมั่น ทรงเป็นบุคคลที่มีความกล้าหาญเป็นบุคคลที่มีความเพียรอย่างยิ่งซึ่งใช้เวลาอย่างยาวนานมาก ยากที่จะมีบุคคลใดกระทำได้ ยากกว่าจะมาถึงพระชาติที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้

เมื่อทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ภายใต้ดวงไม้พระศรีมหาโพธิ์ ที่ โภธิมณฑล ไม่มีช่วงใดเลยหลังจากที่พระองค์ทรงตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุข ๗ สัปดาห์แล้ว ที่จะเสด็จกลับไปยังต้นพระศรีมหาโพธิ์อีกเลย ทั้งๆที่พระศรีมหาโพธิ์เป็นสถานที่สำคัญยิ่งแห่งการตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แต่พระพุทธองค์ทรงเสด็จออกจากโพธิมณฑลเพื่อไปแสดงธรรม เพื่อโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้มีดวงตาเห็นธรรม ตามธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบแล้วนั้น ณ ควางต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่ โภธิมณฑล และบริเวณโพธิมณฑลนั้นไม่ได้เป็นที่ตั้งของบ้านคนเลยเป็นที่สัปปายะเว้นว่างจากคนเป็นป่า พระพุทธองค์ทรงพิจารณาในใกล้รุ่งเพื่อไปโปรดเวไนยสัตว์ซึ่งไม่ได้มีในบริเวณโพธิมณฑลเลยจึงไม่มีการย้อนกลับมา อุบาสกอุบาสิกาที่นิมนต์ให้พระองค์ไปโปรดแสดงธรรมล้วนอยู่นอกบริเวณทั้งสิ้น และพระองค์ทรงสอนเรื่องภิกษุไม่ติดสถานที่ เหมือนนกบินไปไม่ยินดี ไม่อาศัยในสถานที่ นั่นคือข้อวัตรปฏิบัติของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงไปเพื่อประกาศพระศาสนา

การที่ได้ไปดูไปเห็นนั้นสังเวชนียสถานนั้น จะเป็นการกระตุ้นเตือนจิตให้เกิดความคิดมีจิตสำนึกระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ ระลึกถึงพระสาวกที่ทรงจำสืบทอดคำสั่งสอน เพื่อให้จิตใจโน้มไปในทางที่จะนำคำสั่งสอนไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อเป็นผู้ไม่ประมาท ใจของเราได้มองเห็นถึงธรรมะ เมื่อได้มาเห็นความเสื่อมสลายของสิ่งที่ปรากฏอยู่เมื่อ ๒๖๐๐ ปีที่ผ่านมา ความเป็นไตรลักษณ์ เห็นอนิจจัง ทุกขังและอนัตตาในทุกสรรพสิ่ง ณ สังเวชนียสถาน และเพื่อเพิ่มพูนศรัทธาปสาทะ กระทำสักการบูชาอันจะนำไปเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ถือว่าเป็นพุทธานุสติ ธรรมานุสติ และสังฆานุสติ และยังไปกว่านั้น โภธิมณฑลยังถือว่าเป็นศูนย์รวมใจชาวพุทธทั่วโลกอีกด้วย

บทที่ ๔

ความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นปูชนียสถาน

เชื่อว่า “พุทธคยา หรือ โพธิมณฑลนั้น” ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในจารึกหลักฐานของ อมระเทวะ ซึ่งถูกค้นพบโดย อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮมชาวอังกฤษ ท่านได้เรียกว่า วัดพุทธคยา ต่อมาถูกเรียกว่า มหาโพธิ^๑ และคำว่า โพธิมณฑล^๒ นั้นก็คือบริเวณรอบๆ ต้นโพธิ์สถานที่ พระพุทธเจ้าตรัสรู้หรือ อภิสัมพุทธสถานนั่นเอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนา การตรัสรู้นั้น คือการทำพระชนม์ชีพของพระองค์เองให้สมบูรณ์ ประกาศอิสรภาพความเป็น มนุษย์ และเปลี่ยนกระบวนทัศน์โดยสิ้นเชิงว่า มนุษย์สามารถบรรลุปัญญา เป็นอิสระ และพึ่งตนเองได้นี่เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ เมื่อสำคัญที่สุดอย่างนี้ จักรวาลทั้งจักรวาลจึงสั่นสะเทือน จากการตรัสรู้ ณ กวางคันทันพระศรีมหาโพธิ์ที่อุรุเวลาเสนานิคม ของคนคนเดียว สถานที่นี้จึงเป็นที่ที่สำคัญมาก ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการที่จะนำเสนอโพธิมณฑลในฐานะที่เป็นปูชนียสถาน

ปูชนียสถาน คือ สถานที่ประดิษฐานสิ่งสำคัญ อันควรแก่การนับถือและการบูชาใน พระพุทธศาสนา ซึ่งนิยมสร้างขึ้นเป็น ๒ ประเภท คือ พระสถูปเจดีย์และพระมหาธาตุเจดีย์ ปูชนียสถานทั้ง ๒ ประเภทนี้ สร้างขึ้น เพื่อถวายเป็น “พุทธานุสรณ์” คือ ที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ยังจัดเป็นบริโภคเจดีย์อีกด้วย^๓

---

^๑Dipak Kumar Barua, *The Bodhi Tree and Mahabodhi Mahavihara*, (New Delhi : Printline, 2013), p. 1.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^๓ม.อุ.อ.(ไทย) ๒๒/๓๑๒.

๔.๑ พัฒนาการของโพธิมณฑลจากอดีตสู่ปัจจุบัน

โพธิมณฑลได้มีพัฒนาการเกิดการเปลี่ยนแปลงไปหลายครั้งหลายครา พระศรีมหาโพธิ์ถูกกระทำให้ล้มตายลงบ้าง ตายเพราะสิ้นอายุไขบ้าง พระมหาเจดีย์เกิดการทรุดโทรมตามกาลเวลา สัตตมหาสถานบางแห่งก็หาหลักฐานแน่นอนไม่ได้ทั้งเกิดจากการทำลายและการเปลี่ยนแปลงตามสภาพสิ่งแวดล้อม มีนักวิชาการหลายท่านได้เล่าถึงจุดสำคัญในบริเวณโพธิมณฑลในปัจจุบันไว้ดังนี้

๔.๑.๑ พระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธคยา

ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้นแล้วว่า พระศรีมหาโพธิ์นั้นได้ถูกทำลายและแก่ตายล้มลงไปใน ๓ ต้นแล้ว ต้นปัจจุบันเป็นต้นที่ ๔^๕ ปัจจุบันต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่ด้านหลังพระวิหารมหาโพธิ์ มีพระแทนวัชรอาสน์ (รัตนบัลลังก์) คั่นอยู่ระหว่างกลาง ขนาด ๓ คนโอบ สูงประมาณ ๘๐ ฟุต เปิดให้ประชาชนทั่วไปสักการะระหว่าง ๐๕.๐๐ – ๒๑.๐๐ นาฬิกา^๖

พระราชรัตนรังษี ได้กล่าวไว้ในหนังสือ สู่แดนพระพุทธรองค์ว่า ต้นไม้โพธิ์นี้ย่อมถือว่าเป็นเสมือนขวัญใจของชาวพุทธทั่วโลก เป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นต้นไม้สัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา องค์แทนระลึกถึงพระศาสดา โดยเฉพาะที่พุทธคยาจะมีผู้ให้ความสำคัญมาก ไม่ว่าจะเป็นชนชาติใด ศาสนาใด เมื่อไปถึงจะต้องให้ความเคารพยำเกรง และได้กล่าวไว้อีกว่า ที่ต้นโพธิ์ตรัสรู้แห่งนี้เป็นสะดือโลก หรือ ปถวีนาภิมณฑล เพราะเป็นที่ซึ่งพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์มาตรัสรู้ที่นั่นทั้งนั้น และไม่มีสถานที่อื่นจะสามารถรองรับน้ำหนักของการตรัสรู้ได้^๗

พระราชรัตนรังษียังได้กล่าวเพิ่มเติมไว้ว่า เมื่อพ.ศ. ๒๔๒๓ รัฐบาลอังกฤษซึ่งปกครองอินเดียอยู่ในขณะนั้น ได้มอบพระให้นายพล เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม นักโบราณคดีชาวอังกฤษ ให้นำพระมาที่นั่น ระหว่างที่ทำการบูรณะอยู่นั้น ต้นโพธิ์ตรัสรู้ต้นที่ ๓ ก็ล้มลง เห็น

^๕Bodhgaya Temple Management Committee, **Mahabodhi Mahavihara Temple : A World Heritage Property**, Third Publication (New Delhi : Printline International, 2011), p. 10.

^๖พระเทพโพธิวิเทศ (ทองยอด ฐิริปาโล), ๕๐ ปี วัดไทยพุทธคยา อินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๒๕๕๐), หน้า ๘๓.

^๗พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทธ ฐิโร), สู่แดนพระพุทธรองค์ อินเดีย-เนปาล, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ชรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๖.

ชาวบ้านในละแวกนั้น กำลังตัดก้านรานกิ่งไปทำเชื้อเพลิง และเป็นอาหารของสัตว์ ท่านนายพล เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คินนิงแฮม จึงได้จัดการปลุกต้นไม้โพธิ์ขึ้นใหม่ ณ ที่เดิม โดยได้พบหน่อโพธิ์ ๒ หน่อ สูงประมาณ ๖ นิ้ว และ ๔ นิ้ว จึงเลือกเอาต้นที่สูง ๖ นิ้ว ปลุกลงที่ต้นเดิม และส่วนต้นที่สูง ๔ นิ้ว แยกไปปลุกไว้ทางด้านเหนือห่างจากต้นเดิม ๒๕๐ ฟุต ทั้งนี้เพื่อให้ชาวฮินดูได้ไปนมัสการพระวิษณุที่ต้นนั้น ส่วนชาวพุทธให้นมัสการที่ต้นเดิม จะได้ไม่เกิดการกระทบกระทั่งให้กระเทือนใจซึ่งกันและกัน และท่านยังได้กล่าวไว้อีกว่า

ผู้จาริกแสวงบุญ เมื่อถึงสถานที่นี้ได้นมัสการถึงพระบรมศาสดาที่ทรงตรัสรู้ได้ดวงไม้โพธิ์ เมื่อวันเพ็ญเดือน ๖ เมื่อเข้ากราบพระแท่นวัชรอาสน์ สวดมนต์เจริญจิตตภาวนา นั่งสมาธิได้ต้นโพธิ์ น้อมจิตตามธรรมคำสอน เหมือนได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ บุญกิริยาที่ผู้มากราบไหว้ได้กระทำ อันปรากฏผลมหาศาล นอกจากจะได้เจริญจิตตภาวนาน้อมจิตตามคำสอนพระพุทธองค์แล้ว ยังนิยมนรดน้ำต้นโพธิ์ ปิดทองถวายผ้าห่มอีกด้วย^๓

รศ.ดร.สำเนียง เลื่อมใส ได้กล่าวไว้ใน หนังสือ ตามรอยจาริก อินเดีย เนปาล ว่าต้นที่ ๔ คือ ต้นที่ “เซอร์อเล็กซานเดอร์ คินนิงแฮม” นักโบราณคดีชาวอังกฤษ ปลุกขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ โดยใช้หน่อที่งอกจากต้นเดิม (ต้นที่ ๓) ซึ่งมีอยู่ ๒ หน่อ ท่านปลุกหน่อที่สูงประมาณ ๖ นิ้ว ไว้แทนต้นเดิม และปลุกหน่อที่สูง ๔ นิ้ว ไว้ทางทิศเหนือของพระเจดีย์ ถึงวันที่ พ.ศ. ๒๕๕๐ ต้นพระศรีลังกาโพธิ์ต้นที่ ๔ มีอายุได้ ๑๒๗ ปี ลำต้นและกิ่งก้านยังแข็งแรงสมบูรณ์ดี ปัจจุบันชาวพุทธศรีลังกาได้สร้างรั้วทองเหลืองกันไว้โดยรอบเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาในทุก ๆ วันจะมีชาวพุทธจากทั่วทุกสารทิศเดินทางมากราบไหว้ไม่ขาด^๔

พระมหาดาวสยาม ได้พูดถึงต้นพระศรีลังกาโพธิ์ไว้ว่า เดิมเรียกว่าต้นอัสตัสตะ หรือ ต้นปีปัด ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ได้ต้นไม้นี้จึงเปลี่ยนมาเรียกว่าต้นโพธิ์ คำว่าโพธิ์ แปลว่า ต้นไม้แห่งการตรัสรู้ และต้นปัจจุบันเป็นต้นที่ ๔ แล้วถูกปลุกโดยเซอร์อเล็กซานเดอร์ คินนิงแฮม ผู้อำนวยการกรมโบราณคดีผู้เข้ามาสำรวจและบูรณะพุทธคยา ซึ่งได้มาปลุกไว้ในตำแหน่งเดิม^๕

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘.

^๔ สำเนียง เลื่อมใส, รศ.ดร., ตามรอยจาริก อินเดีย เนปาล, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๔๒.

^๕ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ **Buddhist Pilgrimage in India**, (กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก. เม็ดทราย พรินดี้ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๖๐.

วิโรจน์ ธีรคุณ ได้เล่าถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ในหนังสือ ไปอินเดีย ไปพุทธคยา ไปหาพระพุทธเจ้า ซึ่งได้เล่าแตกต่างไปจากท่านอื่นว่า ต้นที่ปรากฏในปัจจุบันสันนิษฐานว่าเป็นต้นที่ปลูกเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ที่ได้นำหน่อมาจากหน่อของต้นแรกสุดที่นางสังฆมิตตา พระราชธิดาของพระเจ้าอโศกทรงส่งไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในศรีลังกา) พระองค์ทรงเคยประทับเสวยวิมุตติสุข โดยไม่ทรงลุกจากที่ประทับเลย ในทำนองลักษณะว่าทรงรู้สึกกตัญญูถึงต้นไม้ที่ให้ร่มเงา และปกปักรักษาพระองค์ให้ปลอดภัย^{๑๑}

พิสิฐ โคตรสุโพธิ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือสู่แดนพุทธภูมิว่า ต้นโพธิ์แต่ละต้นกว่าจะขึ้นตระหง่านสืบต่อมาให้พวกชาวพุทธได้กราบไหว้บูชา มีประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจไม่แพ้ชีวิตของมนุษย์ ต้นโพธิ์ผ่านร้อนผ่านหนาว ผ่านการถูกทำร้ายแทบไม่เหลือซากและหมดอายุเองด้วยก็มีแต่ด้วยแรงศรัทธาของชาวพุทธผู้ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา เคารพในพระบรมศาสดา ต่างก็ได้อุปถัมภ์ บำรุงเพาะหน่อปลูกที่เมล็ดงอกสืบมาแต่ต้นเดิมให้เหลือรอดมาจนถึงปัจจุบันเป็นต้นที่ ๔

และได้เล่าถึงพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๔ นี้ว่า ครั้นเมื่อพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๓ ส้มลงโดยกาลเวลา ในปีพุทธศักราช ๒๔๑๘ และยังมีเมล็ดกล่นอยู่รอบบริเวณนั้นมากมาย มีผู้เก็บรวบรวมและเพาะเมล็ด ก็เกิดหน่อต้นอ่อนที่สืบมาจากต้นเดิมในปีพุทธศักราช ๒๔๑๘ นั้นเอง เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม ก็ได้นำต้นอ่อน ๒ ต้นมาปลูกไว้แทน โดยต้นที่โตกว่า ปลูกไว้แทนที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๓ ส่วนต้นที่ขนาดย่อมกว่า ปลูกเคียงคู่เคียงไปทางทิศเหนือห่างจากต้นโพธิ์เดิมประมาณ ๒๐ เมตร จนถึงปัจจุบัน (พุทธศักราช ๒๕๔๘) ต้นโพธิ์ต้นที่ ๔ มีอายุแล้ว ๑๓๐ ปี ชาวพุทธทั่วโลกต่างได้ช่วยกันบำรุงรักษาเป็นอย่างดี รัฐบาลอินเดียสั่งการให้ผู้เชี่ยวชาญทางพฤกษศาสตร์มาดูแลตลอดปี ชาวพุทธทั้งที่อินเดียและต่างประเทศแวะเวียนไปนมัสการมิได้ขาด ตั้งแต่เวลาเช้ามีดจนถึงมีดค่ำ เสียงสวดมนต์ภาวนา จากปากชาวพุทธก้องกังวานไปทั่วโพธิมณฑล พร้อมกับการเดินประทักษิณรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วยความเคารพศรัทธา ประหนึ่งว่า ชาวพุทธศาสนิกชนเหล่านั้น ได้เข้าเฝ้าต่อเบื้องพระพักตร์องค์พระบรมศาสดาก่อให้เกิดปีติอิ่มเอิบใจตราบชั่วชีวิต^{๑๒}

^{๑๑}วิโรจน์ ธีรคุณ, ไปอินเดีย ไปพุทธคยา ไปหาพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อนิเมท กรุ๊ปจำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๐.

^{๑๒}พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, สู่แดนพุทธภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เค.เอส.พี. การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕.

สายสุนีย์ สว่างยิ่ง ได้กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับต้นโพธิ์ไว้ในงานวิจัย การศึกษาคติธรรมเกี่ยวกับต้นไม้อันศักดิ์สิทธิ์พระพุทธศาสนา ไว้ว่า “ต้นโพธิ์ในฐานะที่เป็นต้นไม้อันศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้า ต้นโพธิ์จึงได้รับการยอมรับนับถือจากชาวพุทธว่าเป็นต้นไม้อันที่มีความสำคัญยิ่ง ชนิดหนึ่งที่ชาวพุทธทั้งหลายให้ความสำคัญและยำเกรงต่อต้นโพธิ์ถือว่าเป็นต้นไม้อันที่มีคุณต่อชาวพุทธ และถือว่าเป็นต้นไม้อันสูงส่งและเชื่อว่าไม่เหมาะสมที่จะมาเพาะปลูกไว้ในบริเวณบ้านของตน และยกย่องให้เป็นต้นไม้อันศักดิ์สิทธิ์ควรปลูกไว้ในบริเวณวัดและควรบูชาสักการะโดยการนำผ้ามาโอบรอบลำต้นและมีการบูชาโดยสร้างศาลพระภูมิไว้ยังบริเวณต้นโพธิ์ ผู้จาริกแสวงบุญบางรายมักจะสวดมนต์ เจริญจิตตภาวนา นั่งสมาธิเพื่อย่น้อมจิตตามธรรมคำสอนภายใต้ต้นโพธิ์ นอกจากจะเจริญภาวนาน้อมจิตตามคำสอนของพระพุทธองค์แล้ว ยังนิยมรดน้ำต้นโพธิ์ปิดทองและถวายผ้าห่มต้นโพธิ์บ้างก็มี และต้นโพธิ์ยังได้รับเกียรติอย่างสูง ในฐานะที่เป็นต้นไม้อันประทับตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าชาวพุทธต่างให้ความสำคัญสักการะต้นโพธิ์มากถือเป็นต้นไม้อันศักดิ์สิทธิ์และมีคติที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่โบราณว่าการปลูกต้นโพธิ์ซึ่งเปรียบเสมือนพุทธอนุสาวรีย์แทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นจะได้บุญมาก จะเห็นได้จากกรณีที่วัดวาอารามทางพระพุทธศาสนามักมีการนำเอาต้นโพธิ์ หรือหน่อโพธิ์ไปปลูกไว้ เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาและเป็นพุทธอนุสาวรีย์แทนพระพุทธเจ้า”^{๑๒}

สรุปได้ว่า พระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๔ นี้ถูกปลูกขึ้นโดย นายพล เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทันนิ่งแฮม นักโบราณคดีชาวอังกฤษ ซึ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ในปัจจุบันนี้ถือว่าเป็นต้นที่ ๔ แล้วซึ่งมีอายุได้ ๑๓๘ ปี(พ.ศ.๒๕๕๗) ซึ่งท่านเซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทันนิ่งแฮม ชาวอังกฤษ เข้าไปพบต้นที่ ๓ ล้มตายลงในปี ๒๔๑๘ และได้ปลูกต้นที่ ๔ ไว้ ณ บัดนั้น นอกจากนี้ยังเมื่อครั้งพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่ ได้มีการนำเมล็ดพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไปปลูก ณ วัดพระเชตุวันของท่านอนาถบิณฑิกะเศรษฐีอีกด้วย และ ๒,๐๐๐ กว่าปีต่อมาถึงพระศรีมหาโพธิ์ ถูกนำเข้ามาปลูกในประเทศไทย ให้ชาวไทยได้ทำการสักการบูชาอีกด้วย

^{๑๒} สายสุนีย์ สว่างยิ่ง , “การศึกษาคติธรรมเกี่ยวกับต้นไม้อันศักดิ์สิทธิ์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๘-๘๙.

๔.๑.๒ ต้นพระศรีมหาโพธิ์เข้าสู่ประเทศไทย

เนื่องจากประเทศลังกากับประเทศไทย ได้มีความสัมพันธ์กันทางพระพุทธศาสนา อย่างใกล้ชิด มาเป็นเวลาช้านาน ตั้งแต่สมัยพระเจ้าบรมโกษฐ์ กรุงศรีอยุธยาตลอดมาจนถึงยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ฉะนั้น ในยุคต้นแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เราจึงได้รับต้นพระศรีมหาโพธิ์จากลังกา ทวีป เมื่อรัชกาลที่ ๒ หนึ่งต้น ในตำนานพุทธเจดีย์สยาม กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า เห็นจะปลูกไว้ที่วัดมหาธาตุ และครั้งอาจารย์ดี อาจารย์เทพ กลับมาจากลังกาได้มาอีก ๓ ต้น ปลูกไว้ที่วัดสระเกศ วัดสุทัศน์ วัดมหาธาตุอีกวัดละต้น ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ก็ได้เมล็ดพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ พันธุ์พุทธคยาจากประเทศอินเดีย และประเทศลังกามา และทรงนำไปปลูกไว้ในที่ต่างๆ เช่นที่วัดเบญจมบพิตร และที่เกาะสีชัง เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว คณะทูตสันถวไมตรีของประเทศไทย ซึ่งไปเยี่ยมประเทศอินเดีย มี พลเรือตรีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ร.น. อดีตนายกรัฐมนตรี เป็นหัวหน้าก็ได้รับต้นพระศรีมหาโพธิ์รวม ๘ ต้น จากประเทศอินเดีย ทางรัฐบาลได้นำไปปลูกไว้ตามปูชนียสถานสำคัญ ในประเทศไทย เช่นบนดอยพระธาตุสุเทพ เชียงใหม่ วัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช และวัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ทางรัฐบาลก็ได้ถวายให้สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า สังกมหายก วัดบรมนิวาส นำมาปลูกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ เวลานี้ ลำต้นเจริญงอกงามดี นับว่าในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ประเทศไทยได้รับต้นพระศรีมหาโพธิ์และกิ่งจากประเทศศรีลังกาและประเทศอินเดีย มาปลูกเป็นคราว^{๑๓}

ณ โปธิมณฑลหรือพุทธคยา นอกจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่เป็นขวัญใจ เป็นที่เคารพกราบไหว้ของชาวพุทธทั่วโลกแล้ว ภายในตัวมหาวิหารโพธิ ก็ยังประดิษฐานพระพุทธรูปที่พระพักตร์ทรงงดงามยิ่ง นั่นก็คือ พระพุทธเมตตาตนเอง

^{๑๓}กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๑), หน้า ๔-๑๐.

๔.๑.๓ พระพุทธรูปเมตตา

ภายในมหาวิหารซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป พระพุทธรูปเมตตา ซึ่งมีพระพักตร์ยิ้มแย้ม เหมือนคั่งพระพุทธรูปองค์กำลังทรงยิ้มแย้ม ยินดีต่อผู้มาจาริกแสวงบุญ นักแสวงบุญหลายท่านที่ได้ไปเยือนทำการสักการะต่างก็มีความเห็น ความคิดหลากหลายดังนี้

วิโรจน์ ธีรคุณ ได้เล่าไว้ในหนังสือ ไปอินเดีย ไปพุทธคยา ไปหาพระพุทธเจ้า ว่า พระพุทธรูปเมตตาเป็นพระประธาน มีอายุประมาณ ๑,๕๐๐ ปี มักเรียกลักษณะพระพุทธรูปปางนี้ว่า ปางพุทธคยาหรือไมถีปางภูมิสัมผัส ด้วยเหตุที่พระกรขวาทรงลดลงมาถึงพื้นแผ่นดิน พระพุทธรูปองค์นี้มีขนาดใหญ่ประทับนั่งอยู่ตรงกลาง รูปทรงพอเหมาะพอควรกับสถานที่ พระพักตร์ยิ้มแย้ม พระเนตรทอดลงแต่ไม่มากทรงคลุมด้วยจีวรสีเหลืองสด ประกอบกับลักษณะการครองผ้าจีวร จึงคล้ายภาพที่พวกเราพบเห็นในเมืองไทย ด้านหลังพระองค์มีพระรัศมีเรืองรองสีทอง เช่นกันแผ่ชานอยู่เป็นวงกลม โดยมีพระเศียรหรือพระพักตร์เป็นศูนย์กลาง จากหลังเป็นสีฟ้าเข้ม แต่สไลด์ระการตา มีพัดโบกเป็นส่วนประกอบอยู่ซ้ายขวา ต่ำลงมาในระดับพระแท่นที่ประทับ มีแจกันดอกไม้บูชาสองข้างเช่นกัน

ท่านได้เล่าต่อไปว่าปัจจุบันพระพุทธรูปปางตรัสรู้ยังคงประทับนั่งอยู่กลางห้องเป็นประธานแห่งสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ สูง ๒ เมตร (๖ ฟุต) มีกระจกกั้นไว้ด้านหน้า องค์พระก่อสร้างในศตวรรษที่ ๑๐ ได้ถูกพวกฮินดูที่เข้าครอบครองพุทธคยาเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๔ เคลื่อนย้ายออกไปครั้งหนึ่ง จากนั้นก็ได้ท่านเซอร์คันทันนิ่งแฮมได้พบเข้าจึงได้นำกลับมาประดิษฐานที่เดิมในปี ๒๔๒๓ (ตามที่มีตำนานอ้างว่ามีการสร้างกำแพงกั้นไว้เพื่อไม่ให้พวกฮินดูมาพบ)^{๑๔}

ประเวศ วัชระได้กล่าวไว้ว่าภายในพระเจดีย์พุทธคยามีพระพุทธรูปศิลาปิดทองเหลืองอร่ามทั้งองค์งดงามมาก คนไทยเรียกว่าพระพุทธรูปเมตตา เพราะเมื่อได้เห็นจะมีรังสีแห่งความเมตตาแผ่ชานไปทั่วบริเวณ พระพุทธรูปเมตตา ประดิษฐานอยู่ในมหาวิหารโพธิ์เริ่มแรกที่ถูกค้นพบนั้นเป็นหินสีดำ ต่อมานักแสวงบุญได้ทาสีทอง คนไทยเรียกว่า พระปางมารวิชัย หรือชนะมาร คนอินเดียเรียกว่า ภูมิผัสสะ แปลว่า ทรงชี้ให้แผ่นดินเป็นพยานแห่งการทำมาความดีในอดีต เพราะตอนที่พระยามารพร้อมเสนามาผจญไล่พระพุทธองค์ให้ลุกหนีไปเสียดจากบัลลังก์ที่ประทับทรงชี้ลง

^{๑๔}วิโรจน์ ธีรคุณ, ไปอินเดีย ไปพุทธคยา ไปหาพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อนิเมท กรุ๊ปจำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๓-๑๐๕.

ดิน หมายถึงมีพระแม่ธรณีเป็นพยานในการทำความดีในอดีตของพระองค์ โดยพระแม่ธรณีได้บีบมวยผมจนมีน้ำหลังออกมา ทำให้พระยามารพ่ายแพ้ต่อพุทธบารมี^{๑๕}

พระเทพโพธิวิเทศ เล่าว่า หลวงพ่อพระพุทธรเมตดา ถือว่าเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐานภายในเจดีย์พุทธคยา หน้าตักกว้าง ๑๔๗ เซนติเมตร สูง ๑๖๕ เซนติเมตร สร้างด้วยเนื้อหินทราย สมัยปาละ มีอายุประมาณ ๑๔๐๐ ปี ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ซึ่งได้รอดพ้นจากการถูกทำลายได้^{๑๖}

รศ.ดร. สำเนียง เลื่อมใส เล่าไว้ในตามรอยจาริก อินเดีย เนปาล ว่าปัจจุบันชั้นล่างของมหาโพธิวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย และสลักด้วยหินตามแบบศิลปะสมัยปาละ สูง ๑.๖๖ เมตร หน้าตักกว้าง ๑.๔๗ เมตร มีอายุประมาณ ๑,๔๐๐ ปี องค์พระทาดด้วยสีทองเปล่งปลั่งสวยงาม ชาวไทยเรียกพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “พระพุทธรเมตดา” หรือ “หลวงพ่อเมตดา”^{๑๗}

พระมหาดาวสยามได้เล่าถึงหลวงพ่พุทธรเมตดา ไว้ในหนังสือ เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ ว่า เป็นพระพุทธรูปหินค่าขนาดใหญ่ สมัยปาละราวพ.ศ. ๑๑๐๐ ปางมารวิชัยหรือปางชนะมาร สูงราว ๕๘ นิ้วหรือ ๒ เมตรเศษ ประดิษฐานอยู่ในห้องโถงชั้นล่างของพระเจดีย์พุทธคยา ชาวไทยนิยมเรียกว่า หลวงพ่พุทธรเมตดา เพราะพระพักตร์ของท่านมีความเมตตาปรากฏให้เห็น ต่อมาพ.ศ. ๒๕๓๔ ทางเจ้าหน้าที่ได้ทาสีเหลืองทองทั้งองค์ ในสมัยที่ถูกมหันต์ปกครอง ได้มีการนำสิวลึงค์มาติดตั้งอยู่ด้านหน้าขององค์พระ แต่ก็ต้องรื้อถอนออกไปจากการประท้วงของชาวพุทธเมื่อพ.ศ. ๒๕๓๑.^{๑๘}

พระราชรัตนรังษีได้เล่าไว้ในหนังสือ สู่แดนพระพุทธรองค์ว่า มีกษัตริย์อินเดียนามว่าพระเจ้าสาสังกา ของรัฐเบงกอล ที่ไม่ต้องการที่จะอยู่ภายใต้การปกครองของแคว้นมคธ ซึ่งมีพระเจ้าปुरुณวรรมา เป็นผู้ปกครองในสมัยนั้น ต้องการประกาศตนเป็นอิสระ จึงได้กรีธาทัพมาทำลายจุด

^{๑๕} Bodhgaya Temple Management Committee, **Mahabodhi Mahavihara Temple : A World Heritage Property**, p. 9.

^{๑๖} พระเทพโพธิวิเทศ (ทองยอด ภูริปาโล), ๕๐ ปี วัดไทยพุทธคยา อินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๘๕.

^{๑๗} สำเนียง เลื่อมใส, รศ.ดร., ตามรอยจาริก อินเดีย เนปาล, หน้า ๔๑.

^{๑๘} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ **Buddhist Pilgrimage in India**, (กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก. เมื่อดทราษ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘.

ศูนย์กลางของแคว้นมคธ คือบริเวณดินแดนแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ทันที ด้วยหมายจะทำลายขวัญของกษัตริย์และประชาชนเสียก่อนแล้วจึงค่อยยกทัพไปตีเมืองหลวงในขั้นต่อไป เพราะบริเวณพุทธคยานี้มีต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระพุทธรูปเมตตาเป็นหัวใจสำคัญที่ชาวพุทธให้ความเคารพนับถือกราบไหว้บูชากันมาก ทำให้การขยายตัวทางพระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวางมากขึ้นเมื่อกษัตริย์ชาวสินธุได้เข้ายึดบริเวณพุทธคยาแล้วได้รับสั่งให้ทหารเริ่มระรานกึ่งก้านสาขาด้านพระศรีมหาโพธิ์และตัดรากจนหมดสิ้น แม้แต่รากต้นพระศรีมหาโพธิ์จะเลื้อยชอนไชไปในทิศทางใดก็สั่งให้ทหารขุดรากออกให้หมด จากนั้นก็สั่งให้เอาฟางอ้อยต่างเชื้อเพลิงวางสุมที่ต่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้วลาดน้ำมันจุดไฟเผา ด้วยประสงค์จะมีให้หน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ได้มีโอกาสงอกขึ้นมาเลยจากนั้นรับสั่งให้ทหารเข้าไปในพระมหาวิหารแล้วสั่งให้เสนาบดินำพระพุทธรูปปางมารวิชัย เนื้อหินทราย ออกไปจากมหาวิหาร แต่เผอิญเสนาบดีเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้าคิดว่า ถ้ามาตรแม้นว่าเราจะนำพระพุทธรูปองค์นี้ออกไปเสียจากวิหารแล้วไซ้ ก็เกรงกลัวว่าจะเกิดไม่ทันพระศรีอาริย์ แต่ถ้าเราไม่นำออกไปตามพระบัญชาเราก็จะต้องถูกประหารชีวิตโดยไม่ต้องสงสัย

ทันใดนั้นความคิดอย่างหนึ่งก็ได้เกิดขึ้นมา แล้วกราบทูลแต่พระราชาวา พระพุทธรูปองค์นี้ใหญ่โตมากยากที่จะนำออกไปในวันนี้ได้ ข้าพระองค์ใคร่ขอโอกาสสัก ๗ วัน เพื่อหาทางนำพระพุทธรูปองค์นี้ออกไปจากพระวิหารให้จงได้ พระเจ้าสาสังกาจึงตกลงพระทัยยอมให้ปฏิบัติตามคำขอร้องของเสนาบดีฝ่ายเสนาบดี ครั้นให้คำมั่นสัญญาเรียบร้อยแล้ว จึงได้เริ่มแผนการตามที่ตนคิดไว้ในใจ โดยใช้แผ่นอิฐมาก่อเป็นกำแพงกั้นพระพุทธรูปไว้อย่างมิดชิด พร้อมกับตั้งประทีปโคมไฟบูชาไว้ภายในกำแพงที่กั้นปิดไว้ครบ ๗ วันจึงกราบทูลพระราชาวา บัดนี้เกล้ากระหม่อมฉันได้จัดการนำพระพุทธรูปออกไปจากพระมหาวิหารแล้ว พระเจ้าสาสังกา พอได้สดับคำเช่นนั้น แทนที่พระองค์จะยินดีปรีดาเพราะความปรารถนาของพระองค์สำเร็จแล้ว แต่พระองค์กลับทรงเสียพระทัยถึงกับมีพระโลหิตออกจากปากและจมูก แล้วล้มลงต่อหน้าหมู่ทหารและสวรรค ๓ ที่นั่นเอง

ในขณะที่กองทัพพระเจ้าสาสังการอทัพอยู่ ณ พุทธคยานั้นนั่นเอง กษัตริย์ชาวมคธคือพระเจ้าปुरुณรมา ได้เสด็จยกทัพมาถึงพอดี ฝ่ายพวกกองทัพของพระเจ้าสาสังกาซึ่งต่างอกสันขวัญหนี้อยู่ก่อนแล้วก็ยังเสียขวัญ ต่างแยกย้ายหนีเอาตัวรอดไปคนละทิศละทางจากนั้นพระเจ้าปुरुณรมาก็ได้แกะแผ่นอิฐออก^{๑๕}

^{๑๕} พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทธ), สู่แดนพระพุทธรูปอินเดีย-เนปาล, หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

นี่คือประวัติความเป็นมาโดยย่อซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระพุทธรูปน่าจะมีการจำลองขึ้นในสมัยกษัตริย์ชาวพุทธ พระนามว่า "หุวิษกะ" เมื่อปีพุทธศักราช ๖๕๔ เพราะได้พิจารณาเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาและเพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธาชาวพุทธ ซึ่งชาวพุทธส่วนมากเมื่อไปถึงพุทธคยาแล้ว จะต้องเข้าไปกราบสักการะและรู้สึกขี้มอย่างปิติ ด้วยพระพักตร์ของหลวงพ่อบุชเมตดาที่ประจักษ์พระพุทธรูปองค์ทรงมองมาอย่างเมตตาและทรงยิ้มให้กับทุกคนผู้ไปเยือนอย่างอ่อนโยนที่สุดเสมือนว่าพระผู้มีพระภาคยังทรงมีพระชนม์มอยุ่จริงในปัจจุบัน

๔.๑.๔ พระมหาเจดีย์โพธิวิหาร

พระมหาเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ที่มีลักษณะของเจดีย์ที่แปลกตาแต่มีมนต์ขลังที่ทำให้ผู้ไปเยือนมิเคยลืมเลือนนั้น ได้มีการบูรณะมาหลายครั้งแล้วด้วยการร่วมแรงร่วมใจของเหล่าชาวพุทธ

ศ.ดร.บวรศักดิ์ อูวรรณโณและอสิริยาภรณ์ อูวรรณโณได้กล่าวไว้ใน คอลัมน์มุมมองสองวัยว่าพุทธสังเวชนียสถานแห่งนี้เป็นที่รวมศรัทธาของมหาชนตั้งแต่พระเจ้าจักรพรรดิที่ยิ่งใหญ่ของโลกอย่างพระเจ้าอโศกมหาราชเรื่อยมาจนถึงประชาชนธรรมดาไปกว่า ๒,๐๐๐ ปี จึงมีผู้ฟื้นฟูบูรณะถวายเป็นพุทธบูชาเสมอมาดังเช่นที่พระเจ้ามินดงของ พม่า เคยมาบูรณะ พ.ศ. ๒๔๑๖ และรัฐบาล ศรีลังกา ได้นำทองคำ ๑๕ เคน มาทำเป็นลูกกรงล้อมพระศรีมหาโพธิ์ ในโอกาส ๒,๖๐๐ ปี แห่งพุทธชยันตีนี้ ประชาชนชาวไทยทั้งชาติได้ร่วมกัน นำทองคำอันเป็นธาตุนิเวศน์ไปหุ้มยอดฉัตร ซึ่งเป็นจุดที่สูงที่สุดของพระมหาเจดีย์เป็นพุทธบูชาพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ โดยมีความสูงของยอดฉัตรประมาณ ๖ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางช่วงกว้างที่สุดประมาณ ๓ เมตร ซึ่งต้องใช้ทองคำประมาณ ๒๐๐ กิโลกรัม (ทองคำ ๑๓,๑๒๐ บาท)

การดำเนินการครั้งนี้ ได้รับการอนุมัติจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมอินเดีย ที่เคลลี ทั้งยังได้รับอนุญาตจาก แผนกโบราณคดีฝ่ายมรดกโลก รัฐบาลอินเดีย ตลอดจนคณะกรรมการบริหารมหาโพธิวิหาร ซึ่งดูแลรักษาพระมหาเจดีย์แล้วทั้ง ๓ หน่วย เมื่อปิดทองหุ้มยอดฉัตรพระเจดีย์ซึ่งสูงกว่าตึก ๒๐ ชั้น ต้องส่งมอบให้คณะกรรมการของยูเนสโกซึ่งจะต้องดูแลรักษาต่อไปอย่างดี

ทองคำและเงินรับบริจาคจะนำไปใช้เพื่อกิจการเกี่ยวกับการหุ้มทองคำเท่านั้น จะไม่นำไปใช้ในการบริหารโครงการเรื่องอื่น ๆ (ซึ่งมีผู้บริจาคบางส่วนนี้แยกไว้แล้ว) อนึ่ง หากได้ทองคำ

และเงินครบแล้วจะประกาศปิดโครงการ หากเงินเหลือก็จะนำไปบำรุงสังเวชนียสถานหรือส่งเสริมพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ ต่อไป^{๑๐}

พระราชรัตนรังษีได้เล่าไว้ในหนังสือผู้แดนพระพุทธรองค์ว่า พระมหาเจดีย์มหาโพธิ์ นั้น สันนิษฐานกันว่าพระเจ้าอโศกมหาราชสร้างขึ้นไว้ก่อนขนาดคงข้อมกว่านี้ แต่ด้วยแรงศรัทธาต่อพระพุทธรองค์ จึงมีผู้มาต่อเติมเสริมสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์กันมาต่อมาตามยุคสมัย^{๑๑}

พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์ได้เล่าไว้ในหนังสือ ผู้แดนพุทธรูมิว่า ในปีพุทธศักราช ๒๓๖ พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงริเริ่มสร้างองค์พระเจดีย์โพธิคยา เป็นมหาวิหาร พระองค์ได้สั่งให้สร้าง “วิหาร” ไว้อย่างมากมายทั่วประเทศอินเดีย กล่าวว่ามีถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ และเฉพาะรัฐพิหารให้สร้างเอาไว้ทั่วประเทศพิหาร เหมือนประเทศไทยสร้างวัดไว้อย่างมากมาย ไปบ้านเมืองไหนก็จะพบแต่วัดที่สวยงาม ที่ได้ชื่อว่ารัฐพิหาร ก็เพราะมีแต่วิหาร เต็มทั่วไปหมด เกิดในยุคสมัยที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองที่สุด แต่การสร้างพระสถูปเจดีย์สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น คงมิได้มีรูปทรงเช่นที่เห็นในปัจจุบัน ต่อมาในระหว่างปีพุทธศักราช ๖๘๓-๖๘๔ ในสมัยพระเจ้าหวิงกะแห่งแคว้นมคธ พิจารณาเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาและเพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธา และในฐานะที่พุทธคยาเป็นพุทธสถานต้นกำเนิดพระพุทธศาสนา จึงได้ให้ช่างออกแบบสร้าง “เจดีย์ศรีมหาโพธิ์” เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วทรงสร้างองค์ใหม่แทนวิหารที่พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างไว้ “เจดีย์ศรีมหาโพธิ์” มีลักษณะเป็นเจดีย์ ๔ เหลี่ยมขนาดใหญ่ ตามแบบสถาปัตยกรรมอินเดีย สูงจากฐานถึงยอด ๑๓๐ ฟุต วัดโดยรอบฐาน ๑๒๑.๒๕ เมตร รูปทรงเรียวยาวรี สมส่วน สวยงามสร้างเป็น ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นที่กราบนมัสการ ชั้นบนเป็นห้องภวานาเพื่อสงบจิตใจ พระเจดีย์สวยงาม ตรึงตราประทับใจแก่ทุกท่านที่ได้เห็นเป็นอย่างมาก

และยังได้เล่าต่อว่า เนื่องจากพระเจดีย์มีอายุยืนนานจึงได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์โดยลำดับมา เมื่อปลายปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ (๕ ธันวาคม ๒๕๑๘) คณะกรรมการองค์พระเจดีย์ได้ขอร้องให้พระธรรมมหาวิธานูวัตร (บุญเลิศ ท.คลองสังสอน) เจ้าอาวาสวัดไทยพุทธคยา และหัวหน้าพระธรรมทูตไทยในอินเดีย (ในสมัยนั้น) ในนามชาวพุทธไทย ให้บูรณะชั้นบนองค์พระเจดีย์ (สร้างเป็นห้องไทย) และช่วยสร้างกำแพงแก้วรอบองค์พระเจดีย์ทั้งหมด ๘๐ ช่องพร้อมทั้งซุ้มประตู

^{๑๐}ศ.ดร.บวรศักดิ์ อูวรรณโณ/อิสิริยาภรณ์ อูวรรณโณ, มุมมองสองวัย, (ออนไลน์) แหล่งที่มา <http://www.dailynews.co.th/article/351/193099> ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๖.

^{๑๑}พระราชรัตนรังษี(ว.ป. วีรยุทธ), ผู้แดนพระพุทธรองค์ อินเดีย-เนปาล, หน้า ๑๕๕.

ศิลปะแบบอโศก ๒ ชุ่ม ทำให้องค์พระเจดีย์ได้รับการดูแลสะอาดเรียบร้อยงดงามขึ้น ส่วนยอดองค์พระเจดีย์ชาวพุทธไทยได้ขอติดตั้งไฟแสงจันทร์ให้งามสว่างไสวแก่องค์พระเจดีย์มาจนบัดนี้^{๒๒}

ในหนังสือของทางวัดมหาโพธิวิหารได้กล่าวไว้ว่า พระมหาเจดีย์ หรือพระเจดีย์พุทธคยา สร้างโดยพระเจ้าหวิษกะประมาณพุทธศักราช ๖๐๐ กว่า แต่ในหนังสือที่อ้างเกี่ยวกับประวัติของพระเจดีย์พุทธคยาได้อ้างไว้ว่า ตัววิหารได้ถูกสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศก ซึ่งประมาณปีพ.ศ. ๓๐๐ กว่า ซึ่งพรรณนาไว้ว่า น่าจะถูกสร้างพร้อมกับวิหาร ทั้ง ๘๔๐๐๐ แห่งที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างขึ้นนั่นเอง^{๒๓} ความสูง ๕๑ เมตร รอบฐาน ๕๘.๗๖ เมตร ภายในองค์เจดีย์มี ๓ ชั้น ชั้นที่ ๑ มีห้องโถงประดิษฐานพระพุทธรูป พระประธานองค์ใหญ่ประทับนั่งแบบปางมารวิชัย สร้างสมัยปาละ ส่วนฐานมีรูปพญาราชสีห์ ๒ ด้าน ถัดลงมาอีกชั้นหนึ่งมีรูปพญาช้างสารอยู่ข้างละ เชือกตรงกลางมีรูปพระแม่ธรณีบีบมวยผม ชั้นที่ ๒ เป็นห้องโถง^{๒๔} มีพระพุทธรูปทรงเครื่องปางประทานพร สร้างสมัยปาละ ตรงฐานด้านขวามีรูปพระสารีบุตร ด้านซ้ายมีรูปพระโมคคัลลานะ ชั้นที่ ๓ ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ประดิษฐานพระโพธิสัตว์ ๓ องค์ ประทับยืน องค์กลางคือพระสมณ โคดม องค์ซ้ายคือพระศรีอริยเมตไตรย์ องค์ขวาคือ พระอวโลกิเตศวร ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปประทับยืนแบบปางทรมานพญาช้างนาฬาคีรี และมีพระสมณโคดม ประดิษฐานอยู่ตรงกลาง ด้านซ้ายและขวาเป็นพระศรีอริยเมตไตรย์ และพระอวโลกิเตศวร ส่วนด้านรอบพระเศียรเป็นค้ำจาริกของพระอัสสชิภายิต ว่า

“เย ธมมา เหตุปฺปภาว

เตสํ เหตุ ตถาคโต

เตสญจ โย นิโรโธ

เอวํวาทิ มหาสมโณ ”

แปลว่า

^{๒๒}พิสิฏฐ์ โครตสุโพธิ์, *สู่แดนพุทธภูมิ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เค.เอส.พี. การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๕๖-๕๗.

^{๒๓}Bodhgaya Temple Management Committee, *Mahabodhi (Mahavihara) Temple : A World Heritage Property*, 6.

^{๒๔}ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ คณะพระธรรมทูตไทยชุดที่ ๒ ในสมัยพระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ) ได้ช่วยสร้างกำแพงแก้ว ๘๐ ช่อง และซุ้มประตูศิลปะแบบอโศก ๒ ชุ่ม และได้บูรณะห้องโถงชั้น ๒ ขององค์พระเจดีย์ โดยมอบหมายให้พระเทพโพธิวิเทศเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง.

“ของทุกสิ่งทุกอย่าง (ในโลกลนี้) ต้องมีสาเหตุมาก่อนจึงจะเกิดขึ้นได้ พระตถาคตเจ้า (ของเรานี้ไซ้) จึงมักจะตรัสถึงตัวต้นเหตุหรือต้นตอที่เกิดขึ้นของเหตุของสิ่งเหล่านั้นและการดับ คือการขจัดปัดเป่าและแก้ไขตรงที่ตัวต้นตอแห่งเหตุของสิ่งเหล่านั้นๆ อย่างนี้แหละคือพระคำรัสที่ พระมหาสมณโคดมทรงปราสาธอน”^{๒๕}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชติ ได้เล่าไว้ในหนังสือสัตตมหาสถานว่า หลวงจินเหียนจึงกล่าวไว้ว่า วิหารมหาโพธิ์ในสมัยที่ท่านเห็น (พุทธศตวรรษที่ ๑๒) เป็นอาคารที่สร้างด้วยอิฐและปูนปั้น ผนังตกแต่งด้วยซุ้มกระจาประคิษฐานพระพุทธรูปและตกแต่งด้วยลายหน้ากาก คายพวงมาลัยและพวงอุบะ บนยอดศิขระเป็นรูปอมลกะ ภายในอาคารประคิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่า วิหารมหาโพธิ์หลังปัจจุบันคงสร้างขึ้นก่อนการมาของ หลวงจินเหียนจึงในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เล็กน้อย และการย้ายแท่นบัลลังก์ศิลาไปยังวัชรอาสน์ ด้านหลังคงเกิดขึ้นก่อนการมาของหลวงจินเหียนจึงเช่นกัน และได้กล่าวถึงมหาโพธิ์วิหารอีกว่า จากการศึกษารูปแบบศิลปกรรมของวิหารมหาโพธิ์ พบว่ามีลักษณะของศิขระแบบเก่า คือเป็น ศิขระรูปสี่เหลี่ยมคางหมูชั้นซ้อนด้วยเรือนธาตุจำลอง ซึ่งยังมีลักษณะคล้ายวิมานอยู่มาก แตกต่าง จากศิขระรุ่นต่อมาที่ไม่มีเรือนธาตุจำลอง จึงกำหนดได้ว่าในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ คือสมัย ราชวงศ์คุปตะตอนปลายหรือหลังจากคุปตะเล็กน้อย^{๒๖}

ในหนังสือคู่มือแนะนำ สังฆนิยสถาน และพุทธสถาน อินเดีย-เนปาล ของกรมการ ศาสนาได้เล่าถึงพระเจดีย์มหาโพธิ์ว่าเป็นเจดีย์องค์ใหญ่เป็นจุดเด่น สามารถมองเห็นได้แต่ไกล เป็นสถานที่ที่พระพุทธรองค์ได้ตรัสรู้ ณ จุดนี้ พระเจดีย์ใหญ่มีความสูง ๑๗๐ ฟุต มีเจดีย์เล็ก ๔ องค์ แวดล้อม ภายในห้องโถงของพระเจดีย์มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประคิษฐานอยู่ พระพักตร์เปี่ยมด้วย พระเมตตาและนิ้วพระหัตถ์ขวาชี้ลง ณ พื้นดินที่พระองค์ตรัสรู้^{๒๗}

รศ.ดร.สำเนียง เลื่อนไสเล่าถึงพระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ว่าพระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์นับว่าเป็น ลักษณะแห่งการตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปัจจุบันอยู่ที่ตำบลพุทธคยา อำเภอคยา

^{๒๕} พระเทพโพธิวิเทศ (ทองยอด ฐิริปาโล), ๕๐ ปี วัดไทยพุทธคยา อินเดีย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๒๕๕๐), หน้า ๘๓-๘๔.

^{๒๖} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชติ, สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับ ศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธการพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

^{๒๗} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, แนะนำสังฆนิยสถานและพุทธสถาน อินเดีย-เนปาล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑), หน้า๑๗.

จังหวัดคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย พระเจดีย์มีลักษณะเป็นรูปเจดีย์ 4 เหลี่ยม เรียวยวิสมส่วนทั้งสี่ ด้าน วัดความสูงได้ ๑๓๐ ฟุต วัตรอบฐานได้ ๑๒๑.๒๕ เมตร ข้าง ๆ มีดินพระศรีมหาโพธิ์และพระแท่นวัชรอาสน์ที่ประทับนั่งตรัสรู้เล่ากันมาว่า ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชมีการสร้างมหาวิหารที่งดงาม และใหญ่โตขึ้นในบริเวณนี้ และต่อมาในปี พ.ศ. ๖๕๔ พระเจ้าหุวิษกะ กษัตริย์ชาวพุทธได้พิจารณาเห็นความสำคัญของพระพุทธรศาสนา และทรงเห็นว่าพุทธคยาเป็นพุทธสถานต้นกำเนิดพระพุทธรศาสนา จึงได้ให้ช่างออกแบบสร้างพระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์เพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธาและเป็นอนุสรณ์ถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นรูปเจดีย์ ๔ เหลี่ยม ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นที่สักการบูชา ชั้นบนเป็นห้องเจริญภาวนา ปัจจุบันชั้นล่างเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย^{๒๘}

สรุปว่าพระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์นั้นผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดในยุคสมัยที่พระพุทธรศาสนารุ่งเรืองที่สุด น่าจะเป็นการสร้างพระสถูปเจดีย์สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช แต่คงมิได้มีรูปทรงเช่นที่เห็นในปัจจุบัน แต่ด้วยแรงศรัทธาต่อพระพุทธรองค์ จึงมีผู้มาต่อเติมเสริมสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์กันมาตามยุคสมัย ต่อมาในระหว่างปีพุทธศักราช ๖๘๓-๖๘๔ ในสมัยพระเจ้าหุวิษกะแห่งแคว้นมคธ คงพิจารณาเห็นความสำคัญของพระพุทธรศาสนาและเพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธา และในฐานะที่พุทธคยาเป็นพุทธสถานต้นกำเนิดพระพุทธรศาสนา จึงได้ให้ช่างออกแบบสร้าง “เจดีย์ศรีมหาโพธิ์” เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นรูปเจดีย์ ๔ เหลี่ยม ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นที่สักการบูชา ชั้นบนเป็นห้องเจริญจิตภาวนา แต่ในปัจจุบันชั้นล่างเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยเปิดให้เข้าไปสักการบูชาแค่ชั้นล่างเท่านั้น พระเจดีย์ได้มีการบูรณะเรื่อยมาจากชาวพุทธนั่นเอง เมื่อไม่นานมานี้ประชาชนชาวไทยทั้งชาติได้ร่วมกันนำทองคำอันเป็นธาตุนิรมลไปหุ้มยอดฉัตรซึ่งเป็นจุดที่สูงที่สุดของพระมหาเจดีย์เป็นพุทธบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในปัจจุบันมหาโพธิวิหารได้กลายเป็นสัญลักษณ์ที่สะดุดตาที่สุดสำหรับผู้ไปเยือน

นอกจากพระเจดีย์ศรีมหาโพธิ์ที่เป็นที่เคารพสักการะของนักแสวงบุญแล้ว บริเวณโดยรอบยังมี สัสตมหาสถานที่ชาวพุทธก็ให้ความสำคัญเนื่องจากเป็นสถานที่เสวยวิมุตติสุขของพระผู้มีพระภาคนั่นเอง

^{๒๘} ลำเนียง เลื่อมใส, รศ.ดร. ตามรอยจาริก อินเดีย เนปาล, หน้า ๔๑.

๔.๑.๕ สัสตมหาสถาน

ภายหลังการตรัสรู้ เป็นช่วงระยะที่พระพุทธองค์ทรงเสวยวิมุตติสุข หรือสมาธิอันบรมสุขที่เกิดขึ้นจากการหลุดพ้นจากวิภวสังสาร การเสวยวิมุตติสุข ๗ สัปดาห์นั้น พระองค์ทรงทำสมาธิในอิริยาบถต่างๆ กัน ทั้งประทับนั่ง ประทับยืน และดำเนิน ทั้งนี้ ตำแหน่งของการเสวยวิมุตติสุข ทั้ง ๗ แห่งนั้น หรือที่เรียกว่า “สัสตมหาสถาน” แปลว่า สถานที่อันยิ่งใหญ่ ๗ แห่ง นั้น การเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์แรกเกิดขึ้น ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ส่วนตำแหน่งอื่นกระจายอยู่ในทิศต่างๆ โดยรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งมีรายละเอียดนอกเหนือจากพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้วดังนี้

พระราชรัตนรังษี ได้กล่าวถึงสัสตมหาสถานไว้ว่า เป็นสถานที่ทรงยับยั้งอยู่เพื่อเสวยวิมุตติสุข หลังจากทรงตรัสรู้แล้ว ๗ แห่งๆ ละ ๗ วัน รวม ๔๙ วัน เพื่อพิจารณาพระโพธิญาณที่ได้ทรงตรัสรู้นั้นให้แก่พระทัย ตามสถานที่ต่างๆ คือ โพธิบัลลังก์ อนิมิสเจดีย์ รัตนจกรมเจดีย์ รัตนมรเจดีย์ ต้นอชปาลนิโครธ ต้นมุจลินทร์ ต้นราชายตนะ สถานที่ประทับทั้ง ๗ แห่งนี้ ต่อมาถือกันว่าเป็นที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า สัสตมหาสถาน นับเป็นพุทธเจดีย์ประการหนึ่งด้วย และยังได้กล่าวเพิ่มไว้อีกว่า ผู้ใดจาริกมาแล้ว ควรที่จะได้ถวายการสักการะให้ครบทุกแห่งด้วยการพิจารณาธรรมตามพุทธสถานเหล่านั้น จักว่ามีอานิสงส์มากแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ^{๒๕}

พระมหาดาวสยาม ได้กล่าวถึงสัสตมหาสถานไว้ในหนังสือ เยือนอินเดีย ตามรอยอารยธรรมพุทธ ว่า หมายถึง สถานที่สำคัญใหญ่ ๆ ๗ แห่ง ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์ กล่าวคือ เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้ว พระองค์ได้เสวยวิมุตติสุข (สุขที่เกิดจากการหลุดพ้นจากกิเลส) อยู่ ๗ สัปดาห์^{๒๖}

^{๒๕}พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทฺโธ), *สู่แดนพระพุทธองค์ อินเดีย-เนปาล*, หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

^{๒๖}พระมหาดาวสยาม *วชิรปัญญา*, *เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ Buddhist Pilgrimage in India*, หน้า ๖๑.

๔.๑.๕.๑ พระแท่นวัชรอาสน์

พระแท่นวัชรอาสน์ เป็นพระแท่นที่พระเจ้าอโศกมหาราชสร้างด้วยหินทรายแดงเพื่อเป็นเครื่องระลึกว่าพระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้ที่นี้^{๓๑} มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมด้านขนานสลักด้วยแผ่นหินทรายยาว ๗ ฟุต ๖ นิ้ว กว้าง ๔ ฟุต ๑๐ นิ้ว ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐฉาบปูน และสลักเป็นรูปแหวนเพชร และมีเพชรซีกประดับอยู่โดยรอบเรือนแหวน ด้านข้างทิศเหนือและทิศใต้แกะสลักรูปดอกบัวและพญาหงส์ พระแท่นวัชรอาสน์ ได้ถูกทำลายในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๒ แดกออกเป็น ๕ ส่วน ต่อมา เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม ได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่^{๓๒} การย้ายบัลลังก์ศิลาของพระเจ้าอโศกไปไว้ด้านหลัง คงเกิดขึ้นในราวศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ก่อนการมาของหลวงจีนเหียนจ้ง ทำให้เกิดวัชรอาสน์ “ภายนอก กับ ภายใน” ขึ้น ส่วนวัชรอาสน์ภายในซึ่งกลายเป็นครรภคฤหะของวิหารมหาโพธิ์นั้น ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของพระพุทธรูปปางมารวิชัยในศิลปะปาละ ตำแหน่งนี้น่าจะเป็นตำแหน่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ก่อนตรัสมาสัมโพธิญาณและเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์แรก^{๓๓}

ในหนังสือคู่มือแนะนำ สังฆเวชนียสถาน และพุทธสถาน อินเดีย-เนปาล ของกรมการศาสนาได้เล่าว่า พระแท่นวัชรอาสน์ เป็นพระแท่นที่ได้จำลองขึ้นใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์เพื่อเป็นหลักฐานยืนยันว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ณ จุดนี้ ปัจจุบันอยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ แต่เนื่องจากประชาชนและรัฐบาลประเทศศรีลังกาได้อุทิศกำแพงแก้วทำด้วยทองคำล้วน ประดิษฐานล้อมรอบองค์ต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระแท่นวัชรอาสน์ เจ้าหน้าที่จึงไม่อนุญาตให้เข้าไปภายในใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และพระแท่นวัชรอาสน์ แต่ก็สามารถดูและกราบนมัสการได้จากส่วนนอกของกำแพงแก้ว^{๓๔}

^{๓๑} Bodhgaya Temple Management Committee, **Mahabodhi (Mahavihara) Temple : A World Heritage Property**, p.11.

^{๓๒} พระเทพโพธิวิเทศ (ทองยอด ฐริปาโล), ๕๐ ปี วัดไทยพุทธคยา อินเดีย, หน้า ๘๕.

^{๓๓} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชติ, **สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์**, (กรุงเทพมหานคร: ด่านสุทธาคารพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๙-๑๑๕.

^{๓๔} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. **แนะนำสังฆเวชนียสถานและพุทธสถานอินเดีย-เนปาล**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๗.

๔.๑.๕.๒ รัตนจงกรมเจดีย์

ทางทิศเหนือของวิหารมหาโพธิ์มีซากของทางจงกรมทางหนึ่ง ซึ่งตีความว่าน่าจะ
ได้แก่รัตนจงกรมเจดีย์ที่พระพุทธองค์เดินจงกรมตลอด ๗ วัน^{๕๕} ปัจจุบันปรากฏแถวเสาหนึ่งแถว
ซึ่งเหลือแต่โคนเสารูปหม้อน้ำ และทางจงกรมยกพื้นสูงรองรับดอกบัว ซึ่งดอกบัวนี้เป็นสิ่งที่
เพิ่มเติมขึ้นในคราวบูรณะในพ.ศ. ๒๔๕๕ จากการศึกษาพบว่าการสร้างทางจงกรมนี้อาจแบ่งออก
ได้เป็น ๒ ระยะ คือ สมัยเมารยะ-ศุงคะ และสมัยการมาของหลวงจีนเหียนจิ่ง^{๕๖}

๔.๑.๕.๓ อนิมิสเจดีย์

พระราชรัตนรังษี ได้กล่าวถึง อนิมิสเจดีย์ ไว้ในหนังสือ สู่แดนพระพุทธองค์ว่าเจดีย์
ทาสีขาวตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทางขวามือเมื่อเข้าไปในบริเวณ
โพธิมณฑล ที่แห่งนี้เรียกว่า อนิมิสเจดีย์ เป็นที่พระพุทธองค์ประทับเสวยวิมุตติสุข ในสัปดาห์ที่
๒ หลังจากตรัสรู้แล้ว โดยที่ประทับยืนทอดพระเนตรต้นพระศรีมหาโพธิ์ตลอด ๗ วัน

นอกจากนี้พระราชรัตนรังษีได้อ้างว่า หลวงจีนเหียนจิ่งกับพระถังซำจั๋ง ได้พรรณนา
ไว้เหมือนกันว่า “ด้านขวาทางทิศเหนือของสถานที่พระพุทธเจ้าเสด็จ (จงกรม) มีหินก้อนใหญ่วาง
อยู่ และบนก้อนหินใหญ่นี้ มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ พระพุทธรูปองค์นี้ลี้มพระเนตรกว้าง
ชำเลื่องขึ้นบนท้องฟ้า”^{๕๗}

แต่ในหนังสือ ของทางวัดมหาโพธิ์วิหารได้เล่าไว้ว่า หลวงจีนเหียนจิ่งกล่าวถึงอนิมิส
เจดีย์ไว้ว่า “...ทางเหนือของทางจงกรม บนแผ่นหินแบน ปรากฏใจตะยะ (สถานที่ควรเคารพบูชา)
ขนาดใหญ่ ภายในปรากฏพระพุทธรูปกำลังจ้องด้วยพระเนตรเบิกโพลง...”^{๕๘}

^{๕๕}Bodhgaya Temple Management Committee, **Mahabodhi (Mahavihara) Temple : A World Heritage Property**, p. 12.

^{๕๖}ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชติ, สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับ ศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์, หน้า ๑๑๕.

^{๕๗}พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุโท), สู่แดนพระพุทธองค์ อินเดีย-เนปาล, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๖๒.

^{๕๘}Bodhgaya Temple Management Committee, **Mahabodhi (Mahavihara) Temple : A World Heritage Property**, p, 11.

ในหนังสือสัตตมหาสถานที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชติ ได้เล่าไว้ว่าแม้ว่าพระพุทธรูปประทับยืนจ้องต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นจะสูญหายไปแล้ว แต่หลวงจีนเหียนจ้งได้กำหนดไว้แล้วว่า อนิมิสเจดีย์อยู่ทางทิศเหนือ ของทางจงกรม เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม จึงตีความว่าฐานโบราณสถาน ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของทางจงกรมพอดีควรจะเป็นอนิมิสเจดีย์ที่แท้จริง^{๙๕}

๔.๑.๕.๔ รัตนมรเจดีย์

พระราชรัตนรังษีได้เล่าถึงรัตนมรเจดีย์ว่า เทวดาทิ้งหลายเนรมิตเรือนแก้วทางทิศพายัพของต้นโพธิ์ ถวายพระพุทธรองค์ให้ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรในเรือนแก้วนั้น และทรงพิจารณาพระอภิธรรมปิฎก และสมันตปิฎกฐานอนันตนัย ซึ่งมีนัยไม่สิ้นสุดในพระอภิธรรมนั้น โดยพิสดาร ทรงปฏิบัติอยู่เช่นนี้ตลอด ๗ วัน จึงได้ชื่อว่ารัตนมรเจดีย์

และยังได้เล่าต่อไปว่า รัตนมรเจดีย์เป็นสถานที่ด้านทิศเหนือของพระมหาเจดีย์ ลักษณะรูปทรงเป็นวิหารสี่เหลี่ยมไม่มีหลังคามุง กว้างประมาณ ๑๑ ฟุต ยาวประมาณ ๑๔ ฟุต รอบข้างเต็มไปด้วยเจดีย์โบราณ มีพระพุทธรูปสมัยคุปตะและสมัยปาละ พิจารณาแล้วเห็นว่าน่าจะมีผู้นำมาตั้งไว้ภายหลัง หน้าประตูเข้าด้านตะวันตก มีป้ายบอกว่า รัตนมรเจดีย์ สถานที่พระพุทธรเจ้าเสวยวิมุตติสุขในสัปดาห์ที่ ๔ ทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี ณ สถานที่นี้อยู่ ๗ วัน^{๙๖}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชติ ได้เล่าไว้ในหนังสือสัตตมหาสถานว่า ในบันทึกของหลวงจีนเหียนจ้งระบุถึงรัตนมรเจดีย์ไว้ว่า ทางทิศตะวันตกไม่ไกลจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ ปรากฏวิหารขนาดใหญ่หันหน้าไปทางทิศตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดซึ่งตกแต่งด้วยหินมีค่า ท่านยังเล่าถึงตำนานที่พระอินทร์และพระพรหมถวายรัตนมรแด่พระพุทธรเจ้า และให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ในสมัยของท่าน ผู้ศรัทธาเชื่อว่ารัตนมรระปรากฏมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล จนกระทั่งเรือนแก้วได้กลายเป็นเรือนอิฐและหินไปในที่สุด^{๙๗}

^{๙๕} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชติ, สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์, หน้า ๑๒๖.

^{๙๖} พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทธ โธ), ตู้แดนพระพุทธรองค์ อินเดีย-เนปาล, หน้า ๑๖๓.

^{๙๗} พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทธ โธ), ตู้แดนพระพุทธรองค์ อินเดีย-เนปาล, หน้า ๑๓๑.

๔.๑.๕.๕ สระมูจลินท์

สระมูจลินท์คือสระที่พระพุทธองค์ทรงนั่งสมาธิใกล้กับสระน้ำ เมื่อสัปดาห์ที่ ๖ แห่งการตรัสรู้ ในขณะนั้นได้เกิดพายุฝน พญานาคชื่อมูจลินท์จึงขึ้นมาขนคกายเป็นอาสน์ให้พระพุทธองค์ประทับนั่งและได้แผ่พังพานขึ้นบังฝน^{๔๒}

หลวงจีนเหียนจิ่งระบุไว้ในบันทึกของท่านว่า มีสระน้ำสำคัญ ๓ สระในบริเวณใกล้เคียงกับวิหารมหาโพธิ์ คือ “สระพุทธโปกขรา” “สระชกจีวร” และ “สระมูจลินท์” แม้ว่าการสำรวจของ เซอร์ อเล็กซานเดอร์ ค็อนนิงแฮม จะพบสระน้ำจำนวนมากในบริเวณโดยรอบพุทธคยา แต่เซอร์ อเล็กซานเดอร์ ค็อนนิงแฮม ได้ตีความสระน้ำทั้ง ๓ นี้แล้วโดยอาศัยตำแหน่งที่ระบุในบันทึกของหลวงจีนเหียนจิ่ง ว่า

“สระพุทธโปกขรา” และ “สระชกจีวร” ยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน แต่สระมูจลินท์นั้นกลับตื้นเขินหรือถูกถมไปจนไม่ปรากฏแล้วในปัจจุบัน ประกอบกับมีสระน้ำแห่งใหม่ซึ่งในปัจจุบันใช้ชื่อว่า สระมูจลินท์^{๔๓}

พระราชรัตนรังษีได้เล่าว่าสถานที่ประทับเสวยวิมุตติสุขแห่งนี้อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ ประมาณ ๒ กิโลเมตร ห่างจากแม่น้ำเนรัญชรา ประมาณครึ่งกิโลเมตรอยู่ใกล้กับหมู่บ้านมูจลินทร์ มีเส้นทางสำหรับรถท่องเที่ยววิ่งผ่าน หรือจะเดินลัดทุ่งนาผ่านหมู่บ้านอุเลนก็ได้ จะมีสระน้ำที่ชาวบ้านเรียกว่า มูจลินทร์โบกขรี มีต้นตาลใหญ่ประมาณ ๗-๘ ต้นล้อมรอบอยู่

และพระราชรัตนรังษีได้อ้างไว้ว่า สมัยหลวงจีนเหียนจิ่งมาพบเห็นนั้น ท่านเล่าว่า “สถานที่แห่งนี้ตั้งอยู่กลางป่า ติดกับสระมูจลินทร์ น้ำในสระเป็นสีครามแก่ มีรสหวานอร่อย มีพระพุทธรูปหินสลัก สีดำอยู่ในวิหารเล็กๆแห่งหนึ่ง บนฝั่งตะวันตกของสระมูจลินทร์” และท่านได้เล่าพุทธประวัติไว้ว่า เมื่อมูจลินทนาคราชคลายขณค แล้วจำแลงรูปของตนเป็นมาณพหนุ่ม ถวายนมัสการ ณ เบื้องพระพักตร์ พระองค์จึงทรงเปล่งพระอุทานว่า “ความสงบเป็นสุขของบุคคล

^{๔๒} Bodhgaya Temple Management Committee, **Mahabodhi (Mahavihara) Temple : A World Heritage Property**, p. 13.

^{๔๓} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ชชติ, **สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์**, หน้า ๑๓๖.

ผู้สันโดษ ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ผู้เห็นอยู่ ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็น
สูงในโลก”^{๔๔}

๔.๑.๕.๖ อชปาลนิโครธ

หลวงจีนเขียนจังกกล่าวว่ที่มุมตะวันออกเฉียงใต้ใกล้วิหารมหาโพธิ์ มีต้นไทรใหญ่ซึ่งมี
สถูปและวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งด้วย ต้นไทรต้นนี้คือตำแหน่งของอชปาลนิโครธ

แต่ตามความเชื่อของนักแสวงบุญในปัจจุบัน เชื่อว่า อชปาลนิโครธอยู่ในวัดฮินดูชื่อ
มาตังควาปิ ซึ่งตั้งอยู่อีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำเนรัญชราใกล้หมู่บ้าน “บักรอน” นอกจากชื่อหมู่บ้านจะ
ใกล้เคียงกับคำว่า “บกรา” ซึ่งในภาษาฮินดีแปลว่า “แพะ” แล้ว ไม่มีหลักฐานอื่นใดอีกที่บอกว่า
มาตังควาปิในหมู่บ้านบักรอนนี้คืออชปาลนิโครธ

ทั้งนี้ที่ด้านหน้าโตรณะ (ทางเข้า) ของวิหารมหาโพธิ์ มีการสมมุติอชปาลนิโครธขึ้น
โดยการนำเอาเสาอาคารโบราณมาปักไว้แล้วสถาปนาว่าเป็น “อชปาลนิโครธ” จำลอง

เมื่อไม่อาจกำหนดตำแหน่งอชปาลนิโครธตามที่หลวงจีนเขียนจังกระบุได้ ประกอบกับ
อชปาลนิโครธตามความเชื่อของผู้แสวงบุญนั้น ไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีรองรับ จึงเป็นการยาก
ที่จะระบุตำแหน่งของอชปาลนิโครธนั้น แสดงว่าตำแหน่งอชปาลนิโครธได้หายไปตั้งแต่ ๑๐๐ ปี
ก่อนแล้ว”^{๔๕}

๔.๑.๕.๗ ราชายตนะ

ราชายตนะนั้น คือบริเวณใต้ต้นไม้ที่พระพุทธรองค์ประทับนั่งสมาธิในสัปดาห์ที่ ๗
แล้วมีพ่อค้าชาวพม่า ๒ ท่านได้นำข้าวสัตตูก่อนและสัตตุมงควาย”^{๔๖}

ราชายตนะถูกกำหนดทิศครั้งแรกในสมันตปาสาทิกา ว่าอยู่ทางทิศใต้ของต้น
พระศรีมหาโพธิ์เช่นเดียวกับสระมุจลินท์ หลวงจีนเขียนจังกระบุว่า หลังจากที่ได้แสวงบุญที่สระ
มุจลินท์แล้ว ท่านได้ไปนมัสการเจดีย์ที่พระพุทธรองค์ทรงรับและเสวยอาหารซึ่งถวายโดยพ่อค้า
เคยตั้งอยู่ใกล้เจดีย์ที่พระพุทธรองค์สงน้ำในแม่น้ำเนรัญชรา การระบุนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า

^{๔๔} พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วิรุฑุโธ), *สู่แดนพระพุทธรองค์อินเดีย-เนปาล*, หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๔๕} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์ญชลี, *สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับ
ศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์*, หน้า ๑๓๕-๑๔๐.

^{๔๖} Bodhgaya Temple Management Committee, *Mahabodhi (Mahavihara) Temple : A World
Heritage Property*, p. 14.

ราชายณะตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ถัดมาจากสระมุจลินท์ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เล็กน้อย ซึ่ง
คาดว่าในปัจจุบันคงถูกน้ำกัดเซาะไปหมดแล้ว^{๔๓}

พระราชรัตนรังษี ได้กล่าวถึง ราชายณะไว้ในหนังสือ สู่แดนพระพุทธองค์ว่า สถานที่
นี้มีต้นไม้เกิด ชื่อราชายณะ ที่พระองค์เคยประทับเสวยวิมุตติสุขนั้น อยู่ทางทิศใต้ของคัน
พระศรีมหาโพธิ์ ห่างจากแม่น้ำเนรัญชราไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒ กม.ครึ่ง เป็นทางผ่าน
ของขบวนกองเกวียน ที่พ่อค้าวานิชใช้ติดต่อกันระหว่างเมืองพาราณสี นครราชคฤห์ กรุงโกสัมพี
มาแต่โบราณกาล ปัจจุบันบริเวณนั้นมีเทวสถานกับคันโพธิ์ที่ชาวบ้านผู้นับถือศาสนาฮินดูพากันมา
ประกอบพิธีตามความเชื่อของตน

พระราชรัตนรังษีได้เล่าต่อไปอีกว่าตปุสสะและภัลลิกะวานิชสองพี่น้องชาวอุตตราประเทศที่
เดินทางจากอุกกลาชนบท เข้ามาค้าขายยังกรุงราชคฤห์ ที่ได้ถวายข้าวสัตตพวงและสัตตูก้อนแก่
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นพระกระยาหารมื้อแรกหลังตรัสรู้ ได้ชื่อว่า เทววาจิกอุบาสก เป็น
อุบาสกคู่แรกในโลกที่กล่าววาจาขอถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรมเป็นสรณะ (ในเวลานั้นยังไม่มี
พระสงฆ์) ซึ่งพระพุทธองค์ได้ประทานพระเกศธาตุแก่สองพี่น้องนั้น เขาได้บรรจุพระเกศธาตุไว้
ในผอบทองคำ สร้างเจดีย์บรรจุพระเกศธาตุนั้นบูชาไว้ที่เมือง อลิตัญชนะ แคว้นอุตตราประเทศ ซึ่ง
เป็นบ้านเกิดเมืองนอนของคนทั้งสอง และได้เล่าต่อไปอีกว่า ต่อมาคนทั้งสองได้ทราบข่าวว่า
หลังจากพระบรมศาสดาทรงแสดงปฐมเทศนาแล้ว เสด็จจากเมืองพาราณสี ไปยังกรุงราชคฤห์ จึง
ได้ตามมาเฝ้าที่กรุงราชคฤห์พระผู้มีพระภาคตรัสแสดงธรรมแก่วานิชทั้งสอง จนได้บรรลุโศดาปัตติ
ผล ตปุสสะ อยู่เป็นอุบาสกไม่บวช ภัลลิกะบวชแล้วได้บรรลุอรหัตผล พร้อมด้วยอภิญญา ๖ เมื่อ
พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระอารามเชตวัน ทรงสรรเสริญชนทั้งสองว่า เป็นเลิศกว่าอุบาสกผู้ถึง
สรณะก่อนผู้ใด^{๔๔}

สัตตมหาสถานคือสถานที่เสวยวิมุตติสุขทั้ง ๗ ใน ๗ สัปดาหฺ์ภายหลังการตรัสรู้ของ
องค์พระบรมศาสดาซึ่งอยู่ในบริเวณโพธิมณฑล ปัจจุบันนี้บางตำแหน่งก็ยังไม่สามารถระบุอย่าง
ชัดเจนได้ เนื่องจากภูมิประเทศ และสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาเพราะผ่านกาลเวลามา
อย่างยาวนานตลอด ๒๖๐๐ปีที่ผ่านมา ตัวแปรสำคัญจากการสันนิษฐานของผู้วิจัยคือ แม่น้ำที่

^{๔๓} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงส์กุลชลิ, สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับ
ศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์, หน้า ๑๔๐-๑๔๓.

^{๔๔} พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทธ โธ), สู่แดนพระพุทธองค์ อินเดีย-เนปาล, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๖๕-
๑๖๖.

อาจจะมีการท่วมถึงบริเวณสี่สัสมหาสถานทั้ง ๗ สภาพอากาศที่ทำให้เกิดการกักกร่อนผุพังตามกาลเวลาและที่สำคัญคือการทำลายล้างของคนต่างศาสนาที่มุ่งทำลายล้างพระพุทธศาสนาให้หมดสิ้น อย่างไรก็ตามปัจจุบันก็ได้มีการจำลองสี่สัสมหาสถานไว้ในบริเวณใกล้เคียงกับพระศรีมหาโพธิ์ เพื่อให้ให้นักแสวงบุญได้ทำการสักการะและระลึกถึงวัตรปฏิบัติแห่งองค์พระบรมศาสดาภายหลังการตรัสรู้ ณ แต่ละที่ตามที่ได้มีอ้างอิงไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก

๔.๑.๖ พุทธคยาสมัยหลังพุทธกาล

โพชคยา (พุทธคยา) เป็นสถานที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณอยู่ห่างจากตำบลคยา สถานที่จาริกแสวงบุญสำหรับชาวฮินดูไปทางใต้ ๖ ไมล์ สำหรับพุทธศาสนิกชนผู้ใญ่บุญแล้ว ไม่มีสถานที่ใดจะน่าสนใจและสำคัญเท่าสถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้รอบ ๆ บริเวณนั้นมีการสร้างมณฑป สถูป เจดีย์เป็นจำนวนมาก ตามบันทึกของหยวนฉาง นักจาริกแสวงบุญชาวจีน แสดงว่าสถานที่นี้มีอดีตรุ่งโรจน์มาแล้ว

หยวนฉางกล่าวว่า พระเจ้าอโศกเป็นผู้สร้างเจดีย์โพธิองค์เดิม ตามศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกก็กล่าวว่า พระองค์เสด็จไป ณ สถานที่นี้ ซึ่งเรียกในศิลาจารึกนั้นว่า “สัมโพธิ” เมื่อพระองค์ครองราชย์ได้ ๑๐ ปี จึงเป็นการแน่นอนว่า พระองค์ได้ทรงสร้างเจดีย์ขึ้น ณ สถานที่นั้น แต่อย่างไรก็ตามไม่สามารถจะหาร่องรอยของเจดีย์นั้นได้ ในปัจจุบันนักปราชญ์ต่าง ๆ ลงความเห็นว่า เจดีย์แกะสลักองค์หนึ่งในการหุด อาจเป็นเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกทรงสร้างขึ้นก็ได้ สถานที่นั้นประกอบด้วยวิหารคดมีกำแพงล้อมรอบตัน โพธิ์ข้างหน้ามีเสาชนิดเดียวกันกับที่พระเจ้าอโศกทรงตั้งไว้ กำแพงนั้นแต่เดิมดูเหมือนจะสร้างด้วยไม้ ต่อมาภายหลังเปลี่ยนเป็นสร้างด้วยหิน วิหารอันสง่าซึ่งเราเห็นอยู่ทุกวันนี้ สร้างขึ้นในภายหลัง วิหารแห่งนี้ได้รับการปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมหลายครั้ง ตามบันทึกของหยวนฉางปรากฏว่า วิหารตามที่มีรูปร่างและสิ่งประดับต่าง ๆ อย่างที่ปรากฏในปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่มีอยู่ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๗ วิหารมหาโพธิ์ในพม่าเป็นแบบเดียวกันกับมหาวิหารแห่งนี้^{๔๕}

ตามที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ วิหารมหาโพธิ์ ที่โพชคยา สูงประมาณ ๑๖๐ ฟุต ประกอบด้วยหอคอยรูปปิรามิด เมื่อบนมีสถูปองค์หนึ่ง เทียบพร้อมด้วย หารมิกา (Harmika) และหติ (Hu) ทางเข้าสถูปในปัจจุบันอยู่ทางทิศตะวันออก ตามผนังหอคอยทั้ง ๔ ด้าน มีช่องเป็นแถว

^{๔๕} รศ.ดร.สำเนียง เลื่อมใส, ตามรอยจาริก อินเดีย เนปาล, หน้า ๔๑-๕๒.

มากมาย ส่วนทางด้านหน้า มีช่องสูงช่องหนึ่ง เพื่อให้แสงสว่างลงมายังสถานที่นั้น ที่ฐานของ หอคอย มีหอคอยเล็ก ๆ อยู่ทั้ง ๔ มุม ทำรูปร่างเหมือนกับหอคอยใหญ่

ในวิหารนั้น มีพระพุทธรูปหุ้มทององค์ใหญ่วางอยู่บนพื้นดิน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่ง ความศรัทธาอันสูงสุด ทางด้านเหนือของวิหารมีขนาบแคบ ๆ ยกพื้นสูงขึ้นเหนือพื้นดิน ๔ ฟุต ตรงนี้ เรียกว่า “รัตนจงกรมเจดีย์” (jeweshrine of the walk) คือ หลังจากได้ตรัสรู้แล้ว พระบรมศาสดาได้ เสด็จจงกรม ณ สถานที่นี้เป็นเวลา ๗ วัน ตรงที่พระองค์ทรงจรดพระบาทลง มีดอกบัวแกะสลัก อย่างงดงาม ซึ่งแสดงถึงดอกบัวที่ผุดขึ้นในรอยพระบาทของพระองค์ ถัดจากจงกรมนี้ไป และอยู่ ทางทิศตะวันตกของวิหาร ก็ถึงต้นโพธิ์และพระแท่นที่ประทับตรัสรู้ ปัจจุบันนี้มีแผ่นศิลาสีแดง แทน “วัชรอาสน์” ซึ่งพระศาสดาประทับตรัสรู้ เจดีย์มหาโพธิ์ดั้งเดิมตามที่ปรากฏร่องรอย แสดงว่า ล้อมรอบสถานศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ รวมทั้งต้นโพธิ์ด้วย ตามแผนผัง วิหารและเจดีย์ใหญ่ อยู่ห่างไปจาก ที่ตรัสรู้ทางตะวันออกเล็กน้อย ฉะนั้น ปัจจุบันนี้ที่ประทับนั่งตรัสรู้ และต้นโพธิ์จึงอยู่หลังวิหาร

รอบวิหารมีซากปรักหักพังอยู่เป็นอันมาก ที่สำคัญ ๆ ก็คือกำแพงหิน ซึ่งแสดงว่าสร้าง ในสองยุคต่าง ๆ กัน ยุคแรกราว ๆ คริสต์ศตวรรษที่ ๒ และยุคหลังราว ๆ สมัยคุปตะตอนต้น ตาม กำแพงเหล่านี้ ยังมีภาพแกะสลักที่น่าสนใจอยู่ เช่น รูปพระอินทร์ รูปสุริยเทพ ซึ่งทรงรถลากด้วย ม้า ๔ ตัว เป็นต้น ภาพเหล่านี้ยังทำให้ผู้สนใจไปแวะดูกันอยู่เสมอ ที่อยู่ของพวกมหันตล์ (Mahanta) ผู้ปกครองวิหารมาเป็นเวลาช้านาน ก็อยู่ไม่ไกลจากมหาวิหารนั้นนัก ที่อยู่ของพวก มหันตล์นั้นเป็นที่เก็บรวบรวมศิลปะงาม ๆ และพระธาตุ ซึ่งแต่ก่อนอยู่ที่มหาวิหารแห่งนี้ ณ บริเวณ ไกล ๆ กันนั่นเอง มีสถานศักดิ์สิทธิ์ ๗ แห่ง ซึ่งคงจะเป็นอันเดียวกันกับสถานที่ ซึ่งพระบรมศาสดา ทรงประทับเสวยวิมุตติสุข เป็นเวลา ๗ สัปดาห์ หลังจากตรัสรู้แล้ว^{๕๐}

ในสมัยหลังพุทธกาล บริเวณพุทธคยาได้มีการก่อสร้างวิหารขึ้นมากมาย การก่อสร้าง เริ่มต้นจากสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ พระองค์ได้ทรงสร้างพระเจดีย์ พุทธคยาที่มีขนาดใหญ่เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการตรัสรู้และทรงสร้างเจดีย์ต่างๆ ไว้โดยรอบเพื่อเป็น อนุสรณ์แห่งการเสวยวิมุตติสุข ครั้นต่อมาได้มีพุทธศาสนิกชนอีกเป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นกษัตริย์ และสามัญชนทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศต่างก็ได้สร้างและบูรณะปรับปรุงพุทธสถาน เพิ่มเติมตามกำลังศรัทธา จึงทำให้พุทธสถานที่พุทธคยาเต็มไปด้วยศิลปะหลายยุคหลายสมัยนับพัน ปี

^{๕๐} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ ติงสัญชิต, สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับ ศิลปกรรมอินเดียและเอเชียอาคเนย์, หน้า ๑๓.

พุทธสถานที่พุทธคยาเคยถูกรุกรานย่ำยีและทำลายจากคนต่างศาสนา ครั้งแล้วครั้งเล่า ซากปรักหักพังของพระพุทธรูปจำนวนนับพันองค์และสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่ถูกทำลายนั้นยังคงมี หลักฐานเหลือให้เห็นในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในยุคสมัยต่อมาชาวพุทธก็ได้ร่วมกันบูรณะขึ้นมาใหม่ อีก

ปัจจุบัน พุทธคยาเป็นหนึ่งในจุดหมายปลายทางที่สำคัญที่สุดของนักแสวงบุญชาวพุทธ ทั่วโลก และมีผู้แสวงบุญนับล้านคนไปนมัสการมหาพุทธสถานแห่งนี้ ในฐานะเป็นสังเวชนียสถานที่สำคัญที่สุดของชาวพุทธ สถานที่ๆ เป็นจุดเริ่มต้นแห่งพระพุทธศาสนา สถานที่ที่ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแห่งองค์สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรมมหาศาสดาของชาวพุทธทั้งหมด

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๕ กษัตริย์ชาวพุทธ พระนามว่า "หุวิชกะ" ได้พิจารณาเห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาและเพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธา ในฐานะที่พุทธศาสนสถานและเพื่อเป็นศูนย์รวมศรัทธา ในฐานะที่พุทธคยาเป็นพุทธสถานต้นกำเนิดพระพุทธศาสนาจึงได้ให้ช่างออกแบบสร้าง "เจดีย์ศรีมหาโพธิ์พุทธคยา" เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นรูปเจดีย์สี่เหลี่ยมทรงริ้ววงมณี สร้างเป็น ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นที่กราบนมัสการ ชั้นบนเป็นห้องภาวนาเพื่อสงบจิตใจ

เนื่องจากองค์พระเจดีย์มีอายุช้านาน ได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์โดยลำดับมา เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๕ (๕ ธันวาคม ๒๕๑๕) คณะกรรมการองค์พระเจดีย์ได้ขอร้องให้ พระธรรมมหาวิธานวัตร (บุญเลิศ ท. คล่องสั่งสอน) เจ้าอาวาสวัดไทยพุทธคยา และหัวหน้าพระธรรมทูตไทย-อินเดีย (ในสมัยนั้น) นามชาวพุทธไทยบูรณะชั้นบนขององค์พระเจดีย์ (สร้างเป็นห้องไทย) และช่วยสร้างกำแพงแก้วรอบองค์พระเจดีย์ทั้งหมด ๘๐ ช่องพร้อมทั้งซุ้มประตูศิลปะแบบอโศก ๒ ซุ้ม ทำให้ องค์พระเจดีย์ได้รับการดูแลสะอาดเรียบร้อยงดงามขึ้น ส่วนยอดองค์พระเจดีย์ (ตรัสรู้) ชาวพุทธไทยได้ขอติดตั้งไฟแสงจันทร์ให้งามสว่างไสว แก่องค์พระเจดีย์มาจนบัดนี้^{๕๐}

^{๕๐} พระสุเมธาธิบดี, สมุดภาพแดนพุทธภูมิฉลองชมอายุ ๘๒ ปี (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. ๒๕๔๓), หน้า ๔๕.

๔.๑.๗ ความขัดแย้งที่เจดีย์พุทธคยา (Buddhagay Temple Conflict)^{๕๒}

พระเจดีย์พุทธคยาและปริมณฑลโดยรอบนับเป็นพุทธสถานที่สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา ที่นี้เปรียบเสมือนเป็นศูนย์กลางของชาวพุทธทั่วโลกเหมือนนครวาติกันของชาวคริสต์ นครเมกกะของชาวมุสลิม หรือเมืองอมฤตสระของชาวซิกข์ และสถานที่แห่งนี้ยิ่งมีความสำคัญยิ่งขึ้นเพราะองค์การยูเนสโกยกให้เป็น มรดกโลก พ.ศ.๒๕๔๕ นี้เอง และที่สำคัญสายการบินแห่งชาติอินเดีย (Indian Airlines) ก็ได้เปิดเส้นทางระหว่างกรุงเทพ - คยา เป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๔๕ นับเป็นเรื่องดีที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยจะเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถานอย่างสะดวกยิ่งขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตามที่พุทธคยาจะได้รับการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาได้อย่างในปัจจุบันนี้ ต้องพึ่งพาต่อผู้กับอุปสรรคอย่างมากมาย แม้ปัจจุบันก็ยังไม่วางใจดี ยังมีความขัดแย้งหลายประเด็นที่น่าศึกษา และอาจจะมีปะทุขึ้นมาอีกก็เป็นได้ เป็นที่ทราบกันดีว่า พุทธคยา สถานที่ตรัสรู้ของพระบรมศาสดาเริ่มสร้างครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ราว พ.ศ. ๒๕๔ และได้รับการต่อเติมจากพระมหากษัตริย์ที่เป็นพุทธต่อมา ในขณะเดียวกันก็ถูกทำลายจากกษัตริย์ต่างศาสนาด้วยเช่นกัน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

พ.ศ.๒๖๖๒ พระนางคิราชเทวีหรือพระนางคิษยภิกษิต หรือพระนางมเหสีสุนทรี พระมเหสีอีกพระองค์ของพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอภิวาทพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงให้ความสำคัญกับต้นพระศรีมหาโพธิ์มากจนไม่มีเวลาให้พระนาง เพราะพระเจ้านั้นมีมากกราบนมัสการและปฏิบัติธรรมที่น้อย จนมีเวลาให้พระองค์น้อย พระนางจึงสั่งให้คนนำยาพิษมารดที่โคนต้นโพธิ์บางเล่มกล่าวว่าพระนางใช้เงียงกระเบนอันมียาพิษแทงที่ต้น จนต้นตายลงในที่สุด ความทราบถึงพระเจ้าอโศกพระองค์เสียพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงสั่งให้ใช้น้ำนมโคมารด สุดท้ายต้นโพธิ์ที่ตายก็งอกหน่อใหม่ นับเป็นต้นที่ ๒ โดยที่ต้นที่ ๑ มีอายุราว ๓๔๒ ปี ในยุคพระเจ้าอโศกได้เริ่มทำการก่อสร้างพระเจดีย์แต่มีขนาดย่อม พระองค์ทรงริเริ่มสร้างองค์พระเจดีย์โพธิคยา เป็นมหาวิหารพระองค์ได้สั่งให้สร้าง “วิหาร” ไว้อย่างมากมายทั่วประเทศอินเดีย กล่าวว่า มีถึง ๘๘,๐๐๐ องค์ และเฉพาะรัฐพิหารให้สร้างเอาไว้ทั่วประเทศพิหาร ที่ได้ชื่อว่า “รัฐพิหาร” ก็เพราะมี “วิหาร” เต็มทั่วไปหมด เกิดในยุคสมัยที่พระพุทธศาสนากำลังรุ่งเรือง แต่การสร้างพระสถูปเจดีย์สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น คงมิได้มีรูปทรงเช่นที่เห็นในปัจจุบัน^{๕๓}

^{๕๒}พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : หจก เม็ดทรายพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๐๕-๓๒๐

^{๕๓}พระวิเทศโพธิคุณ (ว.ปวีรยุทธ), ผู้แดนพระพุทธรูปอินเดีย เนปาล, หน้า ๒๒๒.

พ.ศ.๖๔๕ พระเจ้าหุวิษกะ (Huvijaka)^{๕๔} กษัตริย์ราชวงศ์ของพระเจ้ากนิษกะจากอินเดียเหนืออันมีเมืองปลวงที่ปุรุชปุระ (ปัจจุบันคือ เปชวาร์ปากีสถาน) ได้สร้างต่อเติมพระเจดีย์องค์เดิมที่สร้างมาตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราช และบูรณะใหม่สมัยพระเจ้าปุระณะวรมมาให้ใหญ่โตสวยงามขึ้นกว่าเดิมจนมีรูปทรงคล้ายปัจจุบัน “เจดีย์ศรีมหาโพธิ์” มีลักษณะเป็นเจดีย์ ๔ เหลี่ยมขนาดใหญ่ตามแบบสถาปัตยกรรมของอินเดีย^{๕๕}

พ.ศ.๕๔๒ ท่านฟาเหียน (Fa-hien) ได้เดินทางมากราบนมัสการสังเวชนียสถานทีอินเดีย และได้แวะที่พุทธคยา ท่านกล่าวว่า “ณ สถานที่ซึ่งพระพุทธองค์ได้บรรลุถึงญาณปัญญาอันบริสุทธิ์แล้วนี้มีอารามอยู่ 3 แห่ง และทุกอารามมีพระภิกษุอยู่พำนักอาศัย บรรดาราษฎรชาวบ้านซึ่งมีครอบครัววางศิวานอยู่โดยรอบ ได้อุปการะเกื้อหนุนต่อพระภิกษุทั้งหลายผู้อยู่โดยอุทิศสมบรูณ์โดยไม่ขาดตกบกพร่องต่อเวลา ภิกษุเหล่านี้ได้นำเพ็ญปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด”^{๕๖}

เมื่อหลวงจีนฟาเหียน จาริกมาอินเดีย ได้เดินทางมายังพุทธคยา ท่านไม่ได้พบพระแทนวัชรอาสน์ แต่ได้บันทึกไว้ว่า “ในท่ามกลางบริเวณนี้ (โพธิมณฑล) เป็นที่ตั้งวัชรบัลลังก์อันสำเร็จขึ้นเมื่อต้นภัทรกัลป์ พร้อมกับเมื่อมีฟ้าและมหาตรีศหัสสโลกธาตุ บัลลังก์อาสน์ส่วนล่างจดลงถึงสุวรรณจักร เบื้องบนอยู่เพียงพื้นปลูพี...ที่ใช้คำว่า “วัชร” นั้น หมายความว่าแข็งแกร่งไม่สลายสามารถต้านทานสรรพสิ่งทั้งปวงได้...สืบแต่เวลาหนึ่งร้อยหรือสองร้อยปีมานี้ บุญกุศลของมนุษย์เสื่อมลงเมื่อมาถึงพระศรีมหาโพธิ์พฤษนี้แล้ว ก็ไม่สามารถจะให้เห็นวัชรบัลลังก์นี้อีกได้” ความหมายของเนื้อความตอนนี้ เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คินนิงแฮม บอกว่า ทราบจากแม่น้ำเนรัญชราพัดทรายมาทับจนมิด เพราะบริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ตั้งอยู่ตรงค้ำน้ำ^{๕๗}

พ.ศ.๑๑๔๐ พระเจ้าศางกะ (Sasanka) กษัตริย์อินดูจากระัฐเบงกอลต้องการทำลายพระพุทธศาสนาให้หมดไป หลังทำลายพุทธศาสนาในรัฐของตนเองแล้ว จึงสั่งให้ทำลายต้นพระศรีมหาโพธิ์และบริเวณโดยรอบ พร้อมกับสั่งให้ทำลายพระพุทธรูปภายในทั้งหมด แต่อำมาตย์ชาวพุทธไม่อาจทำเช่นนั้นได้ แต่เพราะกลัวอาญาจากราชาราชจึงให้คนแอบโบกปูนทับพระพุทธรูปเสีย ทราบถึงพระเจ้าปุระณะวรมมา (Purnavarma) กษัตริย์มคธ จึงยกทัพเข้ามาต่อต้าน

^{๕๔} พระสุเมธาธิบดี, สมุดภาพแดนพุทธภูมิฉลองชมมายุ ๘๒ ปี, หน้า ๔๕.

^{๕๕} พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, สู่แดนพุทธภูมิ, หน้า ๕๖.

^{๕๖} พระสุรินทรฤทัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์), (แปล), จดหมายเหตุพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเหียน. พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๖๕.

^{๕๗} พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, สู่แดนพุทธภูมิ, หน้า ๕๕.

และบูรณะขึ้นใหม่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ถูกโค่นจึงได้รับการปลูกใหม่ในรัชสมัยของพระองค์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้เป็นต้นที่ ๓ (ต้นที่ ๒ มีอายุราว ๘๗๑ ปี) งานบูรณะได้สำเร็จลง พ.ศ.๑๖๖๓^{๕๘}

พ.ศ.๑๖๗๘ พระถังซำจั๋งเดินทางมาที่พุทศคยาเพื่อกราบนมัสการ ได้เขียนรายงานไว้ว่า “บริเวณพระศรีมหาโพธิ์พุทธมณฑลมีกำแพงอิฐสูงมั่นคงโดยรอบ ประตูใหญ่อยู่ที่ทิศตะวันออก ข้างหน้าติดแม่น้ำเนรัญชรา ประตูทิศใต้จดสระดอกไม้อใหญ่ ทิศตะวันตกมีภูเขาเป็นเขต ประตูด้านเหนือติดต่อกับอารามใหญ่ ที่นั่นเน้นไปด้วยพุทธานุสรณ์ที่พระมหาภิกษุตรีศลคจนขุนนางและคหบดีได้สถาปนาแล้วสร้างถวายเป็นพระศาสนา” เมื่อกราบพุทศปฏิมา พระเจดีย์แลต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้ว ท่านรำพึงเกิดความสลดใจว่า เมื่อพระพุทศเจ้าตรัสรู้ใหม่ มิทราบว่าจะไปตกอยู่แห่งหนใดในสงสารเพ็งมาถึงที่นี่ก็มีแต่พระปฏิมาของพระองค์ เมื่อคิดซึ่งไปถึงบาปกรรมของตนที่หนักหนาเห็นปานนี้ก็เกิดความสลดใจจนน้ำตาไหล พระสงฆ์ชาวอินเดียที่เห็นเช่นนั้นก็อดน้ำตาไหลตามไม่ได้^{๕๙}

พ.ศ.๑๖๑๔ ท่านอึ้งจิง (I-Tshig) พระอึ้งจิงท่านได้ไปกราบพระเจดีย์ที่พุทศคยา เขียนบันทึกไว้ว่า ปี พ.ศ.๑๖๑๕ พวกเราก็กได้เดินทางไปทิมหาโพธิมณฑล ใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และได้ก้มกราบแทบพระบาทแห่งพุทศปฏิมาแล้ว ข้าพเจ้าได้นำผ้าห่มและเนื้อสัตว์ซึ่งพระและฆราวาสถวายที่ชาตุงมาทำเป็นผ้ากาสาฬพัศตริฐษาและห่มที่องค์พระพุทศปฏิมา ข้าพเจ้าได้ถวายฉัตรขนาดเล็กจำนวนมาก ที่ท่านอาจารย์ฝ่ายวินัยชื่อ เหียน ฝากมาในนามท่าน ท่านอาจารย์เซน (ชยาน) ชื่อว่า อันเต้า มอบหมายหน้าที่ให้บูชาพระพุทศเจดีย์และข้าพเจ้าได้ทำหน้าที่ในนามของท่านเช่นกัน ในขณะที่นั้นข้าพเจ้าได้หมอบตัวลงพื้นด้วยจิตใจที่แน่วแน่ ด้วยความตั้งใจและด้วยความเคารพอย่างสูง ครั้งแรกของข้าพเจ้าได้ปรารถนาต่อประเทศจีนว่า ผลประโยชน์สี่ประการจงแผ่ขยายไปสู่สรรพสัตว์อย่างกว้างขวางในความรู้สึก ในเขตแดนแห่งพระธรรมทูต และข้าพเจ้าได้เน้นย้ำถึงความปรารถนาของข้าพเจ้าที่จะรวมเป็นหนึ่งในเดียวภายใต้ต้นนาคะ เพื่อพบพระเมตไตรยพุทศเจ้า ผู้มีเกียรติยศ และปฏิบัติตามคำสอนที่แท้จริงเพื่อให้เข้าถึงความรู้ที่จะไม่ทำให้เกิดใหม่อีก ต่อมาข้าพเจ้าได้เดินประทักษิณรอบสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้

^{๕๘} Alexander Cunningham, **Mahabodhi the Great Buddhist Temple**, (New Delhi : Munshiram Manoharlal Publisher Pvt.Ltd), p. 8.

^{๕๙} เคงเหลียน สิบญูเรื่อง (แปล), **ประวัติพระถังซำจั๋ง**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๖.

ราว พ.ศ.๑๓๐๐ พระเจ้าศรีปทุมภัทร (Sri Purnabhadra) กษัตริย์ชาวพุทธ จากแคว้นสิทธุ (ปากีสถาน) ได้สร้างมุลคันธกุฎิถวายพระพุทธรองค์ ๓ บริเวณทิศตะวันตกของพระเจดีย์จนสำเร็จแล้วได้อาราธนาพระเถระรับมอบ (แม้พระองค์จะปรินิพพานไปนานแล้ว)

พ.ศ.๑๔๕๑ ปุโรหิตนามว่าอมรเทพ (Amardeva) ของพระเจ้าวิกรมาทิตย์ กษัตริย์แห่งเมืองมัลลได้เขียนบันทึกไว้ว่า พระเจดีย์พุทธคยาได้ถูกออกแบบมาโดยได้เข้ามาจากศาสนสถานของชาวฮินดู ทั้งนี้เพราะต้องการให้ศาสนสถานทั้งของพุทธและพราหมณ์มีความกลมกลืนกัน ถ้าเราเปรียบเทียบระหว่างเทวาลัยของฮินดูกับพระเจดีย์ จะมีความคล้ายคลึงกันอยู่ไม่น้อย

พ.ศ. ๑๕๒๓ พระเจ้ามหาปาละที่ ๑ (Mahipala ๑st) แห่งราชวงศ์ปาละ ก็ได้บูรณะกุฎิศาลา พระวิหารพุทธคยาเพิ่มเติม หลังจากที่ถูกปล่อยทรุดโทรมมานาน ในจารึกด้วยแผ่นหินที่ขุดค้นได้รอบพระเจดีย์ได้กล่าวถึงชื่อพระเจ้ามหาปาละได้ทำการบูรณะครั้งใหญ่ แล้วมอบถวายพระสงฆ์หมู่ใหญ่ ในยามรุ่งเรืองอารามที่พุทธคยามีพระสงฆ์จำพรรษา ถึง 2,000 รูป

พ.ศ.๑๗๓๓ พระเจ้าอโศกบัลละ (Asoka-balla) เมืองสปาทริกยะ หรือสวาลักตอนกลางของอินเดีย ได้บูรณะซ่อมแซมพระเจดีย์เพิ่มเติม นับเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายที่ได้บูรณะก่อนที่กองทัพมุสลิมเติร์กจะบุกเข้ามาในดินแดนแถบนี้

พ.ศ. ๑๗๗๗ พระธรรมสวามิน (Dharmasvamin) นักจาริกแสวงบุญชาวธิเบตได้เดินทางจาริกแสวงบุญจากธิเบตสู่มกษ และได้เดินทางมาที่พุทธคยา ในช่วงที่กองทัพมุสลิมเข้ายึดครองมกษและอินเดียตอนกลางและเหนือโดยเด็ดขาด ท่านได้เขียนรายงานตามที่เห็นกับตาว่าได้เดินทางเข้าอินเดียเมื่อ พ.ศ.๑๗๗๗ พร้อมกับคณะในสมัย ของอิลตูทมิชปกครองอินเดีย ท่านได้กล่าวถึงพุทธคยาไว้ว่าที่นี้ส่วนมากกร้าง มีพระสงฆ์ฝ่ายหินยานหรือเถรวาทจำพรรษาอยู่ ๓๐๐ รูป ล้วนแล้วแต่มาจากศรีลังกา แต่ในขณะที่ท่านเดินทางไปถึง พระเกือบทั้งหมดได้หลบหนีไปแล้ว เหลือพระคู่แล ๔ รูป เท่านั้น ท่านกล่าวว่า “(ที่พุทธคยา) สถานที่ถูกทำลายลง เหลือพระ ๔ รูปเท่านั้น ที่พักดูแลอยู่ในพุทธคยา พระภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า “มันแย่มาก พระทั้งหมดได้หลบหนีไปที่อื่นหมดแล้วด้วยความกลัวทหารมุสลิมตุรกีที่รุกราน” พระภิกษุเหล่านั้นปิดทางเข้าสู่เจดีย์มหาโพธิ์ด้วยอิฐ และฉาบมันไว้อย่างดี โกลที่นั่นภิกษุได้บรรจุรูปปั้นอื่นไว้เป็นตัวแทน บนผิวปูนที่ฉาบนั้นพวกเขาได้วาดรูปพระอิศวร (มเหศวระ) ไว้ภายนอกเพื่อปกป้องพวกนอกศาสนา พระเหล่านั้นกล่าวว่า “พวกเราไม่กล้าอยู่ที่นี่ และจะต้องไปเหมือนกัน” พอรุ่งสว่าง พวกเขาก็ออกเดินทางสู่ทางเหนือตามรอยของเกวียนที่ผู้คนไปก่อนแล้ว สิบเจ็ดวันต่อมาข้าพเจ้าก็ไม่ได้เห็นรูปปั้นนั้นอีก เวลา

นั่นได้มีหญิงชาวบ้านได้นำข่าวดีมาประกาศว่าทหารตุรกีได้ไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงกลับมาและได้พำนัก
ที่นี้เพื่อกราบนมัสการพระเจดีย์”

เมื่อสถานการณ์กลับขึ้น ท่านก็เข้าไปหลบภัยในป่ากับเพื่อน ๑๗ วัน เมื่อกองทัพทหารตุรกี
กลับแล้วและสถานการณ์เป็นปกติ ท่านจึงเดินทางเข้ากราบพระแท่นวัชรอาสน์ และพระเจดีย์
พระสงฆ์ฝ่ายหินยานที่ดูแลพระแท่นวัชรอาสน์กล่าวกับพระลามะธรรมสวามินว่า ท่านถืออะไรใน
มือ เมื่อทราบว่าเป็นหนังสือปรัชญาปารมิตา (ของฝ่ายมหายาน) พระเหล่านั้นไม่ได้สอนโดย
พระพุทธเจ้า การบูชาเจ้าแม่ตาราหรือพระอวโลกิตศวรรค์เป็นเรื่องมงาย แต่ท่านก็ไม่สละแนวคิด
ที่นี้ท่านได้พบหลายอย่าง เช่น ต้นโพธิ์ รูปปั้นเทพธิดาดารา พระพุทธรูป พระพุทธรบาท พระบรม
สารีริกธาตุ กำแพงหินวัชรอาสน์ เป็นต้น^{๖๐}

พ.ศ. ๒๑๑๓ โคเสน ชามันที คีรี (Gosain Ghamandi Giri) นักบวชฮินดูคนหนึ่ง
นิยามหันธ์ (Mahant) ได้เดินทางเข้ามาที่บริเวณพุทธคยา ได้เห็นเป็นที่รกร้างว่างเปล่า มีแต่ซาก
ปรักหักพัง ยังคงเหลือแต่เจดีย์พุทธคยาเท่านั้น ที่ค่อนข้างสมบูรณ์ จึงตั้งสำนักที่นี้ ต่อมาได้มีลูก
ศิษย์อย่างมากมาย จนในที่สุดผืนดินที่พุทธคยาจึงถูกยึดครองโดยปริยาย นักบวชลัทธิมหันธ์จึงได้
ยึดครองถาวร เพราะสมัยนั้นชาวพุทธได้สูญหายไปแล้ว และชาวพุทธต่างชาติเดินทางไปแสวงบุญ
ได้ยาก เพราะเป็นยุคที่จักรพรรดิมุสลิมยึดครองอินเดีย ต่อมาหันธ์ได้สร้างวังขึ้นใกล้กับพื้นที่
พุทธคยาแล้วนำศิลปะวัตถุทางพุทธศาสนาทั้งพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ เทวรูป และรอยพระ
พุทธรบาท เป็นต้น ไปเก็บไว้ในวังของตนเอง หินแกะสลักบางส่วนก็ได้ถูกนำมาแกะไว้ข้างกำแพง
บางส่วนถูกนำมาวางไว้หน้าวังเหมือนทหารยาม แม้กระทั่งปัจจุบันยังเห็นอยู่ และบางส่วนได้ถูก
นำไปทำตาลแม่บ้านนครราชสีมาเพื่อล้างบาป (ปัจจุบันถูกแกะออกแล้วบางส่วน)^{๖๑}

พ.ศ. ๒๑๑๗ กษัตริย์พม่าได้เสด็จนมัสการพุทธคยาและปรารถนาที่จะบูรณะเจดีย์พุทธค
ยาที่ทรุดโทรม ก็ได้รับการอนุญาตจากพวกมหันธ์ แต่มีข้อแม้ว่าจะตั้งเทวรูปที่โพธิมณฑลด้วย แต่
การบูรณะยังไม่ทันเสร็จสิ้นก็เกิดสงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษเสียก่อน งานจึงหยุดชะงัก

^{๖๐} D.C.Ahir, **Buddhagaya through the Ages**, (New Delhi : Sri Satguru Publications, 1993), p.
70.

^{๖๑} มหันธ์ที่ปกครองต่อจาก โคเสน ชามันที คีรี คือ ๑. มหันธ์ ลาลา คีรี ๒. ชมันที นาคะ คีรี ๓. ไช
ตันยา คีรี ๔. หริหระ คีรี ๕. มหาทวะ คีรี และต่อเนื่องมาจนถึงคนที่ ๑๘ ในปัจจุบันคือ มหันธ์ ศรีสุทรรคนะ คีรี
/ที่มา พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓
(กรุงเทพมหานคร: หจก เม็ดทรายพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๒๐-๓๓๒.

พ.ศ. ๒๔๐๓ เซอร์อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม นักโบราณคดีที่สำคัญชาวอังกฤษได้เดินทางมาขุดค้นที่พุทธคยา ท่านเห็นเจดีย์พุทธคยาทรุดโทรมอย่างมาก นอกนั้นต้นพระศรีมหาโพธิ์แก่ทรุดโทรมลงอย่างมาก มีหน้าซำยังมีชาวบ้านมาตัดกิ่งคืบและแห้งไปทำฟืน ในที่สุดต้นโพธิ์ต้นที่สามก็ล้มลง ท่านเซอร์อเล็กซานเดอร์ คันทิงแฮม จึงได้หาหน่อใหม่มาปลูกไว้ที่เดิม จนเจริญเติบโตถึงปัจจุบัน ในการขุดค้นของท่านได้พบจารึกมากมาย ทั้งอักษรพราหมีสมัยพระเจ้าอโศก อักษรขโรษฐี อักษรเทวนาครีสมัยปาละ อักษรพม่า อักษรจีน อักษรลังกา ซึ่งทำให้เราได้รู้เรื่องราวอย่างมากมาจากจารึกเหล่านี้

พ.ศ. ๒๔๑๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเยือนประเทศอินเดีย ได้รับความถวายพระบรมสารีริกธาตุ และพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์จากอินเดียเพื่อนำมาปลูกในประเทศไทย ณ วัดเบญจมบพิตร

พ.ศ. ๒๔๑๖ ในยุคอังกฤษปกครอง พระเจ้ามินดง ของพม่าได้ส่งราชทูตมากราบนมัสการพระเจดีย์ เมื่อทูตพม่ากลับไปรายงานถึงความเสื่อมโทรมของพระเจดีย์ พระองค์จึงเจรจากับรัฐบาลอินเดียเพื่อบูรณะพระเจดีย์ขึ้น รัฐบาลอินเดียอนุญาต แต่ไม่ให้ทำลายสิ่งของที่วางอยู่ภายใน พร้อมประทานสิ่งของถวายพระเจดีย์มากมาย ต่อมาเกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่า งานจึงชะงักลง

พ.ศ. ๒๔๓๓ เซอร์เฮ็ดวิน อาร์โนลด์ ได้เดินทางมาที่พุทธคยา ได้เห็นสภาพความทรุดโทรมอย่างหนัก จึงเกิดสังเวชใจ เพราะพุทธคยาได้ตกอยู่ในอำนาจของพวกมหันต์ซึ่งเป็นคนนอกศาสนา จึงปล่อยให้ละเลย จึงได้เขียนบทความเรียกร้อง และกระตุ้นรัฐบาลอังกฤษให้ดูแลพุทธคยาด้วย นอกนั้นท่านยังเขียนหนังสือประทีปแห่งเอเชียด้วย จึงทำให้เกิดความตื่นตัวและสนใจพุทธศาสนามากขึ้นเป็นอย่างมากในโลกตะวันตก

พ.ศ. ๒๔๓๔ ท่านอนาคาริก ธรรมปาละ ชาวพุทธลังกา ผู้อุทิศตนเพื่อพุทธศาสนา ได้เดินทางมาที่พุทธคยา ตามแรงกระตุ้นจากหนังสือประทีปแห่งเอเชียของท่านเซอร์ เฮ็ดวิน อาร์โนลด์ เมื่อได้เห็นและกราบพระเจดีย์ที่พุทธคยาแล้ว จึงเกิดแรงบันดาลใจที่จะนำพุทธคยากลับมาเป็นสมบัติของชาวพุทธให้ได้ และได้ใช้ความพยายามอย่างหนัก ในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ การเรียกร้องยังไม่สำเร็จ แต่เพราะความพยายามของท่านเมื่อรัฐบาลอินเดียหลังได้รับเอกราช จึงได้ตราพระราชบัญญัติเป็นกฎหมายขึ้นเรียกว่า พระราชบัญญัติเจดีย์พุทธคยา (Bodhgaya Temple Act ๑๙๔๕) พระราชบัญญัตินี้ได้บัญญัติขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ โดยรัฐบาลกลางอินเดียเป็นผู้ผลักดัน หลังได้รับเอกราชใหม่ ๆ แล้วให้รัฐบาลรัฐพิหารรับผิดชอบต่อ ทางรัฐบาลรัฐพิหารก็ได้ออก

กฎหมายฉบับหนึ่งขึ้นมาเพื่อดูแลพุทธคยาและปริมณฑล โดยยกเลิกสิทธิการครอบครองพุทธคยา จากพวก มหันต์ และบริหารภายใต้กฎหมายนี้ ในกฎหมายนี้เขียนบอกว่ามีคณะกรรมการ ประกอบด้วยคณะกรรมการฝ่ายชาวพุทธ ๔ คน ฝ่ายฮินดู ๔ คน โดยให้มีนายอำเภอเมืองคยาเป็น ประธาน โดยตำแหน่ง ในกรณีที่นายอำเภอไม่ใช่ชาวฮินดูก็ต้องตั้งคนใหม่ที่เป็นชาวฮินดูเข้ามาเป็น ประธานแทน (ดูรายละเอียดที่พระราชบัญญัติพระเจดีย์พุทธคยา) กฎหมายนี้ทำให้ฝ่ายมหันต์ไม่ พอใจมาก จึงฟ้องร้องศาลเมืองคยาเพื่อให้อยกเลิกกฎหมาย ใช้นว่าแต่ฝ่ายมหันต์เท่านั้นที่ไม่พอใจกับ กฎหมายฉบับนี้ แต่ชาวพุทธเองก็ไม่พอใจเช่นกัน เพราะคณะกรรมการฝ่ายฮินดูมีมากกว่า และมี อำนาจตัดสินใจทุกอย่าง ต่อมาท่านราชชนตระ ปราสาท อดีตประธานาธิบดีของอินเดียได้มาขอรื่อง กับพวกมหันต์ด้วยตัวท่านเองว่า การที่มหันต์ไม่ยอมรับจะเป็นอันตรายต่ออินเดียในอนาคต และ จะเป็นภัยต่อ มหันต์เองด้วย พวกเขาจึงเชื่อฟังแต่ยังไม่ถอนฟ้องเพียงแต่ชะลอไว้เท่านั้น การที่ กฎหมายฉบับนี้มีผลบังคับใช้นั้นมันต้องสงสัยเลยว่าเป็นเพราะการต่อสู้ของท่านอนาคาริก ธรรม ปาละ ที่ได้ทุ่มเทชีวิตทั้งชีวิต เอาตัวเองเข้าแลกเพื่อที่จะนำพุทธคยามาเป็นสมบัติของชาวพุทธให้ได้

ถึงแม้ว่ากฎหมายจะมีผลบังคับใช้เมื่อท่านธรรมปาละได้เสียชีวิตไปแล้ว แต่คนรุ่นหลังก็ อดที่จะระลึกถึงคุณงามความดีของท่านไม่ได้ เพราะถ้าปราศจากท่านแล้ว โฉมหน้าของพุทธคยาจะ เป็นอย่างไรก็ไม่มีใครบอกได้ ปัจจุบันคณะกรรมการตามกฎหมายฉบับนี้มีทั้งหมด ๘ ท่านด้วยกัน แบ่งเป็นฝ่ายฮินดู ๔ ท่าน และฝ่ายพุทธ ๔ ท่าน ส่วนหัวหน้ามหันต์นั้นเป็นกรรมการถาวรโดย ตำแหน่ง (ตลอดชีพ) และมีนายอำเภอคยาเป็นประธาน ดังนั้นอัตราส่วนของคณะกรรมการที่ดูแล พุทธคยาจึงเป็นชาวพุทธ ๔ ท่าน ชาวฮินดู ๕ ท่าน แม้ว่าปัจจุบันกฎหมายนี้บังคับใช้มานาน แต่ชาว พุทธส่วนมากก็ยังไม่พอใจ ต้องการที่จะให้พุทธคยาเป็นของชาวพุทธแต่ฝ่ายเดียว เพราะพวกเขา เห็นว่าที่นี่ไม่ใช่โบสถ์ฮินดู แต่เป็นพุทธศาสนสถานที่สำคัญที่สุด

พ.ศ. ๒๔๕๕ คณะกรรมการบริหารพุทธคยาชุดแรกได้ถูกแต่งตั้งขึ้นเป็นฝ่ายฮินดู ๔ ท่าน ฝ่ายพุทธ ๔ ท่าน คือ

๑. เทวปริยะ วาริสิงหะ เลขานุการสมาคมมหาโพธิ์แห่งอินเดีย
๒. พระภิกษุชินรัตนะ แห่งรัฐอัสสัม
๓. พระภิกษุ ดร.จักคิส กัสสปะ ผู้อำนวยการนวนาลันทา และพระสังฆนายกของ อินเดีย
๔. ดร.อรพินท์ บาร์ว ผู้นำชาวพุทธอินเดียเชื้อสายบาร์ว

เมื่อคณะกรรมการได้ถูกแต่งตั้งขึ้นแล้ว การพัฒนาพุทธคยาก็ได้เริ่มขึ้น พร้อมกับการประกาศเชิญชวนประเทศชาวพุทธมาสร้างวัดโดยรัฐบาลอินเดีย ต่อมาอินเดียก็ได้จัดฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษหรือพุทธชยันตีทั่วประเทศขึ้นใน พ.ศ.๒๔๘๘ (แต่ในอินเดียเป็น พ.ศ.๒๕๐๐)^{๖๒}

พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้เพิ่มเติมคณะกรรมการที่ปรึกษาถาวรขึ้นมา โดยคณะกรรมการเหล่านี้มาจากประเทศชาวพุทธต่าง ๆ ผ่านสถานทูตในอินเดีย คือ จากพม่า กัมพูชา จีน ญี่ปุ่น เนปาล ลิกขิม ศรีลังกา และอินเดียเอง (ยังไม่มีไทยลาว มองโกเลีย เวียดนาม และเกาหลี) คณะกรรมการชุดนี้ได้ประชุมครั้งแรกที่อาคารสมาคมมหาโพธิ์ พุทธคยาในวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ.๒๔๘๘ โดยมี ดร.อาร์.อาร์. ดิวาการ์ (Dr.R.R. Diwakar) มุขมนตรีรัฐพิหารเป็นประธานและ ดร. ราเชนทระ ปราสาท (Dr. Ragendra Prasad) อดีตประธานาธิบดีของอินเดียเป็นที่ปรึกษา

ต่อมาท่านดาไลลามะแห่งทิเบตก็ได้เสด็จมาเยี่ยมและนมัสการพระเจดีย์พุทธคยา โดยท่านเป็นแขกของรัฐบาลอินเดียในคราวฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ หลังกลับทิเบตแล้ว พระองค์ก็ตัดสินใจขอสิทธิ์ทางการเมืองอย่างถาวรที่อินเดีย เพราะไม่สามารถทนอยู่ภายใต้การปกครองของจีนได้ ต่อมาเมื่อ พ.ศ.๒๕๑๘ องค์ดาไลลามะพร้อมชาวพุทธทิเบตที่ลี้ภัยในอินเดีย ได้ประกอบพิธีกาลจักรเป็นครั้งแรกที่พุทธคยา ในเดือนมกราคมซึ่งถือเป็นเดือนที่อากาศเย็นสบาย เหมาะแก่การประกอบบุญใหญ่

พ.ศ. ๒๕๐๓ พุทธคยาก็ได้ต้อนรับแขกที่มีความสำคัญยิ่งคือ เจ้าชายอากิฮิโตะ และเจ้าหญิงมิชิโกะ จากญี่ปุ่น ทั้งสองพระองค์เป็นแขกที่สำคัญยิ่งของรัฐบาลอินเดีย ทั้งสองพระองค์ได้รับการต้อนรับอย่างดียิ่ง และได้เสด็จเวียนเทียนประทักษิณรอบพระเจดีย์พุทธคยา สร้างความปลาบปลื้มให้ชาวพุทธจากทั่วโลกที่เฝ้ารับเสด็จ ณ พุทธคยาด้วยความยินดี

ต่อมา จอมพล ป.พิบูลสงคราม อดีตนายกรัฐมนตรีของไทยผู้สร้างวัดไทยพุทธคยา ในนามของรัฐบาลไทย ได้ตัดสินใจอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดไทยพุทธคยา หลังจากลี้ภัยในต่างประเทศ ชาวที่ท่านบวชนี้เป็นที่สนใจของชาวพุทธในอินเดียเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นเรื่องที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน หลายท่านตั้งข้อสงสัยว่าท่านบวชพระเพื่อหนีภัยการเมือง แม้จะบวชเพราะสาเหตุใดก็ตาม การบวชของท่านก็ถือเป็นเกียรติแก่วัดไทยและพุทธคยาและชาวพุทธโดยทั่วไป เพราะเป็นครั้งแรกที่ผู้ใหญ่อดีตนายกรัฐมนตรีของประเทศพุทธศาสนามาวบชที่นี่ ท่านจอมพลบวชอยู่ไม่นานก็ลาสิกขา แล้วไปพำนักที่ญี่ปุ่น จนถึงแก่อสัญกรรมที่นั่น

^{๖๒} D.C. Ahir, *Buddhagaya through the Ages*, p.137.

พ.ศ. ๒๕๑๗ ท่านอุนู (U Nu) อดีตนายกรัฐมนตรีของพม่าพร้อมด้วยบุตรชาย บุตรเขย และเลขานุการก็ได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ เจดีย์พุทธคยา การบรรพชาครั้งนี้ถูกจัดอย่างใหญ่โต และมีชาวพุทธจากหลายประเทศเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก มีขบวนแห่ของช้างและนักดนตรี ท่านอุนู นั้นนับว่าเป็นผู้มีบทบาทอย่างสำคัญที่กดดันให้มหันต์ยอมคลายอำนาจจากพุทธคยาในคราวที่ท่าน เป็นนายกรัฐมนตรีของพม่า

พ.ศ. ๒๕๓๕ การเคลื่อนไหวมีมาหลายครั้ง โดยเริ่มจากผู้นำชาวพุทธท้องถิ่นที่พุทธคยา คือ ดร. พี. ซี. รอย (Dr. P. C. Roy) มหาวิทยาลัยมคธ ที่ต้องการเปลี่ยนคณะกรรมการเป็นชาวพุทธ ทั้งหมด เมื่อการรณรงค์มีมากขึ้นท่านจึงถูกบีบบังคับจากมหาวิทยาลัยให้ยุติบทบาท มิเช่นนั้นอาจจะถูก พิจารณาให้ออก ท่านจึงลอบบทบาทลง ต่อมาชาวพุทธที่อยู่นาคปุร์นำโดยท่าน อารยะ นาคารชุน สุ ระ ชาไซ พระสงฆ์ผู้ป็นซึ่งอุปสมบทที่วัดปากน้ำ กรุงเทพ ฯ ได้พำนักที่อินเดียเป็นเวลานานจนได้ สัญชาติอินเดียพร้อมกับชาวพุทธจากนาคปุร์หลายหมื่นคน ได้เดินทางมาประท้วงหลายครั้งโดยได้ ยื่นข้อเสนอ ๓ ประการ คือ

ในการประท้วงครั้งนี้ทางรัฐบาลพิหารได้ประกาศห้ามไม่ให้วัดพุทธนานาชาติในพุทธค ยาเปิดวัดต้อนรับชาวพุทธใหม่นี้เข้าพักอาศัย ด้วยความกลัวอำนาจการเมือง จึงไม่มีวัดไหนเปิดรับ พวกเขาเหล่านั้น จะต้องกินนอนข้างถนน แต่ยังมีโชคดีที่ ท่านวิมลสาระ (Vimalasara) ประธานสงฆ์ วัดลังกาค้าเปิดวัดต้อนรับแก่นำผู้ประท้วง ในช่วงต้นท่านถูกต่อต้านอย่างหนักจากทางการ แต่ สุดท้ายก็ต้องยอม การประท้วงครั้งนี้ไม่สำเร็จตามข้อเสนอ เพราะพุทธคยาเป็นสถานที่สำคัญเป็น แหล่งรายได้มหาศาล หากแก่การที่ชาวฮินดูจะปล่อยให้หลุมมือไปได้ กล่าวกันว่าเงินบริจาค บางส่วนได้นำไปสร้างวัดพระรามที่เมืองอโยธยา สถานที่ขัดแย้งกับชาวมุสลิมในปัจจุบัน แม้การ ประท้วงของชาวพุทธจะไม่สำเร็จ แต่ผลที่ได้รับมีหลายอย่าง คือคณะกรรมการฝ่ายฮินดูเสียงอ่อนลง และที่สำคัญแท่งศิวลิงค์ที่ปักอยู่หน้าพระพุทธรูปภายในพระเจดีย์ก็ได้รับการยกออก ชาวพุทธ ได้เข้าไปไหว้พระด้วยความไม่ตะจิตตะขวงใจ จึงถือว่าเป็นความสำเร็จขั้นหนึ่ง

พ.ศ. ๒๕๓๖ นายรัตนสิงห์ เปรมทาส (เปรมดาส) ประธานาธิบดีของศรีลังกา พร้อม คณะผู้ติดตาม ก็ได้มาเยี่ยมและนมัสการพระเจดีย์มหาโพธิ์ ท่านได้สร้างรั้วทองสำริดรอบต้นพระ ศรีมหาโพธิ์ พร้อมถวายหลังคาทองสำริด สำหรับกันแดดฝนที่พระแท่นวัชรอาสน์ ใต้ต้นพระศรี มหาโพธิ์

พ.ศ. ๒๕๔๐ พุทธคยาได้รับเกียรติให้จัดการอุปสมบทภิกษุณีนานาชาติขึ้น งานนี้ สนับสนุนโดยพระอาจารย์ใหญ่เชิงหวิน วัดฝอแก้วชานประเทศไต้หวัน ราว ๑๓๕ รูป ภิกษุ ๑๔

รูป โดยมีสตรีไทยเข้ารับการอุปสมบท ๒ ท่าน การอุปสมบทครั้งนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์พอสมควรเพราะไม่ถูกต้องทางพระวินัยหลายประการ แม้แต่ท่านดาไลลามะเองก็ทรงกังวลในหลายประเด็น แต่ทุกอย่างก็สำเร็จลงด้วยดี สร้างความปลาบปลื้มยินดีให้คณะภิกษุณีที่ได้รับการอุปสมบทอย่างยิ่ง^{๖๓}

สรุปว่าหลังพุทธกาล ได้เกิด เหตุการณ์ ซึ่งมีเรื่องราวต่างๆเกิดขึ้นมากมายกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ พุทธสถาน และ โพธิมณฑล ล้วนแต่ชี้ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง และกิเลสที่หมักหมมในใจคน ที่กระทำได้แม้แต่กับต้นไม้ และในประวัติศาสตร์ยังได้จับบันทึก ถึงการเดินทางไปเยือนโพธิมณฑล ทั้งกษัตริย์และชาวต่างชาติที่เข้าไปเพื่อทำการสักการะ ทะนุบำรุง บำรุงก็ทำลาย

๔.๑.๘ พุทธคยาในปัจจุบัน

ปัจจุบัน เมืองพุทธคยาเป็นตำบลเล็กๆ มีประชากรอาศัยอยู่ประมาณ 22,000 คน บริเวณโดยรอบเป็นทุ่งนา ชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน จึงมีขอทานอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อพุทธศาสนาเสื่อมสูญไปจากอินเดีย พุทธคยาเคยถูกทอดทิ้งไม่มีใครสนใจ จนกระทั่งชาวฮินดูเข้ายึดครองเอาไปเป็นกรรมสิทธิ์ทั้งหมด เวลานั้นพุทธคยามีลักษณะรกร้าง สกปรก เป็นที่เลื่องลือ และเป็นที่ย่ำแย่จนกระทั่งปีศาจวะทั้งของคนและของสัตว์

ต่อมา เมื่อชาวพุทธเดินทางมาสักการะต้นพระศรีมหาโพธิ์ ก็เกิดความสังเวชสลดใจยิ่งนัก โดยเฉพาะมหาโพธิสมาคมแห่งประเทศไทยศรีลังกา ได้พากันเรียกร้องต่อรัฐบาลอินเดียขอกรรมสิทธิ์ในที่ดินบริเวณพุทธคยาคืน แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะที่ดินดังกล่าวเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวมหันต์ ไม่ใช่ของรัฐบาล รัฐบาลจัดการได้แต่เพียงให้ย้ายชุมชนแออัดให้ถอยห่างออกไปจากบริเวณพุทธคยาประมาณ ๑ ไมล์ แล้วอนุญาตให้มีการพัฒนาสถานที่กันใหม่ จัดให้มีสวนสาธารณะ และให้พุทธศาสนิกชนจากต่างประเทศมาซื้อที่ดิน โดยรอบพุทธคยาเพื่อสร้างวัดของตน จากนั้นจึงเริ่มมีการสร้างภัตตาคาร โรงแรม ที่พักนักท่องเที่ยว สนับสนุนให้มีโรงเรียน

^{๖๓} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย, หน้า๓๒๐-๓๓๒.

ห้องสมุด อบรมให้ความรู้ในด้านการเกษตร ปรับปรุงการคมนาคม ให้สะดวก จนทำให้พุทธคยา มีความสะอาดสะอ้าน ดังที่เห็นในปัจจุบัน

บริเวณรอบ ๆ มหาโพธิสถาน มีวัดนานาชาติจำนวน ๒๒ วัด ซึ่งสร้างขึ้นด้วยแรงศรัทธาของชาวพุทธจากประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก สำหรับรัฐบาลไทยได้สร้างวัดไทยพุทธคยาขึ้นอย่างสวยงามบนพื้นที่ ๑๒ ไร่ ซึ่งรัฐบาลอินเดียจัดสรรให้เช่าในระยะเวลา ๕๕ ปี และต่อสัญญาได้คราวละ ๕๐ ปี เริ่มก่อสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ แล้วเสร็จขึ้นแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๓ มีพระอุโบสถที่จำลองแบบไปจากวัดเบญจมบพิตรทำให้วัดไทยพุทธคยามีความโดดเด่นสวยงามเป็นที่ประทับใจของผู้คนที่ผ่านไปมายิ่งนัก^{๖๔}

วิโรจน์ ธีรคุณได้เล่าไว้ในหนังสือ ไปอินเดีย ไปพุทธคยา ไปหาพระพุทธรูปเจ้าว่า จากรายงานของคณะกรรมการควบคุมพุทธคยา ระบุว่า พื้นที่ทั้งหมดของพุทธคยาในปัจจุบันนี้มี ๒ แปลง แปลงแรก ๓.๓๔ เอเคอร์ และแปลงที่ ๒ มี ๒.๑๖ เอเคอร์ และแปลงอื่นๆที่เป็นส่วนของห้องสมุดและที่ทำการของวัดมหาโพธิ์พุทธคยานั้นมีอีก ๐.๖๔ เอเคอร์และ ๐.๓๕ เอเคอร์ตามลำดับ พื้นที่ทั้งหมดเป็นสมบัติของรัฐบาลของรัฐพิหาร รวมทั้งองค์เจดีย์และต้นพระศรีมหาโพธิ์ ส่วนอสังหาริมทรัพย์ที่ควบคุมกับมหาเจดีย์จะต้องไม่มีกรให้เช่าเกินกว่า ๓ ปี และไม่ให้มีการซื้อขายใดๆเว้นแต่เป็นการยินยอมของรัฐบาลพิหารและคณะกรรมการควบคุมพุทธคยาเท่านั้น^{๖๕}

วิโรจน์ ธีรคุณยังได้เล่าถึงกิจกรรมที่สำคัญของชาวพุทธว่า ณ พุทธคยาดินแดนแห่งการตรัสรู้^{๖๖} ได้มีการสาธยายพระไตรปิฎกนานาชาติที่พุทธคยา ซึ่งเกิดเป็นครั้งแรกในปี ๒๕๔๕ เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองครบรอบปีที่ ๒๕๕๐ ที่เรียกว่า “พุทธชยันตี”^{๖๖}

พระมหาดาวสยามได้เล่าไว้ในหนังสือเยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธว่า ที่พุทธคยาเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธทั่วโลก ดังนั้นแต่ละชาติที่นับถือพุทธศาสนาจึงได้พยายามมาสร้างวัดตามศิลปะของชาติตนเอง นอกจากกราบไหว้สักการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้ว การเที่ยวชมวัดนานาชาติจึงเป็นอีกจุดหนึ่งที่น่าสนใจยิ่ง โดยที่เราไม่ต้องไปถึงประเทศนั้นๆ แต่อย่างไรก็ตามบอกว่าวัดพุทธนานาชาติมีทั้งหมด ๑๐ ชาติ ๒๓ วัดแบ่งเป็นฝ่ายเถรวาทและ มหายาน^{๖๗}

^{๖๔} รศ.ดร.สำเนียง เลื่อมใส ,ตามรอยจาริก อินเดีย เนปาล, หน้า ๔๑-๕๒.

^{๖๕} วิโรจน์ ธีรคุณ,ไปอินเดีย ไปพุทธคยา ไปหาพระพุทธรูปเจ้า, หน้า ๒๘๐.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^{๖๗} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ *Buddhist Pilgrimage in India*, หน้า ๖๓ (รายละเอียดเพิ่มเติมดูได้จากภาคผนวก).

พระราชรัตนรังษี ได้กล่าวไว้ในหนังสือสู่แดนพระพุทธรองค์ อินเดีย-เนปาล ว่าพุทธคยาอยู่ในเขตอิทธิพลของคยาเกษตรมาแต่เดิม ในคยาเกษตรมีสถานที่บูชาของพวกฮินดูที่มาถวายบิณฑ ๑๖ แห่ง คือ สีวะคยะ พรหมคยะ เปรดคยะ รามคยะ ยุชยสิฐิระคยะ กิระมะคยะ และพุททะคยะ เป็นต้น ในคยามหาตมยา เรียกพุทธคยาเป็นโพชคยา หรือ ธรรมารัณย์ เมื่อพระพุทธรองค์ทรงตรัสรู้ได้ต้นโพธิ์ที่นี้ คำว่า โพชคยา จึงเปลี่ยนมาเป็นพุทธคยา

พุทธคยาในปัจจุบันเป็นบุญสถานและที่ท่องเที่ยวอันมีชื่อเสียงของประเทศอินเดีย แม้ว่าชุมชนจะไม่ใหญ่โต แต่พอถึงฤดูกาลไหว้พระประมาณตุลาคม-มีนาคม จะมีนักท่องเที่ยวจากทั่วโลกจาริกมาที่นี้ โดยเฉพาะชาวธิเบต ภูฐาน จะลงมาจากภูเขามาปักหลักไหว้พระสวดมนต์ จุดไฟบูชา เหมือนกับว่าเป็นอาณาจักรของชาวพุทธธิเบตไปชั่วระยะหนึ่ง^{๖๔}

อนาคาริก รัมมะ ปริยา นักแสวงบุญ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ บุคคาภาษา ว่าพุทธคยาเป็นสถานที่ที่พระพุทธรเจ้าทรงตรัสรู้จนตรัสสัมมาสัมโพธิญาณ ที่ปัจจุบันเป็นสถานที่ที่ดึงดูดคนทั่วโลกให้มาเยือน นับตั้งแต่พุทธคยาถูกประกาศให้เป็นมรดกโลก เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๐๐๒^{๖๕}

ซูเรช บาเทีย นักแสวงบุญ ได้กล่าวไว้ในหนังสือวัดมหาวิหารมรดกโลก ว่ากิจกรรมของวัดที่จะเห็นได้ทุกเช้าคือ พระลามะจะสวดมนต์ภายในวิหารบ้าง ได้ต้นพระศรีมหาโพธิ์บ้าง และจะมีทิวร์มาลงแทบตลอดทั้งวัน ส่วนมากเป็นชาวพุทธจากทั่วโลก ซึ่งชาวพุทธที่มาต่างก็สวดมนต์บ้าง นั่งสมาธิบ้าง เดินจงกรม ตามแต่อัธยาศัย และผู้นำกลุ่มนำปฏิบัติ^{๖๖}

พระมหาดาวสยามได้กล่าวไว้ในหนังสือเขียนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธว่า พุทธคยา ณ วันนี้เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธจากทั่วโลกที่ตั้งใจตั้งต้นต้นมากราบพระบรมศาสดา ที่นี้เราจะเห็นผู้คนชาวพุทธหลายชาติ เช่นธิเบต ญี่ปุ่น จีน เกาหลี เวียดนาม ไต้หวัน ลาว เขมร ภูฐาน มองโกลเลีย ฮองกง สิงคโปร์ พม่า ศรีลังกา ชาวพุทธอินเดียและชาวไทย ต่างนิยมนั่งสมาธิเดียวกัน บรรยากาศตอนเย็นมีแต่เสียงสวดมนต์ และการปฏิบัติธรรม จึงทำให้พุทธคยาคู่ศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง เป็นสถานที่ที่เหมาะสมที่จะปฏิบัติธรรมอย่างดี โดยให้เหตุผลว่า

^{๖๔} พระราชรัตนรังษี(ว.ป. วีรยุทธโท) ,สู่แดนพระพุทธรองค์ อินเดีย-เนปาล, หน้า ๑๕๕.

^{๖๕} Anagarika Dhamma Priya ,Mahalle, (India : Printers, 2011), p. 1.

^{๖๖} Suresh Bhatia , The Mahabodhi Temple (A World Heritage Site) (Varanasi,India :

๑. พุทธคยามีกฎหมายของตัวเอง ไม่ได้ถูกควบคุมโดยกรมโบราณคดีจึงไม่ได้เก็บค่าเข้าชมแต่อย่างใด

๒. ที่อื่นๆรัฐบาลเก็บค่าเข้าชมและเปิดจากเช้า ๖ โมงถึงค่ำ แต่ที่นี่เปิดตั้งแต่ตีสี่ครึ่งถึง ๓ ทุ่ม^{๑๑}

สรุปว่าพุทธคยาในปัจจุบันนี้นับได้ว่าเป็นศูนย์รวมใจของชาวพุทธจากทั่วทุกมุมโลก สถานที่ที่ทุกคนต่างแสดงออกด้วยท่าทางที่ต่างกันไป แต่ทุกคนมีหัวใจเดียวกันคือหัวใจของความเป็นพุทธ สถานที่แห่งนี้ถือได้ว่าเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่ชาวพุทธปรารถนาไปเยือนให้ได้สักครั้งหนึ่งในชีวิต เปรียบประคัจว่าท่านเหล่านั้นกำลังได้เข้าเฝ้าพระศาสดาอย่างใกล้ชิดนั่นเอง

๔.๒ บทสัมภาษณ์เรื่องโพธิมณฑลในปัจจุบัน

จากการสัมภาษณ์ท่านภิกษุ ดินานันต์ เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๖ เวลา ๒ ทุ่มครึ่ง สถานที่ BODHGAYA TEMPLE MANAGEMENT COMMITTEE

ท่านภิกษุ ดินานันต์ ได้เล่าให้ฟังว่าปัจจุบันพุทธคยามีคณะกรรมการดูแล ๒ ฝ่าย เริ่มตั้งแต่ปี ๑๙๔๘ คือ มหันต์ ๔ ท่าน และพระสงฆ์ชาวพุทธ ๔ รูป มหันต์ไม่ได้มีบทบาทอะไรในปัจจุบัน แต่ต้องเชิญทุกครั้งเมื่อมีการประชุมเกิดขึ้น ไม่ได้เข้ามาปรับปรุง ซ่อมแซม ยุ่งเกี่ยวอะไรเลย ไม่ได้มีส่วนในเงินบริจาคแต่อย่างใด ปัญหาที่น่ากังวล หนักใจที่สำคัญคือ กลุ่มมุสลิม ที่เข้าไปตั้งรกราก สร้างโบสถ์ทำพิธี ซึ่งสร้างอยู่ด้านหลังตัววิหาร และด้านหน้าวิหาร (ด้านหลัง BODHGAYA TEMPLE MANAGEMENT COMMITTEE) กลุ่มมุสลิมเข้าตั้งรกรากได้ประมาณ เกือบ ๕๐ ปีมานี้เอง และมีส่วนสำคัญต่อพุทธคยาในปัจจุบัน เนื่องจากพระพุทธรูปจำนวนมากได้หายไป จากบริเวณรอบๆเจดีย์ และท่านดินันต์ท่านได้กล่าวว่า เมื่อก่อนเงินที่จะปรับปรุง ดูแล ซ่อมแซม พุทธคยามีน้อยมาก (หายาก) ได้มีการว่าจ้าง คนอิสลามโดยรอบมาทำความสะอาด และเนื่องด้วยพุทธคยาในตอนนั้น ยังไม่มีแนวกำแพงล้อมรอบ ขาดผู้คุม ที่จะคอยสอดส่องดูแลเอาใจใส่อย่างจริงจัง พระพุทธรูปก็ถูกลักขโมย ขนออกไปขาย จนปัจจุบันมี

^{๑๑} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ Buddhist Pilgrimage in India, (กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก. เมื่อดทราย พรินติง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๗.

เหลือเท่าที่เห็น (แต่จากที่ผู้วิจัยเข้าไปเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์ พุทธคยา ซึ่งห้ามถ่ายภาพ มีพระพุทธรูป หินทรายจำนวนมากที่ถูกเก็บไว้โดยมีการดูแลอย่างเข้มงวดล้วนมาจากบริเวณโพธิมณฑลทั้งสิ้น) จากการเข้ามาตั้งรกรากประชิดตัววิหารอย่างมากของอิสลาม ท่านได้มีมาตรการตรวจค้น โดยใช้เครื่องแสกน บริเวณทางเข้า แต่ถือว่าเป็นการป้องกันได้แค่ส่วนหนึ่งเนื่องจากยังอยู่ใกล้ตัววิหาร และต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างมาก ท่านกล่าวว่าจะค่อยๆ ขยายวงออกมาให้กว้างขึ้นสำหรับแนวทางการตรวจค้นเพื่อป้องกัน ข้าพเจ้าได้ถามท่านถึงเรื่องห้องน้ำว่าจะมีการปรับปรุงหรือไม่ ท่านกล่าวว่าตอนนี้ได้เงินสนับสนุนมาจากคนไทยให้มาสร้างห้องน้ำใหม่ บริเวณหน้า RECEPTION จำนวน ๑๒ ห้อง และตรงข้างสระมุสลิม ๓๐ ห้อง แบ่งชายหญิง และกำลังจะสร้างกำแพงล้อมรอบให้แล้วเสร็จทุกด้าน

และเหตุที่ได้ทำการล้อมรั้วสีทองรอบพระศรีมหาโพธิ์ เนื่องจากว่าเมื่อ ปี ๒๕๕๐ โดยประมาณ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีโรคเกิดขึ้น ทำให้ใบเป็นสีดำทั้งต้นในเวลาไม่กี่วัน ท่านเลยติดต่อผู้เชี่ยวชาญในด้านพฤกษศาสตร์มาเพื่อทำการรักษา และถามถึงสาเหตุ ก็ทำให้ทราบว่า ปัญหาของโรคเกิดจากที่คนไทยชอบเอาแผ่นทองคำเปลวไปปิดต้นพระศรีมหาโพธิ์ และเอาผ้าสีทองผืนใหญ่ไปพันรอบต้นทำให้เกิดปฏิกิริยาเกิดขึ้นกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ และมีการราดรดด้วยน้ำนม ทำให้รากเน่าเนื่องจากมีมดจำนวนมากไปกินราก และอีกสาเหตุที่สำคัญคือการขุดดินกลับประเทศของคนไทยบริเวณโคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ ท่านจึงได้ขอให้มีมาตรการที่จะหยุดการกระทำดังกล่าว โดยการสร้างรั้วรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์

เรื่องเงินค่าดูแล ว่าจ้างในปัจจุบันตลประมาณเดือนละ สองแสนห้าหมื่นบาทต่อเดือน มีตำรวจตรวจการโดยรอบ ๑๖ นาย เจ้าหน้าที่ คนงาน ทำความสะอาด เก็บขยะ ตัดหญ้า ล้างห้องน้ำ ล้างพื้น ๖๐ คน ส่วนมากเป็นฮินดูและอิสลาม และค่าไฟ ซึ่งภายในตัววิหารเปิดตลอดทั้งวัน ในเวลากลางคืนก็จะเปิดไฟสว่างทั้งภายในและภายนอกโดยรอบ เพื่อง่ายต่อการดูแล และยังมีเครื่องปั่นไฟขนาดใหญ่เพื่อเลี้ยงไฟตลอดระยะเวลาที่ไฟตก

ท่านได้เล่าให้ฟังต่อว่าวัดไทยได้ถูกสร้างขึ้นในบริเวณใกล้เคียงกับ โพธิมณฑล ถึง ๔ แห่ง และวัดนานาชาติอีกหลายประเทศ จากคำเชิญของรัฐบาลอินเดีย เพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา แต่ในปัจจุบันกลายเป็นปัญหาใหญ่ต่อโพธิมณฑล เนื่องจากเงินบริจาคส่วนมากของญาติโยมล้วนตกไปอยู่ที่วัดประจำชาติของตน ไปปรับปรุงทำให้ใหญ่โต แต่ไม่มีตกไปถึงตัววิหารและต้นพระศรีมหาโพธิ์เลย ซึ่งถ้าคิดในทางกลับกัน ถ้าวันนี้ไม่มีต้นพระศรีมหาโพธิ์และมหาวิหารเสียแล้ว วัดโดยรอบจะอยู่ได้อย่างไร

ในเรื่องพื้นที่การใช้สอยโดยรอบท่านได้กล่าวว่าจะไม่มีการให้สร้างศูนย์การค้าเด็ดขาด เนื่องจากตัวเมืองคยาซึ่งอยู่ห่างพุทธคยาออกไปแค่เพียง ๑๐ กิโลเมตร คนไทยที่มาอยู่ ๓-๔ วัน สามารถไปช้อปปิ้งได้ ใกล้สนามบิน ได้มีศูนย์การค้าอยู่แล้ว และบริเวณโดยรอบก็เริ่มมีร้านค้าเล็กๆที่ขายจำพวกน้ำดื่ม ขนม ร้านอาหาร มินิมาร์เก็ต และโรงแรมมากขึ้นคนอินเดียที่มาจากโพธิมณฑลส่วนมากมาเพื่อการท่องเที่ยว คนไทยมาแสวงบุญกันมากช่วงเดือนตุลาคมถึง กุมภาพันธ์ จนกลายเป็นกรุงเทพฯเล็กๆไปแล้ว เรื่องการเดินทาง สนามบินคยาจะเปิดทำการช่วงไฮซีซั่นเท่านั้น ส่วนมากจะต้องลงที่สนามบินกัลกัตตา และนั่งรถไฟ หรือเหมารถมาที่พุทธคยา

ส่วนเรื่องขอทานที่พุทธคยานั้น ท่านบอกว่าเมื่อก่อนขอทานไม่ได้เป็นอย่างนี้ คือไม่อนุญาตให้เข้าไปข้างใน ทุกคนจะถูกตรวจเช็ค กระเป๋า มีเครื่องแสกน ต่อไปอาจจะมีห้องรับฝากกระเป๋า นอกจากนี้ยังมีสวนเล็กๆเป็นพื้นที่ให้นั่งสมาธิ เก็บเงินคนละ ๒๐ รูปี (Meditation Place)

ส่วนเรื่องการทำบุญนั้น ท่านเล่าว่าใครอยากจะทำบุญให้ไปถวายที่ BODHGAYA TEMPLE MANAGEMENT COMMITTEE ไม่มีการเก็บค่าเข้าชมสถานที่ เนื่องจากมหาวิทยาลัยพุทธคยาจัดเป็นวัดแห่งหนึ่งในสายตาชาวอินเดีย ซึ่งชาวอินเดียจะไม่มีการเก็บเงินค่าเข้าชมสำหรับวัด และโดยส่วนมากชาวบ้านท้องถิ่นก็เข้าชมเป็นส่วนมากในแต่ละวันและไม่มีการเก็บเงินเมื่อเข้าห้องน้ำ เพราะไม่ต้องการเก็บค่าธรรมเนียมในตัววิหารซึ่งมีกล่องรับบริจาคอยู่แล้ว ๓ จุด

ที่ภายใน BODHGAYA TEMPLE MANAGEMENT COMMITTEE มีห้องน้ำ ๕ ดาวไว้ให้บริการ มีคลินิก แจกยาฟรี วันเสาร์ อาทิตย์ วันละ ๖๐ คน ต้องนัดล่วงหน้า และมีห้องสมุด ไว้ให้บริการสำหรับบุคคลทั่วไป มีทั้งหนังสือภาษาฮินดีและ ภาษาอังกฤษ

สุดท้ายท่านได้เล่าถึงพระพุทธรูปเมตตาว่า เมื่อก่อนพระเศียรพระพุทธรูปเมตตา เป็นสีดำ SIS INDIA ไม่ให้ทำอะไร ๑๕ ปีก่อนหลวงพ่อยังเป็นสีดำเนื้อเก่า เป็นพระพุทธรูปสมัย กษัตริย์มหิตปาละ สีที่เห็นปัจจุบันใช้การทาสีทองไม่ได้ปิดทอง ต่อไป SIS จะไม่ให้ทำอะไรกับองค์พระพุทธรูปเมตตาต่อไปรวมถึงเจดีย์เล็กๆทั่วไปด้วย และต่อมาเจดีย์เล็กๆถูกขโมยไปเป็นจำนวนมาก ต่อมาในปัจจุบัน มีตำรวจทหาร ดูแลตลอด ๒๔ ชั่วโมง ภายในมีตำรวจดูแล ๑๖ คน

ที่นี่มี Meditation Center ของโกเอ็นก้า อยู่ใกล้ๆ แต่ภายในโพธิมณฑล ไม่มีการสอนการปฏิบัติแต่อย่างใด มาเองปฏิบัติเอง นั่นคือคำบอกเล่าของพระภิกษุคินานันด์ ผู้ดูแลพุทธคยา

หลังจากที่ผู้วิจัยได้เดินทางกลับจากพุทธคยาได้เป็นเวลา ๑ สัปดาห์ก็ได้เกิดเหตุการณ์ที่สร้างความตกตะลึงแก่ชาวพุทธทั่วโลก นั่นคือการวางระเบิดพุทธสถาน พุทธคยา ซึ่งได้สร้าง

ความเสียหายในพื้นที่เป็นอย่างมาก แต่ยังโชคดีที่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์และองค์พระมหาเจดีย์ รวมถึงองค์พระพุทธรูปเมตตา มิได้รับความเสียหายแต่ประการใด ถึงอย่างไรก็ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก็ทำให้ชาวพุทธจำนวนมากมีชื่อน้อยที่มุ่งความสงบ เกิดคำถามขึ้นถว้นหน้าว่า ทำไมต้องทำลายกันถึงขนาดนี้เลย วันที่ข้าพเจ้าไปสัมภาษณ์ท่าน ดินาณันด์นั้นท่านก็ได้ตอบคำถามข้าพเจ้าเรื่องนี้เหมือนกัน ผู้วิจัยได้ถามไปว่า ในฐานะที่พุทธศาสนานี้ถือว่าเป็นศูนย์รวมดวงใจของชาวพุทธทั่วโลกแล้ว ท่านดินาณันด์เคยคิดตั้งคำถามไ้หมว่า จะมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้นกับพุทธสถานแห่งนี้ อย่างที่ตาลีบัน และที่อื่นๆที่พระพุทธรูปถูกทำลาย ท่านได้กล่าวตอบผู้วิจัยว่า วันนี้ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๖ ท่านได้ข่าวจากหน่วยข่าวกรองว่าจะมีการวางระเบิด ณ ที่แห่งนี้ ซึ่งเมื่อช่วงเวลากลางวันของวันนี้ ได้มีผู้หญิงมุสลิม โทรมบอกท่านว่า มีหนังสือ จำนวน ๓ เล่ม หนักจำนวน ๓๕ กิโลกรัม ตั้งใจจะเอามาขายแก่ท่านดินาณันด์ แต่ท่านรู้สึกไม่ไว้ใจ เนื่องจากหนังสืออะไร จำนวน ๓ เล่มแต่มีน้ำหนักถึง ๓๕ กิโลกรัม มันเป็นเรื่องผิดปกติ ท่านก็เลยขอให้ถ่ายคลิปวิดีโอส่งให้ท่านดูก่อน แต่ตอนที่ข้าพเจ้า ผู้วิจัยไปสัมภาษณ์ก็เป็นเวลา ๒ ทุ่มครึ่งแล้ว และได้ทำการสัมภาษณ์ถึงเวลา ๔ ทุ่ม ก็ไม่มีการได้รับคลิปวิดีโอแต่อย่างใด จากเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้น ข้าพเจ้ายังมองเห็นแสงสว่างอันหนึ่งที่จะเกิดขึ้นกับพุทธศาสนา หรือโพธิมณฑลแห่งนี้ นั่นคือมาตรการที่เข้มงวดขึ้นในการตรวจคนเข้าออก และงบประมาณที่น่าจะได้จากรัฐบาลที่จะมาช่วยเหลือ พื้นฟู ทะนุบำรุง พุทธสถานแห่งนี้ให้คงอยู่ยาวนานที่สุด ทรายที่พระพุทธรูปศาสนายังมีสิ้นไป และต่อมาผู้วิจัยได้ติดตามข่าวสารเกี่ยวกับพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง โดยได้สอบถามจากบุคคลที่ได้ไปเยือนหลังเกิดจากเหตุการณ์ระเบิด ซึ่งได้มีรูปภาพประกอบด้วยในภาคผนวก ก็ได้ทราบความว่า ปัจจุบันได้มีการจัดการตรวจตราผู้แสวงบุญที่ไปเยือนพุทธสถานอย่างเข้มงวด ได้ขยายอาณาเขตในการกวดขันให้กว้างและไกลออกไปมากจากบริเวณจุดตรวจเดิม ซึ่งคาดว่าจะได้อุปกรณ์เครื่องตรวจแสกน และกำลังตำรวจในการดูแลเพิ่ม ทั้งนี้คงได้รับความช่วยเหลือเพิ่มเติมจากรัฐบาลนั่นเอง เพราะสถานที่แห่งนี้ นอกจากจะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระศาสดาแล้ว ยังถือว่าเป็นแหล่งรวมหัวใจของชาวพุทธที่ทำเงินเข้าประเทศอินเดียอย่างมหาศาลในแต่ละปี สถานที่แห่งนี้มีเคหะหลายหลาย นับแต่วันที่ถูกประกาศให้เป็นมรดกโลกเป็นต้นมา แต่ก็มีได้รับการพัฒนาเท่าที่ควร ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น

จากการสังเกตการณ์ภายในพุทธศาสนา ของผู้วิจัยจากการที่ได้เดินทางไปเยือนมา ๒ ครั้ง ก็พอได้ทราบถึงปัญหาอีกอย่างหนึ่งนั่นคือกลุ่มมิจจาซีฟที่พุทธศาสนา ซึ่งมักเป็นคนเอเชีย มีหลายรูปแบบ หลายวัย ส่วนใหญ่เป็นชาย และที่แต่งตัวเป็นพระในพระพุทธศาสนาก็มี วิธีการที่ใช้คือมักถามว่าเป็นคนไทยหรือเปล่า หรือประเทศอื่นๆตามที่มิจจาซีฟจะคาดเดา จากนั้นบางคนก็

เสนอให้โบ โพรธิ์ ซึ่งก็มีทั้งที่เก็บได้จากต้นจริงและจากต้นโพรธิ์ต้นอื่นๆ ที่มีมากมายทั้งภายนอกและภายในพุทธคยา ซึ่งก็เป็นไปได้ทั้งนั้น โดยเฉพาะสุภาพสตรีที่เดินทางไปคนเดียวจะเป็นเหยื่อที่มิจฉาชีพเลือกมากที่สุด บางคนใช้วิธีรับฝากของอยู่ตามจุดสำคัญๆ เช่น หน้าปากประตูพระพุทธรเมตตา เป้าหมายคือคนไทยที่ถือข้าวของพระรุ้งพระรังจะเป็นไปได้มากที่สุด

ที่รับฝากรองเท้า (Shoes House)

เนื่องจากด้านในของพุทธคยาก็เหมือนสถานที่ที่ต้องให้ความเคารพเหมือนแบบในบ้านเรา ที่มีการให้ถอดรองเท้า และมีที่รับฝากก่อนเข้าประตูชั้นในสุด เป็นการบริการฟรี

ร้านขายหนังสือหน้าวัด (Mahabodhi Book Shop)

เป็นอีกแห่งหนึ่งที่หนอนหนังสือทางพุทธศาสนาไม่ควรพลาด เป็นร้านหนังสือของสมาคมที่ดูแลพุทธคยา ขายหนังสือตามราคาหน้าปก ไม่มีการต่อรองเด็ดขาด

ถัดจากร้านหนังสือ เป็นซอกทางเข้าร้านทิเบต-วิหารอินดู ที่บริเวณนี้ยังมีเทวาลัยของอินดูหนึ่งแห่ง ในนั้นจะพบรูปเทพอินดูหลายองค์ มีคนเฝ้าแต่งตัวอย่างพราหมณ์ ถัดจากร้านหนังสือไป ประมาณ ๕๐ เมตรจนใกล้ปากทางเข้าประตูชั้นใน จะมีที่เติมน้ำดื่ม ที่สำหรับล้างเท้า และมีประตูที่ตรวจอาวุธ เป็นเครื่องแสดกน แยกหญิง-ชาย ถัดไปเป็นทางเข้าที่ทำการของพนักงานดูแลสถานที่ เป็นชั้นบันไดไม่สูงนัก เหมาะสำหรับนั่งถอดรองเท้าก่อนเข้าไปด้านในหรือสวมใส่รองเท้าตอนออกมา จะเห็นป้ายเขียนว่า RECEPTION ตรงนี้จะมีห้องสุขาพิเศษ แต่ต้องจ่ายเงินให้เจ้าหน้าที่ โดยมากจ่ายให้คนละ ๑๐ รูปี

เมื่อเราเดินลงบันไดลงไปยังมหาวิหาร ทางด้านซ้ายมือเราจะเห็นสถานที่ของชาวอินดู ซึ่งเป็นห้อง ๓ ห้องเล็กๆไม่ใหญ่มาก ในทุกๆเช้าและเย็นจะมีพราหมณ์ ๓ ท่านมาทำพิธีบูชาเทพอินดู และจะมีพราหมณ์ ๑ ใน ๓ นั้น เข้าไปทำพิธีในมหาวิหารด้วย เช้าและค่ำ

ประตูชั้นใน มหาวิหารเป็น ประตูที่ตรวจอาวุธ ดำรวจ ๒ นายที่คอยใช้เครื่องตรวจคนเข้าไปทุกคน ภายในก็จะมีพระสงฆ์ซึ่งคอยสลับเปลี่ยนเวรกันมาดูแล ให้คำแนะนำถามตอบกับผู้มาเยือนและเป็นผู้นำผ้าที่ชาวพุทธ ส่วนมากเป็นคนไทยนำมา นำขึ้นไปห่มถวายองค์พระพุทธรเมตตา และประมาณ ๑๐ โมงเช้าของทุกวัน ก็จะมีพระสงฆ์ผลัดเปลี่ยนเวรกันถวายข้าวมธุปายาสแด่องค์แทนพระศาสดา นั่นก็คือพระพุทธรเมตตา ภายในวิหาร จะเห็นชาวพุทธจำนวนมากเข้าไปแออัด นั่งบ้างยืนบ้าง สวดมนต์บ้าง นั่งสมาธิบ้าง บางคนก็พยายามเบียดเสียดเข้าไปเพื่อให้ได้เอาหน้าผากสัมผัสพื้น โตะที่วางดอกไม้ถวายพระพุทธรเมตตานั่นก็คือกลุ่มชาวอินดูนั่นเอง

ในบทนี้ จะเห็นได้ว่า ผู้วิจัยมุ่งเน้นที่จะชี้ให้เห็นถึงเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้นซึ่งถือว่าเป็นประวัติศาสตร์ที่แสนจะยาวนาน ผ่านกาลเวลามาหลายชั่วอายุคน ถ้าหากเปรียบเทียบกับชีวิตคน ๑ ชีวิต โภธิมณฑลแห่งนี้ถือว่าผ่านร้อนผ่านหนาวมาหลายฤดูกาลมาก สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ที่ปัจจุบันได้รับการปกป้องดูแล ทำนุบำรุงบูรณะซ่อมแซม มาหลายครั้งก็ยังคงทำลายมาหลายครั้ง ด้วยเช่นกัน ทั้งจากน้ำมือคน และตามอายุไขที่ผ่านกาลเวลาอันเนิ่นนาน แม้แต่ปัจจุบันที่ไม่นานมานี้ หลังจากที่ข้าพเจ้า ผู้วิจัยได้ทำการเดินทางไปเยือนเพื่อกราบสักการะพุทธสถาน และลงพื้นที่จริงเพื่อทำการสำรวจความเป็นไปในปัจจุบัน ก็ยังมีเหตุการณ์มีภาคพื้นเกิดขึ้นตามที่ได้บรรยายมาแล้วนั่นเอง และสี่สัปดาห์สถานทั้ง ๓ ในบางสถานที่ก็ไม่สามารถระบุตำแหน่งที่ชัดเจนได้ เนื่องจากอายุไขที่ยาวนาน ผ่านสภาพทั้งจากการถูกทำลายโดยมนุษย์และ สภาพดิน ฟ้า อากาศและเนื่องด้วยอยู่ใกล้แม่น้ำนั่นเอง สิ่งต่างๆจึงอาจถูกกัดเซาะจนไม่เหลือสภาพให้คาดเดาได้เลย

บทที่ ๕

บทสรุป วิจารณ์ และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสำคัญของ โปธิมณฑลในพระพุทธศาสนา” ผู้วิจัยมุ่งศึกษาความสำคัญของ โปธิมณฑล (๑) ในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า (๒) ในฐานะเป็นสังฆนิยสถาน (๓) ในฐานะเป็นปูชนียสถาน ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งในสมัยพุทธกาล ความเปลี่ยนแปลงหลังพุทธกาล และสภาพที่เป็นจริงในปัจจุบัน แล้วรวบรวมนำเสนอข้อมูลพร้อมแนวความคิดเห็นของผู้วิจัยไว้ในงานวิจัยฉบับนี้ ผลการวิจัยสรุปได้ ดังนี้

๕.๑.๑ การศึกษาความสำคัญของ โปธิมณฑล ในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ผลการวิจัยพบว่า แผ่นดินบริเวณ โปธิมณฑลนั้นมีอยู่จริงซึ่งเป็นแผ่นดินแห่งแรกที่เกิดขึ้นเมื่อกำเนิดโลก เป็นบริเวณแผ่นดินที่มีความพิเศษมีพลังแห่งความศักดิ์สิทธิ์ อันได้ชื่อว่าเป็นเขตที่มนุษย์ให้การยอมรับนับถือให้ความเกรงกลัวและให้การเคารพบูชาตามยุคสมัย เป็นสถานที่ที่เดียวเท่านั้นที่รองรับความบริสุทธิ์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ได้ ซึ่งอดีตได้มีพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ๓ พระองค์ ในปัจจุบัน พระนามว่าพระโคตมพุทธเจ้า และในอนาคตพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า จะมาประทับนั่งตรัสรู้ ณ โปธิมณฑลแห่งนี้

และได้ทราบว่า ณ โปธิมณฑลนี้เองในวันที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงประสูติ ได้มีเมล็ดพันธุ์พืชชนิดหนึ่งชื่ออัสสตะพฤษภ ได้ปรากฏเกิดขึ้นมาบนแผ่นดินแห่งนี้ โดยธรรมชาติบริสุทธิ์พร้อมพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะ ได้ชื่อว่าเป็นต้นไม้สหชาติ กล่าวคือ เกิดร่วมในวันเดียวกันเป็นต้นไม้คู่บารมี เจริญเติบโตมีลำต้นแผ่กิ่งก้านสาขาใบเขียวหนากว้างใหญ่เด่นสง่าให้ความร่มรื่นในบริเวณแห่งนี้ตลอดกาลเวลา ๓๕ ปี ประจุหนึ่งอยู่รอคอยการเสด็จมาแห่งพระมหาโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ทั้งปวงผู้จักมาเพื่อประทับนั่งได้ร่มเงากันหากการตรัสรู้พระโพธิญาณ

ในวันเพ็ญพระจันทร์เสวยวิสาขฤกษ์ เดือน ๖ ก่อนพุทธศก ๔๕ ปี พระโพธิสัตว์สิทธัตถะได้เสด็จเข้ามาในบริเวณ โปธิมณฑลอันรื่นรมย์ พิจารณาสถานที่ในทิศทั้งสี่ ได้ต้นอัสสตะพฤษภ พื้นแผ่นดินด้านทิศตะวันออกออกแสดงปรากฏความนิ่งสงบมั่นคงไม่หวั่นไหว เป็นนิมิตหมาย

บอกพระโพธิสัตว์มีหน้าคาปูลาดรองพื้นเป็นอาสนะประทับนั่งบนแผ่นดิน หันพระพักตร์สู่เบื้องหน้า บูรพาทิศ ทรงตั้งอธิษฐานจิตบารมีบำเพ็ญสมาธิเพื่อการตรัสรู้โพธิญาณ ทรงดำเนินจิตได้ชัยชนะต่อกิเลสตัณหาและมารทั้งปวงได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า พระผู้ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง และการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าภายใต้ต้นไม้ใด ภายหลังต้นไม้ต้นจักมีชื่อใหม่ว่า “โพธิพฤกษ์” ต้นไม้แห่งการตรัสรู้ ต้นไม้อัศจรรย์ลักษณะพฤกษณ์นี้ คนทั้งหลายเรียกชื่อใหม่ว่า ต้นโพธิ์ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์สืบต่อมา

ความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดังหลักฐานเอกสารที่บันทึกไว้ให้ได้รับรู้ สืบต่อด้วยการค้นหาสถานที่อันเป็นจริงที่มีอยู่ในชมพูทวีป ตามปรากฏในปัจจุบันของประเทศอินเดีย ผ่านกาลเวลามีความเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย แผ่นดินถูกทับถม ต้นพระศรีมหาโพธิ์ล้มตายและก่อเกิดใหม่ ทุกสภาพโดยรอบได้รับการบูรณะสร้างเพิ่มเติมเพื่อให้คงดำรงไว้ซึ่งสถานที่และต้นไม้โพธิ์ อันได้ชื่อว่าเป็นที่เนื่องด้วยองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้มนุษย์ทั้งหลายได้รับรู้และได้ประโยชน์ตามที่ตนปรารถนาต่อสถานที่แห่งนี้

ผู้วิจัยมีแนวความคิดเห็นส่วนตัวตามที่ศึกษาค้นคว้าเอกสารและได้ไปที่บริเวณโพธิมณฑลเพื่อศึกษาสภาพความเป็นจริงในปัจจุบันว่า การที่เราศึกษาค้นคว้าและได้รับความรู้ตามความเป็นจริงถึงโพธิมณฑลในฐานะเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าแล้วนั้น กล่าวได้ว่าได้ประโยชน์เบื้องต้นเปรียบเสมือนน้ำทิพย์ให้เกิดปีติชุ่มเย็นใจ การได้ไปอยู่ในสถานที่จริงในปัจจุบันบนแผ่นดินที่สำคัญ และได้นั่งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้ได้มาให้เห็นด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ก่อเกิดศรัทธาความเลื่อมใสยิ่งต่อพระพุทธเจ้า อันเป็นเหตุแห่งพลังใจให้มีความเพียรอดทนต่อการกระทำที่เป็นแก่นสารสาระแท้จริงตามหลักธรรมที่ทรงตรัสรู้และได้แสดงไว้แล้ว ณ โพธิมณฑลนี้

อย่างไรก็ตามมีสิ่งที่ได้พิจารณาว่าภายหลังจากตรัสรู้พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ ณ บริเวณโดยรอบทั้ง ๗ เพื่อเสวยวิมุตติสุข และจากนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกไปจากโพธิมณฑลเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ อาจกล่าวได้ว่าพระองค์ไม่เคยเสด็จกลับมายังภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์อีกเลย ทั้งนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าให้ความสำคัญต่อสถานที่แห่งนี้โดยเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระองค์ ไม่ให้ยึดในรูปวัตถุที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ทรงตรัสชี้ให้เห็นความสำคัญต่อการศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนที่เป็นอมตะธรรมซึ่งยังประโยชน์สูงสุดให้ปรากฏ คือพระนิพพาน

๕.๑.๒ การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในฐานะเป็นสังเวชนียสถาน ผลการวิจัยพบว่า ในมหาปรินิพพานสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง เป็นที่ควรเห็นของชนผู้มีศรัทธา ด้วยระลึกว่า พระตถาคตประสูติในที่นี้ พระตถาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ พระตถาคตยังธรรมจักรให้เป็นไปแล้วในที่นี้ พระตถาคต

เสด็จปรินิพพาน ด้วยอนุภาติเสถนิพพานธาตุในที่นี้ คู่ก่อนอนันท์ ชนเหล่าใด ที่เขวจาริกไปยัง เจริญสถานเหล่านี้แล้ว มีจิตเลื่อมใส ชนเหล่านั้นทั้งหมด เบื้องหน้าแต่ตายมลายไปจักเข้าสู่สุคติโลก สวรรค์” การที่ผู้วิจัยได้ไปดูไปเห็นสังเวชนียสถานแห่งนี้เป็นการยืนยันความเป็นจริงตาม หลักฐานเอกสารที่ได้บันทึกไว้เพิ่มความมั่นใจและสิ้นสงสัยในสถานที่สังเวชนียสถานที่ตรัสรู้ ที่ พระพุทธเจ้าทรงพุดถึง มีอยู่จริงตามเอกสารที่ปรากฏ ที่ซึ่งควรแก่การไปสู่เพื่อระลึกนึกถึงและเพื่อ ประโยชน์ตามที่จะมีขึ้นได้ด้วยการกระทำของแต่ละบุคคล

ณ โขธมมิณฑล สังเวชนียสถานที่ ตรัสรู้นั้นอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา เสนานิคม ในแคว้นมคธ ซึ่งมีเมืองราชคฤห์เป็นเมืองหลวง ปัจจุบันสถานที่ตรัสรู้นี้อยู่ในพุทธคยา หรือโพธิคยา เขตคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย สภาพแวดล้อมโดยรอบเป็นหมู่บ้านที่อยู่อาศัยของ ประชาชน สังเวชนียสถานแห่งนี้อยู่ท่ามกลางความวุ่นวายแก่ผู้คนหลากหลายที่ดิ้นรนต่อสู้เพื่อ ความอยู่รอดในการดำรงชีวิต ซึ่งไม่ต่างจากสถานที่อื่นๆ ที่อยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงไปตาม กาลเวลาจากความสงบร่มรื่นเป็นความวุ่นวายร้อนรุ่มเต็มไปด้วยความเร่งรีบ อีกทั้งด้านความเชื่อ ลัทธิศาสนา ซึ่งจะเห็นได้ว่าในความเป็นจริงปัจจุบันมีศาสนสถานของศาสนาต่างๆ ตั้งอยู่โดยรอบ สถานที่แห่งนี้ เช่น ศาสนาพราหมณ์ฮินดู ศาสนาอิสลาม เป็นต้น ที่อยู่ใกล้ชิดกับโขธมมิณฑล ต่าง ประกอบกรรมพิธีตามความเชื่อแห่งตน

จากการศึกษาค้นคว้าและได้ไปเพื่อนมัสการสังเวชนียสถานโขธมมิณฑล ผู้วิจัยมี ความเห็นเป็นส่วนตัวต่อสถานที่แห่งนี้ในแง่มุมมองความหมายจุดประสงค์หรือความต้องการที่ พระพุทธเจ้าทรงตรัสชี้ให้พุทธบริษัทได้ไปเพื่อเห็นสถานที่ตรัสรู้ ทั้งนี้แม้ว่าพระองค์จะทรง นำเสนอเหตุผลไว้ว่าไปเพื่อระลึกถึงเกิดจิตเลื่อมใสศรัทธามีความผ่องใสตายไปเข้าถึงสุคติโลก สวรรค์ ผู้วิจัยมีความเข้าใจว่านั่นเป็นเหตุผลเบื้องต้น กล่าวคือการทำเช่นนั้นเป็นการบำเพ็ญบุญ และผลบุญที่ได้ย่อมให้ผลเช่นนั้น แต่ที่ยิ่งไปกว่านั้นผู้วิจัยเห็นว่าการได้ไป ณ สังเวชนียสถานที่ตรัส รู้ย่อมมีโอกาสที่จักได้พบกันระหว่างพุทธบริษัท ได้พบผู้ทรงความรู้ มีการสนทนาธรรมแลกเปลี่ยน ความรู้ที่ตนได้ เป็นการนำสู่การปฏิบัติให้เกิดผลด้านจิตใจเข้าถึงธรรมที่สูงยิ่งขึ้นไป แม้ในปัจจุบันก็ ยังปรากฏภาพแห่งการแนะนำแสดงธรรมเช่นนั้น ณ สังเวชนียสถานโขธมมิณฑล ที่ตรัสรู้แห่งนี้

๕.๑.๑ การศึกษาความสำคัญของโขธมมิณฑล ในฐานะเป็นปูชนียสถาน ผลการวิจัย พบว่า ตามหลักฐานเอกสารปรากฏเรื่องการสร้างเจริญสถานที่สำคัญการบูชาว่า ท่านอนาถบิณฑิกะ เศรษฐี ขอให้พระอานนทเถระ ช่วยกราบทูลพระพุทธองค์ทรงทราบ เรื่องสิ่งที่จะนำเครื่อง สักการบูชามาบูชาถวาย ท่านพระอานนทร์รับคำแล้ว ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ว่า เจริญสถานที่สำคัญการบูชามีกี่ชนิด พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า มี ๓ ชนิด คือ พระธาตุเจดีย์ บริโภค

เจดีย์ อุทเทสิกเจดีย์ อนุญาตให้พระอานนท์นำเมล็ดของต้นพระศรีมหาโพธิ์ มาปลูกที่วัดพระเชตุวันเพื่อเป็นที่สักการบูชา จึงกล่าวได้ว่า ต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ เป็นเจดีย์สถานประเภทที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าโดยตรง เรียกว่าเป็นบริโกกเจดีย์เปรียบประดุจองค์แทนของพระพุทธเจ้า

ปูชนียสถาน คือ สถานที่ประดิษฐานสิ่งสำคัญ อันควรแก่การนับถือและการบูชาในพระพุทธศาสนา ซึ่งนิยมสร้างขึ้นเป็น ๒ ประเภท คือ พระสถูปเจดีย์และพระมหาธาตุเจดีย์ ปูชนียสถานทั้ง ๒ ประเภทนี้ สร้างขึ้น เพื่อถวายเป็น “พุทธานุสรณ์” คือ ที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ภายหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ได้มีการสร้างพระพุทธรูปจำลองขึ้นมาพร้อมทั้งพระมหาเจดีย์และสถูปมหาสถานภายในบริเวณโพธิมณฑล ถึงเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธเจ้าเพื่อให้เป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นศูนย์รวมแห่งความดี และยังเป็นศูนย์รวมแห่งดวงใจชาวพุทธทั่วโลกจนได้รับยกย่องจากองค์การยูเนสโกให้เป็นมรดกโลก ประเภทมรดกทางวัฒนธรรม เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๔๕

จากการที่ผู้วิจัยได้พบเห็นและสัมผัสกับสถานที่โพธิมณฑลในปัจจุบัน ได้มีความคิดเห็นส่วนตัวในด้านที่สถานที่แห่งนี้เป็นปูชนียสถานควรแก่การบูชานั้นว่า ถึงแม้เหตุการณ์มากมายที่เกิดขึ้นกับสถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แห่งนี้ ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความจริงในด้านการเปลี่ยนแปลง ด้านความขัดแย้งซึ่งการทำลาย ซึ่งเกิดขึ้นตลอดระยะเวลา ๒๕๐๐ ปีที่ผ่านมา แต่โพธิมณฑลในปัจจุบันก็ยังคงตั้งตระหง่าน เป็นปูชนียสถานจุดศูนย์กลางชาวพุทธทุกนิกายทั่วโลกต่างเดินทางมาเพื่อได้กราบไหว้บูชา ผู้วิจัยได้เฝ้าสังเกตเห็นทั้งนักบวชและคฤหัสถ์ต่างประกอบพิธีถวายการบูชา ส่งเสียงสวดมนต์ตามภาษาแห่งตนกันอย่างไม่มีความขัดแย้งใดๆ ด้วยอริยาบถที่เป็นภาพที่แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาเลื่อมใสของชาวพุทธที่มีต่อพระพุทธเจ้า เป็นประจักษ์หนึ่งว่ามีองค์พระศาสดาประทับอยู่รับการบูชา ณ พุทธสถานสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ กล่าวคือ “โพธิมณฑล”

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

เมื่อผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสำคัญของโพธิมณฑลในพระพุทธศาสนา” เห็นว่างานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและศาสนิกชนชาวพุทธเป็นอย่างมาก ซึ่งสามารถนำงานวิจัยนี้ไปศึกษาสำหรับใช้เป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นต่อความมั่นคงของโพธิมณฑล และศรัทธาของชาวพุทธจึงมีข้อเสนอแนะไว้ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

๑. โพธิมณฑลในฐานะที่เป็นสถานที่ตรัสรู้นั้น ได้มีอายุกาลผ่านวันเวลามาแสนยาวนานหลายครั้งที่ถูกทำลายด้วยน้ำมือของกลุ่มต่างศาสนา ซึ่งเข้ากระทำการทำลายครั้งแล้วครั้งเล่า รวมถึงเหตุการณ์การวางระเบิดเมื่อไม่นานมานี้ ผู้วิจัยคาดหวังที่จะเห็นมาตรการการปกป้องโพธิมณฑลที่เข้มแข็งในทุกๆ ด้าน ไม่ใช่อยู่ที่ความรับผิดชอบของคนใดคนหนึ่ง เพราะที่ตรงนี้เป็นศูนย์รวมของชาวพุทธ ที่เคารพนับถือพระพุทธเจ้าและปฏิบัติตามในคำสั่งสอนของพระศาสดานั้น

๒. ในฐานะที่เป็นสังเวชนียสถาน พระพุทธองค์ทรงปรารถนาที่จะให้สาวก พุทธบริษัทของพระพุทธองค์ในยุคกาลต่อมาได้ไปเยือนเพื่อให้เกิดผลทางกายคือกายสามัคคีระหว่างพุทธบริษัทและเพื่อประโยชน์ทางจิต หมายถึงให้เป็นที่เกิดพลังใจในการกระตุ้นเตือนให้เกิดพลังศรัทธา น้อมสู่ความเพียรพยายามมุ่งตรงต่อความสงบแห่งจิตผ่องใสและปัญญารู้แจ้งสว่างพ้นทุกข์ได้

๓. พระพุทธศาสนาจะตั้งมั่นอยู่ได้ก็ด้วยศรัทธาของชนชาวพุทธ ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสกับท่านพญามารว่าพระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานเมื่อบริษัทสี่ของพระพุทธองค์ตั้งมั่นแล้วเท่านั้น แต่ในอดีตหลังพระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพาน พระพุทธศาสนายังคงอยู่แต่สาวกต่างก็มีความเห็นที่แตกแยก กลายเป็นชาวพุทธมาทะเลาะกันเองนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ยิ่งนานวันก็ยิ่งแตกความคิดในธรรมที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ ศรัทธาความเชื่อที่เห็นต่าง เกิดการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายตามอัตตาและมิชฌาทิฎฐิมานะแห่งตน ซึ่งผู้วิจัยขอเรียกว่าภัยภายใน เพราะว่าภัยภายนอก นั่นคือคนนอกศาสนาที่พยายามเข้ามาทำลายพระพุทธศาสนานั้นเอง แต่จุดเน้นของเราอยู่ที่ภัยภายใน คือความย่อหย่อน อ่อนแอ เสื่อมโทรมในหมู่พุทธบริษัท ที่เกิดจากความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติที่ออกนอกกลุ่มนอกทาง ผิดจากหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แม้กระทั่งไม่ได้เรียนรู้ว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไรความเสื่อมโทรมที่เป็นภัยภายในนี้แหละ คืออันตรายที่ร้ายแรงที่สุด ถึงไม่มีภัยภายนอกมาทำลาย ก็ทำลายตัวเองไปหมด

๔. วัดพุทธนานาชาติประเทศที่ได้เข้าไปก่อตั้งที่พุทธคยานั้น เริ่มต้นได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลอินเดียและรัฐบาลของประเทศนั้นๆ เพื่อยังพระพุทธรูปศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง แต่สภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน วัดนานาชาติเหล่านั้นรวมถึงวัดไทยที่มีถึง ๔ แห่งในพุทธคยาได้มีความเจริญขึ้นอย่างมากมาโดยใช้เวลาไม่นานเลยด้วยศรัทธาของชาวไทยพุทธที่เดินทางกันไปสักการะต้นพระศรีมหาโพธิ์และพระพุทธรูปเมตตา แต่เงินกลับหลังไหลไปยังวัดไทยด้วยการบอกบุญของหมู่คณะไปร่วมกันทอดผ้าป่า ซึ่งเงินเหล่านี้ไม่ได้ตกไปถึงพุทธสถานโพธิมณฑลเลย ในทางกลับกันถ้าจะถามว่า หากวันนี้ไม่มีพุทธสถานโพธิมณฑล วัดนานาชาติเหล่านั้นรวมถึงวัดไทยจะอยู่ได้ไหม ในเมื่อไม่มีแหล่งแสวงบุญอย่างโพธิมณฑลเสียแล้ว

๕. จากงานวิจัยที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอให้เห็นถึงพระจริยาวัตรของพระพุทธองค์ ดังที่ผู้วิจัยได้เสนอข้อสรุปไปในนั้นในข้อที่ว่าพระพุทธองค์ไม่เคยเสด็จกลับไปยังต้นพระศรีมหาโพธิ์ โพธิมณฑลอีกเลยนับจากที่พระองค์ทรงตรัสรู้และเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๔๕ วันแล้ว ผู้วิจัยพอสรุปได้ว่าเพราะพระองค์ทรงไม่มีความอาลัยในสถานที่ ไม่ติดสถานที่ พระพุทธองค์เสด็จไปเพื่อโปรดเวไนยสัตว์เท่านั้น นี่ก็พระกรุณาธิคุณอันหาประมาณมิได้ที่พระองค์ทรงมีต่อชาวโลก ต่อเพื่อนผู้ร่วมเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน พระองค์ทรงเป็นมหาบุรุษ ที่พวกเราเหล่าชาวพุทธผู้ได้ชื่อว่าเป็นพุทธมามกะ ผู้ซึ่งประกาศตนว่าเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาโดยยึดพระรัตนตรัย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกและเคารพแล้ว ควรเจริญรอยตามพระพุทธองค์ ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนกันอย่างจริงจังเสียที เพื่อมิให้เสียเวลาแห่งช่วงชีวิตที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ที่ได้พบพระพุทธศาสนา

๖. ตามหลักแห่งพระธรรมคำสั่งสอนแล้ว สรรพสิ่งล้วนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา ทุกชีวิตล้วนตกอยู่บนกฎไตรลักษณ์ แต่มีสิ่งหนึ่งที่จะยังคงอยู่ แม้โพธิมณฑล ต้นพระศรีมหาโพธิ์จะถูกล่าช้าให้ย่อยยับสักกี่ครั้ง นั่นคือพระธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคนั่นเอง และพระนิพพานย่อมเป็นหนึ่ง ไม่มีสองเสมอ ไม่ว่าโลกนี้จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม ผู้ใดประพฤติตามพระธรรมที่พระองค์ได้ทรงตรัสรู้และประกาศไว้ ผู้นั้นจักเห็นได้ด้วยตนเอง

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนาทั้งดีและร้ายเราก็ต้องรู้ไว้ การไม่ยอมเรียนรู้ทั้งที่มีข้อมูลให้รู้ คงไม่เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องสำหรับชาวพุทธอย่างแน่นอนอนแต่จะกลายเป็นความประมาท การที่จะคิดแต่โทษภัยภายนอก ไม่มองดูตัวเอง ก็เป็นสุดโต่งไป แต่การไม่ยอมรับรู้สถานการณ์ ไม่ระวังป้องกันภัยภายนอกคิดว่ามีแต่เพียงภัยภายในก็เป็นสุดโต่งไปอีกข้างหนึ่ง ควรที่จะเรียนรู้เข้าใจอยู่กับความเป็นจริงและทำการด้วยปัญญาและเมตตาโดยไม่ประมาท

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยคราวต่อไป

๑. การวิจัยพัฒนาการของโพธิมณฑลในพุทธศตวรรษที่ ๒๖ ประเด็นสำคัญเนื่องจาก เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับโพธิมณฑลหลังพุทธกาลเป็นต้นมา ได้มีชนต่างศาสนาที่ต้องการ ทำลายล้างพระพุทธรูปศาสนาให้เสื่อมสูญสลายไป ต้องการทำลายขวัญกำลังใจของชาวพุทธ คือโพธิ มณฑลซึ่งเปรียบเสมือนศูนย์รวมหัวใจของชาวพุทธให้ย่อยยับไป เหตุการณ์เหล่านี้ได้มีมาตลอด จวบจนปัจจุบัน ซึ่งในพุทธศตวรรษหน้าโพธิมณฑลจะเป็นอย่างไรถึงแม้ในกาลถึงคโพธิชาคก็ได้ กล่าวไว้ว่า โพธิมณฑลเป็นผืนแผ่นดินสุดท้ายที่จะสูญสลายไปเมื่อกบฏได้บรรลุถึงตาม

๒. การวิจัยพุทธสังเวชนียสถานที่เหลือทั้ง ๓ แห่งในฐานะที่เป็นสังเวชนียสถาน สถานะที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในมหาปริณีพพานสูตรและควรทรงไว้ซึ่งการบูชา

๓. การวิจัยโพธิมณฑลในเชิงปริมาณ โดยการสำรวจข้อมูล

๔. ศึกษาแนวคิดของบุคคลที่มีต่อโพธิมณฑล

(๑) ในแง่มุมมองของการคุ้มครองป้องกันรักษาความปลอดภัยให้แก่โพธิมณฑล

(๒) ในแง่การจัดการโพธิมณฑลในการอำนวยความสะดวกเกี่ยวกับด้านอุปโภค บริโภคแก่ผู้จาริกแสวงบุญโดยไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมในโพธิมณฑล

(๓) ในแง่การท่องเที่ยวเชิงพุทธ และวัฒนธรรมเชิงพุทธนำสู่ระบบในยุคปัจจุบัน และยุคต่อไป

บรรณานุกรม

๑ ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาหมกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ชุด ๕๑ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

นครปฐม : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

เคงเหลียน สีนุญเรื่อง (แปล). ประวัติพระถังซัมจั๋ง. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๔๒.

จ้านง ทองประเสริฐ. ราชบัณฑิตสำนักศิลปกรรม ภาษาไทยไขขาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๒๘.

เชษฐ ติงสัญชติ .ศศ., สัตตมหาสถาน : พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขกับศิลปกรรมอินเดียและ เอเชียอาครันย์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ , ๒๕๕๕.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. ชินมหานิทาน เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สามัญนิติบุคคล สหประชาพานิช, ๒๕๓๐.

บรรจบ บรรณรุจิ. พุทธประวัติ : ประสูติ-ตรัสรู้. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ประมวล เพ็งจันทร์. จาริกทางจิตวิญญาณบนแดนพุทธภูมิ. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสถาตา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๖.

ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พันตรี. พจนานุกรมมคธ-ไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๖.

ประเวศ วะสี, ศ.นพ. ๕๔ ชีวิตท่องเที่ยวแดนพุทธภูมิ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๘.

พุทธทาส อินทปัญโญ. ตามรอยพระอรหันต์. กรุงเทพมหานคร : แปลนพริ้นติ้ง, ๒๕๕๔.

พุทธทาส อินทปัญโญ. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์-ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๖.

พิสิฐ เจริญสุข, ดร., แนะนำสังเวชนียสถานและพุทธสถาน อินเดีย-เนปาล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑.

พิสิฐ โคตรสุโพธิ์. ผู้แดนพุทธภูมิ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เค.เอส.พี. การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.

พันตรีประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรมมจร-ไทย, กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร, ๒๕๕๖.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). ตามทางพุทธกิจ. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๑.

พระเทพโพธิวิเทศ (ทองยอด กุริปาโล). ๕๐ ปี วัดไทยพุทธคยา อินเดีย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐.

พระพุทธโฆสเถระ แต่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ อาจ อาสภมหาเถร แปลและเรียบเรียง. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ธนาพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

พระพุทธรัชกิตตาจารย์ แต่ง รังสี สุทนต์ แปล. คัมภีร์ชีนาสังการฎีกาแปล. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๕๘.

พระพุทธวิถวงสมุณี (บุญมา ทีปรมโม). เกี่ยวกับอินเดีย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), จาริกบุญ – จาริกธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย์จำกัด, ๒๕๕๔.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ-เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ **Buddhist Pilgrimage in India**. กรุงเทพมหานคร : ห.จ.ก. เม็ดทราย พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ . ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : หจก เม็ดทรายพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓.

พระมหานามเถระ และคณะบัณฑิตแต่ง ผ.ศ.สุเทพ พรหมเลิศแปล. คัมภีร์มหาวงศ์ภาค ๑.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระมหาเทียบ สิริญาโณ. พุทธสถานในอินเดีย อนุสรณ์ชนมายุครบ ๘๐ ปี พระสุเมธาธิบดี

(ทตฺตสุทฺธิเถร). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาวิเชียร วชิรวโส, ดร. แนะนำสังเขปนิยสถานและพุทธสถาน อินเดีย-เนปาล. พิมพ์ครั้งที่

๒. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๕๑.

พระมหาสมปอง มุทิโตและอาจารย์สุรพงศ์ เทพสุธา. สัมภาษณ์ (ชื่อรอง กว่าจักเป็น

พระพุทฺธเจ้า), พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ชนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๒.

พระราชรัตนรังสี. (ว.ป.วีรยุทธ ไร่). ผู้แดนพระพุทฺธองค์ อินเดีย-เนปาล. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

พระสุเมธาธิบดี. สมุดภาพแดนพุทฺธภูมิฉลองชนมายุ ๘๒ ปี. กรุงเทพฯ : มปท, ๒๕๔๓.

พระสุรินทรฤทัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์) แปล. จดหมายเหตุพุทฺธอาณาจักรของพระภิกษุฟ้าเหียน.

พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์. งานฟื้นฟูคืนถิ่นพุทฺธภูมิ. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

รังษี สุทนต์, ผ.ศ. เอกสารประกอบการบรรยาย วิชพระไตรปิฎกวิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : โรง

พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____ . อานันทโพธิ์ ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พ.ศ. ๒๕๕๒, กรุงเทพมหานคร :

บริษัทนามบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๒.

วศิน อินทสระ. ผู้สละโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๕.

วิโรจน์ ธีรคุณ. ไปอินเดีย ไปพุทฺธคยา ไปหาพระพุทฺธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อนิเมท

กรุ๊ปจำกัด, ๒๕๕๕.

นายชนินท์ สุขเกษิและ นายประสิทธิ์ แสงทับ. วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ ชินกาลมาลี

ปกรณ์, กรุงเทพมหานคร : บริษัท เซเวน พรินติ้งกรุ๊ปจำกัด, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สารานุกรมพระพุทฺธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระสังฆราช (ปสุตเทว สา). พระปฐมสมโพธิ ตอน ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทถนน

รองเมือง, ๒๕๖๕.

- สุรสีห์ วีรวงศ์. **ประวัติต้นพระศรีมหาโพธิ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๐๑.
- สุริย์ มีผลกิจ. **พระพุทธประวัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัท คอมพิวเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๕.
- สำเนียง เลื่อมใส, รศ.ดร. **ตามรอยจาริก อินเดีย เนปาล**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๕๐.
- หลวงเทพดรณานุกิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช). **ธาตุปูที่ปักกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- หลวงบุเรศบำรุงการ. **พัตตยและต้นไม้สำคัญในพุทธประวัติ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๖.

(๒) วิทยานิพนธ์และรายงานการวิจัย

- บั้งอร พันชนะบุญ. “ศึกษาวิเคราะห์โพธิพฤกษาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- บุญตา อัจฉรินทร์. “ต้นไม้ในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาต้นไม้ที่ปรากฏในพุทธประวัติและต้นไม้ที่ใช่เป็นยา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๑๕.
- ประพจน์ อัสวีรุพหการ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและคัมภีร์มหายาน”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
- พระมหาธีระ ขนดิธโร, “การศึกษาขันติบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดก”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระมหาประกิต ประทุมรัตน์, “ศึกษาวิเคราะห์หลักฐานการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระสมณโคดม : ศึกษาเฉพาะกรณีการแสวงหาที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.
- พระศรีวิสุทธิโกศล กิตติวิฑฒโน. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มหาปรินิพพานสูตร : ศึกษาเฉพาะกรณี

การรักษาหลักพระธรรมวินัย”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม. “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ลลิตวิสตระ”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . “การศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการแสวงหาความหลุดพ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘

สายสุณีย์ สว่างยิ่ง. “การศึกษาคติธรรมเกี่ยวกับต้นไม้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

(๓). สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ศ.ดร.บวรศักดิ์ อูวรรณ โณ/อิสริยาภรณ์ อูวรรณ โณ, มุมมองสองวัย, (ออนไลน์) แหล่งที่มา <http://www.dailynews.co.th/article/๓๕๑/๑๕๓๐๕๕>. ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๖.

(๔). สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ พระภิกษุदीน่านันต์ ผู้ดูแลมหาโพธิวิหาร. วัดมหาโพธิวิหาร, ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๖.

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Books

Arnold, Edwin. **The Light of Asia, or The Great Renunciation**. Bombay: International Book PVT. Ltd., 1956.

Anagarika Dhamma Priya. **Mahalle** . India: Printers, 2011.

Barua, Beni Madhab. **Gaya and Buddhagaya : Early History of the Holy Land. 2 Vols.** Calcutta, Indian Research Institue, 1934.

B.C.Law, **A Study of the Mahavastu**, (Culcutta: Thacker Spink & Co, 1930.

B.R. Ambedkar. Dr. and Rahul Sankrityayan. **The decline and fall of Buddhism in India.** New Delhi : New Gyan Offset Press, 2000.

Bodhgaya Temple Management Committee, **Mahabodhi (Mahavihara) Temple : A World Heritage Property**. Third Publication, New Delhi : Printline International, 2011.

Dipak Kumar Barua. **The Bodhi Tree and Mahabodhi Mahavihara** . New Delhi : Printline, 2013.

D.C. Ahir. **How and Why Buddhism declined in India**. New Delhi : New Indian Printing works, 1996.

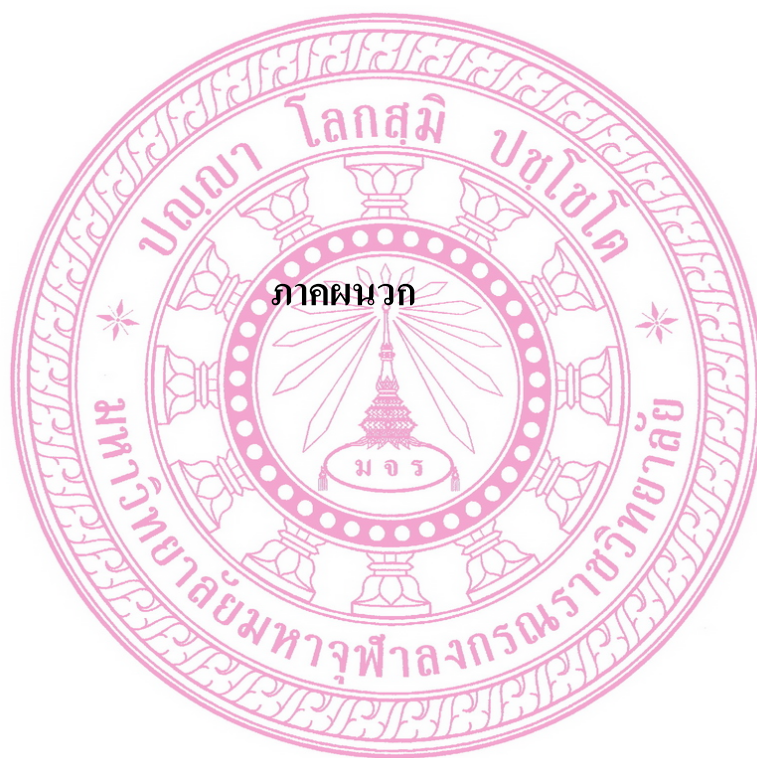
_____ . **Buddhagaya through the Ages**. New Delhi : Sri Satguru Publications, 1993.

Dipak K. Barua. **Buddhagaya Temple, Its History**. New Delhi : Amalendu Sikdar, 1975.

Jayatileke, K.N. ‘The Buddhist Theory of Causality’ . **The Maha Bodhi**. Vol. 77. (1988).

Suresh Bhatia. **The Mahabodhi Temple (A World Heritage Site)** . Varanasi,India: Pilgrim Press PVT.,First Edition, 2007.

ภาคผนวก ก

ชาดกที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ โภธิมณฑล

ก. กาลิงคโพธิชาดก

กาลิงคโพธิชาดกนี้เป็นจุดสำคัญที่สนับสนุนซึ่งให้เห็นว่า โภธิมณฑล เป็นสถานที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทธเจ้าทั้งปวงไม่ทรงละ พระพุทธเจ้าทุกๆพระองค์ต้องมาตรัสรู้ที่สระคือแผ่นดินนี้เท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ชาดกนี้เป็นชาดกที่เกิดขึ้นในระหว่างพุทธันดร เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นปุโรหิต น่าจะอยู่ในช่วงเวลาระหว่าง ๔ อสงไขย กับอีกแสนกัป หรือในยุคของพระพุทธเจ้าที่ปึงกร จนถึงพระเวสสันดรนั่นเอง ซึ่งมีเรื่องเล่าที่รังมิ สุกนตได้สืบค้นจากคัมภีร์อรรถกถาและได้นำมาเล่าไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

ในครั้งอดีตกาล พระเจ้ากาลิงคะ ครองราชย์สมบัติอยู่นครทันตปุระ กลิงครรัฐ พระองค์มีพระโอรส ๒ พระองค์ องค์โตพระนามว่า มหากาล องค์รองพระนามว่า จูพกาลิงคะ

พวกโหราจารย์ทำนายว่า “เมื่อพระราชเสด็จสวรรคตเจ้าชายองค์โตจักได้ครองราชสมบัติ ส่วนเจ้าชายองค์น้องจักออกบวชเป็นฤๅษีภิกษวาลเียงชีวิต โอรสของเจ้าชายองค์น้องจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

ในกาลต่อมา เมื่อพระราชเสด็จสวรรคต เจ้าชายองค์พี่ก็ได้เป็นพระราช เจ้าชายองค์น้องเป็นอุปราช เจ้าชายองค์น้องถือตัวว่าจักมีโอรสเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาผู้เป็นพระเชษฐาไม่ทรงพอพระทัย จึงรับสั่งให้ราชองครักษ์ผู้คอยช่วยเหลือคนหนึ่งจับตัวอุปราชจูพกาลิงคะ

ราชองครักษ์นั้น ได้ไปกราบทูลอุปราชว่า “พระราชารับสั่งให้จับเจ้าชาย ขอให้เจ้าจงรักษาชีวิตไว้เถิด”

อุปราชจูพกาลิงคะ ได้นำของ ๓ อย่าง คือ พระราชลัญจกร ผ้าขนสัตว์เนื้อละเอียด และพระขรรค์ ออกมาให้ราชองครักษ์คู่พร้อมกันรับสั่งว่า “เมื่อจำสิ่งนี้ได้แล้ว พึงให้ราชสมบัติแก่โอรสของเรา” แล้วเสด็จเข้าป่า บวชเป็นฤๅษี สร้างอาศรมอยู่อาศัย ณ สถานที่ที่ร่มเย็นใกล้ฝั่งแม่น้ำ

ในสากลนคร แคว้นมัททราชฐ์ พระอักรมเหสีของพระเจ้ามัททราชได้ประสูติพระธิดา พวกโหราจารย์ได้ทำนายว่า “พระธิดานี้จักเที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต แต่พระโอรสของพระธิดานี้จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ”

พระราชาทรงหลาย ทั้งชมพูทวีป ได้ทรงสดับเรื่องนี้จึงได้ยกทัพมาล้อมสากลนครพร้อมกัน เพื่อขอพระราชธิดาของพระเจ้ามัททราช

ทางพระเจ้ามัททราชทรงดำริว่า “ถ้าเราจักยกพระธิดาให้พระราชวงศ์หนึ่งไปพระราชชาติที่เหลือ จักทรงกริ้วเราจักรักษาพระธิดาไว้” จึงพาพระธิดาและพระอักรมเหสีปลอมพระองค์หนีเข้าไปบวชสร้างอาศรมอาศัยอยู่ทางเหนืออาศรมของจูฬกาลิงคกุมาร เทียวหาผลไม้เลี้ยงชีพอยู่ ณ ที่นั้น

พระมารดาบิดาปรึกษากันว่า “เราจักรักษาพระธิดา” จึงให้พระธิดาอยู่ในอาศรมแล้วไปเที่ยวหาผลไม้ไม่น้อยใหญ่ พอพระมารดาบิดาไปแล้ว พระธิดาได้เก็บดอกไม้มานานาพรรณมาทำเป็นเทริดดอกไม้ จนเกิดเป็นเหมือนคันบันไดวางพาดอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำคงคา ณ ที่นั้นมีต้นมะม่วงออกช่อสะพรั่งอยู่ต้นหนึ่ง พระธิดาจึงขึ้นไปเล่นบนต้นมะม่วงนั้นแล้วได้โยนเทริดดอกไม้ลงในแม่น้ำคงคาทุกวัน

วันหนึ่ง เทริดดอกไม้ได้ลอยไปคล่องเคียรของจูฬกาลิงคกุมาร ซึ่งกำลังสร้างสนามอยู่ในแม่น้ำคงคา จูฬกาลิงคกุมาร ซึ่งกำลังสร้างสนามอยู่ในแม่น้ำคงคา จูฬกาลิงคกุมารทรงพิจารณาดูเทริดดอกไม้แล้ว ดำริว่า “เทริดดอกไม้นี้ หญิงคนหนึ่งทำ ไม่ใช่หญิงเก่าทำ จะต้องหญิงสาวทำ เราจักไปสอบสวนดูก่อน” ด้วยอำนาจกิเลสจึงไปทางเหนือแม่น้ำคงคา ได้ยินพระธิดานั่งร้องเพลงอย่างไพเราะอยู่บนต้นมะม่วง จึงเสด็จไปที่โคนต้นมะม่วง ได้เห็นพระธิดาจึงตรัสถามว่า “แม่นาง ท่านเป็นใคร” “ฉันเป็นหญิงมนุษย์ ชื่อนาย” “ถ้าเช่นนั้นเชิญแม่นางจงลงมาเถิด” “ฉันลงไปไม่ได้ ฉันเป็นกษัตริย์” “แม่นาง ฉันก็เป็นกษัตริย์เหมือนกัน แม่นางจงลงมาเถิด” “นายคนเรามีได้เป็นกษัตริย์ด้วยเหตุเพียงคำพูด ถ้านายเป็นกษัตริย์ ท่านจงกล่าวมายาของกษัตริย์” พระกุมารและพระธิดา จึงแสดงมายาของกษัตริย์แก่กันและกัน ครั้นแล้วพระธิดาจึงลงจากต้นมะม่วง

และแล้วพระกุมารกับพระธิดาก็ได้ประพฤติกว้างเกินต่อกัน เมื่อพระมารดาบิดา กลับมาแล้ว พระบิดาจึงทูลเรื่องที่จูฬกาลิงคกุมารเป็นพระโอรสของพระเจ้ากาลิงคะและสาเหตุที่จูฬกาลิงคกุมารต้องมาอยู่ป่าให้พระมารดาบิดาทรงทราบ

พระมารดาบิดาจึงยกพระธิดาให้จูฬกาลิงคกุมาร เมื่อจูฬกาลิงคกุมารกับพระธิดาของพระเจ้ามัททราชอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยา พระธิดาก็ตั้งครรภ์ พอครบ ๑๐เดือน ก็

ประสูติพระโอรส ซึ่งสมบูรณ์ด้วยบุญลักษณะ จุฬกาลิงคกุมารกับพระธิดา ได้ขนานนามพระโอรสว่า “กาลิงคะ”

กาลิงคกุมารเจริญวัยได้สำเร็จการศึกษาทั้งปวงในสำนักพระบิดากับพระอัยกา ต่อมาจุฬกาลิงคะพระบิดาของกาลิงคกุมาร ได้ตรวจคณิกษัตริย์ก็ได้ทราบว่ พระเชษฐาเสด็จสวรรคตเสียแล้ว จึงรับสั่งกับกาลิงคกุมารผู้เป็นพระโอรสว่า “ลูก เจ้าอย่าอยู่ในป่าเลย พระเจ้ามหากาลิงคะ ผู้เป็นพระเจ้าลุงของเจ้า เสด็จสวรรคตแล้ว เจ้จงไปยังทันตปุรนคร แล้วยี่ตราชสมบัติทั้งหมดซึ่งเป็นของราชตระกูลเถิด” แล้วได้มอบพระขรรค์ฟ้ากำพล และพระขรรค์ที่พระองค์ทรงนำมาให้แล้วรับสั่งให้พระโอรสไปพบอมาตย์ผู้ประพฤติประโยชน์ในทันตปุรนคร แล้วนำสิ่งของทั้ง ๓ ออกมาให้อมาตย์นั้นดู ให้บอกเขาว่า ตนเป็นโอรสของจุฬกาลิงคะแล้วอมาตย์นั้นจักจัดการอภิเษกให้ครองราชสมบัติ

กาลิงคกุมาร จึงไหว้ลาพระมารดาพระบิดาพระอัยกาและพระอัยยิกา แล้วเหาะไปด้วยบุญฤทธิ์แล้วลงยังเหนือที่นอนของอมาตย์ ถูกอมาตย์ถามว่าเป็นใคร จึงตอบว่า เป็นโอรสของจุฬกาลิงคะ แล้วนำของ ๓ อย่างออกให้ดู

อมาตย์นั้น จึงแจ้งให้ราชบริพารทราบ อมาตย์ทั้งหลายจึงพร้อมกันประค้ำประดาพระนครแล้วอภิเษกกาลิงคกุมารให้ครองราชสมบัติ ต่อมา ปุโรหิตนามว่า กาลิงการทวาชะ ได้กราบทูลข้อปฏิบัติของจักรพรรดิ ให้พระเจ้ากาลิงคะทรงทราบพระเจ้ากาลิงคะได้บำเพ็ญข้อปฏิบัติของจักรพรรดินั้นอย่างบริบูรณ์

พอถึงวันอุโบสถ ๑๕ คำ จักแก้วได้มาจากสระจักร ช้างแก้วได้มาจากตระกูลช้างอุโบสถ ม้าแก้วได้มาจากตระกูลม้าลาหก แก้วมณีได้มาจากภูเขาวะบุลละ นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้ว ก็บังเกิดขึ้นแก่พระเจ้ากาลิงคะ

พระเจ้ากาลิงคะ ได้ยี่ตราชสมบัติตลอดสากลจักรวาลวันหนึ่ง แวดล้อมด้วยบริพารเต็มเนื้อที่ ๓๖ โยชน์ ทรงช้างเผือกขาวเปรียบประดุจเขาไกรลาส มีสิริวิลาสอย่างยิ่งได้เสด็จหาพระมารดาพระบิดา

ในครั้งนั้น ช้างพระที่นั่งของพระเจ้ากาลิงคะไม่สามารถจะเหาะข้ามมหาโพธิมณฑล ซึ่งเป็นสะดือแผ่นดินอันเป็นพระชัยบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ไปได้

พระเจ้ากาลิงคะ รับสั่งให้ไล่ช้างหลายครั้ง ช้างพระที่นั่งก็ไม่สามารถไปได้ ปุโรหิตของพระเจ้ากาลิงคะ ซึ่งตามเสด็จไป คิดว่าในอากาศไม่มีสิ่งกีดขวาง เหตุไรพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรง

สามารถจะไล่ช่างไปได้ จึงต้องตรวจตราดูจึงลงจากอากาศแล้วได้เห็นภาคพื้นที่เป็นลานสะอาด
แผ่นดิน ซึ่งเป็นบัลลังก์แห่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์

ในครั้งนั้น ณ สถานที่ประมาณ ๘ กรีส นั้น ดันหญาแม่สักประมาณเส้นผมและหนวด
มิได้เลย มีแต่ทรายสีเงินกระจายอยู่ทั่วไป รอบๆบริเวณโพธิมณฑล มีต้นไม้ใหญ่หลายต้น มีเครือ
เถาพันเวียนขาขึ้นไป

การทวาชปุโรหิต ตรวจดูพื้นที่นั้นแล้วคิดว่า สถานที่นี้เป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทุก
พระองค์ประทับตรัสรู้ ไม่ว่าใครๆ แม้แต่ท้าวสักกะ ก็ไม่สามารถจะเหาะผ่านไปได้ จึงเหาะขึ้นไป
เฝ้าพระเจ้ากาลิงคะกราบทูลให้ทรงทราบว่าสถานที่ตรงที่ช่างพระที่นั่งไม่สามารถเหาะผ่านไปนั้น
เป็นโพธิมณฑลสถานที่ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ประทับตรัสรู้มีต้นหญาและเครือเถาม้วนเดียว
โดยรอบเป็นทักษิณาวรรต พื้นที่ตรงนี้เป็นสะอาดแผ่นดิน ซึ่งมีทะเลเป็นขอบเขตที่รองรับสัตว์ทั้งปวง
แล้วทูลเชิญพระเจ้ากาลิงคะเสด็จลงไปน้อมนมัสการ

การทวาชปุโรหิตกราบทูลต่อว่า “ช่างพระที่นั่งซึ่งเกิดในตระกูลช่างอุโบสถ จะไม่ยอม
เข้าใกล้สถานที่นี้ ถ้าพระองค์ยังทรงสงสัย ก็จงทรงไล่ช่างพระที่นั่งไปเถิด”

พระเจ้ากาลิงคะพอสดับคำของการทวาชปุโรหิตแล้วทรงทราบอยู่ว่าปุโรหิตชำนาญใน
การทำนาย แต่ต้องการทราบว่าจริงหรือไม่ จึงไล่ช่างพระที่นั่งไป

ช่างพระที่นั่งถูกพระเจ้ากาลิงคะใช้ขอประดับเพชรกระตุ้นเตือนไล่ไปก็ส่งเสียงร้องดัง
เสียงนกกระเรียน ถอยกลับชูวงขึ้นแห่งนกอประคองไม่สามารถจะนำภาระหนักไปคุกเข้าอยู่ใน
อากาศนั่นเอง พอถูกแทงด้วยขอช้าแล้วช้าอีกทวนทุกขเวทนาไม่ไหวก็ล้มตายลง

พระเจ้ากาลิงคะไม่ทรงทราบว่าช่างพระที่นั่งตายแล้วยังคงประทับนั่งอยู่บนหลังช่าง
ปุโรหิตการทวาชจึงกราบทูลให้ทรงทราบว่าช่างพระที่นั่งตายแล้ว ขอให้ประทับช่างเชือกอื่น ถ้ายัง
ประทับนั่งอยู่บนหลังช่างนี้ก็ไม่สามารถไปพื้นที่โพธิมณฑลได้

ด้วยบุญญาธิการของพระเจ้ากาลิงคะ ได้มีช่างเชือกอื่นมาจากตระกูลช่างอุโบสถน้อม
หลังเข้าไปหาพระเจ้ากาลิงคะ พอพระเจ้ากาลิงคะประทับช่างเชือกนั้นแล้วไล่ไปช่างเชือกนั้นก็ล้ม
ตายลงเหมือนกัน

พระเจ้ากาลิงคะ ทรงเห็นว่าช่างเป็นดั่งที่ปุโรหิตผู้ชำนาญในการทำนายดังกล่าว จึง
เสด็จลงจากอากาศได้ทอดพระเนตรดูโพธิมณฑลทรงเห็นปาฏิหาริย์ จึงทรงสรรเสริญปุโรหิตการ
ทวาชว่าเป็นผู้รู้เหตุการณ์ทั้งปวง

ปุโรหิตภราทวาชะไม่รับคำสรรเสริญ วางตนเป็นผู้ด้อยต่ำกว่าพระพุทธคุณขึ้นสรรเสริญว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้เหตุการณ์ทั้งปวง รู้ธรรมทั้งปวง ทรงรู้เหตุการณ์ทั้งปวง ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน ด้วยพระสัพพัญญุตญาณส่วนตนรู้ด้วยการศึกษารู้เพียงบางส่วน พระพุทธเจ้าทั้งหลายรู้ทั้งหมด

พระเจ้ากาลิงคะได้สดับพระพุทธคุณแล้ว เกิดโสมนัสยินดี จึงชักชวนให้ประชาชนทั้งจักรวาลนำของหอมและดอกไม้มาทำการบูชาพระมหาโพธิมณฑลเป็นเวลาเจ็ดวัน หลังจากไปเฝ้าพระมารดาพระบิดาแล้ว ให้ตั้งเสาทองค่าสูง ๑๘ คอก จัดให้มีดนตรีต่างๆ สมโภช รับประทานอาหารแทนเวทีที่บูชาด้วยรัตนะ ๗ ประการ ทำกำแพงล้อมสร้างซุ้มประตูเกลี้ยทรายผสมรัตนะ รับประทานอาหารเก็บดอกไม้ประมาณ ๖ หมื่นเล่มเวียนมาบูชาโพธิมณฑลทุกวัน

ครั้นทรงทำการบูชาพระมหาโพธิแล้วได้ทรงพาพระมารดาพระบิดามานครทนต์ประสาธน์ได้ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น หลังจากสิ้นพระชนม์ได้ไปบังเกิดบนดาวดึงส์พิภพ

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า อานนท์มิได้ทำการบูชาโพธิมณฑลแต่ในบัดนี้เท่านั้น ในครั้งอดีตก็ได้ทำการบูชาโพธิมณฑลแล้วเหมือนกัน แล้วทรงประชุมชาดกว่า พระเจ้ากาลิงคะ ได้เกิดมาเป็นอานนท์ ปุโรหิตภราทวาชะ ได้มาเกิดเป็นเรตถาคต”

ข. ปทุมชาดก

หลังจากที่ปลุกต้นไม้โพธิ์ที่พระเชตะวันแล้ว ได้มีเรื่องเล่าในอรรถกถาชาดก ภาค ๔ หน้า ๕๓-๕๔ ฉบับมหาจุฬาว่า

ข่าวเรื่องที่ท่านพระอานนท์ ปลุกต้นไม้โพธิ์ที่ซุ้มประตูพระเชตะวัน แพร่ไปทั่วชมพูทวีป ภิกษุชาวชนบทกลุ่มหนึ่งปรึกษากันว่าจะนำดอกไม้ไปบูชาอนันตโพธิ์ จึงไปยังพระเชตะวัน เข้าเฝ้าถวายบังคมพระพุทธองค์แล้วพักในเชตะวัน

วันรุ่งขึ้น ภิกษุชาวชนบทกลุ่มนั้น ได้เข้าไปในกรุงสาวัตถี เดินไปตามถนนที่ขายดอกบัว ก็ไม่มีใครถวายดอกบัว จึงกลับมาบอกให้ท่านพระอานนท์ทราบ ว่า พวกตนปรึกษากันจะหาดอกไม้มาบูชาต้นไม้โพธิ์ จึงเดินไปตามถนนที่ขายดอกบัว แต่ก็ไม่ได้ถวายดอกบัวเลยสักดอก

ท่านพระอานนท์ได้รับปากว่าจะไปหาดอกไม้มาให้แล้วจึงเดินไปตามถนนที่ขายดอกบัว มีประชาชนถวายดอกอุบลเขียวมากมายหลายกำ ท่านจึงให้คนแบกมาถวายภิกษุชาวชนบทกลุ่มนั้น

ภิกษุเหล่านั้นได้รับดอกอุบลเขียวทั้งหมดนั้นไปทำการบูชาต้นโพธิ์ ภิกษุทั้งหลายที่พักอยู่ในพระเชตะวัน ได้ทราบเรื่องนั้นเข้า จึงสนทนาพรรณนาคุณของท่านพระอานนท์ว่า ภิกษุชาวชนบทมีบุญน้อย เทียวหาดอกบัวตามถนนที่ขายดอกบัวก็ไม่มีใครถวายเลยสักดอก ส่วนท่านพระอานนท์ไปหาผู้มีประชาชนถวายนำกลับมาให้มากมาย

พระพุทธองค์เสด็จมาตรัสถามว่า สนทนากันเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบ จึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตผู้ฉลาดในการพูด ฉลาดในการสนทนาปราศรัย จะได้ออกไม้แต่ในชาตินี้เท่านั้นก็หาไม่ได้ แม้ในชาติก่อนก็เคยได้มาแล้ว” ดังนี้แล้วจึงทรงแสดงปทุมชาดกนำอดีตนิทานมาเล่าว่า

ในครั้งอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัตครองราชย์สมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดเป็นบุตรของเศรษฐี ภายในกรุงพาราณสี มีสระแห่งหนึ่ง มีดอกปทุมบานสะพรั่ง มีชายจุมกแห้วคนหนึ่งดูแลรักษาสระนั้น

ต่อมาวันหนึ่ง ในกรุงพาราณสีมีมหรสพ บุตรชายของเศรษฐี ๓ คน ประสงค์จะประดับพวงมาลัยเล่นมหรสพปรึกษากันจะไปขูดขอยดอกบัวจากชายจุมกแห้ว จึงไปหาชายจุมกแห้ว ตอนที่เขากำลังเก็บดอกปทุม บุตรเศรษฐีคนหนึ่งกล่าวทักชายจุมกแห้วว่า

เส้นผมทั้งหลายและหนวดเคราทั้งหลายที่มีอยู่ เส้นที่ถูกตัดถูกถอนแล้ว ย่อมงอกขึ้นอีกได้ฉันใด ขอให้จุมกแห้วของท่านจงงอกขึ้นมาฉันนั้นเถิด เราขอดอกปทุมท่าน โปรดให้เราเถิด

ชายจุมกแห้วโกรธบุตรชายเศรษฐีคนนั้น จึงไม่ให้ดอกปทุม ลำดับนั้น บุตรชายเศรษฐีคนที่ ๒ จึงพูดกับชายจุมกแห้วว่า พืชผลที่เก็บเกี่ยวในสรรพกาลแล้วหว่านในนา ย่อมงอกขึ้นได้ฉันใด จุมกแห้วของท่านจงงอกได้ฉันนั้นเถิด เราขอดอกปทุมท่าน โปรดให้เราเถิด ชายจุมกแห้วก็โกรธบุตรชายเศรษฐีคนที่ ๒ อีก จึงไม่ให้ดอกปทุม

จากนั้น บุตรชายเศรษฐีคนที่ ๓ จึงพูดกับชายจุมกแห้วว่า นาย ๒ คนนั้น พูดเพื่อเจ้อคิดว่าคนเฝ้าสระจะให้ดอกปทุมทั้ง ๒ คน จะพูดขอให้จุมกของท่านงอกหรือไม่พูดก็ตาม จุมกของท่านก็ไม่งอกขึ้นมาได้ เพื่อนรักโปรดให้ดอกปทุมเถิด เราขอดอกปทุมท่าน โปรดให้เราเถิด

ชายจุมกแห้วผู้เฝ้าสระปทุม กล่าวว่า เจ้าหนุ่ม ๒ คนแรกพูดเท็จ ส่วนท่านพูดความจริง ดอกปทุมทั้งหลายสมควรแก่ท่าน ว่าแล้วก็นำดอกปทุมมัดใหญ่มาให้แก่บุตรเศรษฐีคนที่ ๓ เสร็จก็ไปยังสระปทุมของตน

พระพุทธองค์รับนำอดีตนิทานมาเล่าจบแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า บุตรเศรษฐีผู้ได้ออกปทุมในครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นเรตถาคตในชาตินี้

ในเรื่องที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ประทับตรัสรู้ ณ สถานที่แห่งเดียวกันนั้น ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์พุทธวงศ์วรรกถาซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งในหลายเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าขอนำมาให้ศึกษาทั้งหมด

รังษี สุทนต์ได้กล่าวเพิ่มเติมเกี่ยวกับอนันตโพธิ์ว่า ได้ค้นดูจากหนังสือจดหมายเหตุที่หลวงจีนฟาเหียนบันทึกไว้และในหนังสือประวัติพระถังซำจั๋ง ไม่มีกล่าวถึงอนันตโพธิ์

ในหนังสือที่ท่านฟาเหียนบันทึกไว้ (พ.ศ.๕๔๒-๕๕๗) และหนังสือประวัติท่านเสียนจ้ง (พระถังซำจั๋ง) ตอนที่บันทึกเกี่ยวกับพระเชตะวันมหาวิหาร มิได้กล่าวถึงอนันตโพธิ์

บันทึกของท่านฟาเหียนมีกล่าวแต่ว่า “มีต้นไม้หน้าทับ ชูดอกออกช่อมากมายเหลือที่จะคณานับ” (จดหมายเหตุ ฯ ภิภุษาเหียน หน้า ๑๐๑) “ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของ (พระเชตะวันมหาวิหาร) เป็นหมู่ต้นไม้เล็กใหญ่” (จดหมายเหตุ ฯ หน้า ๑๐๕)

ในประวัติท่านเสียนจ้งกล่าวถึงแต่สิ่งก่อสร้าง (พระถังซำจั๋ง หน้า ๑๔๐-๑๔๑)

หลวงจีนทั้ง ๒ ท่านคงไม่ทราบประวัติความเป็นมาแห่งอนันตโพธิ์ เพราะเรื่องการนำเมล็ดพระศรีมหาโพธิ์มาปลูก มีกล่าวเฉพาะในอรรถกถาชาดก อนึ่งอรรถกถาของฝ่ายเถรวาท ทางฝ่ายอาจรียาทไม่ยอมรับ หลวงจีนทั้ง ๒ ท่านไปสืบพุทธศาสนาและแสวงหาคัมภีร์พระไตรปิฎกกลับจีน มิได้นำอรรถกถาไปด้วย

อีกประการหนึ่ง หลักฐานการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระเชตะวันมหาวิหาร ไม่มีกล่าวในพระไตรปิฎก เมื่อทางฝ่ายจีนรับไปแต่พระไตรปิฎก มิได้รับอรรถกถาไปจึงไม่ทราบเรื่อง

ในกาลิงคชาดก ๑๖ คาถา ที่มาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ ก็กล่าวแต่การที่พระเจ้ากาลิงคะ กระทำสักการบูชาโพธิมณฑล คือบริเวณสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เท่านั้น

ส่วนหลักฐานการปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น มีกล่าวเฉพาะในอรรถกถา ซึ่งเป็นอุปบัติเหตุของกาลิงคชาดกคือพระพุทธเจ้า ทรงปรารภการที่พระอนันตชักรชนปลูกและสักการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์แล้วแสดงกาลิงคชาดก

เรื่องการปลูกอนันตโพธิ์นั้น ทางอินเดียเองก็ไม่ทราบหลักฐาน ในเอกสารที่เผยแพร่ก็ว่าได้ประวัติไปจากศรีลังกา เรื่องนี้ อาจารย์เสถียร พันธรังสี ได้เล่าไว้ในหนังสือพุทธสถานในชมพูทวีป เล่มจบ หน้า ๑๐๕-๑๐๖ ว่า

ในกาลิงคชาดก ๑๖ คาถา ที่มาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ ก็กล่าวแต่การที่พระเจ้ากาลิงคะ กระทำสักการบูชาโพธิมณฑล คือ บริเวณสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เท่านั้น

ภาคผนวก ข

ก. คณะกรรมการดูแลเจดีย์

พุทธศตวรรษ พ.ศ.๒๕๕๖^๑

ฝ่ายอินดู

ท่านประธาน

ท่าน ศรี บาลามูรูกาน (Shri Balamurugan D, I.A.S.District Magistrate,Gaya:)

เลขานุการ

ท่านศรี นางไซ ดอร์จี (Sri Nangzey Dorjee, I.A.S (Rtd.)

สมาชิก

๑. ท่านนาคารชุน ซูไร ซาไซ (Ven.Nagarjun Surei Sasai)
๒. ท่าน ใจเนชวา มหาเถระ (Ven. Gyaneshwar Mahathera)
๓. มหันท ศรี สูดาร์ชาน กิริ (Mahanth Sri Sudarshan Giri)
๔. ดร. มหาชเวตา มหาะठी (Dr.(Smt.) Mahashweta Maharathi)
๕. ดร. กุมุด เวอร์มา (Dr.(Smt.) Kumud Verma)
๖. ดร. ระดาภยณะ มิชรา (Dr. Radhakrishna Mishra)
๗. ดร. อาร์วิน कुमार ซิงห์ (Dr. Arvind Kumar Singh)

วัดมหาโพธิ (มหาวิหาร) (Mahabodhi (Mahavihara) Temple)

ฝ่ายพุทธ

ท่านประธาน

๑. พระภิกขุ ชะลินดา (Ven.Bhikkhu Chalinda)

ผู้ดูแล

๒. พระภิกขุ ดีนันันด์ (Ven. Bhikkhu Deenanand)
๓. พระภิกขุ พุทธะ รัตนะ (Bhikkhu Buddha Ratna)
๔. พระภิกขุ ธรรมะมิกะ (Bhikkhu Dhammika)

^๑ Prajna A journal of Bodhgaya Temple Management Committee, **Buddha Jayanti Issue**
Volumé XV No. ๑, (New Delhi : Pristine International), Year ๒๐๑๓ C.E. / ๒๕๕๖ B.E.

๕. พระภิกษุ ดิวยา (Bhikkhu Divya)
๖. พระภิกษุ ธัมมิสาระ (Bhikkhu Dhammisara)
๗. พระภิกษุ ปรายะนันดา (Pragyananda Bhikkhu)
๘. พระภิกษุ สาสนะ (Sasana Bhikkhu)
๙. สามเณร คุณคินยะ (Samner Kaundinya)
๑๐. ลามะ นิม ทีเซริง เลพชา (Lama Nim Tsering Lepcha)

จำนวนบุคลากรทั้งหมด

๑. พระผู้ปกครอง ผู้บริหาร	๑	รูป
๒. พระผู้ดูแลและจัดการ	๑	รูป
๓. พระลูกวัด	๑๐	รูป
๔. คนงานดูแลสำนักงาน	๑๕	คน
๕. หัวหน้าคุม	๑	คน
๖. ยาม	๒๑	คน
๗. คนสวน	๑๘	คน
๘. คนทำความสะอาด	๒๐	คน
๙. ช่างไฟ ช่างประปา	๕	คน
๑๐. ยามส่วนหน้าและผู้คุม	๑๓	คน ^๒

^๒ PRAJNA A journal of Bodhgaya Temple Management Committee, Volume XV No. ๑ ,
Buddha Jayanti Issue, (Printed by : Pristine International , New Delhi) , Year ๒๐๑๓ C.E. / ๒๕๕๗ B.E.
Page 137.

ข. พระราชบัญญัติวิหารพุทธคยา (The Bodhgaya Temple Act ๑๙๔๕)

พระราชบัญญัติวิหารพุทธคยา พ.ศ.๒๔๘๒^๑

(พระราชบัญญัติของรัฐพิหาร ฉบับที่ ๑๗ พ.ศ.๒๔๘๒)

(ปรับปรุงแก้ไข ๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘)

*****

โดยความเห็นชอบของผู้ว่าการรัฐ ประกาศในราชกิจจานุเบกษา รัฐพิหาร วันที่ ๖
กรกฎาคม ๒๔๘๒

พระราชบัญญัติกำหนดบทบัญญัติเพื่อการบริหารจัดการที่ดีขึ้นของวิหารพุทธคยาและ
ทรัพย์สินซึ่งเป็นของวัดด้วย

ด้วยเหตุที่เป็นประโยชน์เพื่อกำหนดบทบัญญัติว่าด้วยการบริหารจัดการที่ดีของวิหาร
พุทธคยาและทรัพย์สินของวัด จึงกำหนดบทบัญญัติดังต่อไปนี้

ชื่อกฎหมายและการริเริ่ม

มาตรา ๑

(๑) พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า พระราชบัญญัติวัดพุทธคยา พ.ศ.๒๔๘๒

(๒) พระราชบัญญัตินี้ให้มีผลบังคับใช้ทันที

นิยามความหมาย

มาตรา ๒

ภายใต้พระราชบัญญัตินี้ บทบัญญัติใดมีเนื้อหาหรือคำอธิบายขัดหรือแย้งต่อ
พระราชบัญญัตินี้ ให้ถือเป็นอันยกเลิก

๒.๑ “วัด” หมายถึง วัดใหญ่ที่ถูกสร้างขึ้นบนเนื้อที่ต้นมหาโพธิ์ใกล้หมู่บ้านโพธิคยา
เมืองคยา รวมทั้งต้นมหาโพธิ์และวิหารอาสน์ด้วย

๒.๒ “ที่ดินของวัด” หมายถึง ที่ซึ่งวัดและอาณาเขตของวัดตั้งอยู่และจะครอบคลุมถึง
พื้นที่หรือถ้าเข้าไปภายในเขตแดนที่รัฐบาลแห่งรัฐจะกำหนด โดยประกาศให้ทราบโดยตรง

๒.๓ “มหันต์” หมายถึง พระผู้เป็นประธานของวัดไศวะฮินดูในขณะนั้น

๒.๔ “คณะกรรมการ” หมายถึง คณะกรรมการที่ได้รับการแต่งตั้งตามพระราชบัญญัติ

^๑ Dipak K. Barua. Buddhagaya Temple, Its History. (New Delhi : Amalendu Sikdar, ๑๙๗๕),
Page ๒๘๘. (ที่มา พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา โย. พระพุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร:
ห.จ.ก. เม็ดทราย พรินดี้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๒๕-๓๓๒.

การแต่งตั้งกรรมการ

มาตรา ๓

๓.๑ หลังจากพระราชบัญญัตินี้มีผลบังคับใช้ รัฐบาลแห่งรัฐต้องแต่งตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งภายใต้เงื่อนไขของกฎหมายต่อไป และมอบความรับผิดชอบให้บริหารจัดการวัด ที่ดินของวัด และศาสนสมบัติของวัด (มาตรา ๔-๖)

๓.๒ คณะกรรมการประกอบด้วย ประธาน๑ คน และสมาชิกที่ได้รับการแต่งตั้งโดยรัฐบาลแห่งรัฐจำนวน ๘ คน กรรมการทั้งหมดต้องเป็นชาวอินเดียกรรมการ ๔ คน เป็นชาวพุทธ และอีก ๔ คนเป็นชาวฮินดูรวมทั้งหมดด้วย

๓.๓ ผู้ปกครองเมืองคยาเป็นประธานคณะกรรมการโดยตำแหน่ง แต่ในคราวใดที่ผู้ปกครองเมืองคยาไม่ได้เป็นชาวฮินดู รัฐบาลแห่งรัฐต้องแต่งตั้งชาวฮินดูขึ้นเป็นประธานคณะกรรมการ

๓.๔ รัฐบาลแห่งรัฐต้องแต่งตั้งสมาชิกคนใดคนหนึ่งในคณะกรรมการขึ้นเป็นเลขานุการคณะกรรมการ

ความรับผิดชอบร่วมกันของคณะกรรมการ

มาตรา ๔

คณะกรรมการต้องร่วมกันเป็นนิติบุคคล (สมาคม) โดยใช้ชื่อว่า คณะกรรมการบริหารจัดการวัดพุทธคยา (The Bodhgaya Temple Management Committee) มีการสืบทอดตำแหน่งอย่างต่อเนื่อง ใช้สัญลักษณ์ร่วมกัน มีอำนาจถือครองทรัพย์สินของวัดทั้งที่เป็นสังฆาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ ทำนิติกรรมสัญญา และฟ้องหรือถูกฟ้องได้

วาระการดำรงตำแหน่ง

มาตรา ๕

(๑) สมาชิกในคณะกรรมการมีวาระการดำรงตำแหน่งคราวละ ๓ ปี แต่รัฐบาลแห่งรัฐหากพิจารณาเห็นว่าคณะกรรมการมีความผิดพลาดรุนแรงเกี่ยวกับการบริหารจัดการ สามารถยุบคณะกรรมการแล้วตั้งกรรมการชุดใหม่ขึ้นมาแทนได้ หรือยึดอำนาจการควบคุมดูแลวัด ที่ดิน ของวัด และศาสนสมบัติของวัดมาดูแลโดยตรงได้

(๒) เมื่อสมาชิกในคณะกรรมการตาย หรือลาออก ไม่ยอมปฏิบัติหน้าที่ในคณะกรรมการขาดการประชุมกรรมการติดต่อกัน ๖ ครั้ง โดยไม่ขออนุญาตคณะกรรมการหรือการอยู่อาศัยในอินเดียสิ้นสุดลง หรือเป็นผู้ไม่สามารถทำงานได้ รัฐบาลแห่งรัฐอาจแต่งตั้งบุคคลหนึ่งเข้าแทนตำแหน่งที่ว่างได้

(๓) พระราชบัญญัติใด ๆ ที่ถูกกำหนดโดยคณะกรรมการจะถูกตั้งคำถามถึงเหตุผลการดำรงตำแหน่งที่ว่างลงตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งหรือข้อบกพร่องใด ๆ ในข้อบังคับของคณะกรรมการไม่ได้

การประกาศรายชื่อประธานและคณะกรรมการ

มาตรา ๖

ชื่อประธานกรณีไม่ได้เป็นผู้ปกครองเมืองคยา และชื่อคณะกรรมการทุกคนต้องประกาศในราชกิจจานุเบกษาอย่างเป็นทางการ

สำนักงานและการประชุมของคณะกรรมการ

มาตรา ๗

(๑) คณะกรรมการต้องตั้งสำนักงานที่พุทธคยา
(๒) ในการประชุมคณะกรรมการ ประธานหรือเมื่อประธานไม่อยู่ ที่ประชุมต้องเลือกสมาชิกคนใดคนหนึ่งขึ้นเป็นประธานในที่ประชุม

(๓) หากมีสมาชิกเข้าร่วมประชุมน้อยกว่า ๔ คน ไม่ถือว่าเป็นองค์ประชุม

ขอบเขตอำนาจการอินเทอร์เน็ตของคณะกรรมการ

มาตรา ๘

(๑) สังกหริมทรัพย์ที่ไม่แตกสลายของวัดจะถ่ายโอนมิได้ เว้นแต่ได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการก่อน หรือทรัพย์สินมีมูลค่ามากกว่า ๑๐,๐๐๐ รูปี ต้องได้รับความเห็นชอบของรัฐบาลแห่งรัฐก่อน

(๒) การให้เช่าสังหริมทรัพย์ของวัดนานกว่า ๓ ปี หรือจำนอง ขาย หรือโอนกรรมสิทธิ์จะทำได้ เว้นแต่ได้รับความเห็นชอบของคณะกรรมการและรัฐบาลแห่งรัฐก่อน

ขอบเขตอำนาจการยืม

มาตรา ๙

คณะกรรมการไม่มีสิทธิ์อันสมบูรณ์ที่จะยืมเงินจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เว้นแต่โดยความเห็นชอบของรัฐบาลแห่งรัฐก่อน

หน้าที่คณะกรรมการ

มาตรา ๑๐

(๑) บริหารจัดการเพื่อ

(ก) การบำรุงรักษาและซ่อมแซมวัด

(ข) การพัฒนาที่ดินของวัด

(ค) การสวัสดิการและความปลอดภัยของผู้จาริกแสวงบุญ และ

(ง) การดำเนินการที่เหมาะสมแก่การสักการบูชาที่วัด และที่บิณฑบาตรที่คินวัด
 (๒) เพื่อป้องกันการทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของวัด หรือส่วนใดส่วนหนึ่งของวัด หรือของรูปเคารพรูปใดรูปหนึ่งภายในวัดนั้นด้วย

(๓) เพื่อเตรียมการสำหรับรายรับและการจัดการบริจาคที่เกิดขึ้นในวัด และเพื่อรักษาความปลอดภัยใบแจ้งรายการบัญชีและข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับวัด ที่ดินของวัด และเพื่อการเก็บรักษาศาสนสมบัติของวัด

(๔) เพื่อการเก็บรักษา การฝาก และการลงทุนเงินกองทุนที่ถืออยู่

(๕) เพื่อกำหนดข้อบังคับเกี่ยวกับการจ่ายค่าตอบแทนแก่บุคลากรที่ต้องจ่ายเงินเดือน

สิทธิการเข้าไปสักการบูชา

มาตรา ๑๑

(๑) ถึงกระนั้นก็ตาม บทบัญญัติทุกบทในพระราชบัญญัตินี้หรือในกฎระเบียบใดๆ ที่ร่างขึ้นภายใต้อำนาจของบทบัญญัติแห่งพระราชบัญญัตินี้ ชาวฮินดูและชาวพุทธทุกนิกายมีสิทธิที่จะเข้าไปในวัด ในที่ดินของวัด เพื่อทำการสักการบูชาหรือกระทำบิณฑบาต (pindadan) ภายใต้อำนาจแห่งวรรคก่อน ไม่มีบทบัญญัติบทใดแห่งพระราชบัญญัตินี้ให้สิทธิผู้ใดผู้หนึ่งนำสัตว์มาบูชาหรือนำเครื่องเค็มที่มีแอลกอฮอล์เข้าไปในวัด ที่ดินของวัดหรือสวมรองเท้าเข้าไปในวัด

(๒) หากผู้ใดฝ่าฝืนบทบัญญัติตามความในข้อ ๑ ต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๕๐ รูปี

การตัดสินข้อพิพาทระหว่างชาวฮินดูและชาวพุทธ

มาตรา ๑๒

โดยไม่คำนึงถึงสิ่งใดที่ปรากฏในบทบัญญัติใดบทบัญญัติหนึ่งในขณะที่พระราชบัญญัตินี้มีผลบังคับใช้อยู่ หากเกิดกรณีพิพาทระหว่างชาวฮินดูและชาวพุทธเกี่ยวกับการอ้างสิทธิในการใช้วัดหรือที่ดินของวัด คำตัดสินของรัฐบาลแห่งรัฐถือว่าเป็นอันสิ้นสุด

คณะกรรมการไม่มีอำนาจครอบครองศาสนสมบัติของวัดไศวะฮินดู

มาตรา ๑๓

โดยไม่คำนึงถึงสิ่งใดที่ปรากฏในพระราชบัญญัตินี้หรือในกฎระเบียบอื่นใดที่ตราขึ้นภายใต้อำนาจของพระราชบัญญัตินี้ คณะกรรมการไม่มีอำนาจครอบครองศาสนสมบัติ ทั้งสังฆาริมาตรพ์และอสังฆาริมาตรพ์ของวัดไศวะฮินดูแห่งพุทธคยา

การตรวจบัญชี

มาตรา ๑๔

ทุก ๆ ปีรัฐบาลแห่งรัฐต้องแต่งตั้งผู้ตรวจบัญชี เพื่อทำการตรวจบัญชีกองทุนของคณะกรรมการและวางแผนการใช้จ่ายเงิน ต้องใช้จ่ายจากถ้อยแถลงของกองทุน ผู้ตรวจบัญชีต้อง

เสนอรายงานการตรวจบัญชีของตนต่อคณะกรรมการ และจัดส่งสำเนารายงานการตรวจบัญชีให้
 รัฐบาลแห่งรัฐในรายงานการตรวจบัญชีต้องระบุความมุ่งหมายของการใช้จ่ายเงินซึ่งเชื่อได้ว่า
 เหมาะสม และคณะกรรมการต้องนำไปเป็นแนวทางได้ด้วย

ธรรมนูญของสภาที่ปรึกษา

มาตรา ๑๕

(๑) รัฐบาลต้องแต่งตั้งสภาที่ปรึกษา (ซึ่งจะอ้างต่อไปในพระราชบัญญัตินี้ว่า สภา) มี
 จำนวนสมาชิกตามที่รัฐบาลแห่งรัฐพิจารณาเห็นสมควร

(๒) สมาชิกส่วนมากแห่งสภาต้องเป็นชาวพุทธ ซึ่งอาจจะไม่ใช่ชาวอินเดียทั้งหมดก็ได้

(๓) สมาชิกแห่งสภาจะต้องมีสำนักงาน มีวาระการทำงานตามที่รัฐบาลแห่งรัฐ
 กำหนด

(๔) สภามีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของคณะกรรมการ และจะขับออกจากตำแหน่งโดย
 คำสั่งรัฐบาลแห่งรัฐตามระเบียบที่กำหนดขึ้นเพื่อประโยชน์

ยกเลิกพระราชบัญญัติฉบับที่ ๒๐ ของปี ๒๔๐๖ และฉบับอื่นๆ

มาตรา ๑๖

พระราชบัญญัติฉบับนี้จะมีผลบังคับใช้โดยไม่คำนึงถึงบทบัญญัติใด ๆ ที่ขัดแย้งอัน
 ปรากฏในพระราชบัญญัติว่าด้วยทรัพย์สินจากการบริจาคทางศาสนา ปี ๒๔๐๖ หรือในพระราช
 กฤษฎีกา ขนบธรรมเนียมหรือประเพณีใดๆ

อำนาจของคณะกรรมการในการออกกฎหมายประกอบ

มาตรา ๑๗

(๑) โดยความเห็นชอบของรัฐบาลแห่งรัฐ คณะกรรมการสามารถตรากฎหมาย
 ประกอบเพื่อดำเนินการให้พระราชบัญญัตินี้บรรลุวัตถุประสงค์ได้เป็นครั้งคราว

(๒) ในกรณีเฉพาะ และไม่เป็นที่ปฏิบัติต่อหลักการทั่วไปแห่งการสละอำนาจ ดังนั้น
 จึงตรากฎหมายเฉพาะขึ้นเพื่อ

(ก) การกำหนดหน้าที่ระหว่างประธาน สมาชิก และเลขานุการของคณะกรรมการ

(ข) ธรรมเนียมการตัดสินใจคดีความจะต้องโปร่งใส นอกเสียจากการประชุมแล้ว

(ค) กระบวนและการดำเนินการประชุมของคณะกรรมการ

(ง) ตัวแทนอำนาจของคณะกรรมการไปสู่สมาชิกแต่ละคน

(จ) เอกสารและบัญชีการเงินที่ต้องรักษาไว้ในสำนักงานคณะกรรมการ

(ฉ) การรักษาและการลงทุนเงินกองทุนของคณะกรรมการ

- (ข) เวลาและสถานที่ประชุม
- (ค) โอกาสในการเรียกประชุมคณะกรรมการ
- (ง) การรักษาระเบียบ และธรรมเนียมของกระบวนการประชุม และอำนาจซึ่งประธานต้องใช้เพื่อบังคับคดีให้เป็นไปตามกฎหมาย
- (ฉ) ธรรมเนียมการบันทึกการประชุมของคณะกรรมการ
- (ช) ผู้รับมอบเงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายของคณะกรรมการ (เหรียญก)
- (ฌ) การรักษาความสัมพันธ์อันญาติมิตร ระหว่างนักแสวงบุญชาวฮินดูและชาวพุทธ

(๓) กฎหมายประกอบทั้งหมด หลังได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลแห่งรัฐแล้ว ต้องตีพิมพ์ในราชกิจจานุเบกษาอย่างเป็นทางการ และจะต้องมีผลบังคับใช้หลังจากนั้น

อำนาจในการบัญญัติกฎระเบียบของรัฐบาล

มาตรา ๑๘

รัฐบาลแห่งรัฐต้องออกกฎระเบียบต่าง ๆ เพื่อให้พระราชบัญญัติฉบับนี้บรรลุวัตถุประสงค์

อารัมภกถาต่อแถลงการณ์พระราชบัญญัติ

“พระราชบัญญัติวัดพุทธคยา ๒๕๕๐ (พระราชบัญญัติรัฐพิธีการ ฉบับที่ ๑๗ ปี ๒๕๕๐) ได้รับการแก้ไขโดยปรับปรุงกฎหมายคำสั่ง ๒๕๕๓ การแก้ไขโดยการปรับปรุงกฎหมายคำสั่งนั้น มีการรวบรวมเนื้อหาและเพิ่มเชิงอรรถบางส่วนเอาไว้เพื่อสะดวกต่อการอ้างอิง”^๔

^๔ พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร ฯ : หจก เม็ดทรายพริ้นติ้ง จำกัด), ๒๕๕๓, หน้า ๓๒๕-๓๓๒.

ภาคผนวก ก

วัดและองค์กรในบริเวณรอบพระเจดีย์พุทธคยา

ปัจจุบันภายในบริเวณพุทธคยามีวัดพุทธของอินเดียและต่างชาติ สร้างไว้หลายวัด คือ^๕

๑. วัดพม่า (Burmese Vihara)
สร้างโดยพระเจ้าหมิ่นหมาง พ.ศ.๒๔๑๘
๒. สมาคมมหาโพธิ์แห่งอินเดีย (The Mahabodhi Society of India).
สร้างโดยธรรมปาละ พ.ศ.๒๔๔๓
๓. วัดทิเบต (Tibetan Temple) นิกายเกดุกปะ
สร้างโดยลามะชานกวางหว่าง จากลาดัก พ.ศ.๒๔๗๖
๔. วัดจีน (Chinese Temple)
สร้างโดยอุบาสก เอส. ที. เฉิน และคณะ พ.ศ.๒๔๗๘
๕. วัดการมาปะ ธิเบต (Karmapa Tibetan Temple)
นิกายเกดุกปะ สร้าง พ.ศ.๒๔๘๑
๖. วัดไทยพุทธคยา (Wat Thai Buddhagaya)
สร้างโดยรัฐบาลไทย พ.ศ.๒๕๐๐
๗. วัดอินโดซาน นิปปนจิ (Indosan Nipponji Temple)
สร้างโดยชาวพุทธญี่ปุ่นทุกนิกาย พ.ศ.๒๕๑๖
8. ศูนย์วิปัสสนานานาชาติ (International Meditation Centre)
สร้างโดยพระ ดร.ราชกูร์ปาล พ.ศ.๒๕๑๓
๘. วัดไทโพธิ์คำ (Tai Bodhi kam Temple)
สร้างโดยพระ ดร. ชัมมวังสะ
๑๐. สงฆ์อินเดีย (All India Bhikkhu Sangha Temple)
สร้าง พ.ศ.๒๕๑๔
๑๑. วัดเวียดนาม (Vietnamese Temple)
สร้างโดยพระ ดร. ราม พ.ศ.๒๕๑๕

^๕ D.C. Ahir. **Buddhagaya through the Ages**. (New Delhi : Sri Satguru Publications. ๑๙๙๓), Page ๑๕๔.

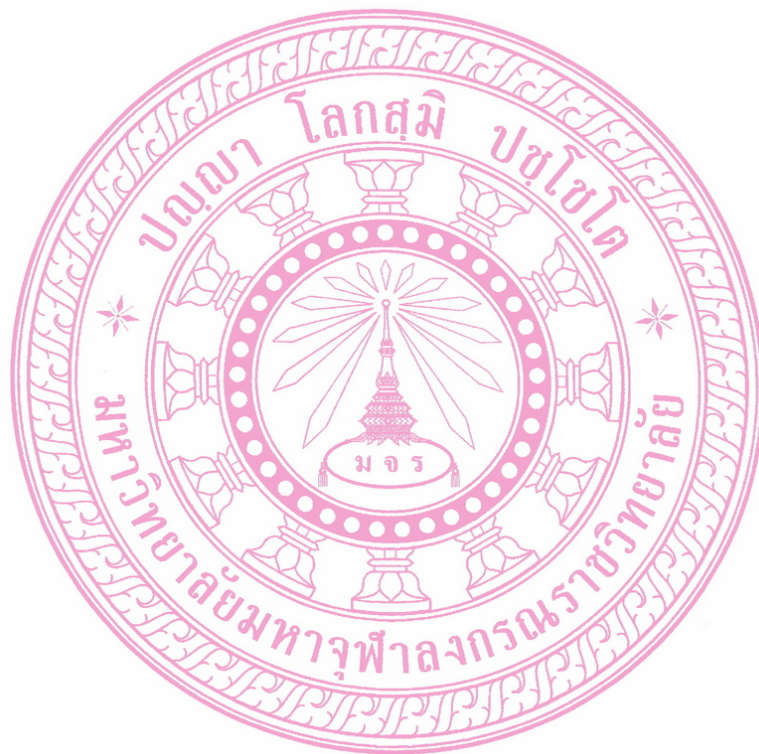
๑๒. สถาบันวิปัสสนาโกเอนก้า (Goenga Vipassana Institute)
สร้าง พ.ศ.๒๕๑๕
๑๓. วัดศักยปะ (Sakyapa Monastery)
สร้าง พ.ศ.๒๕๒๐
๑๔. วัดพุทธวิหาร (Buddha Vihara, Siddharthnagar)
สร้าง พ.ศ.๒๕๒๕
๑๕. วัดบังกลาเทศ (Bangalagesh Buddhist Temple)
สร้าง พ.ศ.๒๕๒๕
๑๖. วัดภูฏาน (Bhutanese Temple) นิกายคุกปา การ์จู
สร้างโดยรัฐบาลราชอาณาจักรภูฏาน พ.ศ.๒๕๒๖
๑๗. วัดไคโจเกียว พระพุทธรูปโตโคบุตร (ญี่ปุ่น)
สร้างโดยท่าน สุกิยาว่า พ.ศ.๒๕๒๖
๑๘. สถาบันรูท (Root Institute)
สร้างโดยท่านลามะ โชปะ รินโปเช พ.ศ.๒๕๓๐
๑๙. วัดไต้หวัน (Taiwanese Temple) สร้าง พ.ศ.๒๕๓๓
๒๐. วัดเกาหลี (Korean Buddhist Temple)
สร้างโดยพระวอน วู พ.ศ.๒๕๓๕
๒๑. วัดตามาง เนปาล (Nepali Tamang Buddhist Assosiation)
สร้าง พ.ศ.๒๕๓๕
๒๒. วัดชาวพุทธคยา (Chakma Buddhist Temple)
สร้างโดยชาวพุทธจ๊กมา พ.ศ.๒๕๓๕
๒๓. วัดป่าพุทธคยา (Wat Pa Buddhagaya Temple)
สร้างโดยพระครูวชิรจิตโสภณ พ.ศ.๒๕๓๗
๒๔. วัดทิเบตใหม่ (New Tibetan Buddhist Temple)
สร้าง พ.ศ.๒๕๔๐
๒๕. วัดเวียดนามใหม่ (New Vietnamese Temple)
สร้างโดยชาวเวียดนามในฝรั่งเศส พ.ศ.๒๕๔๑
๒๖. วัดไทยเนรัฐชราวาส (Wat Thainerangaravas)
สร้างโดยพระราชพิพัฒนาทร (หลวงพ่อมหาอวโร จิตตาวโร)
วัดปฐมวนาราม กรุงเทพฯ ฯ พ.ศ.๒๕๔๗

๒๗. วัดเขมรพุทธคยา (Cambodian Buddhist Temple)

(ข้างหลวงพ่โตวัดญี่ปุ่น)

สร้างโดยชาวพุทธกัมพูชา พ.ศ.๒๕๔๗

สำหรับโครงการที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต คือ ๑. วัดลาว ๒. วัดมอญโกเลีย เป็นต้น

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : แมชีจันทร์ธรีภา แสงทรัพย์
- เกิด** : วันที่ ๓๐ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๐
- สถานที่เกิด** : บ้านเลขที่ ๔๕/๒ หมู่ที่ ๑ ตำบลกระโสม อำเภอดงตาล จังหวัดมุกดาหาร
- การศึกษา** : ประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านกระโสม ตำบลกระโสม อำเภอดงตาล จังหวัดมุกดาหาร พ.ศ. ๒๕๓๒
: มัธยมศึกษาตอนต้น ปีที่ ๓ โรงเรียนสตรีเมืองมุกดาหาร ตำบลท่าซุง อำเภอเมืองมุกดาหาร พ.ศ. ๒๕๓๕
: มัธยมศึกษาตอนปลายปีที่ ๖ โรงเรียนโพธาวัฒนาเสนี ตำบลคลองตาคต อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี พ.ศ. ๒๕๓๘
: ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกภาษาอังกฤษ/วิชาโทภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง หัวหมาก เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๔
- ประสบการณ์การทำงาน** : ประชาสัมพันธ์และผู้จัดการที่พัก อุทยานแห่งชาติหมู่เกาะสิมิลัน อำเภอกระบุรี จังหวัดพังงา พ.ศ. ๒๕๔๓ - ๒๕๔๕
- บวช** : วันที่ ๒๕ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๓
- สังกัด** : วัดไตรมิตรสถิตย ตำบลโคกกลอย อำเภอดงตาล จังหวัดมุกดาหาร
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : วัดหุบมะกั่ว เลขที่ ๘๓ หมู่ที่ ๗ ตำบลบ้านเลือก อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี
โทร ๐-๘๒-๒๐๐๓๕๕๔